Ahmet ŞİMŞEK
Ali SATAN

MİLLİ TARİHİN İNŞASI

YAZI GEN

YAZI GEN

MİLLİ TARİHİN İNŞASI

HAZIRLAYANLAR

AHMET ŞİMŞEK

ALİ SATAN

MİLLİ TARİHİN İNŞASI

(MAKALELER)

HAZIRLAYANLAR

Ahmet ŞİMŞEK & Ali SATAN

Kitabın Adı: **Milli Tarihin İnşası**

Hazırlayanlar: **Ahmet ŞİMŞEK & Ali SATAN**

Yazıgen Yayınevi'nde 1. Baskı Ekim 2017

ISBN: 978-605-82692-6-2

Editör: **Şule Özkeçeci**
Grafik Tasarım Uygulama: **Yazıgen Yayınevi**

Baskı ve Cilt: **Step Ajans Matbaacılık** – Sertifika No: **12266**
Göztepe Mah. Bosna Cad. No.11 Mahmutbey-Bağcılar-İSTANBUL Tel: 0212 446 88 46

YAZIGEN YAYINCILIK HİZMETLERİ SAN. VE TİC. A.Ş.
Cibali Mah. Fukarababası Sok. No: 1/4 Fatih İSTANBUL
Tel: 0 212 534 33 15
iletisim@yazigen.com / www.yazigen.com.tr

MİLLİ TARİHİN İNŞASI

(MAKALELER)

HAZIRLAYANLAR

Ahmet ŞİMŞEK & Ali SATAN

Ahmet ŞİMŞEK

1997 yılında Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü'nden (Tarih yan alanı) mezun oldu. Gazi Üniversitesi'nin; Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2000 yılında *tarihsel hikayelerin öğretimsel kat – kısı* üzerine tarih eğitiminde master, Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde 2006'da *tarihsel zaman kavramı ve çocuklarda gelişimi* üzerine tarih öğretmenliğinde doktora tezlerini verdi. 2010'da tarih eğitimi doçenti, 2016'da ise profesörü oldu. Gazi, Ahi Evran, Marmara, Sakarya üniversitelerinde çalıştı. Yazar son 7 yıldır tarihyazımı ve metodolojisi alanında ağırlıklı olmak üzere tarih eği – timinde çalışmaya devam etmektedir. *TUHED* (Türk Tarih Eğitimi Dergisi) Başeditörü, Tarihyazımı Çalıştaylarının eş başkanı, ISHE (Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu) Düzenleme Kurulu Üyesi, EPDAD Yönetim Kurulu Üyesidir. *Türkiye'de Tarihyazımı, Tarih Nasıl Yazılır, Tarih için Metodoloji, Türk Tarihçileri, Dünyada Tarihçilik* gibi kitapların editörüdür.
Halen, İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi'nde Prof. Dr. olarak çalışmaya devam etmektedir.

Ali SATAN

1990 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Marmara Üniversitesi'nin Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde "Halifeliğin Kaldırılışı" teziyle doktor unvanını kazandı (2001).
İki yıl boyunca İngiltere'de, kütüphane ve arşiv çalışmalarında bulunan yazar, Cumhuriyet tarihiyle ilgili bilimsel çalışmalarını ve yayınlarını sürdürmektedir.
İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, Irak'ta İngiliz İşgal Yönetimi, Modern Türkiye Tarihi, Milli Tarihin İnşaası, Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri adlarıyla kitaplar derlemiştir, çeşitli belgesellerde, radyo ve televizyon programlarında metin yazarlığı ve danışmanlık yapmaktadır.
Son Halife Abdülmecid Efendi, 100 Soruda Birinci Dünya Savaşı, Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması, İstanbul'un Son Yüzyılı, Tanıkların Diliyle Kıbrıs Olayları 1955-1983 kitaplarından bazılarıdır.
Halen Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Romantik bir söylemle, Osmanlı Devleti'nin küllerinden doğan yeni Türk devletinin uluslaşma öyküsünü tarih yazımı bağlamında içinde barındıran bu kitap, Osmanlı'dan Cumhuriyete doğru gelişen süreçte, tarih-ulus ekseninde ortaya çıkan "milli tezli" makalelerin bir derlemesinden oluşmuştur. Fuat Köprülü'den Osman Turan'a kadar dokuz ayrı akademisyen, düşünce adamı ve tarihçinin zamanında kaleme almış oldukları bu kıymetli makaleleri bir araya getirme amacında olan naçiz çalışmada makaleler seçilirken zamansal olarak Türk Uluslaşmasının yüzyılını (20. yüzyıl) kapsamasına dikkat edilmiştir. Romantik "milli tarihten" rasyonel ve uluslararası arenayı da dikkate alan bir "milli bakış" açısına doğru gidişi de izleyebileceğimiz makalelerde milli tarih yazımının bu anlamda evrilme sürecinin de takip emek mümkün görünmektedir. Bu aynı zamanda modern Türk tarihyazıcılığının son yüzyılına bir kuş bakışı anlamına da gelebilecektir.

Kitabın ortaya çıkmasında katkılarından dolayı Yazıgen Yayınevi'ne ve editörü Sayın Şule Özkeçeci'ye, makalelerin dizgiye aktarılmasında öğrencimiz Funda Koca'ya teşekkür ederiz.

Umarız ki kitapta yer vererek yeniden gün yüzüne çıkardığımızı düşündüğümüz bu kıymetli makalelerle Türk milli tarih yazımı ve anlayışının ortaya çıkışı ve evriminin kavranmasına küçük de olsa bir katkı sağlayabilmiş oluruz.

Okuyucuya saygıyla...

Ali Satan & Ahmet Şimşek

Göztepe-İstanbul

Ağustos-2010

TÜRKİYE'DE MİLLİ TARİHİN İNŞASI

Geçmişin bilgisi olarak tarih; iktidar sahiplerinin kendilerine ve oluşturdukları kurumlara meşruiyet sağlamak amacıyla geçmişten bugüne değin ilgilendikleri bir alan olmuştur. Çünkü iktidarın; köklerinin ne kadar eskiye dayandığını, ne kadar eski bir geçmişinin olduğunu vurgulamasının, gerçekleştirdiği icraatların ve oluşturduğu kurumların insanların zihninde daha kolay meşrulaşmasını beraberinde getireceği düşünülmüştür. Bu, yararcı (pragmatik) bir düşünüş tarzı olmakla birlikte her devir ve dönemde farklı biçimde ortaya çıkmıştır.

Eski zamanlardan bugüne iktidarın tarihle ilişkilerinin farklı biçimlerini görmek mümkündür. Hititler zamanında kralların inançlarından kaynaklanan "yaptıkları işler konusunda Tanrılarına hesap vermek" maksadıyla **anal**lar yazdırdıkları bilinir. Bu kayıtlar iktidar-tarih ilişkisinin ilk örneklerinden sayılabilir. Yine Ortaçağ dünyasında yaygın olarak görülen, döneme ve coğrafyaya göre değişen "kronikçilik" ya da İslâm dünyasındaki karşılığı olarak "vakayinamecilik" buna başka bir örnektir. Bunlardan ilki **anal geleneği;** her ne kadar Tanrıya hesap vermek amacıyla ortaya çıkmışsa da kralın dürüstlüğüne ilişkin vurgu

ile bir anlamda hükümranlığı pekiştirici bir unsur olarak siyasal işlev görmüştür. İkinci örnekte ele alınan kronikçilik ise tam anlamıyla bahsi geçen iktidar-meşruiyet ilişkisine doğrudan katkı sağlayacak durumdadır. Hükümdarların siyasi yaşamları boyunca gerçekleştirdikleri icraatları yıl yıl kaleme alan bu kronikleri yazan tarihçiler, eserlerini hükümdarın hoşuna gidecek biçimde düzenlemekten de kaçınamamışlardır[1]. Bu yönüyle kroniklerden hükümdarı eleştiren ya da kaleme alınan olayların değerlendirmesinde mevcut yönetimin eksiklerini ortaya koyabilenlerin sayısının bir hayli az olması da tarihin yüzyıllar boyunca doğrudan doğruya iktidar merkezli biçimlendirildiğinin bir göstergesi sayılmalıdır. Geleneksel olarak adlandırılabilecek bu tarih-iktidar ilişkisinin daha sonraları modern zamanlarda da farklı biçimlerde devam ettiği görülür.

19. yüzyıl, özellikle tarih çalışma alanına ilişkin büyük değişimlerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Bu yüzyılda değişimler o kadar yoğun ve temelden gerçekleşmiştir ki bu sebepten 19. yüzyıla *tarih yüzyılı* denmiştir. Peki, bu yüzyıla tarih yüzyılı denecek derecede ne/neler değişmiştir? Bu yüzyılda tarih çalışmaları neden daha fazla önemsenir olmuş, gündemi daha fazla işgal etmiştir? Bu dönemde, o zamana kadar "geleneksel" olarak adlandırılan tarih anlayış ve yazımı dışında nasıl bir anlayış ortaya çıkmıştır? Ya da hangi anlayışlardan bahsetmek mümkündür?

Bu sorulara makul ve anlaşılır cevaplar verebilmek için Avrupa'da bilim ve teknik alanındaki büyük değişimlerin başladığı 17. yüzyıla bakmak gerekmektedir. Bilindiği gibi 17. yüzyılda fizik alanında ortaya çıkan bilimsel gelişmeler daha sonra tüm

1 Bu konuda tersi bir iddia ile Osmanlı kroniklerinde yöneticilere yönelik yapılan eleştirileri tespit eden Bizbirlik'in çalışmasında bile bu eleştirilerin mevcut padişahı eleştirmekten ziyade, kısmen siyaseten yapılan eski hataları ve yönetici hiyerarşisine göre daha aşağıdakileri hedef aldığı görülmüştür. Bakınız: Alpay Bizbirlik, "Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine (Başlangıcından XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar)", *Bilig*, S. 31, 2004, s. 51-69.

bilgi alanlarını etkileyerek metodolojik ve zihniyet açısından biçimlendirmiştir[2]. Fizikte deney ve gözlemin aklî çıkarımlardan daha fazla önem kazanması Newton ve Hume ile vurgulu biçimde öne çıkar. Bu şekilde elde edilen bilgilerin/sonuçların kontrol edilebilir ve tekrarlanabilir olması "nesnel bilgi" kavramını ortaya çıkarmıştır.

Nesnel bilgi, bilim faaliyetlerinde insanın elde edebileceği en kusursuz *hakikat göstergesi* olarak kabul edilir. Bu çerçevede gelişen kartezyen yaklaşım, gerçeklerin özünün doğa bilimlerindeki matematik ve fizik kullanarak kavranabileceğini öne sürer ve bu disiplinlerce nüfus edilmeyen olguların hiçbir öneminin olmadığı düşüncesini benimser.[3] Kartezyen felsefe, diğer bilgi alanlarının da bu anlayışla yapılanması gerekliliği düşüncesi ve beklentisini doğurmuştur. Çünkü "esrarengiz özleri ve batıl birimleri olmayan, sırrı çözülmüş bir dünya fikri ve bilimsel yöntemle kesin ve tüm zamanlar için geçerli doğrulara ulaşılabileceği umudu" bilginleri coşkuyla çalışmaya yöneltmişti.[4] Böylelikle fizik alanında görülen ve daha sonra *pozitivizm* olarak tanımlanan yeni zihniyet-yeni metodoloji diğer bilgi alanlarınca da taklit edilmeye çalışılmıştır.

Bu yenilik; kimya, tıp, biyoloji gibi fen alanlarının gelişerek teknolojiyi ilerletmesine, bilgi patlaması denilebilecek değişim ve dönüşümlere neden olmasına rağmen sosyal ilimlerde aynı sonuçları vermemiştir. Buna ilişkin ilk ciddi eleştirinin 1725'te yayınladığı *Yeni Bilim* kitabı ile Giambattista Vico tarafından dile getirildiği görülür. Ona göre kartezyen mantıkla tarih an-

---

2 Harun Er, "Yeni ve Yakın Çağlarda Dünyada Bilim, Teknoloji ve Sosyal Değişme (1453-1914)", *Bilim, Teknoloji ve Sosyal Değişme* içinde (Editör Bahri Ata), Ankara 2008, PegemA Yayınları, s. 195-219; İhsan Fazlıoğlu, "İki Ucu Müphem Bir Köprü: 'Bilim' İle 'Tarih' ya da 'Bilim Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür* Dergisi 2, (4), 2004, s. 9-27.

3 Ernst Breisach, *Tarihyazımı*, (Çev: Hülya Kocaoluk), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 262.

4 Breisach, a.g.e., s. 342.

laşılamaz. Tarih araştırmalarında doğa bilimlerinin metodolojisi geçerli sonuçlar vermez. Çünkü doğayı anlamak insani meseleleri anlamaktan daha kolaydır. Bu düşünceler daha sonra tam anlamını Alman Herder'de bulacak olan tarihte *sezgi yoluyla fikir edinme* ve *anlama* yaklaşımlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.[5]

Tarihin doğa bilimlerinde olduğu gibi bir metodoloji kullanmasına ilişkin toplumsalın bilimi olarak doğan sosyolojinin (toplumbilim) öncülerinden sayılan August Comte'un sosyal alanları "bilimselleştirme" çalışmaları bu bağlamda ele almaya değerdir. Comte göre fizik biliminde olduğu gibi topluma ilişkin de bir bilim kurmak ve işletmek mümkündü. Hattâ Comte, bu olasılığa olan inancını toplumbilim çalışanını "sosyal fizikçi" şeklinde niteleyerek bir anlamda aşikâr kılmıştır. O toplumun da fizikte olduğu gibi bazı evrensel yasalara göre işlediğini, toplumbilimcinin görevinin toplumu etkileyen bu evrensel yasaları keşfetmek olduğunu düşünüyordu.[6] 19. yüzyılda sadece Comte'un değil, başta Marks olmak üzere pek çok kuramcının benzer yaklaşımları benimsedikleri görülmüştür. Yani bu yüzyılda modern yaşamın ve pozitivizmin sosyal bilim düşüncesinin ortaya çıkışını sağlaması kadar düşünürlerin de yaslandıkları güvenilir bir başlangıç olarak algılandığını söylemek mümkündür.

Comte'un ilerlemeci felsefeye dayanan üç hal kanunu (teolojik-metafizik-pozitivist) ile ortaya koyduğu, fizikten ödünç alarak sosyal alanlara getirmiş olduğu pozitivist düşünce etkisini çok geçmeden tarih yazımında da göstermiştir. İngiltere'den H. Thomas Buckle ve Fransa'dan Hippolyte Taine pozitivist bir tarih yazımının örneklerini verdiler. Onlara göre tarihte tekil olguları ele almaktansa toplumsalı yönlendiren kanunları keşfetmek gerekmekteydi.[7]

5 Breisach, a.g.e., s. 262-264.

6 Sezgin Kızılçelik, *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak*, Anı Yayınları, Ankara 2004, s. 31-40.

7 Breisach, a.g.e., s. 348-351.

Modern tarih yazımı konusunda üzerinde durulması gereken en önemli isim şüphesiz ki Alman tarihçi Leopold Von Ranke'dir. Ranke, tarih alanını, profesyoneller tarafından icra edilen saygın bilim haline getirmek istedi. Bu yüzden Ranke'nin ortaya attığı katı kural ve epistemolojik inanışa göre yeniden tanımlanan tarih kavramı, değer yargılarını ve metafizik spekülasyonları reddeden nesnel araştırmaya dayanmalıydı.[8] Onun, yazdığı eserlerle tarih yazım alanına getirdiği hem metodolojik hem de zihniyete ilişkin yenilikler kendinden sonra gelen tarihçileri derinden etkiledi.

Tarihin neredeyse yeniden tanımlandığı Rankegil yaklaşımın tarih çalışma alanına iki temel etkide bulunduğu söylenebilir. Bunlardan ilki metodolojik açıdan gerçeğe yaklaşım tarzıdır. Tarih alanının bu bağlamda öngördüğü "pozitivist bilimsellik" için gerekli olan "nesnel"lik sorununu gidermek için çalışmalarda kaynak olarak belge merkeze alınır. Bu çerçevede Ranke'nin tarihe verilen rol ve geçmişin gerçekliğine ilişkin şu meşhur sözleri üzerinde durmakta yarar vardır: "Gelecek çağlara yararı dokunsun diye, geçmişi yargılamak ve şimdiki zamanı yönlendirmek görevi tarihe verildi. Benim bu çalışmamın böyle bir iddiası yoktur; bu çalışma sadece geçmişte gerçekte ne olduğunu ortaya koymak istiyor."[9]

Bu sözleriyle Ranke, tarihe ilişkin o zamana kadar biçilen rol-misyon ile kendisinin benimsediği metodun sadece bir karşılaştırmasını yapmaz. Burada retorik olarak benimsediği yolun önemli ve etkili olduğuna dikkat çekmek gerekir. Ranke'nin bu sözleriyle bugün bile hâlâ bütünüyle kurtulamadığı kalıp bir yargı olan "tarihin geçmişi yargılama ve şimdiyi yönlendirme görevi"ni sanki eleştirir gibi görünmesine rağmen asıl fikrini

---

8 George Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 25.

9 Aktaran Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih*, Afa Yayınları, İstanbul 1995, s. 21.

çarpıcı bir biçimde ortaya koyduğu aşikardır. Yani "tarihin sadece gerçeklerle ilgilenmesi gerektiğini", kendisinin de bunu yaptığını belirterek okuyanda asıl vurucu etkiyi yaratmaktadır. Ranke "sadece gerçekte ne olduğunu ortaya koymak" diyerek aslında tarihe, eleştirdiği ya da kaçındığını iddia ettiği misyondan daha fazlasını yüklemektedir. Bu, Ranke'nin eleştirdiği "şimdiki zamanı yönlendirmek"ten daha büyük bir iddiadır. Çünkü o zamana kadar geçmişe ilişkin yapılan ve yapılacak çalışmalarda benimsenen gerçeklik iddiasının bu kadar yalın bir biçimde ve bu derece vurgulu ortaya konmadığı hattâ güvenilir olmadığı şeklinde de okunabilir.Başka bir deyişle Ranke, bu ifadesiyle kendi yaklaşımı dışındaki tarih yazımını gerçeklikten uzak ve şüpheli konuma düşürür.

Ranke'nin kaynak açısından getirdiği önemli yenilikse geçmişte neyin olduğunu anlamanın yolu olarak resmî belgeler ve bunlara dayalı bir tarih yazılmasıdır. Bu gereklilik daha önceden de var olmasına rağmen tarih araştırmalarında arşiv çalışmaları Ranke ile bir zorunluluk halini almıştır.[10] Hattâ bir süre sonra bu anlayış "tarih sadece arşivde yazılır", "belge varsa tarih vardır" gibi çokça eleştirilen ve "belge fetişizmi" olarak da adlandırılan bir düşünceyi beraberinde getirmiştir.

Ranke'nin tarih yazımına getirdiği ikinci yenilik ise yine ilkiyle sıkı ilişkili olarak anlaşılabilecek resmî belgeciliği yüceltmesinden dolayı *siyasi ulusal* (milli) tarihe olan vurgudur. Ranke "geçmişte gerçekte ne olduğunu ortaya koymayı" amaçlayan tarihin, ancak devlet arşivlerindeki resmî belgelerle yazılabileceğini düşünmekteydi. Çünkü ona göre resmî (devlete ait) belgeler, bireyler gibi yalan-yanlış bilgileri aktarmazlar, diğer kaynaklara göre daha güvenilirdiler. Bu sebepten o, eserini Venedik devlet arşivlerinden yararlanarak yazmıştı. Sonradan bu durumun nedenselliği üzerine yapılan analizlerde, Ranke'nin vatansever bir Prusya'lı olduğu ortaya çıktı ve tarihi, iddia ettiği

10 Breisach, a.g.e., s. 337.

gibi sadece gerçekler için değil ulusal bir amaç için inşa ettiği değerlendirmeleri yapıldı.[11] Ranke'nin Prusya Kralı Fredrich Wilhem ile Bavyera kralı II. Maximillian'a zaman zaman danışmanlık yapması da bu durumu pekiştirici sayılabilir.[12] Aslında bu, Ranke'nin yaşadığı çağ için hiç de şaşırtıcı sayılmamalıdır. Çünkü bilindiği gibi 1789 Fransız İhtilali'nin dünyaya yaydığı en önemli fikirlerden biri, belki de en önemlisi ulusçuluk/milliyetçilik olmuştu. Bu çerçevede Ranke'nin Restorasyon Çağının bir çocuğu olarak bundan etkilenmesini de normaldir. Kaldı ki ulusçuluk düşüncesinin 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına (İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna) kadar en etkili siyasal düşünce olduğunu söylemek hiç de abartı olmaz. Yaklaşık 150 yıl boyunca yoğunluğu ve değeri dönemsel olarak farklılaşsa da ulusçuluğun modernizm ile paralel geliştiğini, birbirini destekleyerek biçimlendirdiğini, neredeyse her ulusun kendi modernizmini kendine özgü yaşadığını da burada belirtmekte yarar vardır. Sözü biraz daha açarsak modern yaklaşım için şunlar söylenebilir:

Modern anlayışın fen bilimlerinde ortaya çıkışı ve bu kervana katılmak için bazı nesnellik kriterleri oluşturarak edebiyat ve felsefeden uzaklaşan tarihin de kendi çalışma alanını tanımlaması, o zamana kadar tarihe karşı duyulan tüm kuşkuları yenmiştir. Artık tarih diğer bilimlerin uşağı değil; yan disiplinleri ve kendine ait metodolojisi ile rüştünü ispat etmiş bir bilim dalıdır. Bu durum 1880'lerden Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürer.[13] Bu süreç aynı zamanda ulusçu düşüncenin altın devrini yaşadığı, toplulukların uluslaşma sürecinde romantik girişimlerde bulundukları bir dönemdir.

Peki, nedir romantik dönem? Bundan neyi anlamak gerekir?

Romantik dönem; ulus birliğini güçlendirecek ve anlamlı kılacak tarihsel çalışmaların önemsendiği süreçtir. Ulusun ne

11 Iggers, a.g.e., s. 4.

12 Breisach, a.g.e., s. 335.

13 Breisach, a.g.e., s. 337, 341.

kadar eski bir geçmişe sahip olduğu, tarihinin nasıl başarı ve zaferlerle dolu olduğu gibi kalıp sözler ve inançların yanında pek çok kahraman yetiştirmiş şanlı bir geçmiş algısı yaratılmaya çalışılmıştır. Bu dönem, tarihi ulusların – tabiri yerindeyse – bebeklik (emekleme) devresi olduğu için eski şanlı ve başarılı geçmişe; yazının olmadığı dönemlere kadar taşıma eğilimi de gösterir. Bu çerçevede ulusun çekirdek kadrosunu oluşturan topluluğun ya da toplulukların sözlü kültür ürünleri olarak mit, destan ve efsanelere ayrıca yer verilmiştir. Böylelikle ulusun nasıl şanlı bir geçmişe sahip olduğunun vurgulanması yanında geçmişte de büyük zorluklara nasıl göğüs gerdikleri, nasıl destansı başarılar kazandıkları ele alınmıştır. Böylelikle romantizm, tarihe farklı bir bakış açısını sunmuştur.

Romantiklere göre tarih, doğa ile analoji kurularak anlamlandırılamaz. Tersine tarihin anlamı, mitoslar, fabllar, destanlar incelenerek anlaşılabilir. Çünkü insanlar kendilerini toplumsal yaşamı ve hattâ doğayı hep bu türden kendi yaratıları olan mitler aracılığıyla kavraya gelmişlerdir.

Romantiklerin tarih anlayışı tarihe yöneltilmiş estetik coşkunun ifadesi, tarih üzerine coşkulu bir şiirdir.[14] 18. yüzyılda Alman Filozof Herder'in yayınladığı *Lisan Kökleri Üstüne* adlı eseriyle anılan toplumların aşiretten millet aşamasına geçerken destansı nitelikli şarkıları ile tarihi ve şiiri yaşatmaları bu nedenledir. Herder "bir şair çevresinde bir ulus yaratır, görülecek bir dünya verir ve onların ruhunu bu dünyaya götürmek için elinde tutar." demiştir. Burada şiirden ziyade bireylerde ortak duygu oluşturarak milli birliğe katkı sağlayabilecek şairlere atıf olduğu açıktır. Yani bir anlamda insanları bir araya getirecek milli marşlar ve şiirlerin önceliği söz konusudur.[15] Çünkü Herder'e göre "bir

---

14 Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Anahtar Yayınları, İstanbul 1996, s. 99.

15 Ulusal marşların çoğunlukla romantik dönemin bir unsuru olarak birleştirici etkisi bağlamında bakınız: Fatih Tepebaşılı, *Ulusal Marşlar ve Kimlikler*, Nobel Yayınevi, Ankara 2004.

ulusun gelişimi dinamik bir organizma şeklindedir. Bu gelişimde dilin merkezi bir önemi vardır. Bu süreçte ulusçu aydın donanımlı bir edebiyatçı ve eylem adamı olarak milletine önderlik yapar."[16]

Türk tarihinin modern ürünler vermesinde yeni metodoloji ve yaklaşımlara göre yazılmasının yanında romantik tarihçiliğin etkilerini de görmek mümkündür. Bu etkinin çerçevesini modern Türk tarihçiliğinde Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde ve sonrasında düşünmek gerekir. Çünkü Türkiye'de Batılı tarz tarih yazımı Osmanlı'nın son dönemleri olarak adlandırılabilecek zaman diliminde ortaya çıkmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa ile başlayan modern tetkikleri kullanarak tarih yazma serüveni Namık Kemal'ler, Mizancı Muratlar, Abdurrahman Şerefler ile devam eder. Bu anlayış sadece metodolojik bir yeniliğin benimsenmesi şeklinde değil, araçsal olarak inşa edilmesini de beraberinde getirmiştir. Verilen eserlerde modernist felsefeye uygun vurgular ön plana çıkmıştır. Necip Asımlar ile birlikte özellikle İkinci Meşrutiyet'ten sonra Türk kavramı etrafında bir *milli tarih* yazımı söz konusu olmuştur. Bu süreçte Necip Asım'ın 1900 yılında basılan *Türk Tarihi* adlı eseri bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Ancak Türkiye'de dünyadaki gelişmelerin aksine, bahsedilen 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ilk yıllarında tarih alanında büyük gelişmeler gerçekleşemez. Çünkü Fransız İhtilali'nden etkilenen tarihçilerin milli vurguları, devrin hükümdarı II. Abdülhamit tarafından bir milletler bütünü olan Osmanlı Devleti için zararlı görüldüğünden tarih eserlerinin yayınlanmasına izin verilmez. Bu da aydınların bir süre bu uğraştan uzak durmalarını beraberinde getirir. İkinci Meşrutiyet ile birlikte iktidara gelen İttihat ve Terakki Partisi ile Türkçü bir yönetimin iktidara geçmesi, rüzgârı tersine çevirmiştir. O döneme kadar ihmal edilen tarih çalışmalarının milli bir tarz içinde gelişmesi hız kazanmıştır. Bu dönemde öğretimde

16 Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*, Asil Yayınları, Ankara 2006, s. 3.

olduğu gibi tarih yazımı da bir anlamda modernleşmiş, tarih yayınlarında büyük bir artış olmuştur.[17]

İkinci Meşrutiyet, Türkçülük akımının ve milliyetçilik anlayışının iktidarda yer bulmasından dolayı özellikle düşünce ve kültür sahasına ilişkin milli bir süreci başlatmıştır. Burada Türk Ocaklarından bahsetmek gerekecektir. Adı önceleri **Türk Derneği** olan ve daha sonra **Türk Ocakları** olarak değişen Türkçü dernek, Türkçülük düşüncesinin kurumsallaşması ve devletin hâkim anlayışı olmasına büyük katkılarda bulunmuştur. Türk Ocaklarının yayın organı olan *Türk Yurdu* dergisi bu dönem için tarihe ilişkin milli bir bakış açısının geliştirilmesi ve kurumsallaşmasında bir okul görevi ifa etmiştir. Başta Ziya Gökalp olmak üzere Hamdullah Suphi, Yahya Kemal, Celal Sahir, Fuat Köprülü, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura gibi pek çok Türkçünün yazılarıyla katkı sağladığı *Türk Yurdu* dergisi; Orta Asya'dan başlatılan bir *milli tarih anlayışını* ortaya koymuş ve geliştirilmesi için yapılan çalışmaları desteklemiştir. Bu rasyonel olandan ziyade romantik bir bağlamda gerçekleşen milli tarih anlayışı döneme damgasını vurmuştur.

Türkiye'de romantik tarihçiliğin kurumlar ve çalışmalar açısından asıl Cumhuriyet döneminde kendini gösterdiği söylenebilir. Bunun sebebi yeni kurulan Türk devletinin kurucu unsurlarının Fransız İhtilali'nde öne çıkan hürriyet, adalet ve eşitlik vurgulu bir ulus tasavvurunda bulunmak için yeni bir toplum inşa etme programları ve buna ilişkin bazı kurumsal düzenlemelere gitmesidir. Hemen belirtmek gerekir ki bu durumu 1930'lu yılların Avrupa'sındaki siyasal gelişimler ve nihayetinde dünyadaki konjoktürel seyirle birlikte değerlendirmek gerekecektir. Çünkü mâlum olduğu üzere o süreçte Avrupa uluslarının her biri de benzer sancıları yaşamakta, son yüzyıldır yüzünü Batıya dönmüş ve batılılaşma çabasında olan Türk coğrafyası için bu durum bir yol gösterici olmaktadır.

17 Oral, a.g.e., s. 7.

Bu dönemde Avrupa yüzü görmüş aydınlarımızın uluslaşma sürecinde elbette ki katkıları olmuştur. Ancak yaşanan savaşlar ve alınan yenilgilerle imparatorluk bakiyesinin özellikle Türkistan ve Kafkasya bölgelerinin Osmanlı elinden çıkması neticesinde İstanbul'a gelen bilim ve fikir adamlarının da Türkçülüğün ideolojik yapısını inşa etmekte daha fazla katkı yaptıkları şüphe götürmez bir gerçektir. Örneğin Bakü'lü Ahmet Ağaoğlu, Kırımlı Yusuf Akçura, Başkurtistanlı Zeki Velidi Toğan sadece düşünür olmakla kalmayıp Türk tarihinin araştırılması ve milli bir bakış açısına kavuşması için büyük katkıları olan kişilerdir. Bu kişilerin Osmanlı'nın son döneminde dile getirdikleri Türkçü fikirleri Cumhuriyetle uygulama şansını bulduğu görülür.

Yeni kurulan Türk devletinin önünde pek çok sorun vardı. Bu sorunların belki de en önemlileri saltanat idaresinden cumhuriyete geçişle birlikte devir alınan imparatorluk nüfus ve düşünce bakiyesinden modern bir toplum yaratmaktı. Bu çerçevede batılılaşma çalışmaları ve düşüncesi anti-emperyalist bir çerçevede ama Osmanlı'da olduğundan daha fazla önemsenerek sürdürülmüştür. Modern bir yönetim sistemi, modern bir eğitim sistemi, modern bir bilim ve iktisat sistemi yanında *milli bir tarz* benimsenmiştir. Hattâ milli tarz bütün bu süreçlerin ana belirleyicisi olarak ele alınmıştır. Bir üst yapı unsuru olarak kültüre yüklenen anlam bu çerçevede milli olduğu kadar modern-laik bir minval üzere olmuştur. Bu süreçte yeni kurulan devletin kurumlarının ve daha da önemlisi toplumun modern bir içerik ve yapı kazanması daha çok önemsenmiştir. İmparatorluk bakiyesi olarak devralınan toplum zaten yaşanılan Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında büyük ölçüde Anadolu dışından gelen Türk unsurlarla kısmen homojenize olmaya başlamıştı. Milli Mücadele ve sonrasında mübadele ile yaşananlar toplumda Türk unsurları büyük ölçüde hâkim kılmıştı. Kültür alanında 1930'ların başında yapılan dil ve tarih inkılâpları/tezleri ve bunları bilim dünyasında savunacak kurumların oluşturulması

ile toplumsal homojenlik açısından daha sistematik adımların atıldığı söylenebilir.

Türk Tarih Tezi'nin, Atatürk'ün bir Fransız ders kitabında Türklere ilişkin "sarı ırktan ve barbar kavim" tanımlamalarına karşın başlatılan milli tarih yazımı düşüncesinin bir doktrini olarak ortaya çıktığı söylenir. Bu tezi bilim dünyasında savunması için 1931'de **Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti** kurulmuştur. Böylesine siyasi temelli bir görevle birlikte Cemiyetin, Türkiye'de o zamana kadar kısmen Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde verilen modern tarih formasyonu ve tarihçilik düşüncesinin ülkede kurumsallaşmasına katkıda bulunduğu kabul edilebilir.

Osmanlı'dan devir alınan Türkçülük mirasının başta Ziya Gökalp'in, Mustafa Kemal ve Cumhuriyet modernleşmesi üzerinde etkileri olmuştur. Türkçü camianın Turan'ı aşan düşüncelerini Misak-ı Milliye yöneltmeleri ile yönetime katılan pek çok milliyetçi aydın ve bürokratın katkıları ile millileşme/milletleşme süreci devam ettirilmiştir. tabiî Türk tarihçiliği resmî tezle birlikte "millileşme"sini sürdürmüştür. Bu durum milli tarihin Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî eli ile kurulması yanında sosyal-psikolojik anlamda pek çok anlamı da beraberinde taşımıştır. Bu tezin, uzun savaşlardan yeni çıkmış ve moral bakımından yıpranmış bir topluma hem yeni bir birlik ve beraberlik ruhu kazandırmak hem de psikolojik güven ve coşku vermek için de ortaya atıldığını söylenebilir.

"İnsanlığın beşiği Orta Asya'dır. Hayat en evvel orada başladı.", "Dünyanın ilk medeniyeti Orta Asya'da, Orta Asya'nın asli halkı ve sakini Türk ırkı tarafından kuruldu."[18] gibi bugün oldukça abartılı bulunan iddiaları içeren Türk Tarih Tezi yanında "Tüm medeniyetlerin kaynağının Türk olduğu" gibi görüşleri içeren **Güneş-Dil Teorisi** tam da bu romantik dönemin ürünüdür.

18 Reşit Galip,"Türk Tarih İnkılâbı ve Yabancı Tezler", *Ülkü*, Nu. II/9, Ekim 1933, s. 167.

Dönemin ünlü tarihçisi Fuat Köprülü bu durumu şöyle tasvir etmiştir:

> ...Milli tarih telâkkisinin romantik devrini, Türk nasyonalizmi de tabiatıyla görmüştür. Avrupa tarihçiliğinin Türkler hakkında hiçbir ilmi esasa dayanmayan çok haksız menfi telâkkileri karşısında, bizim romantik tarihçiliğimizin aksülameli de ister istemez çok müfrit ve mübalağalı olacaktı ve hakikaten öyle de oldu. Fakat her yerde olduğu gibi bizde de bu romantik telâkki milli tarih tetkiklerine karşı umumî bir alâka uyandırmak ve umumî tarih içinde Türklerin rolünü araştırmaya sevk etmek itibariyle psikolojik bir hamle yaratmıştır...[19]

Köprülü'nün de ifade ettiği gibi romantik dönem elbette rasyonel ve bilimsel araştırmalarla son bulacaktı, nitekim de bulmuştur. Ancak romantik tarihçiliğin araştırmaların odağını milletin geçmişine yöneltmesi, Türk tarihine ilişkin araştırmaları tetiklemesi yönüyle değerini bugün de sürdürmektedir.

Bu eserde Türkiye'de özellikle II. Meşrutiyet'le birlikte kendini hissettiren romantik-milli tarih anlayışının Türkiye'de yerleşmesine katkı yaptığını düşündüğümüz, bir anlamda milli tarih serüveninde köşe taşı olduğu kabul edilebilecek makalelere yer verilmeye çalışılmıştır. Makalelerin yazarlarının hem fikirleri hem de eylemleri açısından Türkçü düşüncenin önde gelen kişileri olmasının yazıları daha da anlamlı kıldığını düşünmekteyiz. Milli tarihe katkı yapan bu makaleleri zamanının düşünce dünyasının bir parçası olarak okumak, değerlerinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Kitapta makaleleri, konuları ve iddiaları bakımından iki ana bölüm halinde vermeyi uygun gördük. Bu iki ana başlık **"Türklerde Modern Tarih ve Tarihçilik"** ve **"Milli Tarihin İnşası"**dır.

---

19 Fuat Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 1973.

"Türklerde Modern Tarih ve Tarihçilik" başlığı altındaki birinci bölümde; Fuat Köprülü'nün "Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında", Ziya Gökalp'in "Tarih İlim mi Yoksa Sanat mı?", Yusuf Akçura'nın "Tarihi Görüşe Dair", Mükrimin Halil Yinanç'ın "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", İbrahim Kafesoğlu'nun "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik" adlı makalelerine yer verilmiştir. Bu makaleler ile Türk tarih yazımında modern yaklaşımların milliyetçi düşünce ile nasıl paralel algılandığına da şahit olunacaktır.

İkinci bölüm olarak nitelenebilecek "Milli tarihin inşası" başlığı altında ise yine "Ziya Gökalp'ten "Milletimizin Tarihi Nereden Başlar?", Fuat Köprülü'den "Bizde Milli Tarih Yazılabilir mi?", Yusuf Akçura'dan "Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair" , İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dan "Türk Tarihi Yazılırken (Atatürk'ün Alâka ve Görüşlerine Dâir Hatıralar)", Mükrimin Halil Yinanç'tan "Milli Tarihimizin İsmi", Hilmi Ziya Ülken'den "Tarih Şuuru ve Vatan" ile Osman Turan'dan "Milliyet ve İnsanlık Mefkûrelerinin Tarih Tedrisatında Ahenkleştirilmesi" adlı makaleler yer almıştır. Bunlar ise Türkiye'de milli bir tarih anlayışının oluşmasının yollarını arayan, bu konuda Türkiye'de tarih çalışmaları açısından eksiklikleri dile getiren, eleştiren, yol gösteren makalelerdir.

Türkiye'de milli olduğu kadar modern tarihçiliğin gelişmesinde de etkili olan bu çalışmaları yazıldıkları ve yayınlandıkları zaman dilimi içinde değerlendirmek gerekecektir. Her çağın bir ruhu (zeithgeist) ya da Hegel'in deyişi ile her dönemin "tin"i olduğu kabulünden hareketle nasıl her devrin tarihi yeniden yazılmakta ise bu makaleleri de bir devrin tarihinin yazılmasında önemli birer başvuru kaynağı olarak kabul etmek gerekecektir. Bu çerçevede kitapta yer alan her bir makale ve yazarın düşünceleri bugün için farklı anlamlar ifade edebilirse de kendi devirleri içinde tam bir anlamlılığa sahip olduklarını kabul etmek

mümkün görünmektedir. Makalelerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması için ilgili yazarlarının kısa biyografilerine de yer verilmiştir. Ayrıca makalelerde yazıldıkları dönem itibariyle Osmanlı Türkçesi kelimeler ağırlıkta olduğu için kitabın sonuna küçük bir sözlük ilave edilmiştir.

Bu küçük çalışma ile amacımız; yayınlandıkları zamanda pek çok tarihçiyi etkilemiş ancak dergilerin tozlu sayfaları arasında kalarak unutulmuş bu değerli makaleleri hem günümüz meraklısına ulaştırmak hem de bir araya getirebilmekti. Şüphesiz milli tarihin oluşum sürecini anlatacak başka makaleler de bulunmaktadır. Ancak burada hepsine yer vermenin mümkün olamadığı da açıktır. Elbette ki başka bir makale demeti de oluşturmak mümkün olabilir. Burada yaptığımız seçimlerin milli tarih dönemini tamamen kapsamak yerine ilk örneklerle anlaşılmasını sağlamak olduğu söylenebilir. Bu kitaptaki olası eksikliklerin tarafımıza ait olduğunu belirterek, iyi okumalar dileriz.

Ahmet Şimşek

KAYNAKÇA

Breisach, Ernst. (2007). *Tarihyazımı*. (Çev: Hülya Kocaoluk), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Er, Harun. (2008). "Yeni ve Yakın Çağlarda Dünya'da Bilim, Teknoloji Ve Sosyal Değişme (1453-1914)" *Bilim, Teknoloji ve Sosyal Değişme* içinde (Ed. Bahri Ata), Ankara: PegemA Yayınları, 195-219.

Ersanlı Behar, Büşra. (1995). *İktidar ve Tarih*. İstanbul: Afa Yayınları.

Fazlıoğlu, İhsan. (2004). "İki Ucu Müphem Bir Köprü: 'Bilim' İle 'Tarih' ya da 'Bilim Tarihi" *Türkiye Araştırmaları Literatür* Dergisi. 2, (4): 9-27.

Galip, Reşit. (Ekim 1933) "Türk Tarih İnkılâbı ve Yabancı Tezler". *Ülkü*. Nu. II/9, 164-177.

Iggers, George. (2003). *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*. (Çev. Gül Çağalı Güven).İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Köprülü, Fuat. (1940). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Ankara: DİB Yayınları.

Kızılçelik, Sezgin. (2004). *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak*. Ankara: Anı Yayınları.

Oral, Mustafa. (2006). *Türkiye'de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*. Ankara: Asil Yayınları.

Özlem, Doğan. (1996). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Anahtar Yayınları.

Tepebaşılı, Fatih. (2004). *Ulusal Marşlar ve Kimlikler*. Ankara: Nobel Yayınevi.

YAZARLARIN KISA BİYOGRAFİLERİ

Mehmet Fuat Köprülü[1]

4 Aralık 1890'da, İstanbul'da doğdu. Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın soyundan gelmektedir. Ayasofya Rüştiyesi'ni ve Mercan İdadisi'ni pekiyi derece ile bitirdikten sonra, 1907-1910 yılları arasında Mekteb-i Hukuk'a devam etti. Edebiyat ve tarih alanında ilerlemek için hukuk öğrenimini yarıda bıraktı.

1909'da Fecr-i Ati topluluğuna katıldı. Şiirlerini 1913'e kadar *Mehasin* ve *Servet-i Fünun* dergilerinde yayımladı. Bu yıllarda, "Milli Edebiyat" ve "Yeni Lisan" akımlarına karşıydı. 1910-1913 yılları arasında Mercan, Kabataş Liselerinde vekâleten edebiyat, 5 Ekim 1912'de İstanbul Sultanîsi'nde Lisan-ı Osmanî muallimliği, 23 Ekim 1913'te Edebiyat-ı Türkiye öğretmenliği ve Galatasaray

---

1 Bu biyografi Boğaziçi Üniversitesi, Kimkimdir?, Biyografi.net ve wikipedia sitelerinde Fuat Köprülü maddesi dikkate alınarak düzenlenmiştir. Bakınız: http://www.ata.boun.edu.tr, http://www.biyografi.info, http://tr.wikipedia.org.

Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yaptı. 20 Aralık 1913'te İstanbul Darülfünunu Türk Edebiyatı müderrisliğine tayin edildi. Ziya Gökalp çevresine girdikten sonra Milli Edebiyat akımını benimsedi. Araştırmalarında Türk tarihinin ilk dönemlerine kadar indi, ilk Türk topluluklarının tarih ve edebiyatlarını inceledi. 1913'te, Halit Ziya Uşaklıgil'den boşalan İstanbul Darülfünunu Türk Edebiyatı Tarihi müderrisliğine getirildi. Aynı yıl *Bilgi* dergisinde Türk edebiyatının hangi yöntemle incelenmesi gerektiğini tartışan "Türk Edebiyatı Tarihinde Usul" adlı yazısı çıktı.

İlk büyük eseri *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*'ı yayımlandı. 1923'te *Türkiye Tarihi* adlı kitabını çıkardı. 1924'te İlâhiyat Fakültesi'nde Din Tarihi; 1923-1929 yılları arasında ve 1935'ten sonra da bir süre İstanbul'da Mülkiye Mektebi'nde ve Ankara'da Siyasal Bilgiler Okulu'nda Siyasî Tarih, Türk Müesseseleri Tarihi, Türkiye Tarihi; Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Orta Zaman Türk Tarihi kürsülerinde ders verdi. 1925'te *Türkiyat* mecmuasını çıkarmaya başladı, ünü giderek dünyaya yayıldı, birçok uluslararası kongreye Türkiye temsilcisi olarak katıldı. 1924'te Maarif Vekâleti'nin müsteşarı olarak sekiz ay çalıştıktan sonra istifa etti. Aynı yıl programını kendisinin hazırladığı Türkiyat Enstitüsünü kurdu ve bu enstitünün müdürlüğünü yaptı. 1926-1929 yılları arasında Güzel Sanatlar Akademisi'nde Medeniyet Tarihi dersleri verdi. 1928'de Türk Tarih Encümeni başkanlığına seçildi. 1931'de *Türk Hukuk Tarihi* mecmuasını çıkarmaya başladı; 1932-1934 arasında *Divan Edebiyatı Antolojisi*'ni çıkardı. 1933'te ordinaryüs profesör oldu, İstanbul Üniversitesi'nde birkaç kez dekanlık yaptı. 1934'te siyasete atılarak Kars milletvekili oldu. 1943'e kadar hem milletvekilliğine hem de İstanbul ve Ankara Üniversitelerindeki görevlerine devam etti. 1935'te, Paris'te Türk Tetkikleri Merkezi'nde verdiği konferansların toplamı olan *Les Origines de L'Empire Otoman* (Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu) adlı kitabı yayımlandı ve büyük yankı uyandırdı. Heidelberg, Atina ve Sorbonne Üniversitelerince onursal dok-

torluk sanı verilen, bilim kuruluşlarınca onur üyeliğine seçilen Köprülü 1941'den sonra *İslâm Ansiklopedisi*'nin yayımına katıldı.

Celâl Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan ile birlikte Demokrat Parti'yi kurdu. Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanıp iktidara gelince, dışişleri bakanı oldu. 1956'ya kadar sürdürdüğü bu görevi sırasında Türkiye'nin NATO'ya girişinde etkin rol oynadı. IX. Dönemde yine İstanbul milletvekili seçilerek, 22 Mayıs 1950'den 15 Nisan 1955'e kadar I, II ve III. Menderes Hükümetlerinde Dışişleri Bakanı, 15 Nisan 1955'te Devlet Bakanı, 29 Temmuz'da Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı, 15 Eylül – 9 Aralık tarihleri arasında da vekâleten Milli Savunma Bakanı olarak görevlendirildi. 6-7 Eylül hâdiselerinde suçlu görüldüğü zannıyla tutuklandı ve Yassıada'ya sevk edildi. 1961 Ocak ayı başında serbest bırakıldı. 18 Aralık 1961'de Hür Demokrat Parti'yi kurdu. 1965'te siyasî hayattan çekildi.

Mehmet Fuat Köprülü 28 Haziran 1966'da İstanbul'da, direğe çarparak kaldırıldığı Baltalimanı Hastanesi'nde öldü. Çemberlitaş'taki Köprülü Türbesi'nde babasının yanına gömüldü.

Halil Berktay'ın sözleriyle, "oryantalizmin Türklerin tarihini sömürgeleştirmesine" karşı çıkan ilk tarihçilerden Mehmet Fuat Köprülü ardında 1500ü aşkın kitap ve makale bıraktı. Köprülü'nün çabasını "Türk tarihinin evrimsel bütünlüğünün ilk kavranışı" olarak niteleyen Berktay, Türk tarihçiliğinin geleceğinin onun bıraktığı noktadan itibaren kurulabileceğini belirtmiştir. Köprülü Türk tarihçiliğine ilişkin etkisini, "Türklerin orta zaman tarihindeki rolleri hakkında mevcut yanlış fikirlerden bir haylisini değiştirmeye muvaffak olduğumu ve birçok Garp âlimlerinin artık o neticeleri kabul ettiklerini, büyük bir memnuniyetle söylemekten kendimi alamıyorum." sözleriyle dile getirmiştir.

Başlıca Eserleri

Türk Tarihinin Ana Hatları, 1931.

Edebiyat Araştırmaları, 1966.

Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, 1981, ölümünden sonra.

Les Origines de L'Empire Ottoman, Paris,1935.

Türk Tarih-i Dinisi, 1925.

Türk Dilinin Sarf ve Nahvi, 1917.

Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 1919-1966.

Türk Edebiyatı Tarihi, 1920.

Türkiye Tarihi, 1923.

Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatı'nın Tekâmülüne Bir Bakış, 1934.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, 1959.

Ziya Gökalp[2]

23 Mart 1876 yılında, Diyarbakır'da doğdu. İlköğrenimini 1883 yazında kayıt yaptırdığı Mercimekörtmesi Mahalle Mektebi'nde tamamladı.

Hürriyetle ilgili ilk fikirlerini ise 1886 yılında girdiği Mektebi Rüştiye-i Askeriye'de (Askeri Lise) hocası Kolağası İsmail Hakkı Bey'den edindi. 1890 yılında amcası Müderris Hacı Hasip Bey'den dersler almaya başlayan Gökalp, 1891 yılında ikinci sınıftan kayıt yaptırarak İdadi-i Mülkiye'ye başladı. 1893 yılında

2 Bu biyografi başta Şahin Gürsoy ve İhsan Çapçıoğlu'nun "Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme" adlı makale başta olmak üzere, Kimkimdir ve Biyografi.net internet sitelerindeki "Ziya Gökalp" maddesi dikkate alınarak düzenlenmiştir. Bakınız: Şahin Gürsoy; İhsan Çapçıoğlu, "Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 47, Sayı: 2, 2006. Online: http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/59/561.pdf; http://www.kimkimdir.gen.tr, http://www.biyografi.net

öğretmeni Doktor Yogi'den felsefe dersleri, Maarif Müdürlüğü ve İdadi'de tarih öğretmenliği yapan Mehmet Ali Ayni'den ise tarih dersleri aldı. Ziya Gökalp, Mehmet Ali Ayni'den gördüğü derslerde tarihin nasıl muhakeme edileceğini öğrendi. Fakat idadinin 7 yıla çıkartılması üzerine Gökalp, buradan ayrıldı. Toplumun yaşadığı sıkıntıların üzerinde bıraktığı izlerin yanı sıra, ekonomik olanaksızlıklar yüzünden İstanbul'da öğrenimine devam edememesi ve ailesinin evlilik baskıları gibi nedenler Ziya Gökalp'ı bunalıma sürükleyince, 1894 yılında intihar girişiminde bulundu.

İntihar olayından sonra kendini tekrar okumaya ve bilime veren Gökalp, eğitimine devam etme isteğiyle 1895 yılında kardeşi ile birlikte yeniden İstanbul'a geldi. Fakat parası olmadığı için ancak ücretsiz olan Veteriner Mektebi'ne kayıt yaptırabildi. Gökalp, İstanbul'da bulunduğu bu dönemde Batı kültürünü de tanımaya yöneldi. Okulda yasak yayınları okuması ve farklı çıkışları ile dikkati çeken Gökalp, 1899 yılında geçirdiği soruşturmanın ardından cezaevine gönderildi. 12 aylık cezaevi yaşamından sonra, okuldan da uzaklaştırılarak Diyarbakır'a sürüldü.

1900 yılında amcasının kızı ile evlenerek Diyarbakır'a yerleşen Gökalp, küçük memuriyetlerde çalışmaya başladı. Bu dönemde Gökalp, bir taraftan eşinin mal varlığı ile rahat bir hayat yaşamaya başlamış; diğer taraftan ise hürriyet çalışmalarına devam etti. 1903 yılından sonra Diyarbakır Ticaret Odası'nda çeşitli görevlerde bulundu; bu sırada, *Vilayet* gazetesi başyazarlığı görevini de yürüttü. 1905 yılında, halka yaptığı kötülükler dolayısıyla Hamidiye Alayları sorumlusu aşiret reisi İbrahim Paşa'ya karşı çıkarak halkı ona karşı ayaklandırdı.

Gökalp, Jön Türklerin gerçekleştireceği siyasi devrimin, iktisat, aile, güzel sanatlar, ahlak ve hukuk gibi alanlarda "Yeni Hayat" ortaya çıkaracak sosyal bir devrimle tamamlanmaya ihtiyaç gösterdiğine inandı. Yeni bir Türk medeniyeti sadece

Türkiye'nin gerçek milli değerlerinin kazanılmasıyla yaratabilirdi. Ziya Gökalp, 1908'de İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır, Van ve Bitlis heyetlerinin müfettişliğine atandı. 1909 yılında Darülfünun'da hocalık yapmak üzere İstanbul'a gelen Gökalp, burada birkaç ay kaldı. Yeterli ücret alamadığı için tekrar Diyarbakır'a dönerek, *Peyman* gazetesini çıkarmaya başladı. 1909 yılının son aylarında ise İttihat ve Terakki tarafından Selanik'e gönderildi.

İttihat ve Terakki Genel Merkezi İstanbul'a taşınınca (1912), Gökalp da İstanbul'a yerleşti. O yıl Ergani Madeni'nden milletvekili seçildi. Bu dönemde, Darülfünun'da Gökalp'ın eğitimle ilgili görüşleri kabul edilmiş; ders programları, okutulacak dersler ve kitaplar onun önerileri doğrultusunda kararlaştırıldı. Bu dönemden itibaren düşüncelerini ve çalışmalarını Türkçülük etrafında şekillendiren Gökalp, aynı zamanda hayatının en yaratıcı dönemini de yaşadı. 1913 ve 1914 yıllarında kendisine teklif edilen Maarif Nazırlığı (Milli Eğitim Bakanlığı) görevini kabul etmeyerek, Edebiyat Fakültesinde İctimaiyyat (Sosyoloji) Müderrisliği görevine devam etti. Bu göreviyle birlikte Gökalp, İstanbul Üniversitesi'nde ilk sosyoloji profesörü oldu.

Gökalp'ın *Kızılelma* adlı eseri 1914'de yayınlandı. 1917'de *Yeni Mecmua* yayın hayatına başlamıştır. 1918'de ise *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* adlı eseri ile *Yeni Hayat* isimli şiir kitabını yayınladı. 1919 yılının Ocak ayında, "asayişi bozma ve Ermenilere zor kullanma" iddiasıyla Divan-ı Harp'te (askeri mahkeme) idam cezası ile yargılanan Gökalp, idam cezası almadı, ancak Malta'ya sürüldü. Malta'da çok sıkıntılı bir yaşam süren, Gökalp sürgün döneminde çalışmalarına bir süre ara vermek zorunda kaldı. 30 Nisan 1921'de, Kars Savaşı'nda esir alınan İngilizlerin karşılığında Malta'da esir Türklerin serbest bırakılması ile birlikte Diyarbakır'a yerleşti.1922'de, Muallim Mektebi'nde felsefe dersleri vermeye başlayan Gökalp, bir taraftan da dergi çıkarma çalışmalarına devam etti. Bu dönemde,

Ahmet Ağaoğlu'nun desteği ile *Küçük Mecmua* dergisini çıkarttı. Derginin ilk sayısında, tarihi, kültürel, dinsel ve coğrafi birliktelikleri nedeniyle Türkler ve Kürtlerin birbirlerini sevmelerini bir zorunluluk olarak kabul ettiği "Türkler ve Kürtler" adlı makalesini kaleme aldı.

1923 yılında Telif ve Tercüme Encümeni Reisliği'ne getirilen Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* isimli ünlü eserini yayınladı. 1923 tarihinde Diyarbakır'dan milletvekili seçilen Gökalp; bilimsel, kültürel ve eğitim çalışmalarına ara vermiş gibi görünse de, yine bu dönemde de kültürel ve düşünsel çalışmalarına devam etti. Bu bağlamda, *Yeni Türkiye* dergisini çıkardı, anayasanın hazırlanmasına yardım etti, *Türk Medeniyeti Tarihi*'ni tamamlamaya çalıştı ve Türk dili çalışmalarına katkılarda bulundu. Bu süreçte, Gökalp milli edebiyatın geliştirilmesi yönünde de çaba harcadı. *Hâkimiyet-i Milliye, Yeni Gün, Cumhuriyet* gazetelerinde makaleleri çıktı. *Altın Işık* (1923), *Türk Töresi* (1923) gibi kitapları birbirini izledi. Cumhuriyet Halk Parti'sinin programını inceleyen ve yorumunu yapan *Doğru Yol* (1923) adlı incelemesini yine bu dönemde kaleme aldı. Yine, *Yeni Türkiye'nin Hedefleri* isimli eserini de bu dönemde yayınladı. Hastalandığı dönemde, Maarif Vekâleti'nden *Türk Medeniyeti Tarihi*'nin basımı için aldığı avansla tedavi görebildi. 1924 yılı başlarında rahatsızlanan Gökalp, 25 Ekim 1924 tarihinde vefat etti.

Ölümünden sonra çeşitli gazete ve dergilerde çıkmış yazılarıyla mektupları çeşitli kitaplarda derlendi. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: *Çınaraltı* (1939), *Fırka Nedir?* (1947), *Ziya Gökalp Diyor ki* (1950), *Ziya Gökalp'ın Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* (1956), *Ziya Gökalp'ın Yazarlık Hayatı* (1956), *Ziya Gökalp Külliyatı* (1952, 1965), *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri* (1973).

Çok farklı alanlarda eserler veren Ziya Gökalp'ın düşünce ikliminin oluşum sürecinde aile çevresi yanında, İsmail Hakkı Bey, Yorgi Efendi, İbrahim Temo, Dr. Abdullah Cevdet, İshak Sukuti ve

Naim Beylerin ve Genç Türklerin de etkisi olduğu bilinmektedir. Gökalp, düşünsel yaklaşımı dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyetinde çeşitli kademelerde görevlerde de bulundu. Başlangıçta Fransız filozof Alfred Foulille'nin etkisinde kalmasına rağmen, Durkheim sosyolojisinin iyi bir okuyucusu ve takipçisi olarak bu ekolün etkisiyle "Türk Sosyoloji Ekolü"nü kurdu. Pozitivist bir bakışa da sahip olan Gökalp'in, topluma doğru bir yönelim gösteren toplumsal teoremi üzerinde de Durkheim'ın görüşleri belirleyici oldu. Birçok çağdaşı Türk aydını gibi Ziya Gökalp'in düşünsel yapısı üzerinde de, Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine girdiği dönemde baş gösteren siyasal, askeri, dinsel ve ekonomik sorunların derin izlerini görmek mümkündür.

Yaşamı boyunca, düşünce ve hayalleri yolunda mücadele verdi; hiçbir dönem, düşünce ve eylemlerinden ödün vermedi. Birçok kovuşturma, hapis ve sürgün cezasıyla karşılaşmasının arkasında da yine bu kararlı tutumunun etkileri vardır. Gençlik döneminde, Sultana karşı söz söylemek ve eylemde bulunmaktan çekinmeyen Gökalp önemli düşünsel yakınlıklara rağmen, Meclise girdiği dönemde Atatürk'e de çok yakın olma gereği duymadı. Gençlik yıllarına denk düşen dönemde yaşadığı bir bunalım durumu dışında, Gökalp'in yaşamı hep sosyal ve siyasal mücadele ile geçmiştir. Gökalp'i, düşünce insanı, maneviyatçı, toplumsal ve ahlaki konularda eylem adamı ve şair yapan çoğunlukla bu yüksek hayal ve düşünebilme gücü oldu.

Ziya Gökalp düşüncesinde, Türkçülük ayrı bir yere sahiptir. Zira Gökalp'ın çalışmaları Türk toplumunun geçmişi, günü (kendi dönemi) ve geleceği ile Türk dili ve Türk kültürü üzerinde yoğunlaştı. Bu duygu ve düşüncelerle o, bilimsel, ahlaki, kültürel ve felsefî bir Türkçülük anlayışı ortaya koydu.

Yusuf Akçura[3]

1876'da doğan Akçura, Kazan'a göç etmiş Kırım Türklerinden aristokrat bir ailenin mensubudur. 2 yaşında iken babasını kaybetti. Annesi ile birlikte yedi yaşına gelmeden İstanbul'a göç ettiler. Asker olmaya karar verdi. Kuleli Askeri Lisesi'nde öğrenim gördükten sonra 1895 yılında Harbiye Mektebi'ne girdi. Yunan Harbi'nin hemen öncesine rastlayan bu dönemde Necip Asım'ın, Veled Çelebi'nin, Bursalı Tahir Bey'in Türkçülüğe ait yazıları yayınlanmakta ve Gaspıralı İsmail Bey'in *Tercüman*'ı

3 Bu biyografi Cemal Avcı'nın "Yusuf Akçura Hayatı, Eserleri ve Etkileri" başlıklı basılmış bildirisi başta olmak üzere Boğaziçi Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu ve wikipedia internet sitelerinde "Yusuf Akçura" maddesi dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bakınız: Cemal Avcı, "Yusuf Akçura Hayatı, Eserleri ve Etkileri", *Uluslararası IV Türk Kültürü Kongresi Bildirileri Cilt 3* (4-7 Kasım 1997), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000. Online: w3.balikesir.edu.tr/~akolbasi/YusufAkcura.doc, http://www.ttk.org.tr, http://www.ata.boun.edu.tr, http://tr.wikipedia.org.

bir ara İstanbul'da dağıtılmaktaydı. Bu eserler Akçura'nın fıkrî gelişiminin temellerini atmıştır.

1897'de *Mâlumat* dergisinde yayımladığı "Şehabettin Hazret" adlı ilk makalesini Rusya Türkleri ile Osmanlı Türklerini tanıştırma amacıyla kaleme aldı. 1897'de darbe girişimlerine katıldığı için tutuklandı. Taşkışla Divan-ı Harbi kararı ile müebbet kalebentlik cezasına çarptırıldı. Karar sonrasında Padişah fermanı ile Trablusgarp'a sürüldü. Aynı yıl Fransa'ya kaçtı. Paris'te "Ecole Libre des Sciences Politiques"i bitirdi. Burada Ahmet Rıza'nın Osmanlıcılığını, Mizancı Murat'ın İslâmcılığını ve Prens Sebahattin'in adem-i merkeziyetçiliğini incelemek fırsatı bulmuştur.

Türkçülük fikirleri yaşamının bu döneminde olgunlaştı. Okulda, Albert Sorel gibi ulus öğretisinin üzerinde ısrarla duran profesörlerden ders almıştı. "Osmanlı Devleti Kurumlarının Tarihi Üstüne Bir Deneme" adlı tezini vererek okuldan, üçüncülükle mezun oldu. Akçura bu okulu bitirirken yaptığı tezinde "Osmanlı Devletinin bu şekliyle korunmasının artık mümkün olmadığına karar vererek, milliyet fikirleri bu derece geliştikten sonra çeşitli unsurları bir araya toplayarak millet meydana getirmek mümkün değildir." diyordu.

1903 yılında, İstanbul'a dönmesi yasak olduğu için amcasının yanına Kazan'a gitti ve dört yıl kaldı. Türkçülüğü yaymak amacıyla Kazan'da tarih, coğrafya ve Osmanlı-Türk Edebiyatı öğretmenliği yaptı. *Kazan Muhbiri* adlı bir gazete çıkarmaya başladı. Gaspıralı İsmail Bey, Ali Merdan Bey, Abdürreşit Kadı İbrahimof gibi Türkçülerle birlikte 1905'te "Rusya Müslümanları İttifakı" adında büyük bir parti kurdu. Bu partinin merkez idare heyeti üyeliğine ve umumî kâtipliğine seçildi. Bu parti ile vicdan hürriyeti, hukuk eşitliği ve kültürel gelişmeye müsait bir ortam için mücadele eden Akçura birinci seçimlerde Rus meclisi Duma'ya Kuzey Türklerinin girmelerini sağladı. Kazan'da iken yazdığı ve onu Türk siyasal hayatında meşhur eden "Üç Tarzı

Siyaset" isimli dizi makalesi 1904 yılında Mısır'da yayımlanan *Türk* adlı gazetede çıktı. Türkçülük akımının manifestosu olarak kabul edilen 32 sayfalık makalesinde Akçura, Osmanlı İmparatorluğu'nun tekrar toparlanabilmesi için üç ana görüşün bulunduğunu, bunların "Osmanlıcılık", "Panislâmizm" ve "ırk esasına müstenit Türk milliyetçiliği" olduğunu ve bu üç görüşten en uygununun da sonuncusu olduğunu belirtiliyordu. Ahmet Rıza'nın çıkardığı *Şuray-ı Ümmet* ve *Meşveret* gazetelerinde adsız yazıları yayımlandı. Akçura Türkiye'ye geldiği 1908 yılına kadar siyaset ve kültür çalışmalarına devam etti.

İstanbul'a geldikten sonra Darülfünun'da ve Mükiye Mektebi'nde öğretmenlik tarih dersleri verdi. Bütün ısrarlara rağmen İttihat ve Terakki Partisi'ne girmedi. Akçura İstanbul'a döner dönmez, Türkçü çalışmalarına aynı hızla devam etti. Aralarında Ahmet Mithat, Emrullah Efendi, Necip Asım, Bursalı Fuat Raif, Feylesof Rıza Teyfik ve Ahmet Ferit gibi şahısların bulunduğu kişilerle 25 Aralık 1908'de Türk Derneği'ni kurdu. Ömrü kısa olan Türk Derneği'nin yerine 18 Ağustos 1911'de Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Hikmet, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali, Doktor Akil Muhtar ile birlikte *Türk Yurdu* dergisini çıkarmaya başladı. *Türk Yurdu*'nun başyazarı ve editörü oldu. Bu dergi, Akçura'nın idaresinde tam 17 yıl yayın hayatında kalacaktır. Akçura, 1912'de açılan Türk Ocağı'nın kuruluşuna da aktif olarak katıldı.

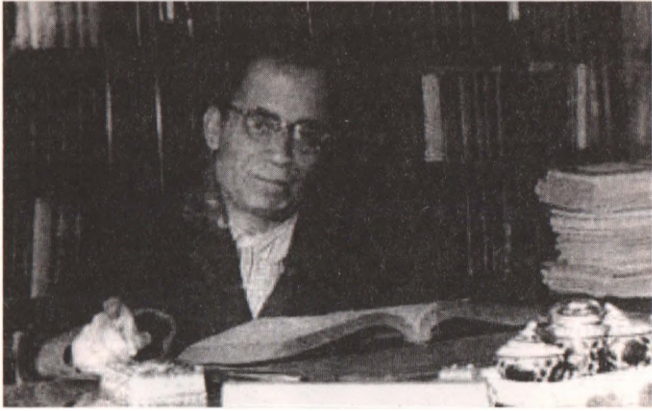
1916 yılında "Rusya Mahkûmu Müslüman Türk-Tatarların Hukukunu Müdafaa Cemiyeti" adlı büyük bir siyasi örgüt kurdu. Bu örgüt Avrupa'nın çeşitli kentlerinde konferanslar verip yöneticilerle temasa geçerek Rusya'daki Türklerin haklarını dile getiriyordu. Akçura'nın buradaki konferansları bir muhtıra şeklinde Fransızca ve Almanca olarak yayınlandı. İsveç, Danimarka, Norveç, İsviçre ve ABD gibi o tarihlerde tarafsız olan ülkelere de Rusya'daki Türklerin durumunu anlatan ve

yardım isteyen muhtıralar yolladı. 1918 yılında Rusya'daki Türk esirleri kurtarmak için Hilal-i Ahmer (Kızılay) temsilcisi olarak Rusya'ya gitti ve bir yıl kaldı. 1919'da yenilmiş ve işgale uğramış Türkiye'ye dönen Akçura, Ekim 1919'da Ahmet Ferit'in kurduğu "Milli Türk Fırkası"na katıldı. 1919 sonunda İngilizler tarafından hapsedildi. 1920'de, hapisten çıkınca Selma Hanım ile evlenerek eşiyle birlikte Milli Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçti. Burada Dışişleri Bakanlığında Genel Müdür olarak görev yaptı. 1923'te İstanbul milletvekili seçildi. Akçura, Cumhuriyet döneminde Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan milletvekili olmayı kabul etmiştir.

1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi'nde siyasi tarih dersleri vermeye başlayan Yusuf Akçura, Mustafa Kemal'in kültür ve politika danışmanı olarak çalışmaktaydı. 1931'de Atatürk tarafından Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunda görevlendirildi ve ertesi yıl kurumun başına getirildi. I. Türk Tarih Kongresi'ni yönetti. 1933 Üniversite Reformundan sonra Yakınçağ Tarihi profesörü olarak görevlendirildi (1934). Akçura'nın Türkçü düşünce tarihindeki yeri, çağdaşı olan Ziya Gökalp'in gölgesinde kalmıştır fakat Mustafa Kemal Atatürk'ün çalışma arkadaşı olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kültürel yapısının oluşmasında katkıları olmuştur.

Yusuf Akçura, Kars milletvekili iken 11 Mart 1935'te geçirdiği kalp krizi sonucunda İstanbul'da öldü. Edirnekapı Şehitliği'ne defnedildi.

Önemli eserleri arasında; *Üç Tarz-ı Siyaset*, *Şark Meselesine Dair Tarih-i Siyasi Notları* (1920), *Muasır Avrupa'da Siyasi ve İçtimai Fikirler Cereyanlar* (1923), *Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale* (1924), *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri* sayılabilir. Ayrıca *Türk Yılı* (1928) adlı derlemesi Türkçülük hareketinin kaynaklarını ve gelişimini inceleyen kapsamlı bir çalışmadır. *Mevkufiyet Hatıraları* (1914) ise Rusya'daki etkinlikleri ve tutukluluğu üzerine bilgi verir.

Mükrimin Halil Yinanç[4]

1900 yılında doğdu. Elbistanlı bir ulema ailesinden olan babasından aldığı ders ile 8-9 yaşlarında Kur'ân-ı Kerim'i hıfzetti. İlkokula gitmedi. Elbistan Rüştiyesi'ne girdi, sonra babasının memuriyeti dolayısıyla Malatya Rüştiyesi'ne ve İdadisi'ne, daha sonra Mardin ve Diyarbakır İdadisi'ne devam etti, 1913'de idadiler liseye çevrilince Diyarbakır ve İstanbul Gelenbevi Lisesi'nde tahsiline devam ederek liseyi bitirdi. 1916'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden, 1921'de Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. Evvelce özel derslerle Arapça ve Farsça öğrenmiş olduğundan Edebiyat Fakültesi'nde iken, hep İslâm tarihiyle uğraşmış ve incelemelerini mümkün olduğu kadar eski kaynaklara indirmeğe muvaffak oldu. Bu çalışmalarında Şerafettin Yaltkaya, İsmail Sadettin ve Şirvanlı Sadrettin Efendilerden aldığı dersler yararlı oldu.

İstanbul''da 1921-1925 yılları arasında kütüphane müdürlüğü yaparken buradaki başarılı çalışmaları dolayısıyla, araştırma

4 Bu biyografi Dursun Gürlek'in *Ayaklı Kütüphaneler* adlı eseri başta olmak üzere, KSÜ Kütüphanesi'nin internet sayfası ve kahramanmaras.org adlı web sitesinde yer alan "Mükrimin Halil Yinaç" adlı maddelerden yararlanılarak oluşturulmuştur. Bakınız: Dursun Gürlek, *Ayaklı Kütüphaneler*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2009, s. 301-321; Online: http://kutuphane.ksu.edu.tr/yinanc.htm, http://www.kahramanmaras.org.

yapmak üzere, devlet tarafından 1925-1927 yılları arasında iki yıl süreyle Paris'te araştırma için gönderildi. Eylül 1927'de yurda dönerek Galatasaray ve Kabataş liselerinde tarih öğretmenliği görevinde bulunan Yinanç 1931 yılında kurulan Türk Tarih Kurumunun kurucu üyeleri arasında yer aldı. 1933 yılında üniversite reformu yapıldığında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne doçent olarak atandı. 1941'de profesör, 1957 yılında da ordinaryus profesör olan Mükrimin Halil Yinanç, güzel konuşması, geniş bilgisi ve kuvvetli hafızası ile ünlüydü. Büyük Selçuklular devri üzerine uzmandı. Çok zor yazan, fakat bıkmadan okuyan ve konuşan bir biriydi. Daima üstad diye anılırdı. Hayatı ilmî sohbetlerle, davetlerle geçerdi. Bazı geceler Beyazıt, sonraları Laleli kahvelerine gider; çevresine biriken her yaş ve sınıftan insanla rahatça konuşurdu. Eski yazmaları, büyük bir itina ve hüsnühatla kopya ederdi. Arapça, Farsça'yı bilir, Fransızca'yı da okuyup anlardı. Dursun Gürlek'e göre yazma konusundaki titizliği yüzünden ilmine yakışır eserler bırakmamıştır. Hâlbuki o, okuduklarıyla kalmamış, tarihin içinde yaşamış ve sentezini yaptı. Tarihî bir olayı anlatırken, yaşadığımız çağda kalmaz, dinleyenleri anlatacağı çağa götürürdü. "Görülüyor ki, herkes vaktiyle tecrübe edilmiş, fena neticeler vermiş hususları bilerek veya bilmeden tekrarlayıp aynı hataları yapıyor. İnsanların yalnız akıllı olmaları kâfi değil, izanları da olmalı." diyen Yinanç, tarihin önemini bu sözlerle ifade etmektedir

Yinanç, 1961 tarihinde İstanbul'da vefat etti.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı[5]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı 23 Ağustos 1888'de, İstanbul'da doğdu. İlk tahsilini Nişancı Mahalle Mektebi'nde ve Eyüp'te İplikhane Mektebi'nde gördükten sonra imtihan ile Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'ne girdi. İki sene sonra kaydını Bayezid Merkez Rüştiyesi'ne nakletti. 1904 Ağustos ayında Rüştiyeyi bitirdi ve diplomasını aldıktan sonra aynı yıl içinde Mercan idadisine kayıt oldu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın lise öğrenciliği İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği dönem ve olaylar zinciri içerisinde geçti. Lisenin müdürü Hüseyin Cahit Bey, II. Meşruriyet'in ilanından

5 Bu biyografi başta Kasım Bolat'ın "Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı" adlı makalesi olmak üzere Boğaziçi Üniversitesi, biyografi.net ve wikipedia adlı internet sitelerinden "İsmail Hakkı Uzunçarşılı" maddesinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Bakınız: Kasım Bolat, "Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı"; Online:http://www.akademiktarih.com/pdfler/store/kasimbolat.pdf, http://www.biyografi.net, http://www.ata.boun.edu.tr, http://tr.wikipedia.org,

sonra İstanbul mebusu olmuş ve yerine müdür olarak tarihçi Ali Reşat Bey geçmiştir. Ali Reşat ilk defa tercüme ettiği *Fransa İnkılab-ı Kebiri*'ni öğrencilerine tarih derslerinde okuttu. Uzunçarşılı, Ali Reşat Bey'in tarih derslerinden gerektiği gibi istifade etti. 1909-1910 yıllarında Mercan İdadisi'nden mezun oldu ve Darülfünun Edebiyat Şubesi'ne kaydını yaptırdı. Darülfünun Edebiyat Şubesi'nde Abdurahman Şeref Bey, Ali Ekrem Bey, Mehmet Akif Bey, İzmirli İsmail Hakkı Bey, İzmirli Ziyaeddin Efendi, Hüseyin Daniş Bey, Şehbenderzade Hilmi Bey, Ahmet Hikmet Bey, Hamdullah Suphi Bey'den dersler aldı. Ahmet Mithat Efendi, Uzunçarşılı'nın tarih ve felsefe hocası idi.

Darülfünun'u bitirdikten sonra 1912'de Kütahya'ya öğretmen olarak gönderildi. Uzunçarşılı, Kütahya İdadisi'nde sekiz sene öğretmenlik yaptı. Ancak Milli Mücadele başladığı zaman okullar tatil oldu ve sınıflarda öğrenci kalmadı. Bu süreçte Uzunçarşılı, Kuvayi Seyyare'de fahri hizmette bulunduğu gibi diğer yandan da raportörlük yaptı. 30 Temmuz 1921 tarihinde Kütahya Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi. Uzunçarşılı, bunun üzerine önce Eskişehir'e oradan da Ankara'ya geçti.

Milli hükümet tarafından Ocak 1922 başında Trabzon Sultanisi tarih öğretmenliğine tayin edildi. Kastamonu'ya gelen Uzunçarşılı, burada çıkmakta olan *Açıksöz* gazetesinde yazılar yazarak adını duyurmaya başladı. Ve bir süre Kastamonu lisesinde tarih öğretmeni olarak kaldı. Böylece *Açıksöz* gazetesindeki yazılarına ara vermemiş oldu ve makalelerini yazmaya devam etti. *Açıksöz* gazetesinde " Muallim İsmail Hakkı" imzasıyla yazılarını yazmakta idi. 1924 de Karasi Maarif Müdürü oldu. 1925'te Maarif Vekâleti Müfettiş-i Umumîliğine tayin oldu. Bu görevi kısa süren Uzunçarşılı, 14 Ocak 1926 tarihinde de Mebus seçildi. Meclis çalışmalarının yanı sıra 1932-1938 arası İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde dersler verdi. Uzunçarşılı, öğretmenlikten başka öğretmenlik yaptığı şehirle-

re ait arşiv belgelerini topladı ve araştırmalarla meşgul oldu. Daha sonra Anadolu Beylikleri'ni inceleme konusu edindiyse de *Anadolu Beylikleri* (1937), *Osmanlı Devleti Saray Teşkilatı* (1945), *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (1965) gibi Osmanlı tarihine ilişkin kapsamlı çalışmalarda bulundu.

Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunda aktif olarak görev alan Uzunçarşılı, TTK'nun en üretken üyelerinden birisi haline geldi. Zira TTK tarafından üç ayda bir yayınlanan *Belleten* dergisinde makaleleri kesintisiz bir şekilde ölümüne kadar yayınlandı. Mustafa Kemal Atatürk'ün çok yakından takip ettiği tarih çalışmaları *Türk Tarihinin Ana Hatları* yazımı şeklinde biçimlendi.

Uzunçarşılı TTK da görevi sürdürdüğü gibi 24 yıl boyunca da Balıkesir milletvekilliği yapmıştır. Uluğ İğdemir'in deyimi ile "Uzunçarşılı hiçbir zaman politika adamı olmamış, ömrünü lise hocalığından başlayarak bugüne değin tarih araştırmalarına adamıştır. Her kitap ve makalesi, Osmanlı Devleti tarihinde bir boşluğu doldurmuş ve araştırmacılar tarafından pek yakından takip edilmiştir." İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hammer'den sonra dilimize en güvenilir ve tafsilatlı olan *Osmanlı Tarihi*'ni kazandırmış oldu.

10 Ekim 1977 yılında, Topkapı Sarayı Arşivi'nde çalışmakta iken kalp krizi geçiren İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 89 yaşında vefat etti.

Önemli Eserleri

Balıkesir Tarihi, 1924.

Afyon Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdirdeki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Mâlumat, 1929.

Bizans ve Selçukîlerle Germiyan ve Osman Oğulları zamanında

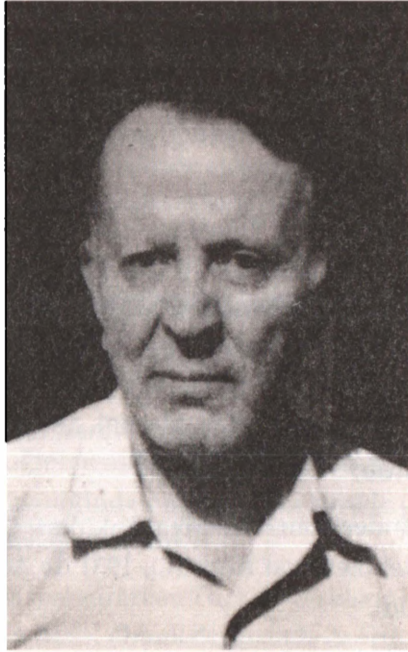
Kütahya Şehri, 1932.

Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, 1937.

Osmanlı Devleti Saray Teşkilatı, 1945.

Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, 1965.

Osmanlı Tarihi I-V. Cilt, 1972-1978.

Hüseyin Nihal Atsız[6]

12 Ocak 1905'te, İstanbul Kasımpaşa'da doğdu. İlkokula, Kadıköy'deki Fransız Okulu'nda başladı. Fakat çok geçmeden, çıkan bir yangında okulun yanması sonucu aynı semtteki Alman Okulu'na gitti (1911). Bir süre sonra, Kızıldeniz'de bulunan Malatya gambotunun süvarisi olan babasının yanında Süveyş'teki bir Fransız okuluna devam etti. Ailesinin Kadıköy'e taşınması ile Haydarpaşa'daki Özel Osmanlı İttihat Okulu'na verildi. Kadıköy Sultanisi'nin rüştiye (ortaokul) kısmında, İstanbul Sultanisi'nde lise öğrenimini tamamdı. Buradan mezun olunca

6 Bu biyografi başta Bilge Orhonlu'nun "Hüseyin Nihal Atsız" adlı makaleleri olmak üzere Boğaziçi Üniversitesi, Kimkimdir ve wikipedia internet sitelerinde yer alan "Nihal Atsız" maddelerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Bakınız: Bilge Orhunlu, "Hüseyin Nihal Atsız", *Orkun*, Sayı: 3, Mayıs 1988; Bilge Orhunlu, "Hüseyin Nihal Atsız" *Yeni Hayat* Sayı: 2, Aralık 1994; Online: http://www.ata.boun.edu.tr, http://www.kimkimdir.gen.tr, http://tr.wikipedia.org.

Askerî Tıbbiye'ye yazıldı. Bu dönemde Türkçülük fikrinin etkisi altına girdi. Ziya Gökalp'in cenaze töreninin yapıldığı günün gecesi Türkçülük fikrine karşı öğrencilerle kavga ettiği ve Arap asıllı bir mülâzıma selam vermediği gerekçesi ile 1925 tarihinde Askerî Tıbbiye'den çıkarıldı.

1926 yılında İstanbul Dârülfünûnu'nun Edebiyat Fakültesinin "Edebiyat Bölümü"ne ve İstanbul Dârülfünûnu'nun yatılı kısmı olan Yüksek Muallim Mektebi'ne kaydolmuştur. 1930 yılında Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Atsız'ın sınıf arkadaşları arasında Tahsin Banguoğlu, Ziya Karamuk, Orhan Şâik Gökyay, Pertev Nâilî Boratav, Nihad Sâmi Banarlı gibi isimler yeralıyordu.

Mezuniyetinden sonra Edebiyat Fakültesi Dekanı olan hocası Prof. Dr. Mehmet Fuat Köprülü, 1931'de Atsız'ı kendisine asistan olarak aldı.

Atsız, 15 Mayıs 1931'den 25 Eylül 1932 tarihine kadar *Atsız Mecmua*'yı (17 sayı) çıkarmaya başladı. Mehmet Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan gibi edebiyat ve tarih bilginlerinin de içinde bulunduğu bir kadro ile yayın hayatına atılan bu Türkçü ve köycü dergi Cumhuriyet devri Türkçülüğünün sesi oldu.

1932 Temmuz'unda Ankara'da toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi esnasında, Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'a Dr. Reşid Galib'in yaptığı eleştiriler üzerine Atsız, Pertev Nâilî Boratav'ın da bulunduğu 8 arkadaşı ile Dr. Reşid Galip'e "Zeki Velîdî'nin talebesi olmakla iftihar ederiz." diyen bir protesto telgrafı gönderdi. Bu telgraf üzerine de Reşid Galip'in tepkisini üzerine çekti. Bir süre sonra Maarif Vekili olan Dr. Reşid Galip, 1933 tarihinde Atsız'ın üniversite asistanlığına son verdirdi. Bunun üzerine Malatya'da kısa bir müddet Türkçe öğretmenliği yapan Atsız, Edirne Lisesi edebiyat öğretmenliğine tayin edildi. Atsız'ın Edirne'deki edebiyat öğretmenliği de 3-4 ay kadar kısa bir müddet devam etti.

Atsız, Edirne'de iken *Atsız Mecmua*'nın devamı mahiyetindeki Aylık Türkçü dergisi olan *Orhun*'u yayımladı. Bu dergide, Türk Tarih Kurumu tarafından çıkarılan ve liselerde ders kitabı olarak okutulan dört ciltlik tarih kitaplarında bulunduğunu iddia ettiği yanlışları ağır bir şekilde eleştirdiği için 28 Aralık 1933'te bakanlık emrine alındı.

Dokuz ay bakanlık emrinde kalan Atsız, 9 Eylül 1934 tarihinde Kasımpaşa'daki Deniz Gedikli Hazırlama Okulu'na Türkçe öğretmeni olarak tayin oldu. 1 Temmuz 1938 tarihinde bu görevinden ihraç edildi. Bunun üzerine Özel Yüce-Ülkü Lisesi'ne geçen Atsız, burada 1939 yılının Haziranının sonuna kadar edebiyat öğretmenliği yaptı. Sonra özel Boğaziçi Lisesi'nde edebiyat öğretmenliğinde bulundu. Bu sürede *Orhun* dergisini yeniden yayınlamaya başladı.

II. Dünya Savaşı sürerken Türkiye'de komünist faaliyetlerin arttığını düşünen Atsız, *Orhun* dergisinde devrin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu'na hitaben bir açık mektup yayınladı. Milli Eğitim Bakanı'nın "komünistleri kolladığını" ileri sürerek Hasan Ali Yücel'i istifaya çağırdı. Bunun üzerine 7 Nisan 1944 tarihinde Atsız'ın Boğaziçi Lisesi'ndeki edebiyat öğretmenliğine son verildi. *Orhun* dergisi de Bakanlar Kurulu kararı ile yeniden kapatıldı. Aleyhine dava açılan Atsız, Ankara'ya gitmiş, davadan dolayı 3 Mayıs 1944'te gençlik olayları meydana gelmiştir.

19 Mayıs 1944 törenlerinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Atsız ve arkadaşlarını ağır şekilde eleştiren nutkunu söyledi ve bu nutuk üzerine Atsız, 34 arkadaşı ile birlikte İstanbul 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde Irkçılık-Turancılık davasından yargılandı. 23 Ekim 1945 tarihinde tahliye edildi. 1949'a kadar kendisine iş verilmeyen Atsız, geçinmek için kitaplarından bazılarını satmak zorunda kaldı. Bir müddet Türkiye Yayınevi'nde çalışan Atsız, önemli Osmanlı tarihlerinin neşirlerini hazırladı. Sınıf arkadaşlarından Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu Milli Eğitim

Bakanı olunca, Atsız'ı 25 Temmuz 1949'da Süleymaniye Kütüphanesi'ne "uzman" olarak tayin etti. Bir müddet bu vazifede çalışan Atsız, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra 21 Eylül 1950'de Haydarpaşa Lisesi edebiyat öğretmenliği yapmaya başladı. Ancak 4 Mayıs 1952 tarihinde Ankara Atatürk Lisesi'nde vermiş olduğu "Türkiye'nin Kurtuluşu" konulu bir konferans üzerine yeniden Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki görevine tayin edildi. 1 Nisan 1969 tarihine kadar Süleymaniye Kütüphanesi'nde çalışan Atsız, 1962'de kurulan Türkçüler Derneği'nin genel başkanlığını üstlendi, 1964' ten vefatına kadar *Ötüken* dergisini yayımladı.

Atsız, 11 Aralık 1975 Perşembe günü vefat etti.

Eserleri

Atsız, 5 hikâye, 6 roman, 38 şiir, muhtelif konulu 30 kitap, 400 civarında makale, *Türk Ansiklopedisi*'nde 40 madde yazmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1940.

Osman (Bayburtlu), Tevârîh-i Cedîd-i Mir'ât-i Cihân, İstanbul, 1961.

Osmanlı Tarihine Ait Takvimler I, İstanbul, 1961.

Türk Tarihinde Meseleler, Ankara, 1966.

Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası, İstanbul, 1966.

Âşıkpaşaoğlu Tarihi, İstanbul, 1970.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nden Seçmeler I-II, İstanbul, 1971.

Oruç Beğ Tarihi, İstanbul, 1973.

"En Eski Türk Müverrihi: Bilge Tonyukuk", *Orhun*, Sayı 1, 1933.

"İnkilâp Enstitüsü Dersleri", *Orhun*, Sayı 7, 1934.

"Türk tarihine bakışımız nasıl olmalıdır?", *Çınaraltı*, Sayı 1, 1941.

Hilmi Ziya Ülken [7]

Kendisinin yazdığı özgeçmişi aynen şöyledir:

İstanbul'da, 1901 senesinde doğdum. Tefeyyüz İdadisi'nde ve İstanbul Sultanisi'nde okudum. 1918'de Mülkiye Mektebi'ne girerek 1921'de mezun oldum. O yıl müsabaka ile Edebiyat Fakültesi Coğrafya asistanı oldum. 1924 yılına kadar bu asistanlığı ve Edebiyat Fakültesi kütüphane memurluğunu yaptım. Aynı sene Bursa Lisesi Coğrafya muallimliğine ve ertesi tedris senesi başında Ankara Lisesi Felsefe ve İçtimaiyat ve Ankara Muallim

7 Bu biyografi başta Muhsin Balakbabalar'ın yazdığı "Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken" adlı makalesi olmak üzere İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün ve wikipedia adlı internet sitelerinde yer alan "Hilmi Ziya Ülken" maddesinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bakınız: Muhsin Balakbabalar, "Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* Dergisi, Cilt: 20, DOI: 10.1501/Ilhfak_0000000330. Online: http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/735/9376.pdf; http://felsefe.istanbul.edu.tr, http://tr.wikipedia.org.

Mektebi Tarih ve Coğrafya muallimliğine tayin edildim. 1925-26 senelerinde bu vazifeleri kısmen muhafaza etmekle beraber Maarif Vekâleti istatistik müdürlüğü ve daha sonra Talim Terbiye Heyeti mütercimliği yaptım. 1926 yılı sonunda İstanbul'a Kız Muallim Mektebi tarih muallimliği ve İstanbul Lisesi Felsefe muallimliğiyle geldim. Bir müddet sonra Erkek Muallim Mektebi ve Kız Muallim Mektebi ruhiyat ve İçtimaiyat derslerini okuttum. 1930-34 seneleri arasında Galatasaray Lisesi İçtimaiyat ve Kabataş Lisesi Felsefe muallimi tayin edildim. 1933 senesinde Üniversite ıslahatında Edebiyat Fakültesi Felsefe doçentliğine tayin edildim. 1936-37 senesinde Felsefe doçentliği agregasyon imtihanını geçirdim.

Ülken, 1941 yılında profesör oldu. 1944 yılında Felsefe Bölümü'nde kurulan Sosyoloji Kürsüsü başına getirildi. 1944-1948 arasında ek görev olarak Teknik Üniversite Sanat Tarihi Profesörlüğü yaptı. 1945 – 1950 arasında Sosyoloji dışında Değerler Nazariyesi derslerini (Edebiyat Fakültesi'nde) verdi. 1951'de kürsülerin kurulması üzerine Sosyoloji kürsüsü başkanlığına getirildi. 1949'da Ankara Üniversitesi (A.Ü.) İlahiyat Fakültesi kurucular kurulunda yer aldı. 1956 yılında İlahiyat Fakültesi'nde ek görev çerçevesi içinde Umumu Felsefe Profesörlüğüne tayin edildi. 1957 yılında ordinaryüs profesörlük unvanını aldı. 1933'den 1959 kadar İstanbul Üniversitesi (İ. Ü.) Edebiyat Fakültesi'nde görev yaptı. 1959 da A. Ü. İlahiyat Fakültesi'nde dekan oldu, aynı yıl içinde istifa etti. 1961 yılında A. Ü. İlahiyat Fakültesi'nde profesör olarak görev aldı. 1962'de, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi'nden istifa ederek Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kadrosuna geçti. 1961-1965 yılında ek görev olarak İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde Felsefe Dersleri okuttu. 1971'de Eğitim Fakültesi'nde İlim Felsefesi okuttu. H. Ziya Ülken, İngilizce, Almanca ve Fransızca bilmekteydi.

Akademik olarak üretken bir bilim ve düşünce adamı olan Ülken'in telif ve tercüme olmak üzere 70'in üzerinde kitabı,

150'nin üzerinde makalesi vardır. Bu görevleri yanında, çeşitli alanlarda da faaliyet göstermiştir: Resim yapmak, roman yazmak, dergi çıkarmak ve dernek kurmak gibi. Yayıncılık faaliyetlerine 1923 yılında, bir grup arkadaşıyla *Mihrab* ve *Anadolu* dergilerini çıkararak başladı. 1927 yılında bir grup öğretmen arkadaşıyla, Felsefe ve İçtimaiyat Derneği'ni kurup, *Felsefe ve İçtimaiyat* dergisini çıkardı. Dernek, felsefe hocalarını davet ederek çeşitli konularda konuşma yaptırdı, yeni tartışmalar başlattı. Dernek, 1929 yılında faaliyetini durdurdu. Ülken, derneği yeniden kurdu. Şekip Tunç'un başkanlığındaki dernekte Şevket Aziz Kansu ve Kerim Erim gibi önemli bilim adamları da yer almıştı. 1943 yılında Felsefe Derneği'ni, merkezi Hayriye Özel Lisesi'nde olmak üzere yeniden kurdu. Ancak lisenin yanmasıyla dernek de kapanmış oldu. 1938-43 arasında *İnsan* dergisini, 1960 yılına kadar *Sosyoloji Dergisi* adlı bir yıllığı çıkardı. Institut International de Sociologie'nin (Uluslararası Sosyoloji Kurumu) 1950'de yaptığı Roma Kongresi'ne beş tebliğ ile katıldı. Aynı yıl kurumun genel sekreterliğine seçildi. 15. Milletlerarası Kongresi'nin 1952 yılında İstanbul'da yapılmasını sağladı. Sosyoloji Kurumu üyelerinin memleketlerinde Milli Sosyoloji Dernekleri kurmasını karara bağlandı; bundan hareketle Ülken, 1952 yılında Türk Sosyoloji Derneği'ni kurdu.

H. Ziya Ülken, 1974 yılında İstanbul'da vefat etti.

Başlıca eserleri

Umumî İçtimaiyat, 1931.

Türk Tefekkürü Tarihi, 1933-34.

İnsanî Vatanperverlik, 1933.

Türk Mistisizmini Tedkike Giriş, 1935.

İçtimai Doktrinler Tarihi, 1940.

Ziya Gökalp, 1942.

Dini Sosyoloji, 1943.

İslâm Düşüncesi, 1946.

Millet ve Tarih Şuuru, 1948.

Sosyolojinin Problemleri, 1953.

Tarihî Maddeciliğe Reddiye, 1958.

Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 1966.

İbrahim Kafesoğlu[8]

1914 yılı Ocak ayında, Burdur'da doğdu. Babası Receb Bey, I. Dünya Savaşı'nda Erzurum cephesinde şehit düştü. Annesi Hatice Hanım, oğlunu büyük fedakârlıklarla yetiştirdi. Dedesi Hacı Ahmed Ağa'nın yanında Tefenni İlkokulu'nu, İzmir Muallim Mektebi'ni bitirdi. 1936'da Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne girdi. Burada 1940'da yüksek tahsilini tamamladı. Doktorasını Macaristan'da yaptı. 1945 yılında yurda döndü.

Yurda dönüşünde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde çalışmaya başladı. Fakat aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat

8 Bu biyografi başta Ötüken Yayınevi'nin web sayfası ve biyografi.net adlı internet sitesinin "İbrahim Kafesoğlu" maddesi olmak üzere Etienne Copeaux'un yayınladığı "Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine" başlıklı kitap da dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bakınız: Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000; Online: http://www.biyografi.net, http://www.otuken.com.tr.

Fakültesi'ne Orta Çağ Tarihi Kürsüsü Asistanı olarak tayini yapıldı. 1946'da Müzeyyen Hanım'la evlendi. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah hakkındaki teziyle doktor, "Harzemşahlar Devleti Tarihi" adlı teziyle doçent oldu (1949-53). 1957 yılında açılan Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde ilk dersi o verdi. 1959'da profesörlüğe yükseldi ve tekrar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumî Türk Tarihi Kürsüsü'ne atandı. 1965'te, Kültür Ocağı ve İstanbul Milliyetçi Öğretmenler Birliği kuruluşlarına başkan oldu. Birinci Milliyetçiler Büyük Kurultayı'nı toplayıp başkanlığını yaptı. Milliyetçiler İlmi Semineri'ni yönetti. Türk Edebiyatı Cemiyeti (Türk Edebiyatı Vakfı) kurucusudur.

1970'de, Zeki Velidi Togan'ın vefatıyla Türk Tarihi Kürsüsü'ne başkan oldu. 1983'de emekliliğine kadar bu görevi sürdürdü. Aydınlar Ocağı'nın kurucusu ve ilk genel başkanıdır. 17 Ağustos 1984'de tarihinde vefat etti.

Bir kısmı yayınlanmamış sayısız eser, makale, deneme, ansiklopedi maddesi yazdı.. En önemli vasfı kültür tarihçiliğinin usul ve esaslarını belirlemesi, bu sahadaki çalışmaların ilk ve tekâmül etmiş örneklerini vermesi, toplumun çeşitli kesimlerinden sayısız öğrenciler yetiştirmesidir.

Yayınlanacak pek çok eseri de henüz kitaplaşmamıştır. *Türk Milli Kültürü* adlı eserinden dolayı Türkiye Milli Kültür Vakfı'nın büyük armağanını kazandı. Yine aynı vakıf tarafından verilen büyük kültür armağanını aldı.

Etienne Copeaux'a göre Kafesoğlu, "Kemalist tarihi (Türk Tarih Tezi) aşırılıklarından arındırarak daha kabul edilebilir kılmış, eğitimli okuyucu kitlesini Türk İslâm sentezi fikrine alıştırmıştır." Bu açıdan Malazgirt Savaşı daha önce hiç önemsenmediği kadar üzerinde durulan bir olay oldu. Çünkü Malazgirt zaferi, sadece Anadolu'nun kapılarını Türklere açmakla kalmaz, aynı zamanda Türklerin İslâmiyet'in değerleri çerçevesinde yeni bir kültürü ikinci bir anayurt coğrafyasında meydana getirdikleri oluşumun başlangıcıdır.

Başlıca Eserleri

Macaristan Tarihi.

Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu.

Selçuklu Ailesinin Menşei Hakkında.

Harzemşahlar Tarihi.

Türkler ve Medeniyet.

Malazgirt Meydan Muharebesi.

Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri.

Eski Türk Dini.

Selçuklu Tarihi.

Sultan Melikşah.

Türk Tarih ve Kültürü.

Tarih (Lise I ve II. sınıfları için).

Türk Milli Kültürü.

Kutadgu Bilik ve Kültür Tarihimizdeki Yeri.

Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihî Temeller.

Türk-İslâm Sentezi.

Osman Turan[9]

1914 yılında, Trabzon'da doğdu. Küçük yaşta iken babası Erzurum Kandilli'de şehit olduğundan, annesiyle ağabeyinin yardımıyla ilk ve ortaokulu bitirdi. Trabzon'da Taş Mektep adıyla tanınan liseden mezun oldu. Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi yatılı imtihanını kazandı. Turan, Fuat Köprülü'nün başında bulunduğu Ortaçağ Tarihi Kürsüsü'nün ilk öğrencilerindendi. Daha ilk andan itibaren çalışkanlığı ve gayretiyle hocasının dikkatini çekti.

1940 yılında Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Ortaçağ Tarihi Kürsüsü'nden mezun olunca aynı kürsüye asistan oldu. Fuat Köprülü'den ilk doktor unvanını Osman Turan aldı.

9 Bu biyografi başta Osmanturan.org adlı web sitesi olmak üzere Türk Ocağı Başkanları biyografisi, "Osman Turan" maddesi, biyografi.net, Kimkimdir ve Trabzon.org adlı internet sitelerinde yer alan "Osman Turan" maddesi dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bakınız: http://osmanturan.org/, http://www.biyografi.net, http://www.turkocagi.org.tr, http://www.kimkimdir.gen.tr, http://www.trabzon.org.tr.

1944 yılında elde ettiği doçentlik unvanından itibaren önemli çalışmalara imza attı. 3 Mayıs 1944 Türkçülük olayları sebebiyle sorgulanarak takibata uğradı. 1948'de Paris'te toplanan Şakiyatçılar Kongresi'ne "Selçuklu Türkiye'sinde Toprak Hukuku" adlı tebliği ile katıldı. 1948-1950 yılları arasında Londra ve Paris'te incelemeler yaptı. 1951 yılında profesörlüğe yükseltilen Osman Turan, Anadolu Selçukluları tarihindeki yetkisini *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı – Selçuklu Sultanları (Kılıç Arslanlar, Keyhüsrevler, Keykâvüsler, Keykubatlar) maddeleriyle herkese kabul ettirdi. 1 Kasım 1956'da II. Abdulhamit'in torunu Emine Satia Hanım ile evlendi.

Bütün Selçukluları konu edinen *Selçuklular Tarihi* ve *Türk İslâm Medeniyeti, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* ve *Selçuklular Zamanında Türkiye* eserleri en önemli telif eserlerindendir. Dünyaca meşhur *Cambridge İslâm Tarihi Serisi*'nde "Anadolu Selçukluları ve Beylikleri"nin yazdırılması Turan'a havale edildi. Anadolu Selçukluları tarihine dair bir eser yazmış olan meşhur Fransız tarihçisi Prof. Claude Cahen, hemen hemen tamamıyla Osman Turan'ın araştırmalarına istinad etti.

Türk Ocakları Genel Merkezi'nin Ankara'ya nakli üzerine 1959'da yapılan Kurultay'da Genel Başkan oldu. *Türk Yurdu* mecmuasını yepyeni bir muhteva ve ruhla çıkardı. Türkiye'nin en çok okunan fikir dergisi yaptı. Yassıadaya sevk edilince bir süre Türk Ocaklarından ayrı kaldı. 1954'te Trabzon'dan milletvekili seçildi. Milletvekilliği 27 Mayıs 1960'a kadar sürdü. Yassıada'da 17 ay tutuklu kaldı. Beraat etti. 1964'te Adalet Partisi Genel Başkan Yardımcısı seçildi. Parti yöneticileriyle fikri ayrılıklar yüzünden Osman Yüksel Serdengeçti ile birlikte AP'den ayrıldı. 12 Ekim 1969 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerinde, Trabzon'da MHP listesinde ilk sıradan aday oldu. Seçimlerden sonra ise siyasetten kesin olarak çekildi.

17 Ocak 1978'de vefat eden Turan, İngilizce, Fransızca, Arapça ve Farsça biliyordu.

Eserleri

On İki Hayvanlı Türk Takvimi, 1941.

Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, 1965.

Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi (iki cilt), 1969.

Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, 1973.

Selçuklular ve İslâmiyet, 1971.

Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, 1958.

Selçuklular Zamanında Türkiye, 1971.

Türkiye'de Manevi Buhran Din ve Laiklik, 1964.

Türkiye'de Komünizmin Kaynakları, 1965.

Vatanda Gurbet, 1980.

Türkiye'de Siyasi Buhranın Kaynakları, 1980.

MAKALELER

A. TÜRKLERDE MODERN TARİH VE TARİHÇİLİK

BİZDE TARİH VE MÜVERRİHLER HAKKINDA[1]

M. Fuat Köprülü[2]

Memleketimizde asırlardan beri en çok rağbet ve itinaya mazhar olan iki şube-i marifet hiç şüphe yok ki, şairlik ile müverrihliktir. Terbiyemizin, umumî tahsilimizin eski şekli tabiatiyle bunu icap ediyordu. Az çok muntazam bir medrese tahsili gördükten sonra Sadi ile Hafız'a meclûp olanlar Fuzûli yahut Nef'i taklidi gazeller, mesneviler yazmaya kalkışıyorlar; Vassaf ile Hoca Cihan'ı üstad sayanlar Hoca Saadettin yahut Veysi şivesinde tarihler, münşeâtlar vücuda getirebiliyorlardı. Taze bir mazmun için bütün kâinatı feda edecek, nâşinîde bir sec'a tarihî hakikatleri hiç tereddütsüz kurban eyleyecek o zümre arasında cidden mümtaz bir şahsiyet, bir varlık gösterenler tabiî ki pek nadirdir. Fakat zaman, o zârif, nüktedan, kâr-aşnâ çelebilerden fazla bir kabiliyet istemiyordu da; çocuklarını, mahalle mektebinin râtıb ve loş sofalarında, garip bir eda ile *Lügat-ı Şâhidî* okumakla geçiren o zavallı zekâlar, sarayın yahut vüzera dairelerinin vakur ve pür-turab divanhanelerinde pekâlâ bir cay-i kabul buluyorlardı.

1 *Bilgi* Mecmuası, Cilt: I, Sayı: 2 (Kanunievvel 1329\1913), s. 185 196.

2 Ordinaryus Profesör Doktor.

Uzun asırlar, dünyanın her noktasında edebî bir nev' gibi telâkki olunan tarihin bizde ilmî bir telâkkiye mazhar olmamasından dolayı şikâyete hakkımız yoktur. İptida Ahmedi'nin *İskendernamesi*'yle, sonra Âşık Paşazade ve Neşrî ile müteakiben de vakanüvisler, şehnameciler, tezkireciler fena bir edebiyat mahiyeti olan tarihî eserler, her şeyden az tarih hâdiseleriyle iştigal eder, bedi' ve beyan kaideleri, kehanet, saltanatın şanına muhalif kayıtların tayı, kasidecilik, ed'iye-i me-sûre, hülâsa müverrih bütün bunlara riayet eder; lâkin mehazler ve vesikalar, onların kıymeti, vakaların sıhhati ve müverrihce, ne de kârilerce hâiz-i ehemmiyet görülür. Ve onun için meselâ Hoca Saadettin, manzum tarihiyle meşhur Hâdidi'den bahsedereken onun en büyük, affedilmez kusuru olarak "dilguşa tabire kadir olmadığını" söyler. Macar menabiine müracata muktedir olmak itibariyle Peçevî'yi, mâderzâd üstadından dolayı Naimâ'yı zamanın ihtiyac-ı teceddüdünden vâreste kalamadığı için Cevdet Paşa'yı kısmen istisna edecek olursak diğer müverrihlerimiz ve tarihî eserlerimiz hakkında herhalde pekiyi bir hüküm verilemez ve hemen hepsini cansız birer iskelet addetmek mecburiyeti hâsıl olur.

Tarih hakkındaki eski telâkkilerimizle müverrihlerimiz biraz tetkik için, herhalde uzunca bir cilt yazmak ve iyice bir sây sarf etmek zarurî gibidir, hâlbuki bu satırlar böyle derin ve âlimâne bir eserin medhâli olmak maksadı ile yazılmıyor. Biz yalnız memleketimizde tarihin bugün nasıl bir şekil aldığını, müverrihlerimizin nasıl telâkkiler perverde ettiğini tenkidî ve umumî bir nazarla tetkik etmek istiyoruz. Bîtaraf ve haricî bir tetkikin mahsulü olmak itibariyle, mütâlaalarımızın yanlış bile olsa tamamıyla samimî ve hücum fikrinden bi'l-külliye ârî olacağı tabiîdir.

Meşrutiyet'in ilanından sonra, eski idarenin şiddetle men ettiği tarihçilik merakı memlekette âdeta müftir bir surette hüküm ferma olmağa başladı. Her gün bir eser-i tarihî meydana

çıkıyor, bilhassa Seignobos kemâl-i vecd ve taabüdle muhtelif kalemler tarafından tercüme olunuyor, *Tarih-i Siyasî, Şark Meselesi, Tarih-i İslâm* gibi unvanlara kitapçı camekânlarında sık sık tesadüf ediliyordu. Otuz sene bütün mütemeddin âlemle alâkası kesilmiş bir memlekette hariçte geçen şeyleri öğrenmek maksadıyla gösterilen bu hücum pektabiîydi. Asıl garip ciheti bu esnada milli tarihimize ait ve "şahsî" hiçbir eser-i ilmiyenin meydana çıkmamış olmasıdır. Memlekette müverrih ve âlim yokluğunun en aşikâr misallerinden birini de bu teşkil ediyordu.

Nihayet, Osmanlı tarihinin öyle metruk ve kimsesiz kalması Hakan-ı Lâhik Beşinci Reşat Hazretlerinin nazar-ı dikkat-i hümayunlarını celb etti ve ulûm-i tarihiyeye vukufuyla maruf olan Hakanımız, milletin şevket ve azametiyle mütenasip bir Osmanlı tarihi vücuda getirilmesi için vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Hazretlerinin riyaseti altında mütehassıslardan mürekkeb bir encümen teşkilini ferman buyursunlar. Ahmet Tevhid Bey, Arif Bey, Necib Asım Bey gibi cidden mütebahhir zatların da iştirak ettikleri bu encümen, o zamandan beri muntazaman çalışıyor ve iki ayda bir mecmua çıkarıyor. Mufassal bir Osmanlı tarihi yazmakla yeni birkaç vesikadan ufak bir makale vücuda getirmek arasında galiba çok farklar olacak ki encümen henüz hiçbir şey ortaya koyamadı; yalnız geçenlerde, derdest-i tahrîr olan birinci cildin fihristini meydana atmakla iktifa etti. Bu fihrist hakkındaki mütâlaamızı söylemeden evvel, Tarih Encümeninin mesaisini, bizim fikrimizce, akîm bırakan noktayı işaret edelim.

Meseleyi tabiî dâhilden tetkik etmedik, fakat hariçten öyle görünüyor ki Tarih Encümeni azaları arasında "tarihî telâkki" itibariyle hiçbir mücâneset yoktur. Azadan bir kısmı, cidden mütebahhir ve mütehassıs olmakla beraber, "âlim" sıfatını ihraza gayri lâyıktırlar; onlar vakayii yan yana dizmekle, muhtelif nüshâlârdaki tehalüfe bir suret-i hâl bulmakla tarih yazdıklarını zannediyorlar. Hâlbuki bugünkü manasıyla tarih, takvîmî bir

vakayinameden büsbütün başka bir şeydir. Tarihin felsefesi, usulü hakkında muayyen bir fikre malik olmayan o muhterem zatlar, nihayet, bir müverrihe vesaik hazırlamak hizmetini ifa edebilirler ki bu da pek büyük bir hizmettir. Fakat bu tarzda vücuda gelen bir eser mütebahhirrânedir, bir eser-i âlimâne değildir.

Fustel de Coulanges gibi Moumesine gibi değil hattâ bir Lavisse gibi bir Sorel gibi müverrih olamak için bile başka bir zihniyet, başka bir kabiliyet-i ilmiye, başka bir vüs'at-ı nazar lâzımdır. Encümen azasının diğer büyük bir kısmı, bu ilk zümre ile kabil-i kıyas olmayacak kadar az mâlumatı ve maateessüf aynı zamanda tarihin yeni telâkkilerine karşı da o kadar lâkayd ve bîgânedirler. Kıymet-i mütebahhirrâneleriyle herhangi bir Avrupa encümeninde bile bir mevki-i ihtiram işgal edebilecek Abdurrahman Şerefler, Halil Ethemler gibi efazıla hattâ şakirt olamayacak olan o gibi zevatın encümendeki hikmet-i mevcudiyetlerine herkes gibi biz de sadece hayranız! Encümen azası arasında üçüncü bir kısım da, meselâ Ahmet Refik Bey gibi, tarihin adi bir masalcılıktan ibaret olmadığını anlayarak Garp müverrihlerinin usullerine ittiba etmek isteyenlerdir. Birinciler mertebesinde mütebahhir ve mütehassıs olmaktan tabiî uzak bulunan bu kısım, âlim ve müverrih sıfatları ihraza diğerlerinden daha çok müste'id bulunuyorlar. Mesalâ Refik Bey, Osmanlı tarihine ait birbirini müteakip neşrettiği ciltlerle tarihi diğer rüfekâ-yi mesaisinden daha az ciddi fakat zahiren ilmî ve terkibî bir tarzda telâkki ettiğini gösterdi. Hakikat-i halde ilmî bir eser olmaktan ziyade tarihe vâkıf bir 'popülist'in mahsulü addolunmaya daha müsaid olan o eserler, muharririn kabiliyet-i ilmiyesi hakkında ancak birer va'ad mesabesindedir. Onları halka bir terbiye-i tarihiye vermek maksad-ı mütevazıanesiyle neşrettiğini saklamayan genç müverrih Refik Bey'den, biz büsbütün başka eserler bekliyoruz.

Tarih Encümeni hakkındaki bu fikrimizin hakikat-i hâle mutabık olduğunu tabiî iddia edemeyiz; Fakat encümenin neşriyatı,

azasının şahsiyetleri haricen böyle bir hüküm vermemize müsaid bulunuyor. İşte bu kadar gayri mütecanis bir heyetten nasıl bir Tarih-i Osmanî beklenebileceğini artık kâriler takdir etsin... Umumî kütüphanelerin birinden herkesin mâlumu olan gayri matbu bir metni istinsah ederek aralarına vakanüvis tarihlerinden bazı fıkralar karıştırmakla kıymetdâr bir eser-i tarihi vücuda getirdikleri zannına düşenler, Garp müverrihlerinin eserlerini hiç olmazsa fihristlerinden okusalar, Avrupa'daki müteaddid tarih encümenlerinin mecmualarında nasıl ve ne kıymette makaleler münderiç olduğunu görseler, fena bir üslup ile Selanikî tarzında vakayiname yazmaktan sıkılırlardı. Eskiler vaka-yı tarihiyeyi tahrif ederken hiç olmazsa 'pür tumturak ve hoş eda' bir üslupçuluk yaparak kabahatlerini tahfife çalışırlardı; hâlbuki bugünkü müverrihler tarz-ı telâkki itibariyle Hoca Saadettin Efendi'den daha müterakki bulunmadıkları halde kudret-i tahrir itibariyle ondan fersah fersah dûn bir seviyede bulunuyorlar... Tarih Encümeni, neşretmek istediği eserin birinci cildinin muhteviyatını gösteren fihristi meydana koymakla yukarıdan beri iddia ettiğimiz noktaları te'yid etmiş oldu. Evvelâ anlaşıldı ki Tarih Encümeni azaları bu şube-i marifetin ilmî usullerine karşı tamamıyla lâkayddırlar; çünkü – Türk Tarih-i Edebiyatı Usulü hakkındaki makalemizin ilk kısmında işaret edildiği vecihle – askerî ve siyasî hâdiselerden başka hiçbir hâdiseyi tarihin saha-i tetkikine kabul etmiyorlar. Hâlbuki tarihin bugünkü telâkkisine göre müverrih, gaip olmuş medeniyetleri, zamanları, manzara-i umumîyesiyle, tabiî şekl-i hayatıyla, münferid ve müstesna vakaların ehemmiyetini hadd-i hakikîsine tenzil ederek yaşatmaya mecburdur. Binaenaleyh müverrih vakayi-i maziyesini nakil ve ihya etmek istediği cemiyetin evvelâ menşe-i ırkîsini, muhit-i hükm-î ve coğrafisini, tarz-ı teşkilinde medhâldâr olan âmilleri, kuvâyı siyasîyenin tarz-ı tevezzü' ve tahakkümünü, aile iktisadiyatını, halk hayat ve teşkîlatını, bu teşkîlatın resmî teşkîlat ile münasebetlerini, şekl-i mülkiyeti, ziraat ve ticaret ve

sanayi, lisan ve edebiyatı, dini, terakkiyât-ı ilmiyeyi, mücavir kavimlerle maddî ve manevî münasebâtın derecesini vâzıh hatlarla gösterecektir. Eski müverrihlerimiz bu cihetleri tabiî anlayamazlardı: Fakat – Tarih Encümeninin programı ispat ediyor ki – bir heyet-i içtimaîyenin anasır-ı mürekkebesini, mihanikiyet-i hayatiyesini görüp anlamamakta bugünkü müverrihlerimiz de onlardan farklı bulunmuyor! On dokuzuncu asra tarih asrı diyecek o kadar medlûlulu genişletmiş olanlar, Tarih Encümeninin onu bu derece tahdit etmesine – eğer haber alsalar – hayret ederlerdi... Muhterem bir zatın pek güzel işaret etmiş olduğu vechile, programda "Türk" kelimesini kullanmayacak kadar menşe-i vakayî'den gaflet etmiş olan enstitümüz, nazar-ı itibara aldığı hâdiseleri bile tamamıyla münferid bırakıyor. Kâtip Çelebi, *Takvîmu't Tevârîh*'inde herhalde daha ilmî hareket etmiş, hele Cevdet Paşa tarz-ı telâkki itibariyle bugünkü müverrihlere şiddetle teveffukunu suret-i katîyede meydana koymuştu.

Mâmâfih bütün bu muâhezat ile beraberine itiraf etmeliyiz ki Tarih-i Osmanî Encümeni, bilhassa neşrettiği mecmua ile erbab-ı tetebbua çok hizmet ediyor. Maateessüf bazen pek adî, pek kıymetsiz yazılar yanında o kadar kıymetli ve mütebahhirrâne eserlere tesadüf ediyor ki onları neşre vesatet etmek herhangi bir mecmua-yı ilmiye için şereftir. Memleketimiz de henüz hakikî âlimler yetişmediği bir hakikat iken, Tarih Encümenini teşkil eden bazı nadir mütebahhirlerin kıymetini teslim etmemek kadirnâşinaslıktır. Bu itibar ile Ali Kemal Bey'in bu encümen-i ilmî hakkındaki hücumlarını çok müfrit bulduğumuzu da itiraf edelim. Yukarıda tâdâd ettiğimiz bütün kusurlarına rağmen, keşke Tarih Encümeni mecmuasına mümasil birkaç mecmuamız olsa...

Memleketimizde tarih ile iştigal edenler yalnız Tarih Encümeni azasından ibaret değildir; Bursalı Tahir Bey, Ali Emîrî Efendi, Faik Reşat Bey, Amasyali Hüseyin Efendi gibi mütebahhirler sırasına idhal edilecek hakikî erbab-ı faziletten başka, burada

Garp usullerini tatbike çalışmak isteyen ve zaman zaman bu tarih cereyanlarına karışan bazı gençler daha var. Her makalesinde mutlaka bir mesele-i tarihiyeden bahseden, tarih-i edebiyat, tarih-i siyasîden zaman zaman meseleler çıkaran ve bilhassa yedi sekiz satırlık cümlelerle Tarih Encümenini daima iğneleyen Ali Kemal Bey o zümrenin reisi gibi görünüyor. Ekseriyetle Maarif Nezareti hesabına Avrupa'ya tahsile giderek Sorbonne'da tarih ve coğrafya derslerine devam etmiş gençlerden ibaret olan bu zümre, bilhassa on dokuzuncu asır tarih-i siyasiyesine atf-ı ehemmiyet ediyorlar sanıyorum. Ahmet Refik Bey'in âsârını fazla şiir ile dolu bulmalarına nazaran, Seignobos ve Langlois'nın çok dakik ve sırf müverihhane usulünü tercih ettikleri tabiî bulunan bu zümre-i şebâb henüz meydana hiçbir eser-i şahsi koymadıkları cihetle onlar hakkında beyan-ı mütâlaa edebilmek tabiî mümkün değildir. Yalnız bir temenni makamında şunu söyleyelim ki Garbın en yüksek tarih kürsülerinden iktibad-ı feyz etmiş, tarih usulünü amelî bir tarzda öğrenmiş olan bu zümre-i güzide memlekette o usulleri neşr ve ta'm'ime uğraşsınlar ve milli tarihimizi tetkik ederek yalnız burada değil Garp âlem-i ulûmunda da ehemmiyetle telâkki olunacak şahsi ciltler meydana koysunlar. Yoksa Seignobos veya Debidore'dan menkul bir asr-ı hazır tarihi yahut Sorel'den, Taine'den maharref bir İhtilal-i Kebir safhası meydana çıkarmak için öyle bir tahsil görmeğe hiç hacet yoktur. Tarih-i siyasî kitaplarının basit lisanını anlayacak kadar Fransızca bilen herkes o gibi ciltler meydana koyabilir.

Bir aralık Mekteb-i Mülkiye'de tarih-i siyasî kürsüsünü işgal eden ve bugün eski tarihçilere hücum eyleyenlerin ilk safında bulunan Ali Kemal Bey, usul tarihi hakkındaki nukat-ı nazarını şimdiye kadar vazıh ve katî bir surette göstermedi. Meydana koyduğu *Rical-i İhtilal, Nisvan-ı İhtilal* gibi eserler, şahsi birer mahsulden ziyade birer eser-i telfîk addedilebileceği için Ali Kemal Bey'i onlarla muhakeme etmek herhalde doğru olmaz. Hâlbuki makaleleriyle herkese hücum eden ve bilhassa Tarih

Encümenine ve onun muhterem reisine o kadar şiddetle muarız olan bir adamın oldukça mühim bir kitle-i mesaiyle meydana çıkması, hiç olmazsa tarih ve onun usulü hakkındaki nukat-ı nazarını meydana koyması icabederdi. Ali Kemal Bey'den hâlâ böyle bir hizmet bekliyoruz. Aksi takdirde tarihin eski tarz-ı telâkkisi aleyhindeki hücumlar müsmir bir netice vermeyecek ve yalnız menfi bir mahiyet alacaktır. Türk Edebiyatı hakkındaki vazıh ve mukarrer telâkkilere malik olmadığı makalat-ı muhtelifisinden pek güzel anlaşılan *İki Hemşire* müellifinin Ragıp Paşa, Yahya, Avni Bey gibi esatize-i kudemâ hakkındaki makalelerine gelince, Naci Efendi'nin Osmanlı şairlerinden pek farklı olmayan o tetkiksiz yazılara bir mahiyet-i ilmiye isnadını tabiî kendisi de arzu etmez, yalnız ilmî usullere o kadar ehemmiyet verdiğini muhacemat-ı kalemiyesiyle ispat eden Ali Kemal Bey'den eski tezakir-i şuarayı hatırlatan bu gibi eserler beklemiyorduk.

Bugünkü müverrihlerimizin mensûb oldukları zümreleri tetkik ettikten sonra, şahsiyet-i tefekkürleri ve vüs'at-ı mâlumatlarıyla o zümrelerden tamamıyla ayrı birer mevki işgal etmiş olan iki Türk müverrihini: Ahmet Agayev Bey'le Akçuraoğlu Yusuf Bey'i unutmamak icabeder. Darülfünun'da Tarih-i Umumî ve Türk Medeniyeti kürsülerini işgal eden Ahmet Bey "Taine" ve "Renan" gibi iki üstad-ı tarihin takrirlerini dinlemiş olmak hasebiyle bittabi eski masalcılık usulünün en şedit ve kuvvetli muarızlarından biridir. İngiliz, Fransız, Rus, Acem, Türk menabiine müracaat ederek vücuda getirmeye uğraştığı *Türk Tarih-i Medeniyeti* herhalde mahsulât-ı tarihiyemizin en şahsi ve keskin bir zekâ sahibi olan Yusuf Bey'e gelince, Paris Ulum-i Siyasîye Mektebi'nde tahsil ederek tarih usullerine lâyıkıyla peyda-yı vukuf eyledikten sonra Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine dair tamamıyla şahsî bir eser vücuda getiren bu Türk mütefekkiri Medresetu'l Vâ'izîn'de ve Darülfünun'daki tedrisatıyla ilmî usullerin galebesine kemâl-i muvafakatiyle çalışmaktadır. Milli tarihimize dair en şahsi ve kıymetdar âsâr-ı müstakbelimizi

Yusuf Bey'den beklemekte haklıyız; çünkü genç müverrihlerimiz arasındaki yeni usulleri yalnız tavsiye ile iktifa etmeyerek meydana bir de numune koyan yalnız o oldu.

İşte şu ufak hülâsadan vazıh bir surette anlaşılıyor ki bütün anasır-ı medeniye ve fikriyemizde olduğu gibi bu şube-i marifette de yavaş yavaş yeni fikirler galebe çalmakta, ilmî temayüller her tarafta kendisini göstermektedir. Artık Darülfünun kürsülerini de işgale muvaffak olmuş bulunan yeni fikir oradan her tarafa yayılacak ve memlekette yeni bir intibâh-ı fikrî ve ilmînin tahammüllerini neşredecektir. Yalnız temenni edelim ki, bugünün genç ve faal tarihçileri yalnız taklid ve tercümeyle iktifa etmeyerek şahsî ve ibdâî eserler meydana koymaya çalışsınlar ve ederleri Garp âlem-i ulûmunda lâyık olduğu ehemmiyeti ihraz edebilsin.

Osmanlı tarihi edebiyatındaki vukufuyla maruf olan Faik Reşat Bey Osmanlı Darülfünun'daki takrirlerini cem ile üç ciltten mürekkeb olmak üzere tanzim ve birinci cildini ahiran neşretti. Mevzuun kıymetine inzimam eden muharririn şöhreti ve şube-i ilme ait eserlerin fıkdanı Faik Reşat Bey'in bu yeni eserine cidden bahş-i kıymet ediyor. Bu kadar mühim ve nevinde yektâ bir kitabı nazar-ı tetkik ve tahsilden geçirmek, memleketimizdeki fikrî tezahüratı takip edenler için âdeta bir kusur addolunabilir. Kitabın mütebakî kısımları henüz meydanda olmadığı için eserin hey'et-i umûmiyesi hakkında tam bir mütâlaa yürütmek tabiî kabil olamaz; fakat muharririn tetkikat-ı edebiyede ittiba ettiği usul, Osmanlı Edebiyatı hakkındaki nokta-i nazarları, tarz-ı tahriri, edebî devirlerin taksimi hususundaki içtihatları bu ilk ciltten tamamıyla anlaşılıyor. Bu mesâili ayrı ayrı tahlil ve tenkid etmek makalemizin daire-i nispetinden pek çok hariç olduğu cihetle yalnız umumî noktalar hakkında bazı mülahazat îrâd ederek teferruata müdahale etmemek mecburiyetinde bulunuyoruz.

Yirmi beş formadan ibaret olan ve Nef'i'ye kadar bütün Osmanlı şâirlerini ihtiva eden bu birinci ciltte, muharrir mevzu-i

aslîye girişmezden evvel üç buçuk dört formalık medhâli – nasıl bir esasa ittibaen yapıldığını anlayamadığım – garip bir ilim ve fen tarifine hasrettikten sonra, tarih-i edebiyeti bir fen olarak kabul bu fennin tarifini, mevzuunu, gayesini – Kemalzâde Ekrem Bey'in içtihatlarına istinâden – serdediyor. Bunu müteakip, hiç lüzumu olmadığı halde edebiyatın mefhumunu anlatmak maksadıyla Naci merhumun meşhur "Nazım u Nesr" makalesini nakleyliyor ki ilm-i bedayinin bu kadar müterakki bir zamanında edebiyatı *Demdeme* müellifin indî nazariyeleriyle izah eylemek bilhassa bir Darülfünun kürsüsünde, insan herhalde bahş-ı istiğrab ediyor. Bunu müteakip, yine Ali Ekrem Bey'e istinaden Osmanlı Edebiyatının ilk safahatı ve Osmanlıların sukût-ı nevahisine esnay-ı hicretlerinde milli birer edebiyat getirip getirmedikleri mevzu-i bahs ediliyor. Faik Reşat Bey'in bütün ta'dîlat ve tashîhatına rağmen bu cihetlerin Osmanlı Edebiyatının menşeleri hakkında asla îmal-i fikr edilmeyerek yazıldığı besâtet ve hatîâtından pek kolay anlaşılmaktadır. Faik Reşat Bey bu noktalarda Ali Ekrem Bey'in nukat-ı nazarını büsbütün meskût geçip onlara hiç ittiba etmese, şüphe yok ki daha müfit olurdu. Mâmâfih, efkârının nuhafazakar mahiyetine rağmen, Faik Reşat Bey selefinden daha dürüst ve daha ilmî hareket etmiş, lisanın mende' ve mahiyeti hakkında – ne kadar nakıs ve nâkâfi olursa olsun – Ahmet Vefik Paşa merhumunun bazı mütâlaatını nakletmek himmetinde bulunmuştur.

"Medhâl" de bütün bunlardan başka eşkâl-i kadîme-i nazm ve ozan-ı milliye hakkında mensûr eserlere dair bir takım müfit mâlumat, tabiî çok muhtasar ve nakıs bir surette, yekdiğerleriyle münasebet ve irtibatları hiç düşünülmeyerek memzûc bulunuyor. Eserin, talebeye takrir edilen notların cem'i suretiyle vücuda geldiği düşünülecek olursa muharririn bu husustaki mazereti derhal teslim edilir. Şimdiye kadar cem ve telfikine hiç himmet olunmamış bu kadar müşkil ve ağır bir mevzuu pek kısa bir müddet zarfında yetiştirerek bir kitap vermek mecburiyeti ol-

masaydı, Faik Reşat Bey'den daha düşünülerek yazılmış, daha toplu ve muntazam bir eser beklemeye hakkımız olurdu... Parmak hesabıyla yazılmış eserleri yâve addetmek suretiyle gayri mektûb edebiyatın ehemmiyetini hiç nazar-ı itibara almayan Faik Reşat Bey şiirimizin ilk safahat-ı tekâmülü hakkında hemen hiç mâlumat vermiyor. Hâlbuki tezkire-i şuara usulüne ittibaen her şahsın hayat ve asarı hakkında birbiriyle alâka ve irtibatı olmayan bir takım mâlumat i'tâ edileceğine ecnâs-ı edebiyenin tevellüd ve tekâmülü, Türk lisan ve edebiyatının menşe ve mahiyeti, edvâr – edebiyenin hudut ve secaya-yı umumîyesi, büyük şahsiyetlerin nukat-ı farikası hakkında mâlumat-ı umumîye edilse, kârilerin dimağında daha vâzıh bir timsal uyandırmak imkânı hâsıl olurdu.

Tıpkı "Mister Gibb" gibi Türk Edebiyatını Osmanlı Edebiyatı manzumesinden ibaret zanneden *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* müellifinin en şayân-ı münakaşa mülahazatından biri de, Osmanlı edebiyatı manzumesini on iki kısma ayırmış olmasıdır. Âşık Paşa, Şeyhî, Ahmet Paşa, Necati, Zatî, Bakî, Nef'î, Nâbî, Nedim, Ragıp Paşa, Şeyh Galip, Şinasî devirleri namıyla birbirinden ayrılan bu devirlerin ne gibi muhakemata istinaden taksim edildiğini *Tarih-i Osmanî* müellifi Şakir Paşa, eserinin Medeniyet-i Osmaniye'den bâhis ikinci cildinde pek muhik olarak sunuyor ve bu taksimi muvafık görüyordu. Biz de bu nokta-i nazara iştirak edenlerdeniz. "Şeyh Galip" hakkında mukaddemâ *Servet-i Fünûn*'da intişar eden eserimizin kısm-ı mahsusunda mufassalen izah edildiği vechile edebî devirlerin taksiminde indî mülahazalara değil ilmî muhakemelere ittiba edilmelidir. Faik Reşat Bey taksimatının ne gibi esbaba müstenit olduğunu izah etmediği cihetle onları teshil-i tedris maksadıyla yapılmış indî bir taksim addetmekte mazuruz.

Yunus Emre, Kadı Burhaneddin, Kemal-i Ümmî gibi çok şayan-ı dikkat bir takım şahsiyetleri ihmal eden, halk edebiyatını, tasavvufun tesiratını, İran nüfuz-i fikrîsini hiç düşünmeyen *Tarih-i Edebiyat* müellifi, her sanatkar hakkındaki ma'lümat-ı

mevcudiye cidden vâkıfâne bir surette cem ve hülâsa etmiş ve tarih-i edebiyatın ilmî usullerine ehemmiyet vermediği cihetle eseri bir terâcim-i ahâl-i şuarâdan ibaret kalmıştır. Mâmâfîh, takvimî bir silsile takip edilerek vücuda getirilmiş olan bu terâcim kitabı, memleketimizde şimdiye kadar misli nâmesbûk bir vukuf-i mütebahhirâne ile yazıldığı cihetle çok mühim ve kıymetlidir. Tarih-i edebiyatımız hakkında tetebbuat icra etmek isteyenler bu esere arz-ı iftikardan asla vâreste kalamazlar. Sahte mütebahhirlerin zahiren ilmî bir cila ile müzeyyen fakat hakikatte çok eksik ve yanlış eserlerine, Faik Reşat Bey gibi tetebbuatıyla maruf bir üstadın bu tarzda bir eseri elbet tercih olunur.

Zaman her şeyde icrâyı tesir eden bir âmil-i kavîdir: *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* müellif-i muhteremi muhit-i fikrîsinin tesiratından tabiî kurtulamayacağı cihetle ondan meselâ "Lanson"un, "Alfred ve Maurice Croiset"nin, "Gaston Pari"nin eserleri gibi ilmî beklemek tabiî mümkün olamazdı. Bu itibarla tarih-i edebiyatın derece-i kıymetini daha senelerce evvel takdir ederek hayatının büyük bir kısmını bu şube-i mesaiye hasreden Faik Reşat Bey'i, bugünkü gençleri yalnız takdir ve tebcil ile iktifa etmemeli, onu kendilerine bir numune-i mesaî ittihaz eylemelidirler. Asrın Türkiyat-ı ilmiyesine muvafık bir Türk Edebiyatı tarihi ancak o zaman saha-i vücuda çıkabilir.

TARİH İLİM Mİ YOKSA SANAT MI?[1]

Ziya Gökalp

Geçen bir arkadaşım böyle bir sual îrâd etti; "Tarih ilim? Yoksa sanat mı?" Bu suale cevap vermeden evvel "Tarih bir ilim midir muteaddid mi?" meselesini halletmek lâzım.

Devr-i kaime göre iki türlü tarih vardır: Biri şen'i tarihtir diğeri milli tarihdir.

Şen'i tarih varlıkları olduğu gibi görmeye çalışır. Bundan muvvaffak olmak için vesikaları inceden inceye tetkik eder. Vesikaları abidelerle kontrol eder. Tarihî usulün bütün kaidelerine riayet ederek geçmiş zamandaki vakıaları yeniden diriltmeye, yeniden canlandırmaya çalışır. Mamafih bu tarihi vakaları olduğu gibi görmekle iktifa etmez. Her vakıanın sebebini, kanununu da aramaya çalışır. Vakaların izahını da kendisine bir vazife bilir. Bazı müverrihlere göre birçok vakalar tek ve muttariddir. Kendi nevilerden başka vakalar olmadığı için sebepleri keşfedilse de bundan tarihi kanunlar çıkamaz. Hâlbuki kanun, sebebiyyet rabıtasından ibarettir. Her iki vakıa arasındaki sebebiyyetin ifadesi bir kanundur. İsterse bir vakıa yanlız bir defa vukua gelsin bu yine bir enmuzec demektir. Meselâ kadîm Roma İmparatorluğu

1 *Küçük Mecmua*, (Ağustos 1922), Sayı: 11, s. 15-16.

tarihte eşsiz kalmış bir vakıadır. Bu hal Roma İmparatorluğu'nun bir içtimaî bir enmuzec olmasına mâni olamaz. Binaenaleyh bu İmparatorluğun sebebini bulmakla tarihi bir kanun elde etmiş oluruz. Şen'i tarih gerek cemiyetlerle müesseseleri gerek rönesans, reform, inkılab gibi vakıaları umumî enmuzecler haline ifrağ etmedikçe bu kanunları bulamaz. Şen'i tarih bu işleri yaparken sosyolojiye doğru gitmiş onunla aynı şey olmuş olur.

Görülüyor ki şen'i tarih tamamıyla ilim mahiyyetindedir. Bu ilim, geçmiş vakıaların müstakil bir ilmi suretiyle başladığı halde neticede sosyoloji ile birleşiyor.

Milli tarihe gelince, bunun gayesi sırf pedagojiktir. Çocuklara kendi vatanlarını sevdirmek için milletlerini en muhterem bir millet tanıtmak için en iyi vasıta onlara atalarının faziletlerini, kahramanlıklarını, milletin şanlı şerefli sergüzeştlerini öğretmektedir. Çocuklara istikbal için verilecek mefkûre tarih vasıtasıyle daha iyi telkin edilebilir. Mefkûre ağacının kökleri mazinin ne kadar derin noktalarına inebilirse, istikbaldeki çiçekleri ve yemişleri de o derece feyzli olur. Alman müverrihlerden biri "Tarih maziyi bilmek ilmi değil istikbali yapmak sanatıdır." derdi. Tarihinin bu nevini ötekinden ayırmak için "Milli Tarih" adı verilir. Görülüyor ki milli tarih mahiyyetce bir sanattır. Pedagojik, terbiyevi bir sanattır. Bunun vazifesi çocuklara dedelerinin mefahirini, milletin şanlarını, vatanını şereflerini öğretmektedir.

Tarihinin bu iki nevi de faidelidir, ikisi de lüzumludur. Müverrihlerin imtina edecekleri en mühim nokta; şen'i tarihe milli tarihinin serbest usullerini sokmamaktır. Hulasa denilir ki şen'i tarih insanın hafızasıdır, milli tarih ise ait olduğu milletin vicdanıdır.

TARİHİ GÖRÜŞE DAİR[1]

Yusuf Akçura[2]

Bizde eskiden tarih vakanüvislikten ileriye gidememiştir dersek pek mübalağa etmiş olmayız. İbn-i Haldun'un meşhur *Mukaddime*'sini okuyan bazı tarih meraklıları vakayinamelerine umumî mütâlaalar ilâve ederek felsefî tarih çeşnisini vermek istemişlerse de bu mütâlaalar yekdiğeri ile rabıtalı (indi/anedi) düşünceler kabilesindedir. Avrupa'nın 18. asırdan itibaren tarihe verdiği ehemmiyet metlu olmuş. Ve hele 19. asırda Nibur gibi Ranke gibi Alman müverrihlerinin Bugal gibi Makola gibi İngiliz müverrihlerinin tarihini tekdir, tenkid ve inşa usullerine ve bu usullerle yazılmış tarihi eserlerine vukuf hâsıl etmiş nihayet fikriye ve maddeye tarihi nazariyelerine taktik eylemiş bir Türk müverrihi bulup göstermek son zamanlarımızda bile kolay olmasa gerek.

Tanzimat'tan beri Garp eserlerinden istifadeye başlamış olan müverrihlerimiz alay-ı ekser usulü tarih ile meşgul olmamışlar. Çok maruf ve münteser bazı Fransızca tarihleri tercüme ve tatbik ile iktifa eylemişlerdir. Abdurrahman Şerif Bey hocamız bu hususta bir dereceye kadar şerefli bir istisna tenkil eyler.

---

1 *Türk Yurdu,* (Şubat-1925), Nu. I/5. s. 349-350.

2 Ordinaryus Profesör.

Tarihin ve müverrihliğin tarihi bu suretle vakıaları cem, tenkid ve tanzim ederek tarihi telif usulleri ve tarihi görüş sistemleri iyice öğrenilmedikçe bizde müverrihliğin mütercimlikten veya vakanüvislikten yükseğe çıkması ümit olunamaz. Ben bu kısa makalemde tarihi usullere dair mâlumat vermek edasında değilim. Zaten bu edaya cesaret edecek bidaanın bende mevcut olmadığına gail olanların birincisi kendimin yalnız bizdeki bazı hatalı görüşlerle zamanımızdaki bir kavmin tarihi tetkik olunurken vakıaların belli başlı hangi ana hatları etrafında toplanabileceğine ve bir iki tarihi nazariyesine dair bazı mütâlaaları beyan etmek istiyorum.

Şimdiye her kavim dünya tarihini kendi tarihi içinden görmeye çalışmış ikinci bir tabir ile dünya vekayını kendi tarihinin vakıalarına göre tasnif ve tanzim etmiş iken Tanzimat'tan beri Türkçe umumî tarihler hep Fransa tarihi içinde görülerek yazılmıştır. Bizim mekteplerimizde okutulan tarih kitaplarında bile dünya vakıaları Fransız tarihine vakılarına göre tasnif, tanzim ve hattâ mütâlaa olmaktadır.

Cihan tarihine biz Fransız müverrihlerinin gözüyle bakıyoruz. Cihan tarihini Fransız müverrihlerinin gözüyle görüyoruz. İşte bu hatalı bir görüştür.

Bu hatalı görüş neticesi olarak hâlâ Fransa'yı cihan vakayının merkezi telâkki etmekteyiz. Hele Avrupa kavimlerinin Şark kavimleriyle, Müslümanlarla, Türklerle münasebetlerini öğrenirken görüş ve hatası artıyor ve bizde zararlı bir mahiyet alıyor. Meselâ tarih kitaplarınızda gazete sayfalarımızda muttasıl "Şark meselesi"inden bahsolunur. Şark için bir Şark meselesi mütesavvir midir? Eğer vakalara Garptan bakılırsa bir Şark meselesi mevcut olabilir. Fakat vakılara bizim taraftan Şarktan bakılırsa bir "Şark meselesi" değil bir Garp meselesi vardır. Bu mesele o suretle telâkki, tetkik edilmek icabeder.

Şarktan veya Garptan bakıldığına göre meselenin mahiyeti değişir. Ve değişiklik, tarz-ı haline dair mütâlaalara icrâyı tesir eder.

Bunla beraber itiraf etmeliyiz ki takriben iki yüzyıldan beri Avrupa'nın yavrusu olan Amerika cihan tarihinde merkezi bir mevki işgal etmektedir. Anglo Sakson, Cermen ve Latin kavimleri bugün cihan tarihinin nâzimidir. Tarihi vakaların ihdasında insiyatif bu kavimlerin insiyatifindedir. Fakat bu büyük vakıanın tespit ve kabulü bütün cihan hadisatına onların nokta-i nazarından bakmayı istilzam ettirmez.

Bugün herhangi bir kavim bilhassa mütemeddin denilenlerinin tarihi tetkik edilirken onların dâhili ve harici ahvali ve vekayı ayrı ayrı toplanılarak bahsedilmek meri'î ise de tarihin dâhili ve harici unvanları altına cem edilecek vakıaları yekdiğerine mukabelen müessir oldukları için biri birlerinden tamamen tefrik edilemez birinin ihmali diğerinin idrakine mâni olur. Zamanımızda mütemeddin kavmin dâhili tarihini tetkik olunacağı zaman o kavmin belli başlı faaliyetlerini birkaç nevi hareketleri irca etmek kabildir. Meselâ siyasi hareketler, milli hareketler, içtimaî hareketler, iktisadi hareketler, bir kavmin sayılamayacak kadar çok karışık faaliyetleri böyle birkaç ana hat etrafında toplanırsa o kavmin hayat-ı tarihi biraz daha kolaylıkla anlaşılmış olur.

19. asrın Avrupa'sında az fasılalarla müteaddid ihtilaflar oldu. 18. asır nihayetinde başlayan Fransız, onu takip eden İngiliz ve Amerika ihtilallerindan itibaren bütün bu ihtilalların gayesi aynı denilebilir. Zamanla tarihi bir surette tesis etmiş devlet teşkilatını bazı yeni fikirlere göre değiştirmek istibdat denilen tarz-ı idare yerine halk mümessilleriyle idare bir yeni devlet şekli ve vaaz etmek imtiyazı ve imtiyazsız sınıflarda mürekkeb heyet-i içtimaiyeyi sınıf farkı kabul etmeyen "vatandaşlar" cemiyetine kalb eylemek, bazı fertlerin bazı milletlerin bazı hukuktan mahrumiyetlerine nihayet vererek ferdi ve milli hürriyet ve müsavaati temin etmek... İşte 19. asrın ihtilallerinin gayesi bunları istihsal etmektir. Hiç değilse işin zahiri bu idi.

Bu ihtilallar siyasi hareketlerdendir...

19. asırda siyasi hareketlerin gayesi, umumu ve kısa bir cümle ile "Hürriyet ve müsavaat istihsal etmektir." diye ifade edebiliriz.

Hürriyet ve müsavatı istihsal etmek isteyenlerle buna mâni olmak arzu edenler arasında mücadeleler olmuştur. Bu mücadele bazen müzmin bazen had bir şekil alır. Had hali mevcud müesselerin zorla değiştirilmesine teşebbüs mahiyetinde tecelli eder ki o zaman hakikaten bir ihtilal devülisyon vukua gelmiş demektir. Mücadelenin müzmin şekli, kanuni vasıtalarla devamıdır. Bu takdirde tebdil inkilap kanuna tevfiken husule gelir. Ve buna ıslahat (reform) namı verilir. 19. asırda İngiltere'nin siyasi hareketleri (ıslahat) tarzında, Fransa'nınki ihtilal şeklinde, Osmanlı Devleti'ninki ise her ikisinin mahrucu halinde vukuu olmuştur. "Tanzimat-ı Hayriye"nin tatbiki ıslahattan her iki meşrutiyetin alınması ihtilallerden meduttur.

Geniş manasıyla siyasi hareketten madut olmakla beraber hususiyet ve ehemmiyete binaen ayrı bir ana hatt mahiyetinde çizilebilecek milli hareketler de 19. asır tarihinin birçok vakasını etrafına toplar. Milli hareketliliği ile "millet" tabir ettiğimiz camiaların ki hars birliği ile kesb-ü hiddet etmiştir. Varlığını yaşamasına ve inkişaf etmesine lüzumlu şartların vücuda gelmesini istihdaf ediyordu.

Avrupa kavimlerinden bazıları parçalanmış, bazı diğer kavimlere tâbi ve mahkûm edilmiş bir halde 19. asra dâhil oldular. İşte bu münkasim ve mahkûm kavimler o asrın içinde ve onu takip eden asrımızda toplanmaya, yabancıların hâkimiyetleri altından kurtulmaya ve bir devlet halinde birleşmeye uğraştılar. Mâni olmak isteyenlerle mücadele ettiler. Bu mücadelelerin mecmuu milli hareketlerdir. 19. asrın iptidalarında mevcudiyetleri unutulmuş, maneviyatça âdeta ölmüş bazı kavimler vardı. Bunların yeniden dirilerek birbiri ardınca medenî hayata, tarih sahnesine girdikleri görüldü. Bu hâdise de milli hareketler aksamındandır.

Sırf siyasi ve milli hareketlerden ayrı bir nevi hareketler daha vardır ki 19. asrın ortalarına doğru çok ehemmiyet kazanmıştır. Bu hareketleri [...] namı umumîyesi altında zikir edebiliriz.

İçtimai hareketlerin gayesi, heyet-i içtimaiyenin şan-ı terkibini, bünyesini değiştirmektir. İçtimai hareketler siyasi hareketleri gibi yalnız devletin şeklinde bir tedbire çalışmakla, devleti temsil eden hükümet uzuvlarının halk ile münasebetlerini tabire uğraşmakla iktifa etmez. Cemiyetin teşekkülünü, terkibini, bünyesini ikinci bir şekilde [...]ettirmek, cemiyeti yeni baştan tanzim etmek ister.

19. asrın hususiyetlerinden evsaf-ı mümeyyizesinden birisi, sosyalizmin bu asırda zuhur etmiş olmasıdır. Vakıa sosyalizm 19. asırda hiç yoktan var olmuş değildir. Evvelki asırdan ta tarihi kadime kadar bugünkü sosyalizme benzer filur cereyanları ve bazı hareketler vardır. Lakin asıl bugünün sosyalistliğini tahaddüs ettiğinden sosyalizmin geniş bir dairede zuhur ve intişarı, sosyalist tabiri geçen asrın hususiyetlerindendir. 20. asırda sosyalizmin inkişafı devam etmektedir.

Siyasi, milli, içtimaî hareketler namıyla topladığımız tarihi vakıalar beşeri cemiyetlerin de ferdi faaliyetlerin de tamamı değildir. Bir cihetle bunların müvellidi sayılabilecek bir nevi faaliyetler daha vardır ki bunları iktisadi hareketler diye yâd edebiliriz.

18. asırdan itibaren Avrupa'nın sanat ve teşkilat-ı iktisadiyesi sahasında çok esaslı tabiler husule gelmeye başlamıştır ki buna bazı muharrirler "sanayi ihtilali" namı verilmiştir. Bu sanayi ihtilali pek muhtemel ki siyasi ihtilallerin amel-i asliyesidir. Sanayi ihtilallerinin mahiyeti buhar kuvvetini saniyesi tatbiki ile orta ve büyük sanayi tahaddisi ve bu suretle bugün "kapitalizm" denilen iktisadi tarz-ı idaresinin tesisidir. Sanayi ihtilalı mütemadiyen inkişaf etmiş ve etmektedir. Bu inkişafın tezahüratı bir taraftan sermayenin diğer taraftan geçen asır [...] işçisinden farklı bir nevi amelenin tezayididir. Yersiz yurtsuz,

sıhhatinden gayrı elinden gayrı aslı olmaya bu nevi ameleler tabir-i mafşuseyle "proloterler", köy ahalisinin şehirlere toplanması küçük sanayinin sanayi-i azime tarafından beli ve elişi yerine fabrika imalatının kaim olması yüzünden artıyor. Sanayi ihtilalları iktisadi hareketlerindendir.

Siyasi, milli, içtimaî ve iktisadi hareketler tarihi fiillerin hemen cümlesini ihtiva eder. Fakat efal tarihi, vakıaların mecmuu demek değildir. Efal tarih cereyanı tabiri diğer bir tabirle tarih [...] (processus historigue), yalnız bir ciheti teşkil eder, buna tarih fiili (histoire pragmetugue) denilmektedir.

Vetire tarihinin ikinci bir ciheti daha vardır ki bunun vakıları efalden ziyade müesselerdir. Maişet tarzları, din, ahlak, hukuk telâkkileri, ilmi ve bedii tecellileri ve bunlara müstenit teşkilat-ı efradın efali olmaktan ziyade hayatın eşkâlidir. Vetire-i tarihiyenin bu cihetine medeniyet tarihi (histoire de la civilisation) tabir-i diğerle hars tarihi (kultur geschichte) namı verilmektedir.

Efali mütehavvil olduğu gibi müesseslerde sabit değildir. Bunlar da tahvil eder ve bu suretle müessese de cereyan tarihinin içinde değişerek yürür gider.

Medeniyet veya harsı 2 büyük kısma ayırmışlardır. Medeniyet-i maddiye, medeniyet-i maneviye.

Yalnız medeniyet maddide değil manevi medeniyet sahasında dahi tahavvüller mütemadidir. Edyan, felsefe, ulum, ahlak, edebiyat, sanayi-i nefise tahavül veya tekâmüle tabidir. Medeniyet-i maneviyede en yakın müessir, fikri beşerin faaliyetidir. İhtimal fikri beşerin faaliyetine müessir olan âmiller fikirden ziyade madde sahasından aranmalıdır. Manevi hars maddi harsın mevlüdidir diyenler gittikçe çoğalıyor.

Fakat şu da inkâr olunamaz ki fikri beşerin faaliyeti beşeriyetin diğer vadilerdeki tecelliyatına müessirdir.

Bazı mütefekkirler fikrin tehavilini tarihinin tehavilinde yegâne âmil zan etmişlerdir. Alman filozofu Hegel bütün tarih-i

beşeriyeti, fikrin bizatihi inkişafı vetiresinden ibarettir, edasında idi. Hegel'e göre fikir, yani ruh-u kâinat mütemadiyen inkişaf ve tekâmül etmektedir. Bu tekâmülün bir tecellisi de tarihdir. Bu tekâmülün nihayetinde, fikir kendi mahiyetini de keşfedecektir. Fikri beşer tekâmül ederken, harici, maddi vakıalar dahi ona tab'an tekâmül ediyor. Fikir, kendi mahiyetini keşfettiği zaman bütün vakayı kâinat anlaşılmış olacaktır.

Hegel mâ fevkultabiîyatıyla meşgul filozoflardan biri. Lakin mâ fevkultabiîyatı tamamen münkeri müsbetiyye (pozitivizim) felsefesinin müessisi olan [...] Guinet de tarihi hemen Hegel gibi anlamaktadır. Guinet'e göre cemiyetlerin bütün müesselerinde temel, fikirdir. Tehatvülat-ı tarihiyenin esas kanunu, aklımızın inkişafı kanunundan ibarettir. Aklımızın inkişafında bulabildiğimiz kanun ne ise vakıanın, tarihiyenin inkişafındadır. Hâkim ve nazım olan kanun ondan başka bir şey değildir. Tarih, ruhaniyet (psikolocia) demektir.

Hegel ve Guinet'in efkârından müstenbit nazariyeyi tarihiyeye, tarihin fikri bunca kefhimi [?] (Konception idealiste) denilir. Ve bizim mekteplerimizde okutulan, yazılan tarih budur. Bu tarih fikri fiile takdim ettirir. Fikri fiilin müessir ve âmili, fiili fikrin eseri ve neticesi olarak gösterir. Meselâ Fransız İhtilali Volterlerin, Montesquieuların ve Rousseauların, ansiklopedistlerin efkârından ve efkârı neşretmiş olan yazılardan çıkmıştır gibi öğretilir. Meselâ Osmanlı Meşrutiyet İnkilabı, meşrutiyetin lüzumu faidesine kani Genç Türklerin neşriyatıyla Devleti Osmaniye'nin hülâsa meşrutiyetle kabil olabileceğine fikren inanmış devlet adamlarının mesdisinde tevellüd etmiştir gibi gösterilir. Meselâ milli ihtilaller, millet fikrini, efkârı söz ile yazılar ile tamin etmiş olan müverrih Gosnas gibi şair ve ediplerin keşfiyat ve neşriyatının semereleri gibi telkin olunur.

19. asrın ortalarında fikriye-i tarihiyenin tamamen makûsu olan bir nazariyeyi tarihiye meydana çıktı: Hegel'in şakirtlerinden muktesad ve filozof Karl Max eda ettiği her bir devlet-i

tarihiyede vukua, vakıaların avamilini o devrin fikriyatında değil, iktisadiyatında yani maddiyatında aramak lâzımdır [dedi]. Tabiri diğerle tarihi vakıaların esas âmilleri insanların fikrinde değil onların taislerini temine hadim münasebetlerindedir. Her cemiyetin hukuku, temel iktisadiyatıdır. Cemiyetin meşhut diğer tecelliyatın cümlesi o temel üzerine kurulmuş katlarıdır. (Fikriyat) da o katlardan birisidir diyen Marks'ın nazariyesi, Hegel'in nazariyesini tamamen alt üst ediyor. Ameli mamül mamülü amel sebebi netice, neticeyi sebep olarak kabul ediyor. Bu nazariyeye tarihin maddiyunca tevhimi (Conception materialiste de histoire) maddiye-i tarihiye (Materialisme histoire) ve maddiye-i iktisadiye) (Materialisme economigue) namları verilir. 19. asır sonlarına doğru bu nazariye çok intişar etmiş ve kendine çok taraftar bulmuştur. Bu nazariyeye göre tehavülat-ı tarihiyenin masdarı cemiyetlerin iktisadı hayatlarındaki tebdilattır.

Demek olur ki son asırda tarihi vakıaları, tesbit etmekle iktifa eden vakanüvis tlik değildir. Asıl müverrihler vetire-i tarihiyeyi iki türlü anlamaya çalışmışlardır ki, bunlardan birisi tarihin aklı (intellektüel), fikri (ideologikue) anlaşılmış diğeri iktisadi (ekonomigue), maddi (materyaliste) anlaşılmıştır.

Bu iki tarzı tefhim hâlâ nazariye mahiyetindedir. Her iki nazariyenin taraftarları nazariyelerini vakıalarına istihrac etmişlerdir. Fakat bütün cihan, vakıaları bu nazariyelerin çerçevesi içine sıkıştırmaya, sığdırmaya muvaffak olabilmişler midir? Yani tahavülat-ı fikriyeye veya iktisadiyeye müptei ittihaz edip diğer vakıaların cümlesine onlardan talil (deduction) tarihiyle istintaca muvaffak olmuşlar mıdır? – Hayır – Tarih hendese değildir: Hattâ kimya bile değildir... Eğer böyle bir derece-i ilmiyetle vukubulmuş olsa idi birçok ihtilafat ve münakaşat mahalli kalmazdı. İçtimaiyat hattâ siyasiyat, mahdud-u main manasıyla ilim mertebesine irtiga etmiş olurdu. Mamafih tarihle uğraşanlar indinde vetire-i tarihiyenin ilmî olarak izahının maddiyet-i tarihiye ile daha sehil olduğuna dair kanaat getirdikçe artmaktadır.

TANZİMATTAN MEŞRUTİYETE KADAR BİZDE TARİHÇİLİK[1]

Mükrimin Halil Yinanç[2]

Bazı ufak tefek istisnalardan sarf-ı nazar edersek, XVI. asra kadar tarih kitaplarımız hikâye ve destan tarzında ve halk lisan ve zihniyetiyle yazılmış basit ve aynı zamanda muhtasar mâlumat cem eden takvimler veya vakayinamelerdir.

XVI. asır başında *Heşt Behişt* adını verdiği Osmanlı hanedanının tarihini ihtiva eden meşhur kitabını yazmış olan büyük edip İdrisi Bitlisi, İran lisan ve edebiyatındaki bütün kudretini gösterirken, XIII. asırdan beri moda olan İran edebî tarihçiliğini de memleketimize bütün manasıyla getirmiş ve daha doğrusu Osmanlı Hanedanı Tarihi'nin de bu yolda yazılabileceğini erbab-ı ilim ve fazilete göstermiş idi. İdris'in muakkipleri olan İbn-i Kemal Ahmet Şemsüddin ile Celâlzadeler ve bundan sonra gelen Âli Çelebi ile Hoca Sâdüddin onun yolunda yürüdüler. Bu müellifler tarihteki vakaların sebep ve neticelerini esas itibarıyla mukadderat-ı ilâhiye ile tefsir eden; vakıalarda ricalullahın müsbet

1 "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat* I, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.

2 Ortaalanlar Tarihi Doçenti

veya menfi tesirlerine inanan; adil, gazap, intikam veya ihsan-ı ilâhinin vakıalar ve şahıslar üzerindeki akislerini katiyetle kabul eden ve ekseriya vakaların birçoğunu bu suretle izaha kalkışan; bazen de vakaların vukuunu yıldızların harekâtına ve burçlar üzerindeki seyirlerine atfeden; vakıalarda âmil olan şahısların hareketlerini, ahlâk ve seciyelerini dinî ve mistik bir ölçü ile ve ekseriya mecazlı ve kinayeli cümlelerle ve hattâ zımnî istihzalarla tenkid eden ve bu yolda ayetleri, hâdiseleri, meşhur Arap darbımesellerini ve büyük şairlerin beyit ve mısralarını ibzal ve israf eden muharrirlerdir.

Bunlar vakıaları bu suretle nakil ve izah ve hattâ tenkid etmiş olmakla beraber nakilci ve hikâyeci ve tasvirci birer tarihçi olmaktan ileri geçememişlerdir. Vukuatı birbirine bağlamayarak her birini ayrı ayrı zikretmek ve bundan maada bahsolunan vakalarla her zaman olan diğer vukuatı karşılaştırmaya ve mukayese etmeye lüzum görmemek itibarıyla tasviri = descriptive veya naklî = narrative olan bu tarihçilik, lisan nisbeten ve hattâ bazen katî şekilde sadeleşmekle beraber, bazı istisnalardan sarf-ı nazar, hemen hemen Tanzimat devrine kadar gelmiştir. Âli Çelebi ile Kâtip Çelebi ve Müneccimbaşı ve biraz da Naima daha fazla bir tekâmül göstererek pragmatique yani şe'ni tarihçiliğe doğru ileri gidecek, vakıaların sebep ve neticelerini tetkik ve izah ve tenkid edecek kadar bir kabiliyet göstermişlerse de bunlar da bu vâdide pek sathî kalmışlar ve yine esas itibarıyla evvelkilerin vasıflarını muhafaza etmişlerdir.

Tanzimat'ın yapıldığı XIX. asrın başında yetişen tarihçilerimiz de aynı evsafı taşırlar. Bu asırda vakanüvis olan zevattan Enverî ve Halil Nuri Bey ve Edip ve Vasıf Efendilerle Cavit Ahmet Bey ve Ayıntaplı Asım ve Şânizade Ataullah Efendiler ile Sahhaflar Şeyhîzade Esat Efendi imparatorluğun bu asırdaki vakayiini yekdiğerlerinin eserlerini tezyil suretinde yazmışlardır. Bu resmî tarihçilerden başka Cizyedarzade Bahaüddin, Kisbî,

Kethüdazade Sait, Zaimzade Mehmet Sadık, Münip, Mustafa Necip, Daniş, Şehri İsmail ve Gülşeni, *Maarif* kitabının müellifi Ferazîzade Mehmet Sait Efendiler Osmanlı Tarihi'ne ait umumî ve hususî tarihlerle tercüme-i hal kitapları telif etmişlerdir. Bunların içinde Fransızcaya vukufları dolayısıyla Avrupa ahvaline az çok aşina olan Vasıf Efendi ile Kethüdazade Sait Efendi ve Şanîzade eserlerinde Türk İmparatorluğu'nun vakayiini sene sene yazarlarken Avrupa devletlerinin ahval ve vaziyetinden ve onların gerek birbirleriyle ve gerekse bizimle olan siyasî münasebetlerinden az çok bahsederler.

Naklî veya tasvirî tarihçilikten ileri geçemeyen eski müelliflerimiz yazdıkları devrin veya mevzuun bütün membalarını toplamak ve bunları tenkid ve mukayeseye tâbi tutmak ve bu suretle hakikati bütün vuzuh ve tafsilâtıyla meydana çıkarmak hususunda da tekâsül göstermişlerdir. Tarihin en esaslı membaları olan kitâbeleri, sikkeleri, evrak ve muharrerat-ı resmîyeyi, hüccet ve sicilleri tetkik etmek zahmetine girmedikten maada – Âli Çelebi ve Naima müstesna olmak üzere – yazdıkları devirlerin vakayiname halinde bulunan bütün mehazlerini bile tetkik etmek külfetine katlanmamışlardır. Bu noktadan tarihçiliğimiz Arap tarihçiliğine nazaran oldukça geridir. Fakat bütün kusurlarına rağmen İran tarihçiliğine faiktir.

Eski tarihçilerimizin diğer bir kusuru da ancak İslâm ve Osmanlı tarihinden başka beşer tarihine ait mâlumata pek az veya yanlış şekilde vâkıf olmaları ve hele Garp yani Avrupa tarihini hemen hemen hiç bilememeleridir. Eski kavimler tarihine ait mâlumatları Taberi'nin, Mesûdî'nin, Malatyalı Ebü'l Ferec'in ve nihayet Ebü'l Fida ile İbn-i Haldun'un *Kütüb-ü Mukaddese*'sini ve diğer İbranî ve Süryani veya İran memlûkatını hikâye eden gayri mevsuk veya eksik veyahut yanlış bilgilerinden ibarettir. Yalnız Bizans mehazına müracaat etmiş olan Müneccimbaşı Derviş Ahmet Efendi ile Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Şarkî ve

Garbî Roma İmparatorluklarına dair verdikleri mâlumat az çok doğru ise de pek muhtasardırlar.

Tanzimat'tan sonra Avrupa dillerini bilen münevverler yetiştiğinden bundan sonra telif edilen umumî tarihlerden gerek eski kavimlerin ve gerekse Avrupa devletlerinin vukuatı ihmal edilmemeye başlanmış ve hattâ milli tarihimize dair yazılan eserlerde bile vakıaların akış silsilesi sırasında muasır ve münasebattar olan Garp hükümetlerinin ahvalinden de bahsedilmiştir. Garp lisanlarına vâkıf olmayan müellifler bile bilenlere tercüme ettirerek eserlerini zayıf ve nakıs bir halde bırakmamaya çalışmışlardır.

Bununla beraber bazı zevat yine Tanzimat'tan evvelki müelliflerin izlerinde yürümekte devam etmişler ve yalnız üslûbu sadeleştirmek şartıyla o yolda, fakat daha basit yani sadece vakayii nakilden ibaret olan eserler vücuda getirmişlerdir: Vakanüvis Ahmet Lûtfi Efendi'nin, Cevdet Paşa'nın eserini tezyil eden 12 ciltlik eseriyle Defterdar Rifat Efendi'nin *Devhatü'l – Meşayih* zeyli ve *Devhatü'n – Nükaba*'sı ve Devhâtü'l – Vüzeraya zeyil olarak yazdığı *Verdü'l – Hadayık* bu kabilden olduğu gibi Mektubizâde Aziz Efendi'nin *Tabakatü't – Teracüm*'ü ve *Devhatü'l – Meşayih* zeyli, İsmet Efendi'nin *Tekmiletü'ş Şekayik'i*, Fatin'in *Şuarâ Tezkeresi*, Mehmet Süreyya Bey'in *Nukhbetü'l – Vakayi*'i ile *Sicill-i Osmanî*'si ve hemen hemen bir mecmua ve muhazarat kitabı mahiyetinde bulunan Tayyarzade Ata Bey'in 5 ciltlik tarihi bu yolda vücuda getirilmiştir. Bunlar – İsmet Efendi ile Mehmet Süreyya Bey'in eserleri hariç olmak üzere – hiç de derin bir vukufa istinat etmeyen, uzun bir sâyin mahsulü bulunmayan eserlerdir. Bunlar da aynı zamanda eslâfın eserlerinde mevcut olan edebî kıymet ve ruhî ve fikrî zenginlikten de nişâne yoktur.

Vakanüvis Lûtfi Efendi, eserinin ilk cüzünde Cevdet Paşa gibi esaslı çalışmak istemiş ve Hazine-i Evrak vesikalarına da müracaat etmişse de bilâhare bundan vazgeçerek yalnız gazeteler-

de – yani Tanzimat'tan sonra yegâne gazete olan *Ceride-i Havadis* ile *Takvim-i Vakayi*'de – mevcut ve pek muhtasar olan havadisi sene sene kaydetmekle iktifa etmiş ve hiçbir vakanüvisimizin yapmadığı ve yapamayacağı bir ehliyetsizlik ve kabiliyetsizliği göstererek yazmış olduğu 53 senelik Osmanlı İmparatorluğu vakayiini âdeta bir boşluk içinde bırakmıştır. Bunu nazar-ı dikkate alan *Sicill-i Osmanî* Müellifi Mehmet Süreyya Bey, merhum Cevdet Paşa'nın bıraktığı 1824 senesinden itibaren 1876 senesine kadar – yani Lûtfi Tarihi'nin ihtiva ettiği seneleri – vakanüvis olmadığı halde kendiliğinden yazmış ve Sultan II. Abdülhamit devrini de bilâhare Meşrutiyet'ten sonra yazarak 9 büyük ciltlik bir eser vücuda getirmiş ise de maalesef bu kitap büyük İstanbul yangınlarının birinde yanmış ve bu suretle Milli Kütüphanemiz mühim bir mehazden mahrum olmuştur.

Teracüm-ü ahvale dair olan ve isimleri yukarda sayılan diğer eserler ise *Şekayik* ve zeyilleri ve şuâra tezkerelerimiz gibi gayet muhtasar şeylerdir. Bunları ne Avrupa ne de eski İslâm eserleriyle mukayeseye imkân yoktur.

1774'ten itibaren 1824 senesine kadar imparatorluğumuzun vakayiini yazmaya memur olan Cevdet Paşa hiç şüphe yok ki müverrihlerimizin en büyüğüdür. Yazmayı deruhte ettiği devre ait bütün vakayinameleri, tercüme-i hal kitaplarını, hatıratları birer birer gözden geçiren ve o zamanda yaşıyan veya vakayide âmil olan zevata yetişmiş bulunan mevsuk kimselerin rivayetlerini de toplayan ve bununla da iktifa etmeyerek resmî devlet vesikalarını Hazine-i Evrak'ta tetkik ettikten sonra bunları intikat ve telfik suretiyle büyük vakayinamesini vücuda getiren bu büyük âlim aynı zamanda eserinin medhâlinde Türk İmparatorluğu'nun terakki ve tekâmül ve inhitatının sebeplerini de araştırmaya çalışmış ve devletimizin istinat ettiği sınıfları birer birer gözden geçirmiş ve bir nevi terkib-i tarih yapmıştır. Cevdet Paşa eserini selefleri olan vakanüvisler gibi sene sene yazmış olmakla

beraber münasebet düştükçe vakayiin alâkadar olduğu Avrupa devletlerinin ahvalinden, Avrupa devletlerinin biribiriyle olan münasebetlerinden ve bize karşı takip ettikleri politikadan vuzuh ile bahsederek hâdiselerin içyüzünü göstermeğe çalışmıştır. Garp tarihlerini tetkik ederek Cevdet Paşa'ya muntazam notlar ihzar eden zevat arasında bilhassa ilk hukuk-u düvelcilerimizden Ali Şehbaz Efendi merhumu zikretmek icap eder.

Cevdet Paşa, yazdığı tarihin mehazlerini ve membalarını ibzal ile toplayıp bunları tenkid ve mukayeseye tâbi tutmak, zikrettiği vakaların sebeplerini daha evvelki vakalara bağlamak ve husule getirdikleri neticeleri saymak ve aynı zamanda o devirdeki heyet-i içtimaiyetimizin hayat ve zihniyetini canlandırmak hususunda kendine muasır olan Garbin büyük müverrihleriyle hemayardır. Fakat eserini anal tarzında yazması ve manevî ve mistik tesirlere inanarak, selefleri olan vakanüvisler gibi, birçok vakaları bu yolda izah etmesi ve eserini sade üslupla yazmış olmakla beraber yine eski müellifler tarzında kinayeli ve tarizkâr fikirlerle doldurması onu Şark müverrihi olarak bırakmıştır. Müşarünileyhin bütün orijinalitesi de bilhassa buradadır.

Cevdet Paşa ile muasır olan bazı zatlar Umumî Osmanlı Tarihi vücuda getirmişler veya getirmeye çalışmışlardır. Bunlardan Mazhar Fevzi Bey'in *Haber-i Sahih* adlı eseri ancak Sultan II. Selim'in vefatına kadar gelebilmiştir. Bu esere, belli başlı *Tacü't Tevarih* ve *Solakzade Tarihi* ile *Feridun Bey Münşeâtı* mehaz olmuştur. Müellifin bilvasıta *Hammer Tarihi*'nden de istifade ettiği görülmektedir. Bu kadar basit bir sây ile vücuda gelen bir kitaba ve bittabi onun müellifine kıymet vermek doğru bir şey olamaz. Yalnız kitapta mistik izahlardan eser bulunmaması onu biraz modern *telifat* arasına sokabilir.

Telifleri hitame ermeyen Hayrullah Efendi ile Namık Kemal Bey'in Osmanlı tarihlerine gelince bunlardan Hayrullah Efendi, zamanına göre mütehassıs denilebilecek derecede İslâm ve Osmanlı tarihine vâkıf bir zattır.

İslâm tarihlerinin birçoğunu ve Âli Osman Tarihi membalarının mühim bir kısmını gözünden geçirmiş olduğu anlaşılan bu müellif, yazdığı kitabında her Osmanlı padişahına bir cüzü tahsis etmiştir. vakalar hakkındaki muhtelif rivayetleri zikir ve mukayese ve münakaşa eden ve hattâ biraz da intikadi menabi yapacak kadar zekâya ve bilgiye vâkıf olan Hayrullah Efendi aynı zamanda vakıaların sebep ve neticelerini de bulmaya çalışmıştır. Bundan başka her Osmanlı padişahı ile muasır olan İslâm ve Hıristiyan devletlerinin ahvalini de o hükümdara tahsis ettiği cildin başına yazmıştır. Hayrullah Efendi bu hususta başlıca Ebü'l Fida, İbn-i Haldun, Mir Hand, Hand Mir, Lâri, Gaffarî, Canbî, Müneccimbaşı tarihleriyle Hammer'in *Osmanlı Tarihi*'nden ve De la Croix'nin vakayinamesinden istifade etmiş ve vaktiyle İdris Bitlisî'nin Osmanlı padişahlarıyla diğer İslâm hükümdarları arasında yapmış olduğu synchronisme'i daha fazla tevsi ve teşmil eylemiştir. Bununla beraber Hayrullah Efendi bugün elimizde bulunan en mühim membaların çoğunu görememiş ve en esaslı mehazleri okuyamamış olduğundan eserindeki mâlumat pek eksik ve aynı zamanda bahsedilen meseleler muhtasar ve nakıstır. Bundan başka bu zatta dâhili intikat çok zayıftır: Mübalağalara inanır, hattâ kısmen dinî ve mistik kanaatlerin tesirinden kurtulamaz. Bütün bunlara rağmen bu kitap bizde şe'ni tarih nevine yaklaşan eserlerden biridir.

Namık Kemal Bey'in eserinde ise Hayrullah Efendi ile Hammer'in tesirleri pek bârizdir. Hakikat araştırmaktan ve tetkikat ve tebbuattan ziyade milliyetperverlik ve vatanseverlik telkini maksadıyla yazılan Kemal Bey'in eseri, ilmî olmaktan ziyade pedagojik bir nokta-i nazardan kıymeti haizdir.

Ahmet Vefik Paşa'ya gelince: Nadir ve yazma birçok tarihleri de ihtiva eden büyük ve mühim bir kütüphaneye malik olan, Şark ve Garp dillerinin pek çoğuna vâkıf bulunan bu zat, ilminin derinliği nispetinde bir şey yazmamış ve yalnız mek-

teplerde okutulmak üzere *Fezleke-i Tarih*-i *Osmanî* adlı küçük bir kitap kaleme almıştır. Bu küçük kitap tıpkı Avrupa'nın mektep tarihleri tarzında, Osmanlı Tarihi'ni teşekkül, terakki, tekâmül ve inhitat nokta-i nazarından devrelere ayırmış ve her fasılda teşkilât ve medeniyet hakkında mâlumat vermiştir. Paşanın bu eseri kendinden sonra bu yolda tedrisî veya terkibî eserler yazmak isteyen kimselere rehber olmuş ve Ahmet Mithat Efendi, Mansurîzade Mustafa Paşa, Murat Bey ve Abdurrahman Şeref Efendi eserlerinde onun tasnif ve taksimini kabul etmişlerdir. Bunlar içinde Mustafa Paşa'nın *Netayic'ül-Vukuat* adlı eseri bihakkın tetebbu mahsulüdür. Müşarünileyh bu eserinde bilhassa teşkilât ve müessesatımızı muhtasar ve fakat vâkıfane bir şekilde yazmış, devletin itilâ ve inhitat sebeplerini aramaya çalışmış ve ilk defa olarak terkibî bir eser numunesi vücuda getirmiştir. Abdurrahman Şeref Efendi ise mekteplerde okutulmak üzere yazdığı iki küçük ciltten ibaret olan eserinde Mustafa Paşa'nın kitabını mehaz ve rehber yapmıştır. Yazma ve basma eski tarihlerimizin ve tercüme-i hal kitaplarımızın bazılarına da müracaat eden ve aynı zamanda Hammer'den de istifade eyliyen Abdurrahman Şeref Efendi eserinin her faslının nihayetinde o devrin ilmî ve fikrî hayatını icmal ettiği gibi bazen icabına göre, Türkiye'nin alâkası nispetinde diğer devlet ve milletlerin vakayiinden bahsetmiş ve o zamana göre hakikaten en güzel bir tedris kitabı vücuda getirmiştir. Ahmet Mithat Efendi ile Murat Bey'in ve daha sonra Tevfik Paşa, Ali Cevat ve Şükrü Beylerin birer küçük cilt halinde olan Osmanlı tarihleri, hem tedrisî mahiyet itibarıyla hem de mâlumat ve tasnif ve izah nokta-i nazarından bu kitaba nazaran çok zayıf kalırlar.

Umumî Osmanlı Tarihi olmak üzere Şevki, Aziz, Sami adlarında üç zat tarafından yazılan *Mir'at-ı Tarihi Osmanî* alelâde basit bir telfikten ibaret olan muhtasar, tasnifsiz ve kıymetten mahrum bir kitaptır.

Daha evvel yazıldığı halde Meşrutiyet'ten sonra bastırılan Sadr-ı Esbak Kâmil Paşa merhumun *Tarih-i Siyasi Devlet-i Osmaniye* adlı eserinin ilk iki cildi Hammer tarihinin bir hülâsasından ibarettir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma devri olan XIX. asrı anlatan üçüncü cilt ve bu cilt içinde bilhassa Mısır meselesinden bahseden kısımlar oldukça kıymetlidir. Ve kitabın yalnız bu cildi taşıdığı unvana biraz lâyıktır.

Umumî tarihlere gelince:

Tanzimat'tan sonra Avrupa dillerine vâkıf kimselerin çoğalması ve tesis olunan mekteplerde tarihin de bir ilim olarak tedris edilmesi – hâlbuki medreselerde birçok ilimler tedris edildiği halde tarih bilgisini tedris etmek öteden beri âdet değildi – mekteplere mahsus tarih kitapları telif veya tercüme yapılması zaruretini meydana getirmiş ve umumî tarihler tedvin edilmeye başlanmış ve bu suretle Müslüman kavimlerin ve devletlerin tarihinden başka tarihlere vâkıf olmayan halkımız bunu da, muhtasaran olsun, öğrenmeye başlamış ve aynı zamanda eslâf-ı müellifinimizde mevcut olmayan eski kavimlerin tarihi ile Hıristiyan milletlerin ve devletlerin tarihi de yazılmıştır. Bu umumî tarihlerin ilki Ahmet Hilmi Efendi'nin eseridir. 6 ciltten ibaret olan bu kitabın İslâm milletlerine ve hükûmetlerine ait olan kısımları *Müneccimbaşı Tarihi*'nden hülâsa edilmiş ve diğer kısımları İngilizce mektep kitaplarından tercüme olunmuştur. Bu kitabın en şayan-ı nazar olan kısmı Endülüs Araplarına dair olan uzun faslıdır. Ve müellif bu faslı, vaktiyle pek muteber iken şimdi kıymetini kaybetmiş olan İspanyol müverrih-i meşhuru müsteşrik Conde'nin İspanya İslâmları tarihine dair yazmış olduğu büyük eserin İngilizceye tercümesinden hülâsa etmiştir.

Ahmet Hilmi Efendi'den sonra Müşir Süleyman Paşa'nın, Ahmet Mithat Efendi'nin, Murat Bey'in, Diyarbakırlı Sait Paşa'nın ve Sadr-ı Esbak Hakkı Paşa'nın birer umumî tarih yazdıklarını görüyoruz. Bunlardan Süleyman Paşa, *Tarih-i Âlem*'inin eski

kuruna ait olan birinci cildini ancak neşredebilmiştir; müellif eserinin başında mehaz edindiği Avrupa müellifleriyle eski Şark vakanüvislerinin birer listesini yazmış ve her bahsinde icap edenlerine müracaat etmiştir. Türk tarihi bahsi sonradan Hüseyin Cahit Bey tarafından dilimize tercümesine himmet olunan de Guıgnes'in *Hunların, Türklerin, Moğolların Tarihi* adlı eserinden hulasâ edilmiştir. Müslümanlıktan evvelki Araplar bahsi de eski İslâm vakanüvislerinden ve bilhassa Ebü'l Fida'dan iktitâf ve telfik olunmuştur. Pek çok bilgiyi muhtasar şekilde bir araya toplayan bu telfiki eser her ne olursa olsun iyi bir çalışma mahsulüdür ve ikmal edilmemesi teessüre şayandır.

Ahmet Mithat Efendi ise *Kâinat, Mufassal, Tarih-i Umumî* adlarında üç umumî tarih yazmıştır. Fransızca 75 ciltlik muazzam bir cihan tarihi olan L'Univers koleksiyonunu takliden birinci kitabını yazan Ahmet Mithat Efendi, Avrupa kıtasının her birine bir küçük cüz tahsis etmiş ve bir medhâlden sonra Avrupa milletleri için 14, Osmanlı tarihi için de bir cüz olmak üzere 16 kitap neşretmiştir. Mithat Efendi bu hususta zikrolunan Fransızca büyük koleksiyonu esas ittihaz ve onu çok ihtisar ve hülâsa etmiştir. Osmanlı kısmı, fahiş yanlışlarla doludur. Tarih-i umumîsi muhtasar ve aynı zamanda tedrisi kıymetten bile ârîdir. *Mufassal* adlı büyük eserinde o zamanlar pek makbul olan Cantu'nun eserini Avrupa tarihine ait kısımlar için esas ittihaz eden müellif, Osmanlı tarihi mebahisinde Hammer'in mâlumatını tenkidsiz ve tahkiksiz bir şekilde kitabına geçirmiş ve aynı zamanda tercüme-i hale ait eslâfın kitaplarından istifade etmiştir. Mithat Efendi'nin eserleri alelâcele, tenkidsiz ve tahkiksiz, usulsüz ve tasnifsiz yazılmış birer kırkanbardan başka bir şey değildir. Baştanbaşa fahiş yanlışlar ve indî ve amî mütâlaalarla dolu kitaplardır. Mithat Efendi nasıl bir halk muharriri ise öylece de bir halk tarihçisidir. Bu zat eğer olduğu gibi görünmüş olsaydı pek az muahezeye lâyık olurdu. Hâlbuki o bütün ömrünü kütüphanelerde tebbuat ile geçirmiş ve hayatını tarih tetkikatına

vakfeyleymiş ve zatine mahsus bir tarih kütüphanesi vücuda getirmiş büyük bir âlim tavrını takınıyordu. Fakat o basit ve mahdut bir muharrirden başka bir şey değildi.

Murat Bey'e gelince:

Büyük Fransız müellifi Duruy'in lise ve orta mektepler için yazmış olduğu tarihleri esas ittihaz ettikten sonra Rus mektepleri için yazılan kitapları da göz önünde tutarak bizim mekteplerimiz için 6 ciltlik bir umumî tarih yazan bu zat tedris bakımından en güzel bir kitap kaleme almış ve bu eseri ile Avrupa tarihçiliğini hakikaten memleketimize getirmiştir. Eser muhtasar bir mâlumat yığını olmaktan ziyade muntazam, tasnifli, münakkah ve aynı zamanda âlimane bir üslûpla yazılmış ve her fasılda vakayiin muhtasaran tahlil ve terkibi yapılmıştır. Kitabın İslâm Tarihi kısmı için yukarda zikrolunan Ahmet Hilmi'nin eseriyle Sédillot'nin Arap tarihi ve ilerde kendinden bahsedeceğimiz Türkçe *Endülüs Tarihi* mehaz olmuştur. Murat Bey bu eseriyle Avrupa'da yazılmakta olan kitapların mahiyetini memleketimize öğretmiş ve kendinden evvel bu yolda yazı yazanlara bihakkın teveffuk etmiştir. Gerek bu eseri ve gerekse orijinal bir görüşle yazmış olduğu bir ciltlik *Osmanlı Tarihi* o zamanki münevver zümrenin pek ziyade rağbetini celp etmiş ve kendisini lüzumdan fazla şöhretlendirmiştir. Murat Bey'de mevcut olan itimad-ı nefse, sergüzeştçi ve ikbalperest ruha inzimam eden münevver zümrenin bu takdir ve tevkiri onu bir taraftan tehlikeli siyasi maceralara atarken diğer taraftan merhumun gurur ve itimad-ı nefsini de gitgide arttırmış ve nihayet onu bir megaloman haline getirmiştir. Siyasî sahada nekbetlerine ve felâketlerine sebep olan bu halet-i ruhiye onun ilmî hayatında da tecelli eylemiş ve merhum kendinin büyük bir âlim ve feylesof bir müverrih olduğuna inanmaya başlamıştır. Nihayet kendinin, iyi bir lise hocası ve tedris bakımından müfit kitaplar yazan, usulşinas, mütevazı bir muharrir olduğunu anlaması icap ederken, İstanbul kütüphanelerinin muhteviyatı şöyle dursun semtlerini

bile bilmediği halde Âli Osman Tarihi'ne ait bütün membaları mütâlaa ve tetkik ve mukayese ederek bütün meselelerin künh ve hakikatine ermiş bir mütebahhir tavrını takınmaya başlamış ve tarih ile meşgul olmayan münevverlere de kendini o yolda tanıtmış ve bilâhare artan megalomanisi nispetinde âlimliğine ve müverrihliğine kanaati fazlalaşmıştır. Meşrutiyet'ten sonra Rodos menfasında iken *Tarih-i Ebul Faruk* unvanını verdiği büyük bir Osmanlı Tarihi yazmaya başlayan Murat Bey, tıpkı kendini feylesof müverrih Herder ayarında görmüş olacak ki, kitabının unvanının altına "Tarihi Osmanî'de Hikmet-I Asliye Taharrisine Teşebbüs" satırını ilâve ederek eserinin mahiyetini ilân ediyor ve bununla Murat Bey, naklî ve tasvirî değil daha yüksek olan şe'ni de değil, hattâ bundan yüksek olan Génétique tevekküni diyeceğimiz, vakayii bütün coğrafî ve tabiî ve içtimaî ve ruhî sebeplere bağlayan ve vakıalarla içtimaî müesseseler arasındaki muvazi tekâmül ve inhitatı adım adım takip ve tetkik eden tarihçiliğe bile tenezzül etmiyor, tıpkı sistem sahibi bir feylesof tavrını takınarak Osmanlı Tarihi'nin felsefesini yapmak cesaretini kendinde buluyordu. Murat Bey bununla da kalmayarak eserinin mukaddimesinde "bütün Tevarih-i Osmaniye'yi mütâlaa ve tetebbu etmiş zevatı muhatap ittihaz ettiğini" söyleyecek kadar eserine kıymet verdiğini herkese göstermek istiyordu. Hâlbuki zavallı Murat Bey tarih bilgisi hususunda memleketimizde muasırları olan tarihçilerin hepsinden zayıftı. Herkesin elinde bulunan Solakzade ve Naima tarihleri gibi birkaç eserle Hammer tarihinden başka bir kitap görmemiş ve hattâ mehazlerini okumadığı için, Hammer'in muazzam eserini inceden inceye mütâlaa etmeye ve içindeki mâlumatı güzelce öğrenmeye de sabır ve tahammül göstermemişti. Bu sebepten mehazı olan Hammer'in – o zamanki membalarına nazaran – yapması zarurî olan yanlışlarına iştirak eden Murat Bey, bir taraftan Hammer'de doğru ve mevsuk olarak yazılan şeyleri de, belki dikkatsizlik saikasıyla yanlış yazmıştı. Bundan dolayı Murat Bey'in bu eseri, bütün tarihşinasları gül-

dürecek derecede fahiş yanlışlarla doludur. Bu hal onun meslektaşları arasındaki sarsılmaz şöhretini birdenbire hiçe indirmiş ve bu eseri onlar arasında alay ve gülme mevzuu olmuş ve bittabi bu kitabındaki görüşleri ve muhakemeleri de istihza ile karşılanmıştır. Müslümanlığın ilk asrının ahlâk prensipleriyle eski Roma'nın site ahlâkına çok kıymet veren Murat Bey, Osmanlı İmparatorluğu vukuatını bu gözlükle muhakeme ve tenkid etmiş ve vakayiin cereyanında âmil olan esbap ve şeraiti asla nazar-ı dikkate almaksızın İslâm ve Türk Tarihi'nin en azametli faslı olan ve cihan tarihinin de en büyük ve şerefli sahifelerinden biri bulunan milli tarihimizi hicvetmiş, sistematik bir şekilde baba ve dedelerimizi tezyif ve tahkir eylemiştir. Bu suretle büyük siyasî mevkiler elde edememekten mütevellit teskin edilemeyen ihtirasını herkesten aykırı surette düşünmek ve yazmak dolayısıyla kendi üzerine nazar-ı dikkati celbederek tatmin etmek isteyen Murat Bey buna muvaffak olmuştur. Meslektaşları arasında bir (cehalet numunesi) olmak üzere gösterilen ve istihza edilen ve hattâ hiç okunmaya bile tenezzül edilmeyen *Tarih-i Ebü'l Faruk*, tarih ile meşgul olmayan diğer müverrihlerimiz arasında emsalsiz bir teellüfle karşılanmış ve hattâ ezber edilircesine okunmuş ve onun tarihimiz ve ecdadımız hakkındaki tezyifkâr ve hakaretâlût amiyane fikirleri herkesin diline düşmüş ve kalbine sinmiştir. Bilâhare memleketimizin siyasî ve fikri hayatında bu kitabın vücuda getirdiği iyi veya fena tesirleri ve neticeleri birer birer zikretmek burada mevzuumuzun haricidir. Şunu da söyleyelim ki *Tarih-i Ebü'l Faruk*'da mevcut olan intikadî ve tezyifkâr fikirlerin mühim bir kısmı eserin mehazının müellifi olan Hammer'indir ve Murat Bey kendine mal etmiştir. Felsefî bir tarih yazmak iddiası ile çıkarak amiyane ve aynı zamanda cahilâne bir kitap vücuda getiren ve pek çok şöhret kazanan, siyasî ve fikrî hayatımızda en fazla müessir olan kimselerden biri bulunan bu zatin, bugün tarih nokta-ı nazarından ilmî hiçbir kıymeti yoktur. Onun kıymeti yalnız fikirlerinin oluşundadır.

Umumî tarih yazmaya teşebbüs ettiği halde bitiremeyenlerden biri de Diyarbakırlı Sait Paşa merhumdur. *Mir'at-ül İber* namındaki 9 cüzünü neşredebildiği eserinin ilk dört cildi Müslümanlıktan evvelki ilk ve orta kurunlara aittir. Ve bu bahisler için kendinden evvel yazılan ve isim ve mahiyetleri zikrolunan Türkçe umumî tarihlerle bazı Garp mektep tarihleri esas olmuştur. Sait Paşa bunları tercüme ettirerek eserine dercetmiştir. Müslümanlıktan evvelki Arapların tarihi ile İslâm Tarihi için İbnü-l Esir, Ebü'l Fida, İbn-i Haldun ve *Müneccimbaşı Tarihi* esas olmuştur. Sait Paşa, İslâm Tarihi'ni tenkid ve izah hususunda bazen İbn-i Haldun'un tesiri altında kalmış olmakla beraber umumiyetle naklî mahiyette bir tarih yazmıştır. İslâm Tarihi'ni – Halifeler Tarihi'ni bitirdikten sonra – coğrafi taksime göre devlet devlet muhtasaran yazan Sait Paşa bu hususta en ziyade Müneccimbaşı'nın Arapça tarihinden istifade etmiştir. Derin bir tetebbua malik olmadığı Arap ve İran lisanlarına pek iyi vâkıf olduğu halde, eski İslâm vakayinameleri üzerinde hiç çalışmamasından ve hattâ elindeki basma birkaç mehazı bile iyice tetkik etmemesinden, anlaşılan Sait Paşa'nın eseri – memleketi olan Diyarbakır hıttasına ait bahisler bile – sahil ve fahiş yanlışlarla doludur. Hülâsa Sait Paşa'nın eseri hatalarla dolu ilmî bir kitaptan başka bir şey değildir. Bundan sonra yazıları Sadr-ı Esbak Hakkı Paşa'nın ve Ali Tevfik, Ali Râzî Beylerle diğer zevatın yazdıkları umumî tarihler gelir. Bunlar bahse değer kıymette olmadıklarından üzerlerinde durmaktan sarf-ı nazar ediyoruz.

Akvam-ı kadîme ve Garp tarihine dair yazılan eserlere gelince:

Bunlar arasında Konstantinidli Paşa'nın *Tarihi Yunanistan-ı Kadîm*'i ile Giritli Cevdet Bey'in *Manzara-i İber* yahut *Roma Tarihi*, Nazım Paşa'nın İspanya ve Portegal tarihi zikrolunabilir. Bunlar müellifleri gizlenen vülger eserlerin Türkçeye – telif

şeklinde gösterilmek üzere – nakillerinden ibaret kitaplardır. Bundan başka tercüme oldukları ve müelliflerinin ismi sarahaten bildirilen birkaç kiraya [?] da vardır ki Sadr-ı Esbak Tevfik Paşa kanalından yapılan Duruy'nin mekteplere mahsus olan Akvam-ı Kadîme Tarihi'nin tercümesi, Hacı Raşit Paşa tarafından yapılan Manili Kemal Efendi'nin *Tarih-i Kadîmi Mısır*'ının tercümesi, Abdülhalim Bey tarafından yayılan *Tercüm-i Tarih-i İtalya* bunların başlıcalarıdır. Bu tercümeler, muhteviyatı birkaç yüz sahifeyi geçmeyen eserlerdir.

Büyük eserlerden Hammer'in meşhur Osmanlı Tarihi'nin tercümesine iki defa teşebbüs edilmişse de akîm kalmış ve ancak 18 cidden birinci cilt – o da aynen değil – neşrolunabilmiştir. Bunun tercümesi, Meşrutiyet'ten sonra Mehmet Ata Bey tarafından yapılarak ancak 10 cildi basılabilmiştir. Bir de Arifî ve Ethem Pertev Paşalar tarafından Michaud'nın *Haçlılar Tarihi*'nin tercümesine teşebbüs olunmuş ve mezkûr eserin birinci cildini ilk kısmı basılmış ise de bu kitabın tercümesi bazı mutaassıp ve müfrit kimselerin itirazlarını davet etmiş ve kitabın tercümesinin tabı durmuştur. Eserin Arifî Paşa tarafından kâmilen Türkçeye çevrildiği ve ailesi nezdinde mahfuz bulunduğu mervidir. Mamafih bu eser *Haçlılar Tarihi*'ni öğrenmeye meraklı olan Sultan II. Abdülhamit'in emriyle Gelenbevizade Tevfik Bey tarafından aynı ve tamamen Türkçeye çevrilmiştir ki yazma 8 ciltten ibaret ve tek nüsha olarak üniversite kütüphanesinde Yıldız kitapları arasında hıfzedilmektedir. Maalesef mütehassısları alâkadar edecek büyük tarih kitapları içinde bu eserden başka hemen hemen hiçbir telif Türkçeye çevrilmiş değildir.

İslâm ve Türk tarihlerine gelince:

Tanzimat'tan evvelki devirlerde Umumî İslâm Tarihi'ne ve İslâm devlet ve kavimlerine dair pek çok eser yazılmış ve bundan başka Vâkidî, Belâmî, İbn-i Kesir, Makrizî, İbn-i Tagriberdî, Lârî, Mirkhand, Handmir, Aynî gibi tarihler dilimize çevrilmiş ise

de Zehebî, İbn-i Fırat, İbn-i Dokmak veya Aynî ve hattâ Farisi olan Elfî Tarihleri tarzında telif olarak 20, 30 ciltlik bir İslâm Tarihi vücuda getirilmiş değildi. Mamafih Müneccimbaşı'nın *Camiüddüvel* de denilen *Sahayifü'l Âhbar* adlı tarihi gibi hemen bütün üç dilde – yani Türk, Arap ve Acem lisanlarında – misli bulunmayan ve bütün bu üç dildeki eserlere ve hattâ Bizans menabiine müracaat edilerek yazılmış, muhtasar olmakla beraber çok mükemmel tarihimiz de yok değildir. Ne yazık ki bu kitap Arapçadır ve vaktiyle Türkçeye yaptırılmış olan tercümesi çok yanlış ve eksiktir. Tanzimat'tan sonra tarihin bu sahası maalesef bizde pek sönük kalmıştır. Yazılan eserler halka veya mekteplere mahsus kitaplardır. Zamanının bihakkın en büyük âlimlerinden biri olup Şark ve Garp dillerine iyice tasarruf eden, gayet mükemmel ve bilhassa yazma ve nadir eserleri muhtevi büyük bir kütüphaneye ve çok kıymetli bir meskûkât koleksiyonuna malik olan ve bütün ömrünü ilmî tebbuat ve tetkikat içinde geçiren Suphi Paşa, maalesef kendinden beklenilen büyük eserleri verememiş ve ancak mekteplere mahsus küçük *Hakayiku'l Kelâm Fi Tarihi İslâm* adlı zâviye vakasına kadar gelebilen bir kitap yazmış ve bunun hepsini bile bastıramamıştır. Abdurrahman Şeref Efendi'nin *Fezleke-i Düvel-i İslâmiye*'si ile *Zübdetü'l Kısas*'ı orta mektepler için yazılmıştır. Cevdet Paşa'nın İbnü'l Esir ile Ebü'l Fida ve İbnü'l Verdi ve Suyutî'den istifade ederek yazdığı *Kısas-ı Enbiya* ve *Tevarih-i Hulefa*'sı nihayet bir vulgarisationdur.

Mehmet Halit ve Vecihi Beylerin yazdıkları *Tarih-i İslâm* da İbnü-l Esir ile Ebü'l – Fida'dan istifade edilerek yazılmış bir halk kitabıdır. Mahmut Esat Efendi'nin eserleri de bunlardan pek farklı değildir ve fazla olarak hatalarla doludur. Azmi Bey'in *İslâm Tarihi* daha ziyade Suyutî'nin eserinden istifade edilerek yazılmış olup küçük bir mektep kitabıdır. Peygamberin hayat ve menakıbine dair yazılan Eyüp Sabri Paşa'nın *Mahmudüssiyer*'i ve Yusuf Suat Efendi'nin *Mir'atüşşüun*'u biraz mesai mahsulu olmakla beraber tarih intikatlarına tahammül edemeyecek de-

recede zayıf ve halka mahsus eserlerdir. İslâm Medeniyetine dair Abdurrahman Fehmi Efendi'nin *Medrestü'l Ârap* adlı eseri hiçbir zaman tetebbu mahsulu değildir. Sédilliot'dan alınmıştır.

Ziya Paşa'nın *Endülüs Tarihi*'ne gelince:

Bu eser Viardot'nin İspanya İslâmlarına dair yazmış olduğu; bugün çok eskimiş ve kıymetten düşmüş olan iki ciltlik bir eserden – Halil Ethem Bey'in rivayetine göre – pederi Sadr-ı Esbak Ethem Paşa tarafından iltikat ve ihtisar suretiyle vücuda getirilmiş ve ilk defa olarak müellif ve mütercim adları zikredilmeksizin müstakil bir telif şeklinde basılmıştır. Bilâhare Şair Ziya Paşa bu kitabı kendine mal etmiş ve onun telifatından olmak üzere tekrar basılmıştır. Maalesef ilk mütercim Ethem Paşa ile sonradan tesahup eden ve ilk mütercimin tercümesine edebî bir üslûp veren Ziya Paşa – tarih ile hiç müteveggil olmamış olacaklar ki – bu kitaptaki İslâm ümera ve ekâbirinin adlarını bile tercüme ederken yanlış yazmışlar ve aynı zamanda kitaba mehaz olan Endülüs Arap müverrihlerinin eserlerini zikrederken bu müverrihlerin isimlerini bile doğru kaydetmemişlerdir. Bu tarihin mevzuuna bu kadar bîgâne olan bu iki zat tarih usullerine zerre kadar vâkıf olsalar ve ilim ahlâkı ne demek olduğunu bilselerdi ancak Mağrip ve Avrupa kütüphanelerinde yazma nüshâlârına tesadüf edilebilen ve Türkiye kütüphanelerinde bir tek nüshâları bile olmayan bu eski Endülüs müverrihlerinin eserlerinden -görmüş ve okumuş gibi- bahsetmek cür'etinde bulunmazlardı. Mamafih nasıl vücuda geldiğini bilemeyecek ve hattâ anlayamayacak kadar ilmen ve fikren geri olan muhitimizin münevverleri, bu kitabı büyük bir takdirle karşılamışlardır. Hattâ bu kitap, bilâhare yazılan tarihlere memba olduktan maada Abdülhak Hâmit gibi bazı şairlerimize Endülüs'e ait tiyatrolar ilham etmiş, Muallim Naci'ye *Musa bin El Gazen*'i yazdırmış, pek çok münevverlerimizde de Endülüs'ün mazisine ait tahassürler ve onun ziyanından mütevellit teessürler ve kinler doğurmuştu.

Teracüme dair kitaplara gelince:

Bunların bir kısmından yukarda bahsetmiş ve birkaçına kıymet vermiştik. O kitaplardan maada Hocazade Hilmi'nin evliya teracümüne ve metfenlerine dair olan eserlerini, Muallim Naci'nin *Esâmî*'sini, Rıfat Efendi'nin *Sad bin Ebi Vakkas, Halit bin Velit, Ebu Ubeyde, Alparslan, İmam Şafii, İmam Azam, Meşahir-i Ashabı Güzin* namındaki ufak risaleleriyle Mustafa Kâmil Efendi'nin *İbn-i Sina*'sını, Hacı Zihni Efendi'nin İslâm büyüklerinden birçoğunun muhtasar tercüme-i hallerine dair olan eseriyle *Meşahir'ün Nisa*'sını, Namık Kemal'in *Evrak-ı Perişan*'ını, Hamit Vehbi Efendi'nin *Meşahir-i İslâm*'ını ve *Şuarayi Mevleviye* teracümüne ait *Sema-a Hane-i Edep*'i başlıca sayabiliriz. Bunlar içinde Hacı Zihni Efendi'nin *Meşahir'ün Nisa*'sı birçok menabia müracaat suretiyle uzun uzadıya çalışılarak vücuda getirilmiş mühim bir eserdir. Ve Arapça ile Farisi'ye ilâve ve ikmal suretiyle tercüme olunmuştur. Diğerleri pek az sâyin mahsulü olan ve acele bir ihtiyacı tatmin veya bir talebe cevap şeklinde yazılan vulgarisation'lardır. Ve bittabi pek çok eksikleri ve yanlışları ihtiva eden kitaplardır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan evvelki Türk kavimlerinin ve devletlerinin tarihine gelince:

Tanzimat'tan evvel Umumî İslâm Tarihi yazan müelliflerimiz ancak İslâm Türk devletlerinden bahsediyorlardı. Bunlarda Türklerin Müslümanlıktan evvelki tarihi ile Müslümanlık camiasına girememiş olan Türkler hakkında hemen hemen mâlumat yok gibidir. Tanzimat'tan sonra – belki de o tarihlerde Orta Asya'nın Ruslar ve Hindistan'ın İngilizler tarafından istilâsı, sair İslâm ülkelerinin Avrupalıların nüfuz ve istilâsı altına girmesinin Osmanlı İmparatorluğu içinde yaptığı acı akisler, mukabil heyecanlar doğurmuş ve memleketimizde esarete düşen Müslümanların ve bilhassa Türklerin kurtarılması arzularını uyandırmıştı. Bazı muharrirler İttihad-ı İslâm fikrini ortaya atarken bir kısım münevverler de bütün Türk âlemi hakkında nazar-ı dikkati celbe

çalışıyorlar ve Türkçülük yapıyorlardı. Yakup Han'ın Kaşgar'da yaptığı istiklâl mücadelesi İstanbul'da derin tesir husule getirmişti. Fakat Rusların, Türkistan'a ve Maveraünnehir'e ve daha sonra Hıyve'ye hâkimiyetleri pek derin elemler uyandırdı. İşte bunun aks-ı tesiri Türkistan ve Hıyve seyahatnamelerinin Türkçeye çevrilmesine sebebiyet verdiği gibi Ali Suavi Efendi'nin de bu yolda bazı eserler ve yazılar yazmasına âmil olmuştu. Müslümanlardan evvelki Türklerin tarihini Müşir Süleyman Paşa *Tarihi Âlem*'inde hülâsa etmiş, Ahmet Vefik Paşa da Ebülgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türkiye*'sini bizim lehçemize nakle başlamış ve bir kısmını da bastırmıştı. Fakat toplu olarak bir Türk tarihi yazmaya teşebbüs eden ilk zat Necip Asım Bey merhumdur. Yalnız birinci cildi basılan ve ikinci cildinden de ancak birkaç forma neşredilebilmiş olan onun *Türk Tarihi*'ne Cahun'un Türk ve Moğollara dair olan meşhur muhtasar eseri esas olmuştur. Necip Asım Bey pek çok kitaba müracaat ve birçok zevatın yardımı sayesinde bu kitabı vücuda getirirken Türk tarihine dair yazılmış olan Avrupa eserlerinin bazılarına ve İslâm müverrihlerinin Türkçeye mütercem vakayinamelerine, Fransızcaya tercüme edilen bazı Arap ve İslav tarihlerine, Rusya'da neşredilen Tatarca bazı kıymetli eserlere, meskûkât kataloglarımıza, meskûkâta dair bazı Fransızca makalelere, *Kutadgu Bilig*'e, menakıb kitaplarından bazılarına, İran tarihlerinden birkaçına, Hollanda'da bir kısmı basılmış olan Türkçe *Âli Selçuk Tarihi*'ne ve Hayrullah Efendi Tarihi'ne müracaat ve bunlardan istifade etmiştir. Necip Asım Bey'in eseri zamanına göre – hem de lisanımızda ilk defa sahife ve bahisler altında mehaz gösteren – kıymettar bir telfiktir. Bilhassa o kitabın en kıymetli kısmı Kirman Selçukîleri hakkındaki uzun bahistir. Bu bahis Hollanda'da basılmış olan Muhammed bin İbrahim'in Farisi Kirman Selçukîleri tarihinin hemen hemen harfiyyen tercümesinden ibarettir. Rivayete göre bu tercümeyi Hüseyin Daniş Bey yapmıştır. Bu suretle kıymettar bir telfik olduğunu zikrettiğimiz bu kitabın hiçbir ilmî tasnif ve tertibe malik

olmadığını, müellifin mehazları üzerinde intikat yapamadığını ve bunun için rastladığı ve hoşuna gittiği bütün mâlumatı kitabına doldurmasından dolayı bu eserin hatalarla dolu zayıf bir kitap olduğunu da söylememiz icap ediyor.

Şehir, mıntaka ve memleketler hakkında yazılan tarihlere gelince:

Bunlar içinde evvelâ Ali Satı Efendi'nin, Hafız Hüseyin Ayvansarayi'nin İstanbul camileri hakkında yazmış olduğu *Hadikatü'l Cevami*'ye yaptığı zeyilleri ve ilâveleri zikretmek lâzımdır. Eserin aslıyla birlikte basılmıştır. Bundan sonra Eyüp Sabri Paşa'nın *Mir'atı-Mekke, Mir'atı-Medine* ve *Mir'atı Ceziretül Arap* adındaki eserleri şayan-ı zikirdir. Bu üç büyük ve mühim eser birçok yanlışları ihtiva etmekle beraber uzun bir sâyın ve tetkikin mahsulüdür. Edirneli Bâdî Ahmet Efendi'nin *Riyazî Belde-i Edirne*'si 3 ciltten ibaret olup Edirne şehrinin ve mülhakatının Türk fethinden itibaren tarihini ve büyüklerinin teracümünü ihtiva etmektedir. Eski metotla yazılan bu kitap derin ve uzun bir sâyi ve tetebbu neticesinde vücuda gelmiş olup tarihçilerimize her zaman mehaz olacaktır.

Şakir Şevket Efendi'nin *Trabzon Tarihi* muhtasar olmakla beraber bazı müfit mâlumatı havidir. Muhsin Bey'in *Afrika Delili* adındaki Mısır Tarihi Garp ve Arap dillerinde Mısır hakkında yazılan bazı kitapların telfikinden ibarettir.

Raif Bey'in *Mir'at-ı İstanbul*'u geniş bir çalışma mahsulü değildir. Mehmet Atıf Bey'in *Kaşgar Tarihi* ilk ve orta zamanlar için çok eksik ve zayıf ve yanlıştır. Yalnız son asırlar için şayan-ı istifade mâlumatı ihtiva etmektedir. İhtifalcı Ziya Bey'in *Aça Tarihi,* Ahmet Hilmi Efendi'nin *Hint Tarihi,* Ziver Bey'in *Rodos ve Kıbrıs Tarihleri,* Hüseyin Kâmi Bey'in ve İbrahim Reşat Efendi'nin *Girit Tarihleri* Garp eserlerinden iktibas ve hülâsa edilmek suretiyle vücuda getirilmiş halka mahsus kitaplardır. Bundan başka Abdullah Efendi'nin, Enis Efendi'nin, Anderya Kopas Efendi'nin

Amerika'nın keşfi ve fethi hakkında Garp lisanlarından tercüme ve iktibas suretinde vücuda getirdikleri eserler de zikrolunabilir.

Hacı Raşit Paşa'nın *Yemen ve San'a Tarihi*'ne gelince:

Bu eserin ism-i müsemmasına tetabuk etmemekte ve Yemen tarihine ait ehemmiyetsiz mâlumat taşımaktadır. Bu kitap daha ziyade Sultan Abdülâziz zamanında, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Yemen ülkesini istirdat ve fethinden mufassalen bahsetmek gayesiyle yazılmıştır.

Monografi diyebileceğimiz eserlere gelince:

Bunlardan Eyüp Sabri Paşa'nın *Tarih-i Vehhabiyan*'ı derin bir tetkik mahsulü değildir. Hicaz müverrihi İbn-i Dahlân'ın aynı mevzua dair yazdığı eserlerden hülâsa suretiyle vücuda getirilmiştir. Mehmet Mansur Efendi'nin *İskenderiye Kütüphanesi* adlı risalesiyle bitirememiş olduğu *Rum Fetretine Dair* namında Yunan ihtilaline dair olan eseri de sathîdir. Sadr-ı Esbak Cevat Paşa'nın *Yeniçeriler Tarihi*, oldukça çalışılarak vücuda getirilmiş olmakla beraber eksik ve zayıf bir eser olduğu da inkâr olunmamalıdır.

Askerî Müzesi Müdürlüğü yapmış olan Ahmet Muhtar Paşa'nın Feth-i Celili Kostatiniye'si İstanbul fethine müşahit ve muasır olan müellifler tetkik edilmeksizin muahhar kitaplara bakılarak yazılmış rabıtsız, zabıtsız, usulsüz ve mâlumatsız sathî bir toplamadan ibaret olduğu gibi müşarünileyhin *Devlet-i Osmaniye Tarih-i Askerisi* namındaki eseriyle yine bazı küçük eserleri de hep bu şekilde kıymet verilmeye değer şeyler değildir. Evvelce bir Tarih-i Osmanî yazdığından bahsettiğimiz Tevfik Paşa'nın *Anibal*'i, Ömer Suphi Bey'in *Moltge*'si, ve *Büyük Frederik*'i, Bosnalı Tahir Bey'in *Meşhur Kumandanlar*'ı, Mustafa Şevket Paşa ile Osman Senai Bey'in *Tarihi Harpler*'i ve daha bu kabil eserler bir veya iki kitaptan istifade suretiyle vücuda getirilen şeyler olup tetkik ve tetebbu mahsulü değildirler. Ahmet Sâip Bey'in *Vakayi-i Sultan Abdülâziz, Tarih-i Sultan Murad-ı Hamis,*

Sultan Hamit, Son Osmanlı Rus Muharebesi ve diğer eserleri ilmî olmaktan ziyade Polemique yani cedel mahiyetinde olan kitaplardır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Üss-ü İnkılâp* ve *Zübdetü'l Hakayık* adlı kitapları, bazı mühim vesaiki ihtiva etmekle beraber yine bu cinstendirler. Bütün bu kitaplardan sonra evvelce yazılıp da bilâhare Meşrutiyet'ten sonra basılmış olan Mahmut Celâleddin Paşa'nın *Mir'atı – Hakikat*'ini zikretmek lâzımdır. 1877 Osmanlı – Rus Harbi'nin siyasî tarihinden bahis olan bu eser her bakımdan yani tasnif, tetkik, tahlil, terkib nokta-i nazarından mükemmel bir kitaptır. Ve muasırı olan Avrupa müelliflerinin eserleriyle mukayese olunabilir. Hele müellifinin mevzubahs ettiği vakayiin muasırı ve şahidi oluşu eserin bütün bütün kıymetini arttırır.

Bu devirde bahriye tarihimize dair yazılmış olan Mehmet Bey'in *Esfar-ı Bahriye-i Osmaniye*'si mükemmel olmamakla beraber bir dereceye kadar sây ve gayret mahsulüdür. Süleyman Nutki Bey'in *Muharebât-ı Bahriye-i Osmaniye*'si muhtasar ve halka mahsus bir eser olduğu gibi eski ümera-i bahriyemizden bazıları hakkında yazılan *Turgut Reis* ve *Kemal Reis* gibi küçük eserler de bu nevidendirler. Meşrutiyet'ten sonra bahriye tarihimize ciddi surette çalışmak isteyenler olmuştur ki bunların başında Bahriyeli Saffet Bey merhumu saymak icap eder. Bu devirde yazılan ve fakat bir kısmı Meşrutiyet'ten sonra basılmış olan Muzaffer Paşa'nın, Bosnalı Tahir Bey'in ve Üsküdarlı Talât Bey'in Plevne muhasara ve müdafaasına ait tarihleri ile Gazi Muhtar Paşa'nın *Ruzname-i Hayatımın Cildi Canisi* adını verdiği 1877 Osmanlı – Rus seferindeki şark cephesi vukuatının tarihi ve yine aynı mevzua dair Erzurumlu Arif Bey'in *Başımıza Gelenler*'i, İzzet Fuat Paşa'nın *Kaçırılan Fırsatlar*'ı Mithat Paşa'nın *Tabsire-i İbret* ve *Mir'at-ı Hayret* adındaki eserleri, Müşir Süleyman Paşa'nın bundan 10 sene evvel basılmış olan *Zübdetü'l Metali*'i hatırat ve müdafaa kabilinden olarak yazılmış eserlerdir. Meşrutiyet'ten sonra ise pek çok zevat siyasî ve askerî hatıralar neşrettiler: Bunları tetkik edecek olan müverrih, mezkûr eserlerdeki Pole-

mique cihetleri göz önünde tutmak ve ona göre tetkik ve istifade eylemek mecburiyetindedir.

Medeniyet tarihine dair yazılan eserler pek az ve ehemmiyetsizdirler. İhtifalci Ziya Bey'in *Tarih-i Sanayi*'i, Filibeli Vasfi Efendi'nin *Tarih-i İmalât ve İhtiraat*'ı, Sakız Ohanes Paşa'nın *Fünun-u Nefise Tarihi*, Mehmet Ali Ayni Bey'in *Tarih-i Edebi-i Âlem*'i bunların başlıcalarıdır. Habip Efendi'nin hattatlarımıza dair olan eseriyle Süleyman Sudi Bey'in *Defter-i Muktasit*'i az çok istifadeli kitaplardır.

Cetvel ve takvim-i tarihî tarzındaki eserlere gelince:

Bunlar da pek mahdut ve muhtasardırlar. Evvelce ismi geçen Şem'i Molla'nın *Esmarii't Tevarih*'i ile Defterdar Rıfat Efendi'nin *Ravzatü'l Aziziye*'si, meşahirin cetvellerini ihtiva eden kitaplardır. Ahmet Rıfat Efendi'nin *Nakdü't Tevarih'i* ile Mehmet Süreyya Bey'in *Nuhbetü'l Vakayi*'si ve Agâh Paşa'nın *Vakayi-i Tarihiye* adlı kitabı takvim-i tarihî tarzında yazılmış eserlerdir.

Bu devirde Bağdatlı İsmail Paşa ile Bursalı Tahir Bey bilhassa İslâmi eserlerin bibliyografyasıyla meşgul olmuşlardır. Tahir Bey'in bu hususa dair yazdığı eserlerin çoğu ve mühimleri Meşrutiyet'ten sonra basılmıştır. İsmail Paşa'nın *Keşfi'z Zunun*'a zeyil olarak yazdığı Arapça mühim eser şimdi basılmak üzeredir.

Meskûkâta ve arkeolojiye müteallik eserlere gelince:

Yukarda söylediğimiz vechile bizde bu mevzu ile ilk uğraşan ve büyük ve kıymetli bir meskûkât koleksiyonu vücuda getiren zat Suphi Paşa'dır. Maalesef bu büyük âlim iliminin ve sâyinin binde biri nisbetinde bile olsun eser vermemiştir. Yalnız İslâm sikkelerine dair *Uyunü'l Âhabar Finnükudi Velâsar* adlı bir risale yazmış ve tercüme ettiği İbn-i Haldun Tarihi'nin Müslümanlıktan evvelki dünya tarihine dair olan kısmına zeyil olmak üzere Selefkoslarla Eşkân Hanedanı'nın tarih ve meskûkâtından bahseden *Tekmiletü'l İber* adlı bir eser vücuda getirmiştir. Arapçaya da tercüme edilen bu tekmile müellifinin ilim ve fazlına bir delildir.

Evvelce ismi geçen Mehmet Muhsin Bey *Hutut-u Berbâiye Tercümesi* unvanıyla Mısır hiyerogliflerinin alfabesini neşretmiştir.

İstanbul Asar-ı Atika Müzesi'nin neşriyatı az olmakla beraber Avrupa müzeleri neşriyatından ilmî kıymet itibarıyla hiç de geri kalmayacak dereceyi bulmuştu. Müze Müdürü Hamdi Bey merhum tarafından yapılan hafriyatlar hakkındaki neşriyat ile İsmail Galip, Ahmet Tevhit, Mübarek ve Halil Ethem Beylerin, bazılarının Fransızcaları da olmak üzere, vücuda getirdikleri İslâm ve Türk sikkelerine dair kataloglarla müzedeki diğer koleksiyonların katalogları, bunları vücuda getirenlerin tarih ve meskûkât sahalarında fazl ve kemallerine ve modern Garp ilmini iyice anlayışlarına delil olan eserlerdir.

Bundan başka Halil Ethem Bey'in V. Berchem ile müştereken vücuda getirerek Mısır'da Fransızca olarak bastırdıkları *Sivas ve Divriği* adlı meşhur eser müelliflerinin ilim ve fazıllarına, sâyi ve tetebbularına en beliğ bir şahittir.

Tarihî diksiyonerlere gelince:

Bunların ilki, Ahmet Rıfat Efendi'nin 7 küçük ciltten ibaret olan *Lûgat-i Tarihiye ve Coğrafiye*'sidir. Bu kitap esas itibarıyla bir Fransızca tarih diksiyoneriyle D'Herbelot'nun meşhur eserinden ve İbn-i Halikân, *Şekayık* vesaire gibi bazı kitaplardan istifade suretiyle vücuda getirilmiş olup eksik, muhtasar ve gayri kâfi bir teliftir. Bundan sonra gelen Şemsüddin Sami Bey'in *Kamusü'l Alâm*'ı modern usule tevfiken vücuda getirilmiş uzun ve derin bir çalışma mahsulü bir eserdir. Sami Bey bu eseri için Avrupa dillerindeki en mühim tarih diksiyonerleriyle ansiklopedileri, evvelce zikrolunan D'Herbelot'nun *Şark Kütüphanesi* adlı kitabıyla bunun zeylini, Yakuti Hamevi'nin, İbn-i Khallikân, Kütbî, Muradî, Muhibbî gibi zevatın tarihe, coğrafya ve teracüme dair olan eserlerini, İbn-i Ebi Usaybi'nin *Tabakatületıbbası*'nı, İbn-i Beşkûval'in ve diğer Endülüs ve Mağrip müelliflerinin teracüme ait eserlerini, *Şekayik-ı Nümaniye* ile zeyillerini; Evliya, Fukaha

ve Üdeba, Şuara, Nahviyun ve Muhaddisin ilâhirine ait sair tabakatları; Arabî, Farisî ve Türkçe şuara tezkerelerini; vezirlere ve şeyhülislâmlara ve diğer divan erkânına dair yazılan teracüm kitaplarını esas ittihaz etmiş, salnameleri gözden geçirmiş ve son zamanlardaki meşahir için de gazetelerden veyahut o zevatın akraba ve rüfekasından mâlumat toplamış ve büyük bir heyetin yapabileceği bir işi tek başına yapmıştır. Bu kadar muazzam bir işi tek başına yapan kimsenin birçok sehivlerde ve hatalarda bulunmasını mazur görmeli ve tabiî bulmalıdır. Sami Bey'in yegâne kusuru, eslâfın eserlerinde olduğu gibi, yazdığı maddelerin mehazlarını göstermemesi ve ileride çalışacak kimselere rehber olmamasıdır.

Yalnız bizde değil Avrupa müsteşrikleri beyninde ve bütün Arap ve İran uleması arasında da muteber ve merci olan bu eseriyle Sami Bey'in ilim hayatındaki şahsiyeti daima hürmet ve takdir ile anılmalıdır.

Üçüncü diksiyoner, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lûgatı* adında Ali Cevat Bey'in 4 cüzlük eseridir. Bu esere Rusça ve Fransızca tarih ve coğrafya diksiyonerleriyle *Kamusü'l Alâm* ve salnameler esas olmuştur. Muhtasar ve aynı zamanda hatası çok olmakla beraber istifadeye şayan kitaplardan sayılabilir.

Tanzimat'tan sonra matbaacılık bizde az çok inkişafa mazhar olmuş ve bilhassa Matbaa-i Âmire eski eserleri ihtimam ve tashihle bastırırken tarihî membalarımızı da ihmal etmemiş ve vaktiyle basılan kitapların yeniden tabılarını vücuda getirirken bir taraftan da yazma eserleri bastırmağa başlamış ve bu arada basılmamış olan vakanüvis tarihleriyle diğer mühim vakayinamelerimizin bir kısmını da intişar sahasına atmıştır. Türkçe eski mehazları bastırmakta devam eden Matbaa-i Âmire aynı zamanda Arapça tarihleri de tab'a teşebbüs eylemiş ve bu cümleden olarak Ebü'l Fida'nın pek meşhur olan tarihi de basılmıştır. Devrinin büyük İslâmiyet uleması tarafından tabılarına nezaret edilmesi

dolayısıyla bu kitapların çoğu az hatalı yani asıllarına mutabık ve oldukça ihticaca salihtirler. Yalnız basılacak bir eserin eski yazmalarının tetkik ve mukayesesinden tegafül edilerek tabı esnasında ancak bir veya iki nüsha ile iktifa edilmesi ve tenkid-i mütune ehemmiyet verilmemesi, aynı zamanda Avrupa'da olduğu vechile, mütâlaa edenleri herhangi bir meseleyi aramak için bütün bir kitabı karıştırıp araştırmak zahmetinden kurtarmak maksadıyla, ismihas ve ıstılah fihristleri yapılmaması bu tabıların en mühim kusurudur. Mamafih her ne de olsa birçok faideyi mucip olan bu tarihî metin ve mehazların basımı keyfiyeti Sultan II. Abdülhamit'in saltanatı müddetince durmuş ve bu uzun müddet zarfında Matbaa-i Osmaniye'de tekrar bastırılan Cevdet ve Naima Tarihleri'nde ve İkdam Matbaası'nın 6 cildini, o da birçok yanılgılarla dolu olmak üzere ancak bastırabildiği *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'yle birkaç şuara tezkeresinden ve birkaç sefaretnameden ve bir iki risaleden başka hemen hemen eski mehazlerimizden hiçbir şey basılmamış gibidir.

Resmî vesaik-ı tarihiye olarak Bükreş muahedesi zabıt cerideleriyle *Muahedat* mecmuasından, Mustafa Reşit Paşa'nın bazı evrakını ihtiva eden *Bir Türk Diplomatı'nın Evrakı Siyasiyesi*'nden ve *Asarî Rifat Paşa*'dan başka bir şey tab olunmamış gibidir.

İlk ve orta kurunlara ait tarihlerin ve vakayinamelerin dilimize çevrilmesine gelince:

Türklerden ve Müslümanlardan tarih ile uğraşanlar Yunan ve Latin lisanlarına vâkıf olmadıklarından bu dillerdeki eserlerden istifade ve bittabi tercüme etmek onlar için mümkün olamazdı. Yalnız memleketimizde pek çok Grek münevveri ve tarih meraklısı bulunduğu cihetle bunlardan istifade etmeyi ve eski Yunan müverrihlerini ve Bizans vakanüvislerini Türkçeye çevirtmek mümkündü. Bu işi yaptırtmadığımız gibi yine memleketimizde bulunan ve tarih ile meşgul olan Ermeni münevverlerine de Ermeni menabii tarihiyesini dilimize naklettirmek

hususunu ihmal ettik, Süryanî eserlerini de bu vechile dilimize çevirtebilirken ondan da tegafül eyledik. Bu ihmal ve gafletimizde hâlâ devam ediyoruz. Asıl metinleri bir tarafa bırakalım; Avrupa dillerine çevrilmiş olanlarını bile lisanımıza nakletmedik. Yalnız Ahmet Mithat Efendi Xenofon'ın büyük Keyhüsrev'e dair yazmış olduğu meşhur eserini Fransızca tercümesinden Türkçemize *Hüsrevnâme* adıyla ve fakat çok laubali ve gayri ilmî bir üslûpla çevirdi. Bundan başka bir şey lisanımıza nakledilmemiş gibidir.

Arap ve İran tarihlerinin dilimize çevrilmesine gelince:

Tanzimat'tan evvelki müellifler arada sırada miktarı yüzlere baliğ olan bu eserlerden bazılarını ya aynen dilimize çevirirler veya maalen tercüme ve kendilerine mal eylemek suretiyle bir eser vücuda getirirler ve her iki şekilde de milli kütüphanemizin zenginleşmesine ve fikrî mahsullerimizin artmasına yardım ederlerdi. Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar olan 70 senelik zaman zarfında memleketimizin her tarafı, İstanbul başta olmak üzere, Arap ve İslâm ilimlerine ve dillerine vâkıf fuzelâ ile dolu olduğu halde bu hususta hiçbir şey yapılmamıştır. Bizdeki matbaacılığın bu inkişafı devrinde İslâmiyet âlimlerimizin Taberî, Belâzurî, Mesudî, İbn-i Mesküveyh, İbn-i Abdül Hakem, Ebü'l Faraci Bağdadi, İbnü'l Esir, Semanî, Nüveyrî, Ebü'l Fida, Zehebî, Safedî, İbn-i Fırat, Reşidüddin başta olmak üzere Arap ve İran dillerinde tarih yazan büyük müelliflerin eserlerini Türkçeye nakletmeleri arzu edilirdi. Maalesef hiçbir şey yapılmamıştır. Yalnız Encümen-i Daniş'in ısrar ve teşvikiyle Cevdet Paşa merhum, Pirizade'nin başlayıp da bitiremediği İbn-i Haldun tarihinin mukaddemesinin son kısmını müfit ilâvelerle Türkçeye çevirmiş ve mezkûr mukaddeme tercümesinin üçüncü cildi olarak basılmıştır. Encümen-i Daniş, İbn-i Haldun'un asıl tarihinin tercümesini Suphi Paşa'ya havale etmişti. Suphi Paşa, yukarda söylediğimiz gibi, bunun ancak başından bir kısmını yani Müslümanlardan evvelki kavimlere dair olan fasılları tercüme etmiş ve bu muazzam ese-

rin birinci cildinin ancak yarısını dilimize nakledebilmiştir. Bu suretle lisanımıza eski mehazlerden hemen hemen hiçbir kitap çevrilmemiş demek oluyor.

Büyük Garp dillerinde yazılmış olan ve miktarı binleri geçen mühim eserlerden yalnız bir tanesi müstesna olmak üzere dilimize hiçbir eser-i tarihinin nakledilmemiş olduğunu yukarda söylemiş olduğumuz için burada bir daha tekrar etmiyoruz.

Bu devirde usulü tarihe dair Gelenbevîzade Tevfik Bey'in yazmış olduğu *Hamidetül Usul* adlı gayri kâfi ve zayıf küçük bir eserden başka bir şey yok gibidir. Felsefe tarihe dair ise Ahmet Vefik Paşa'nın ilk Darülfünun'umuzdaki takrirlerinden müteşekkil *Hikmet-i Tarih* namında – o zaman için belki müfit olan – acayip bir risalesi vardır.

Bu 70 senelik zaman zarfında çıkan yüzlerce mecmua ve mevkutelerin içinde yazılmış olan tarihi makaleler kıymetsiz ve halkı eğlendirmeye lâyık yazılardır. Bunlar bugün yevmî gazetelerde veya salon veya çocuk mecmualarında gördüğümüz tarihe dair yazılarla mukayese edilebilir.

Bu devirde neşredilen seyahatnamelerle salnameler daha ziyade coğrafyacıları alâkadar edeceğinden bu bahsi onlara bırakıyorum.

İşte 70 senelik tarihçiliğimizin mahiyeti!

Bu kadar zevat içinde ahlâfa eserleri intikal edecek ve eski kıymetlerinden düşseler bile daima istifade olunacak ve unutulmayacak eser bırakanlar Cevdet Paşa, Mehmet Süreyya Bey, Hacı Zihni Efendi, Eyüp Sabri Paşa, Badi Ahmet Efendi, Bağdatlı İsmail Paşa, Mansurîzade Mustafa Paşa, Mahmut Cêlâlettin Paşa, Şemsüddin Sami Bey ve Asar-ı Atika Müzesi namına neşriyatta bulunan Hamdi, Galip, Halil Ethem, Ahmet Tevhit Beyler olmak üzere 14 kişiyi geçmez. Bunların ilk 7'si eski ve son yedisi de yeni tarzda eserler vücuda getirmişlerdir.

Avrupa medeniyetine girdiğimiz XIX. asır içinde riyazî ve tabiî ilimlerle tababet sahasında miktar itibarıyla çok ve oldukça değerli kimseler yetiştiği ve bu ilimler tamamıyla memleketimize girdiği halde modern tarihin memleketimize hemen hemen hiç girmemiş denebilecek derecede az mahsulâta malik olduğunu görmekteyiz. Bunun sebebini şu noktalarda sıralamalıyız:

Geçen asrın başından itibaren teceddüt hareketine başladığımız esnada devlet ve ordu teşkilâtına her şeyden fazla ehemmiyet verilmiş ve bu noktadan hareket edilerek Mühendishane ve Tıbbiye gibi riyazî ve tabiî ilimler tedris eden mektepler vücuda getirildiği halde içtimaî ve harsî ilimler tedris eden modern müesseseler – bilhassa medrese mensuplarının tazyikinden ve bir de milli ilimlerimizi modern bir tarzda tedris ve tedvin edecek zevatın bulunmayacağı ihtimalinden dolayı – tesis edilememiş ve bütün içtimaî ilimlerimiz gibi tarihçiliğimiz de hudâinabit ve bittabi umumî kültürden mahrum, tarih hakkında hiçbir ilmî ve felsefî kanaate malik olmayan; usul-i tetkik ve tetebbua vâkıf bulunmayan hamiyetli veya şarlatan veya palavracı bir takım tahsilsiz, hadnâşinas ve cahil yazıcıların elinde kalmıştı. Birer orta kurun üniversiteleri olan medreselerimizin yetiştirdiği Cevdet Paşa veya Zihni Efendi gibi Şark ve İslâm kültürünü bihakkın bilen ve orta kurun fikriyatına mensup olan zevat, bilgileri ve zihniyetleri eski olmakla beraber, hiç olmazsa sistemli ve esaslı bir tahsile malik idiler. Onlar eser telifi ne demek olduğunu bilirler, yazacakları mevzuun mehazlerini bulurlar ve eski Şark dillerine vâkıf olmaları dolayısıyla onları derinden derine incelerler ve hiç olmazsa naklî veya tasviri dediğimiz tarihçiliği yaparlar ve mahsulât-ı fikriyemizi arttırırlardı. Fakat yeniler maalesef bu eski tahsile de malik değildirler. Bunların bir kısmı medresedeki alet dersleri denilen sarf ve nahiv ve belâgat derslerini bile tamam etmeden "terki tahsil" ile devlet dairelerine veya matbuata intisab eden bir kısmı nihayet rüştiye tahsilinden fazla bir mektep görmemiş olan veya rüştiye tahsilinden sonra, o da gayrimuntazam

şekilde, medreseye birkaç sene devam ederek biraz alet dersleri okumuş olan ve bazıları da bundan sonra Fransızca veya İngilizce öğrenerek Garp lisanlarından az çok tercüme yapabilecek bir hale gelmiş bulunan kimselerdi.

O devrin en münevverlerinden sayılan birkaç zat, nihayet birer lise tahsilinden fazla bir şey görmemiş ve bir ihtisas okuması yapmamış kimseler idiler. Harbiye Mektebi'nde okutulan tarih dersleri nihayet bir orta mektep veya lise derecesini geçmiyordu. Binaenaleyh eski üniversitemiz olan medreselerde tahsil görmemiş olan bu zevat tabiatıyla iyi vâkıf olmadıkları Arap ve İran lisanlarındaki büyük eserleri tetkik ve tetebbu edemezlerdi. İçtimaî ilimlere ait modern yüksek mekteplerimiz olmaması dolayısıyla Avrupa ilim ve irfanına da vâkıf olmayan bu kimseler bittabi Garbin, büyük tarih eserlerini ihata ederek onlardan telfik suretiyle eser yazabilmek veya onları aynen nakletmek iktidarına da malik değildiler. Bundan dolayı onlar kendi seviyeleri nispetinde orta mektep veya halk kitaplarından başka bir şey yazamadılar. İşleri ve mahsulleri bu kadardan ibaret olan bu kimseler hadlerini bilip de kendilerini efkâr-ı umumîyeye oldukları gibi takdim etseler, ilim ahlakı ve fazilet namına, çok iyi bir iş yapmış olurlardı. Hâlbuki onlar maalesef palavracılık, şarlatanlık ve hattâ sahtekârlık yaparak kendilerini büyük birer âlim imiş gibi tanıttılar. Ve bu rol sayesinde ilmî ve manevî rütbeler aldılar. Ve bu şekilde şöhret temin ederken bazen maddî ikballere de nail oldular.

Bizde Tanzimat ve Islahat Hareketi'ni tamamlayan II. Abdülhamit, Hukuk ve Mülkiye gibi mektepleri tesis etti ve Avrupa'nın içtimaî ilimlerini memleketimize, biraz natamam da olsa, sokmuştu. İşte bu iki müesseseden yetişenlerle yine o zamanda vücuda getirilen Âli Darülmuallimi'nde yetişen zevat Avrupa kültürüne ve Avrupa'nın ilim usullerine kesb-i vukuf etmişlerdir. Bu müesseselerden yetişen zevat içinde muasır Garp tarihçiliğini iyice anlamış, Garp ve hattâ Şark lisanlarına bile kesbi vukuf et-

miş bazı zevat bulunduğu halde bunların niçin telif veya mühim eserleri tercüme hususunda mahsul vermediklerinin sebebini o zamanın vaziyetinde aramalıdır: Bir taraftan her türlü modern müesseseler açarak memleketimizi bihakkın Avrupalılaştırmaya çalışan Sultan II. Abdülhamit, diğer taraftan kendi istibdadı saltanatını yıkacak olan hürriyet, musavat, hâkimiyeti milliye, meşrutiyet, cumhuriyet, inkılâp ve ihtilal gibi fikirlerin tarih vasıtası ile memlekete yerleşeceği vehmine kapılmış ve vaktiyle liseler için yazılmış olan umumî tarihleri bile ortadan kaldırmaya teşebbüs ve hattâ bu küçük kitapların alım satımını bile men etmişti. Binaenaleyh Yunan, Roma ve Avrupa tarihlerine dair büyük eserlerin telif ve tercümesi şöyle dursun küçük eserlerin neşri bile imkânsız hale gelmişti. Daha ziyade medrese mensuplarını alâkadar eden hadis, fıkıh ve kelâm kitapları bile imamet ve hilâfete dair meselelerden bahsetmeleri dolayısıyla kontrole tâbi tutulmuşlardı. Bunların bir kısmi toplattırılarak yakılmıştır. Tedris kitaplarında ise yeniden basılış esnasında bu bahisler külliyen tay edilmişlerdi. Büyük eserleri basmak için teşekkül eden ve birçok kitaplar basmakta olan Şirket-i Sahafiye tabetmiş olduğu kitapların yakılması yüzünden iflâs etmiş ve bundan ibret alan matbaacılar herhangi bir tezvir ve ifsat neticesinde aynı zarara maruz olmaktan korkarak büyük ve ciddi bir eser tabına cesaret edememişlerdir. İşte bu kabil sebepler eski mehazlerin tabına mâni olduğu gibi, tabı bulamamak endişesinde bulunan müellif ve mütercimlerin de büyük bir eser telif veya tercüme etmelerine engel olmuştur. Arada sırada, verilen jurnaller veya yapılan ihbarlar üzerine, evlerde taharriyat yapılması herkesi korkutmuş ve kimse yazdığı veya tercüme ettiği bir eseri evinde hıfzetmek cesaretini bulamamıştır. İşte bu sebepten dolayı bizde bütün bütün içtimaî ilimler gibi ciddi tarih telifat ve neşriyatı da iyice durmuş ve bu durgunluk Meşrutiyet'e kadar gelmiştir. Hâlbuki o devirde tabiî ve riyazî ilimlere ait neşriyat normal bir vaziyette devam edip gitmişti.

Bizde bütün içtimaî ve harsî ilimlerde olduğu gibi tarihe dair ciddi ve ilmî eserlerin telif ve tercümesi faaliyeti hürriyetin ilânından yani 1908'den sonra başlamıştır. Büyük Fransız tarihçisi Ch. Seignobos'un eserleri başta olmak üzere yabancı dillerde yazılan bazı mühim ve büyük tarih kitaplarının dilimize çevrilmesi, Avrupa dillerindeki mühim eserlerden telfik suretiyle ciddi kitaplar yazmaya teşebbüs olunması ve hele Avrupa'daki Tarih Akademileri tarzından bir Tarih-i Osmanî Encümeni kurulması Meşrutiyet'ten sonra olmuştur. Kıymet itibarıyla Avrupa'daki tarih cemiyetlerinin mecmualarından geri kalmayacak kadar değerli bir mecmua çıkaran, müteaddid monografiler neşreden ve aynı zamanda ilâve suretiyle eski mehazleri bastıran bu encümen memleketimize Avrupa'nın tetkik ve tetebbu usulünü getirmiş ve yeni tarzda ilmî çalışmanın nasıl yapılabildiğini, eski eserlerin ve vesikaların nasıl toplanıp basılabileceğini, tarihin membalarını ve bunların tetkik ve intikat tarzlarını, membaların telfikini, meçhul ve müphem veyahut yanlış bilinen meselelerin nasıl halledildiğini münevverlerimize göstermiş ve ilmî faaliyet ve neşriyatıyla yalnız memleketimizi değil bütün ilim âlemini kendine müteşekkir bırakmıştır. Meşrutiyet'ten sonraki tarihçiliğimiz hakkında yazı yazmak mevzuumuzdan hariç olduğu için bu encümenin faaliyetinden ve neşriyatından, encümeni teşkil eden zevattan bahsetmeyeceğimiz gibi encümene hariçten ilmî yardımlarda bulunan kimseleri de zikretmeyeceğiz.

TARİH İLMİ VE BİZDE TARİHÇİLİK[1]

İbrahim Kafesoğlu[2]

Tarih, bilindiği gibi aşağı yukarı bir asır öncesine kadar bir ilim dalı olmaktan ziyade basit bilgi seviyesinde bulunuyor ve tarihçilikte insanlığın geçmişi hakkında mâlumatın birbiri ile alâkasız, irtibatsız şekilde ve muhakemesiz olarak, yani vakalar arasında sebep-netice münasebetleri üzerinde durulmaksızın, nakledilmesiyle iktifa ediliyordu. Eski Grek tarihçisi Herodotos'a (ölm. M.Ö. V. yüzyıl) kadar geri giden ve nakilci veya hikâyeci (narratif) denilen bu tarz tarihçiliğin masaldan ayrıldığı tek nokta, anlatılan hâdiselerde zaman ve yer zikredilmesi idi; gayesi de mümkün mertebe fazla bilgi vermekten ibaretti. Bu telâkki hem Batıda, hem Doğuda uzun ömürlü olmuştur. Avrupa'da Ortaçağ kilise tarihleri başta olmak üzere XVIII. yüzyıla kadar umumiyetle eserler bu görüş altında yazılmış, İslâm dünyası tarihçiliğinin de esas vasfını bu tarz teşkil etmiştir. Kronik, hikâyeci telâkkinin meydana getirdiği bir tarih yazma tipidir ki, burada, bilgi yalnız tesbit ve nakledilmek suretile, her senenin vekayii, aralarında hiçbir irtibat gözetilmeksizin yıl yıl zikredilirdi. İslâm tarihçiliğinin büyük üstadları, meselâ Taberî (ölm. 932) ve İbnül Esîr (ölm.

1 *Tarih* Dergisi, 1963, Sayı 17-18.

2 Türk Tarihi Profesörü.

1231) nakilci usulün temsilcileridirler, her ne kadar Mes'udî (ölm. 997) ve İbn Miskeveyh (ölm. 1029) gibi bazı Arap tarihçilerinde bu çığırın dışına çıkmak temayülü seziliyorsa da bu, sonraki devirlere tesir bakımından önemli olmadığı gibi, ünlü tarih felsefecisi İbn Haldûn (ölm. 1406) bile, felsefî ve içtimaî temel nazariyelerine rağmen, aynı yolu takipten geri kalmamıştır. Böylece 2500 yıla yakın bir mazisi olan nakilcilik izinde yürüyenler için daima çok şey bilmek, âdeta kapalı gözlerle beşeriyetin bütün geçmişini ezbere söylemek büyük tarihçilik sayılırdı. Çok bilgi sahibi olmak şüphesiz faydalı ise de, burada, pek önemli bir gerçeğin farkına varılamamış olması, onun değerinden kaybetmesini intaç ediyordu. Bu gerçek, tarihin doğrudan doğruya insanı, cemiyetleri ilgilendiren bir ilim kolu oluşu idi. Tarih, maksatsız bir mâlumat yığını değil; topluma hitap eden, cemiyetin hâldeki durumu ile alâkalı ve aynı zamanda istikbali de tanzimde rol oynayan başlıca bilgi şubelerinden biri idi. Bu sebeble herhangi bir devirde herhangi bir toplum, tarihe dâir bilgileri, tabiatile kendi yaşayışına hâkim olan hayat görüşü, umumî telâkkileri açısından kıymetlendirecek, düşünce ve inançlarına uymayan olayları garibseyecek, mühimsemiyecekti. Hâlbuki her tarihî olay "insanın yaptığı" olduğuna göre onun her devirde ve her toplumu ilgilendirmesi lâzım gelirdi. İşte tarihçi, gerek öğretimde gerek yazıda, tarihî bilgileri sırf mâlumattan ibaret sayarak cemiyetin bu tabiî temayülünü dikkate almadığı müddetçe, verdiği bilgiler cansız, ruhsuz, manasız kalmağa mahkûmdu.

Hemen işaret edelim ki, hikâyeci tarihçiliğin bu büyük eksikliği daha milâttan önceki çağlarda sezilmiş ve yeni bir tarz, öğretici (pragmatîque) tarihçilik dediğimiz usul meydana çıkmıştır. Eski Grek tarihçisi Thukydides (ölm. M.Ö. 400) tarihî bilgileri yaşayan cemiyetin hayatına tatbik eden ilk yazar olarak görünür. Kendisinden sonra öğretici usulde XIX. yüzyıla kadar birçok ünlü tarihçiler yetişmiş, bunlar tarafından toplumu, milleti hareket ve faaliyete getirmek maksadıyla takip edilen, mazinin muayyen

hâdiselerinden örnekleri, faydalı icraatta bulunmuş kişileri halkın bilgisine sunmak gayesi, felsefede ve sosyolojide üzerinde çeşitli fikirlerin yürütüldüğü "Büyük adamlar" problemini ortaya atmıştır. Tarihçilikte *Eski Grek Ülkesi ve Roma'nın Meşhur Adamları* müellifi Grek tarihçi ve ahlâkçısı Plutarkhos (ölm. 125'e doğru), *Hükümdar* adlı eserin yazarı İtalyan siyaset nazariyecisi ve devlet adamı Machiavelli (ölm. 1527) ve *Kahramanlar* adındaki felsefî kitabıyla tanınan İngiliz filozofu Th. Carlyle (ölm. 1881) öğretici tarzın belli başlı simaları ve yayıcılarıdırlar. Milletlerin büyük mağlubiyet felâketlerini takip eden zamanlarında veya fikir yönünden dağınık bulundukları devirde halk efkârı toplamak, topluma manevî kuvvet ve ruh aşılamak, tarihî malzemeden faydalanarak onu yeni hamlelere hazırlamak maksadıyla hemen her memlekette bu telâkki dairesinde tarih yazma ve öğretimine başvurulmuştur. Bundan dolayı bu usul Batıda pek revaç bulmuş ve yüzyıllarca devam etmiştir. Bizde de Osmanlı İmparatorluğu'nun son asırlarında, Meşrutiyet'te ve Cumhuriyet'in ilk 15-20 yıllarında öğretici tarihçilik çerçevesine giren birçok eser kaleme alınmıştır. Ancak öğretici usulün, tarihçilik yönünden bazı zararları olduğu da muhakkaktır, çünkü milleti lüzumsuz bir tefahüre, hele milli tarih bahislerinde belirli bir şovenizme sürüklemektedir.

İşte dünyada tarihçilik bu durumda iken, "ilim asrı" adı verilen XIX. yüzyılın ortalarına doğru tarih anlayışında da büyük bir gelişme müşahede edildi. Bu yüzyılda fizik, tabiat, kozmografya v.b. gibi müsbet ilimlerin kanunlarını tesbit etme yolunda atılan geniş adımlar, "tarih"in de bir takım kanunlara bağlanması imkânının araştırılmasına vesile teşkil etti. Tarihte böyle esasların hâkim olabileceğini sezmek ve buna dayanarak tarih tetkiklerinde araştırıcı-tekâmülî usulün yolunu açmak şerefi filozof Leibniz'e (ölm. I716) aitse de, bunun felsefe konusu olmaktan ziyade bir ilim mevzuu bulunduğu hakikâtına filozofların ve tarih metodcularının "insanların yaptıkları" üzerindeki karakter incelemeleri neticesinde, şu prensiplerin tesbitinden sonra varılabildi:

– İnsanlar varlık ve mahiyet itibariyleitibarıyla aynıdırlar. Yalnız mahiyetleri bir olan şeyler birbirine bağlı tekâmül imkânlarına sahip olduklarına göre, insanların gelişmesi de birbirleriyle irtibat halindedir.

– İnsanların her türlü hâl ve fiililerinde karşılıklı tesirler mevcuttur.

– Bütün beşerî hâdiselerde daimî bir değişme vardır. Tarihî vakalar birbirine benzemeyen şartlar altında vukua gelir. Bundan dolayı her olay kendine mahsus zaman, çevre ve âmiller açısından değerlendirilmelidir.

Bu prensipler tarih tetkiklerinde yeni bir devir açmış, tarihi ruhsuz bilgi yığını olmaktan veya bazı siyasî maksatlar uğruna istismar edilmekten kurtararak onun "ilim" haline gelmesini sağlamış ve böylece araştırıcı (genetique) tarihçilik denilen çağdaş tarih incelemelerinin doğuşunda kesin bir dönüm noktası olmuştur.

Birinci prensip, bütün insanların mahiyet bakımından bir ve dolayısıyla gelişmelerinin de yekdiğeriyle alâkalı bulunuşunu kabul etmekle insanlığa yepyeni bir tarihî bakış getirmiş oluyordu. Artık, eski çağlardan XX. yüzyıl başlarına kadar hâkim olan çeşitli bölgelerdeki topluluklar arasında, bir takım indî kıstaslar dairesinde tefrikler yapmak devri kapanmış, onun yerine, bütün insanları tüm olarak mütâlaa eden, toplayıcı ve kucaklayıcı zihniyet kendini göstermişti ki bu, yeryüzünde tarih boyunca gelip geçmiş kavimlerle halen mevcut bütün milletlerin tarihin seyri üzerinde, az çok, kısa veya sürekli tesirler yaptığının, yani tarihin beşeriyetin müşterek mahsulü olduğunun göz önünde tutulması ve ortaklaşa bir insan kültürünün mevcudiyetinin benimsenmesi demekti. Bu yeni telâkki, tanınmış tarih metodcusu E. Bernheim'a göre beşeriyetin tarihte hiçbir fikrî gelişme ve manevî yükseliş ile kıyaslanamıyacak kadar ileri bir merhalesidir. Gerçekten Antik çağın meşhur tarih yazarları böyle bir ana

görüşten mahrum idiler. Onlarca yalnız Grek soyundan gelen veya Roma vatandaşlığı hakkına sahib olan medenî, kültürlü kişi idi, fakat bu çerçevenin dışında kalanlar ve umumiyetle yabancılar "barbar", cahil mahlûklardı; dolayısıyla bunların beşerî davalar ve kültür meselelerinde herhangi bir rol oynama kabiliyetleri yoktu. Hakikate tamamıyla aykırı bu telâkki Ortaçağlarda dinlerin tesiriyle az çok değişikliğe uğramakla beraber tamamen ortadan kalkmadı. Her ne kadar Batıda Hıristiyanlık ve Doğuda İslâmiyet insanların Tanrı nazarında eşitliğini müdafaa etmek suretiyle beşeriyete bakışta daha geniş bir tolerans yarattı ise de her iki dinin de insanları, ayrı ayrı, ancak kendi inançlarına uydukları ve kendi akideleri ahkâmınca amel ettikleri ölçüde kıymetlendirmesi, hattâ hem İslâmlığın hem Hıristiyanlığın "şirk" ve "küfür"le itham ettikleri toplumlara karşı savaş açmanın lüzumuna inanmaları, ileri sürdükleri, eşitlik fikrinin noksanlığını gösteriyordu. Çünkü iman etmemiş olanların beşerî değerden yoksun bulundukları kanaati vardı.

Görülüyor ki, bütün insanların aynı mahiyette insanlık vasfı ile mücehhez bulundukları düşüncesinin galebe çalabilmesi için uzun yüzyılların geçmesi icap etmişti. Bugün artık umumîleşme yoluna girmiş olan bu düşüncenin ilmî ve siyasî alanlardaki türlü tecellileri gözlerimiz önündedir. Milletler birbirlerine daha fazla itibar eder olmuşlardır. Milletlerarası kültür münasebetleri, araştırmalarda birinci plâna geçmektedir. İngiliz tarihçi ve tarih felsefecisi A. Toynbee'nin kabul ettiği tezler arasında, her insan topluluğunun beşeriyetin gidişi üzerinde etki yaptığı, binaenaleyh ne zaman yaşarsa yaşasın ve hangi coğrafî bölgede olursa olsun her milletin tarihinin incelenmeğe lâyık olduğu fikri onun meşhur büyük eserinde başlıca görüş hâlinde mevcut bulunmaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra birçok Asya ve Afrika topluluklarına istiklâl tanınması ve onların birer hür ve müstakil devlet olarak diğerleriyle aynı haklarla, Birleşmiş Milletler'de mevki almaları da bu telâkkinin akislerindendir.

Gerçekten, bu prensibin mühim bir tarafı da, insanların mahiyet birliğini belirtme yolu ile "esaret" müessesesini mahkûm etmesidir. Her insan aynı mahiyete sahip olduğuna ve her toplum, insan grubu, muayyen ölçülerde beşerî gelişmeye yardım ettiğine göre, insanların yaratılış bakımından hür olmaları gerekir. Hürriyet ilkesi, yine buna göre, insanların tabiî temayüllerindendir. Bilhassa vatanı, dili, dini ve kültürü ile insanlığa hizmet edecek kıvama gelmiş milletleri kaba kuvvetin zoru ile "esir" etmek, yani onları bu ulvî görevden mahrum bırakmak veya toplumların yükselmesine mâtuf çalışmalarda onları kayıt altına almak, beşerî gayelere aykırı, insanlık dışı bir tutumdur.

Aynı prensip, Türk tarihinin tümü bakımından da önemlidir. Bilindiği gibi, Batılı tetkikçiler vaktiyle Türkleri "Asya'lı bir kavim", "sarı ırka mensup bir cemaat" ve benzerleri nevinden bahanelerle kolayca araştırma dışı bırakabiliyorlar, meselâ Avrupa Hunları veya Osmanlı İmparatorluğu gibi kendileriyle doğrudan doğruya alâkası sebebiyle tetkike mecbur oldukları mevzularda da, hiç olmazsa, Hun ve Osmanlı hükümdar ailelerini ya Hind-Avrupalı bir soya bağlamağa yahut onların Türklükle ilgilerini kesmeğe gayret ediyorlardı; çünkü imparatorluk kurmak ve geniş ülkeleri idare etmek maharet ve meziyetinin Türklere nasip olamıyacağına inanıyorlardı. Fakat bugün durum hayli değişmiş, hakkımızda birçok ve oldukça tarafsız etüdler yayınlanmıştır. Milli tarihimizin zengin ve parlak sahifelerinden mühim bir kısmını son yarım asır içinde Batıda yapılan araştırmalara borçlu olduğumuz muhakkaktır.

İkinci prensip, insanların yaptıklarında dâima karşılıklı tesirler bulunduğu görüşü, tarihi sadece bir vakalar bilgisi olmaktan çıkarıp Batılıların "Humanities" dedikleri beşerî ilimler arasına sokmaktadır ki, tarih bu suretle, kültür ve medeniyetin başlıca konusu olmak mevkiini kazanmış bulunuyor. Karşılıklı tesirler ve bağlantıların mevcudiyetini dikkate almak, vakaların

tek başlarına değil fakat içtimaî, iktisadî, dinî v.b. alanlardaki hareketler ve değişmelerle birlikte, kül halinde meydana geldiğini, tarihî hâdiseleri mücerret mütâlaa etmenin imkânsızlığını, bunun mutlaka diğer sosyal olaylarla aynı zamanda ve eşit kıymette ele alınması gerektiğini kabul etmek demektir. Gerçekte de tarihî olaylar sosyal, iktisadî durum, sanat ve edebiyat üzerinde bir takım tesirler husule getirdiği gibi, sosyal, iktisadî hareketlerin, sanat cereyanları, edebî yeniliklerin türlü tarihî hâdiselere sebep oldukları bir vakıadır. Bundan dolayı, herhangi bir tarihî hâdiseyi kendisini yaratan içtimaî, iktisadî tezahür ve tahavvüllerden ayırmak; keza, onun sebebiyet verdiği sosyal hareketleri tarihî olaydan tecrit etmek mümkün değildir. Bunların hepsi, bir arada, bir bütün teşkil eder. Bütünün unsurlarını ayrı ayrı tetkik, bizi asla tümün gerçeğine götürmez. İkinci prensip böylece bütüncülük fikrini ortaya koymakla tarih araştırmalarında inkılâp yapmış, "narratif" tarihçilik seviyesini pek aşamıyan siyasî vakacılık yerine bir nevi kültür tarihçiliği ikame etmiştir ki bu, tarih öğretimi ve yazımında klasikleşmiş usulü altüst eden köklü bir yeniliktir. Artık yalnız şu veya bu siyasî olay bahis mevzuu olmıyacak, konu, falan veya filan imparatorun tahta çıkışı ile ölüm yılları arası şeklinde vazedilmiyecek, fakat milletlerin tarihi, içtimaî meseleler hâlinde derinlemesine incelenecektir. Bugün modern tarihçilikten anlaşılan budur.

Üçüncü prensip ise, tarihin tetkik usulü ile alâkalıdır. Beşerî hâdiselerde daimî bir değişmenin mevcudiyeti fikri, "Tarih tekerrürden ibarettir" tekerlemesini yıkmış, onun yerine, her olaya kendi açısından bakmak, onu hususî inceleme konusu yapmak esasını koymuştur. Tarih insanların yaptığı ne kadar kesin bir hakikat ise, aynı insanların zamanla değiştiği, geliştiği, maddî manevî alanda yeni iktisaplarla başkalaştığı da o kadar doğrudur ve buna göre; yaşayış tarzı, dünya görüşü, moral bakımlarından mütemadiyen inkişaf eden insan kitlelerinin yarattıkları olayların birbirlerinden farklı bulunması tabiî olacaktır. Bunlar arasında

ana hatlarda görülen bazı benzerlikler ancak sathî tarihçileri "tekerrür" fikrine götürebilir. Gerçekte tam bir aynilik bahis konusu değildir. Çünkü her hâdise insanın o andaki maddî durum ve manevî tutumunun mahsulü olduğundan, iki ayrı zamanda cereyan eden olayların âmili bulunan insanlardaki tabiî değişme ve gelişme keyfiyeti, buna mânidir. Yalnız, birbirini takip eden vakalar arasında sebep-netice münasebeti mevcuttur. Zaten bu özelliğiyle tabiat ilimlerinden kat'i şekilde ayrılan tarih, hâdiselerin oluşu bakımından, tekerrürün değil teakubun ilmi olmaktadır. Bununla beraber, tarihte bir hâdisenin diğerine sebep teşkil etmesi, kendisinin de bir önceki olayın sonucu bulunması durumu, yukarıdaki sebepten dolayı, her hâdisenin müstakil hüviyetine halel getirmez. Üçüncü prensibin ortaya koyduğu yenilik de burada belirmektedir. İlliyet münasebeti, yani hâdiseler arasındaki sebep-netice bağlantısı öteden beri tarihçilerin dikkatini çekmişti. Araştırmalarda bu noktaya az çok dikkat ediliyordu, fakat yine de her olayın kendine has bir muhtevası bulunduğu hususu sarih değildi. Prensibimiz bunu katîyetle açıklamakta ve olayların özel zaman, çevre ve âmiller vasıtasıyla değerlendirilmesini şart koşmaktadır. Böyle bir tetkik metodu bizi hâliyle 2. prensipe bağlar. Her tarihî hâdise siyasî, iktisadî, sosyal, kültürel cepheleriyle bir kompleks olduğundan insanların gerçeklerini eksiksiz, ihmal tehlikesinden masun ve tam olarak aksettirebilmek için, her tarihî olay kompleksini ayrı ayrı incelemek icap eder.

Üçüncü prensip büyük, hayatî önemde istifadeler sağlamaktadır. Çünkü bu yolda yapılacak tetkikler milli yönden belirli toplumların; beşerî yönden de bütün insanların tekâmül çizgilerini tesbite imkân verecek, cemiyetlerin ve insanlığın nereden gelip nereye doğru bir gelişme takib ettiklerini gösterecek ve daha mühimi milletlerin istikbalde tutacakları istikamet hakkında yakın tahminlerde bulunulmasını temin edecektir. Esasen tarih ilminden beklenen hizmet de kısaca bundan ibarettir.

Tarihi ruhsuz bilgi yığını olmaktan kurtarıp faydalı ve manalı bir ilim haysiyetine yükselten bu prensipler elbette tarih yazımı ve öğretiminde büyük değişiklikler vücuda getirecekti. Nitekim modern tarihçilik, tabir caizse ufkî bir çalışma tarzı olan eski usulü terk ederek şakuli araştırmalara, yani derinleşme metoduna girmiştir. Başka bir deyimle, mahdutluk yerini şümullülüğe bırakmıştır. Meselâ tarihi hükümdarların saltanat müddetlerine göre okutmak veya yazmak, yalnız muayyen bir süre hakkında bilgi verebilir, fakat milletin eskiden beri içinde yuğrulduğu mânevî oluşunun hâkim atmosferini aydınlatamaz. Çünkü bir hükümdar, idaresi altındaki toplumun, tarihin seyriyle birlikte takip ettiği uzun ve çok girift inkişafın pek kısa bir zamanında gelip geçen ve – eğer icraatçı ise – ana gelişme yolunda ancak müsbet veya menfi, lâhik etkiler yapabilen bir fertten başka bir şey değildir. Islahatçılar, inkılabcılar da bu kaidenin pek dışında sayılmazlar. Unutmamak gerekir ki, büyük değişmeler yine toplumun, cemiyet olarak, içten içe hissettiği ihtiyaç ve zaruretlerin sonucudur. Buna göre, dar sahalı ve inhisarcı tarih öğretimi ve yazımı "mahduttur", doğru fikir vermesine imkân yoktur; hattâ çıkaracağı hükümler, milletin hakikî mahiyetine uymayacağı için, tarihin gayesi bakımından, zararlıdır da. Bunun gibi, bir milletin tarihini ufkî zaman ayırımına göre ele almak da aynı mahzurları ihtiva eder. Çünkü bir millet tarihçe bilindiği andan beri kendi temayülleri, kendi kapasitesi, kendi coğrafî, iklim şartları ve ruhî âmilleri çerçevesinde, sosyal durum, umumî kültür, din, dil v.b. yönlerinden ve daima biri ötekinin neticesi olan hâdiseler silsilesi içinde durmadan gelişen canlı bir bütündür. Milletin hayatını çağlara bölmek, bu çağları birer ünite sayarak ayrı ayrı mütâlaa etmek ve çağların başlangıçlarını türlü içtimaî ve tarihî meselelerde mebde kabul etmek hatadır. Böyle bir tutum, yine mahdutluğu sebebile, sosyal problemlerin, cemiyeti derinden ilgilendirmiş olan davaların iyice kavranması bir tarafa, basit siyasî vakaların bile hakikî çehresiyle anlaşılmasını imkânsiz

kılar. Zira millet denilen varlığın inkıtasız hayat akışı üzerinde, bu akışı âdeta durdururcasına, "çağ" adı altında sun'î setler kurulmuştur. Bu kadar mantıksız bir ameliye esasında bir millet hakkında verilecek hükümlerde tam bir isabet bulunmıyacaktır.

Bu mahzurlar ve eksikler, modern tarih ilminde tetkik tarzının ve malzemenin değiştirilmesi, daha doğrusu inceleme çalışmalarının içtimaî problemler sahasına aktarılması yolu ile bertaraf edilmektedir. Bizim "şümullülük" sözü ile anlatmak istediğimiz bu yeni tarih öğretimi ve yazımı, konu olarak şahısları değil, meseleleri alır; bunları belirli bir zaman kadrosunda değil, en gelişmiş noktasından ta başlangıcına kadar inceler. Meselelerin tetkik konusu edilmesi ve zaman kaydına bağlı bulunulmaması yeni araştırmalara regressif bir karakter vermektedir. Çünkü bir toplumu ne gibi problemlerin alâkadar ettiği daha ziyade hâlihazır durumdan anlaşılır veya bugünkü problemler birinci plânda gelen davalar, meselelerdir. Milletin bundan 500 yıl önce ilgilendiği sosyal ve kültürel meseleleri şimdiki belirtilerinden teşhis edebilmek kabil olduğu gibi, bunların da mahiyetini kavramak için yine geriye doğru gitmek gerekir. Mâmâfih milletlerin hayatında süreksiz davalar da vardır. Meselâ Ortaçağ'da toplumu fazlasıyla işgal etmiş bir mesele artık kapanmış olabilir. Fakat maziye karışmış olan türlü gayretlerin tam analizini yapabilmenin de regressif bir araştırmayı icap ettireceği şüphesizdir. Yalnız burada bir noktayı açıklamak faydalı olur: Sözü edilen husus araştırmalara ait olup, incelemeler sonunda varılan neticelerin arzında eskiden yeniye doğru gelmek, gelişmeleri kolayca izah bakımından, herhalde daha pratik bir yoldur.

Şimdi, ana prensiplerini açıklamağa çalıştığımız tarih ilminin ışığında bizdeki tarihçiliği gözden geçirebiliriz.

Bizde tarih yazımı ve öğretimi büyük çoğunlukla nakilci, kısmen de öğreticidir. Bu hükmü tevsik edecek hayli kitap ve yüzlerce makale elimizdedir. Vakıa, bilhassa son 15-20 yıldan beri, tetkiklerde Avrupaî usullerce, modern metod kaidelerine

mümkün mertebe uyulmaktadır, hattâ bu alanda Batılı tarihçilerin de dikkatini çekecek bir seviyeye ulaşılmıştır. Fakat ilmî tarihçiliğin, her üç prensibini de kucaklamak derecesine henüz varılmış değildir. Tatbikat, bizim daha çok tarihî hâdiseleri kendi özel şartları içinde incelemekten ibaret son prensip üzerinde durduğumuzu gösteriyor. Çalışmalarımız ekseriyetle, önemli rol oynamış büyük şahsiyetlerin hayatını nakletmeğe veya meselâ büyük Türk devlet ve imparatorluklarının veya Osmanlı tarihinin bir kısmının siyasî olaylarını tanıtmağa teveccüh ediyor. Bunlar arasında, kültür tarihçiliğinin serpintilerinden olmak üzere, idarî, malî, iktisadî meselelere temas edenler de konuları belli bir devrede tetkikle yetindiklerinden "mahdutluk"tan kurtulamıyorlar. Yani Türkiye'de tarihçilik henüz 2. prensibin esaslarına inemediği gibi, her üç prensibin müşterek sonucu olan şümullülük yoluna da girememiş durumdadır. Zaten, vakacılıktan tamamen sıyrılabilmekle kabil olan, toplumun yalnız siyasî yönden değil, siyasî olaylardan ayrılması imkânsız diğer bütün cepheleriyle tetkikine, kısaca, kültür tarihçiliğine intibak etmek ile şümullülük birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Tarih, meseleler olarak ele alındığı zaman her iki engelin de aşılacağı meydandadır. Bizde hemen hiçbir içtimaî meselenin, kültür davasının tarih boyunca tecellilerini veren monografilerin hazırlanmaması herhalde bundan ileri gelmektedir. Kanaatimize göre bu eksiklik, yani tarihi doğrudan doğruya toplumu ilgilendiren bir cemiyet ilmi olarak alamayışımızdır ki, bütün çalışmalarımıza, iyi niyet ve gayretle ortaya koyduğumuz eserlere rağmen, gerek üniversitelerimizde gerek halk kitlesinde tarih bilgisini bir kültür dayanağı vasfında artırmak, tarih şuuru ve sevgisi uyandırmak bakımından ümit edilen sonucun gerçekleşmesine mâni olmaktadır.

Bizde tarih yazımı ve öğretiminde carî usul, önce bütünlük anlayışını lâyıkıyla ihata edememenin zaafı içindedir. Tarih dershanelerinde bazı siyasî vukuatın sıralanmasile, iktisat tarihi öğretiminde bir takım narh cedvellerinin, yiyecek, giyecek fiyat-

larının bildirilmesile, sanat tarihinde eserlerin çok kere tasvirî mahiyette tanıtılmasile, din mevzuunda çeşitli inançların sadece İslâmî akidelere uygunluğu nisbetinde değerlendirmesile, hukuk meselelerinde maziye gitmekten kaçınmak, hâlihazırda kalmakla iktifa edilmesi bu zaafın açık tezahürleridir. Üstelik aynı tarihî olaya türlü açılardan bakışların da, üniversitelerin, aralarında herhangi bir kollaborasyonun bahis mevzuu olmadığı başka başka fakültelerinde ele alınması kiyafetsizliği daha da artırmakta, her zaman bir ve aynı olan, hiç değişmeyen hakikatleri karmakarışık hale getirmektedir. Muayyen bir olayın mahiyetini çeşitli saha mütehassıslarının ayrı ayrı teşhise kalkması, tıpkı ruhu ve bedeni ile bir bütün teşkil eden bir insanın umumî fizikî yapısı hakkında herhangi bir organın şekline, biçimine, rengine göre hüküm vermeğe benzer. Elbette insan yalnız parmak, yalnız saç veya yalnız sinir yahut kalbden ibaret olmayıp bütün uzuvların ahenkli surette birbirini tamamladığı ve ruh denilen görünmez kuvvetle bezenmiş bir manzume gerçeğidir. 2. prensipte belirtildiği üzere, tarihî bir olay da tıpkı insan varlığı gibi canlı bir hüviyettir. Onun da iktisat, hukuk, sanat, edebiyat, din, dil v.b. diye adlandırılan organları vardır. Bunları tek tek alıp, birbiri ile irtibat kurmaksızın inceleyerek neden ve nasılına dair sonuçlar çıkarmağa çalışmak, olayı, teşrih masasına yatırılmış kadavra karşısında, kafatasına, koluna bakarak "Sağlığında herhalde şöyle bir insandı" gibi hükümler yürütmekten farksızdır. Tarihçilikte ise hâdiseyi öldürmek değil, yaşatmak esastır. Bizdeki tarihçiliğin, yine "bütünlük" anlayışı ile ilgili olarak, zaaf noktalarından ikincisi de tarihe meseleler açısından bakamayışımızdır. Bunun başlıca sebebi, hiç şüphesiz memleketimizde öteden beri alışılmış ufkî çalışma sistemidir. Nihayet bir hükümdarın saltanat müddeti kadar veya daha müsamahalı söyleyelim, bir çağ süresi ölçüsünde derinleşebilmek iktidarındayız. Yani gerek siyasî vakaların gerek içtimaî davaların âmillerini ancak bu mahdut çerçeveler içinde ele almak ve sıhhati meşkûk bazı sonuçlara vardıktan sonra nihayetlendirmek zorun-

da kalıyoruz. Toplum problemlerinin çok kere cemiyetle yaşıt bulunduğunu ve bundan dolayı tezahürlerin, toptan, baştan sona kadar incelenmesiyle ancak gerçeğe ulaşılabileceğini her zaman hatırlamıyoruz. Durumu bir misalle açıklamak isteriz:

Garblılaşma cereyanının hâlen en önemli problemlerimizden biri olduğu mâlumdur. İlim muhitlerinde, aydın çevrelerinde tartışma mevzuu olan dava hakkında çeşitli görüşlerin çarpışması ve bunların, günlük gazeteler vasıtasıyla milletçe yakından takip edilmesi meselenin sosyal bir karakter kazandığını gösterir. Garblılaşma hareketinin Türk toplumunda yarattığı müsbet-menfî tepkiler bir bakıma içtimaî, bir bakıma iktisadî, bir bakıma dinî mahiyet taşırsa da hakikatte umumi heyeti ile o, Türk milletinin hâlihazırda oluşunu belirten ve istikbalde yapacağı kültür anlaşmalarında, siyasî, askerî ittifaklarda dost ve düşman seçmekte rehberlik edecek milli bir tutum olmak itibariyle, hayatî önemde girift siyasî olaylara da zemin hazırlayan tarihî bir hâdisedir. Bu özelliği ile bu problemin izahı tarihçiye düşen bir vazifedir. Çünkü ancak tarihçidir ki, meselenin unsurlarını, bu unsurların kaynaklarını ve zaman içinde gelişme seyirlerini, buna karşı devir devir toplumun aldığı tavrı, sebeblerini vesikaların ışığında tesbit etmek imkânına sahiptir. Tarihçi, burada problemi terkib eden sosyal mûtaların karşısına milletin maddî gücünü, mânevî değerlerini, kıymet hükümlerini, telâkkilerini, hayatı anlayış tarzını, ahlâkî vasfını, düşünce sistemini koyacak; mukayeseler yapacak, hangi hususlarda intibak mevcut olduğunu, nerelerde aykırılıklar bulunduğunu belirtecek ve imkân nisbetinde uzlaştırma yolları arayacak, çareler teklif edecektir. Bu muazzam işin hallini, her meseleyi yalnız birer tarafından tutmak zaruret ve kifayetinde olan bir hukukçudan, bir iktisatçıdan veya bir dinciden beklemek yanlıştır. Türkiye'de bu derecede ehemmiyetli bir problemin âdeta içinden çıkılmaz bir keşmekeş manzarasına bürünmesi, türlü ihtisas şubelerine mensup hemen her aydının mevzuu parmağına dolamasından dolayıdır. Bu meselede, yalnız

şimdi değil, yüz küsur yıldan beri, hukukçu, iktisatçı, fikir adamı, edebiyatçı, hattâ dinci görüşünü açıklarken tarihçinin susmayı tercih ettiği bir gerçektir. Hâlbuki şümul esasında şakulî bir çalışma sistemi, onu tatminkâr yazma ve konuşma yetkileriyle mücehhez kılabilirdi. Meselâ, meselemizde tipik bir unsur olmak üzere, yenilik hareketlerine karşı daima direndiği söylenen din faktörünü alalım. Günümüzden geriye doğru gidildikçe, Türk milletinin bu mevzuda aksiyon ve reaksiyonlarını ortaya koyan hâdiseler görülür. Cumhuriyet devrinde, II. Meşrutiyet'te irtica hareketleri, Batıya yönelme çağı olan Tanzimat devrinde benzer vakalar zuhur etmiştir. Atalarımızın sebep ve şahit olduğu bu olaylar Türk cemiyetinin mahsulüdür. Acaba o zamanki itikat anlayışı ile şimdiki arasında münasebetler mevcut değil midir? Veya günümüzde ne gibi törpülenmeler, yumuşamalar olmuş, bu değişiklikler nasıl ve hangi âmillerin tesiriyle vukua gelmiştir? Daha geriye doğru bağlantıyı takip edelim: XVII. yüzyılda İmparatorluk başkenti İstanbul'u alt üst edecek kadar ciddiyet kazanan bir "Kadızadeliler" meselesi bahis konusudur ki, görünüşte medreseyi temsil eden fakihlerle halk kitlelerinin tercümanı tarikat mensuplarının çatışmasından çıkmıştır. Bunda rol oynayan ana düşünce, yalnız İslâmî akideye mi, yoksa aynı zamanda eski Türk tefekkür sisteminde mühim yeri olduğu bilinen kamlık (şamanizm) telâkkilerine mi dayanıyordu? Kadızadeliler hâdisesini yanlız Sultan IV. Murad ve Sultan IV. Mehmed'in saltanat tarihleri kadrosunda, dinî ve kültürel cephesi ile birlikte izah etmek elbette mümkün olmıyacaktır. Çünkü buradaki tasavvufî düşüncenin temelleri Ortaçağ Türkiyesinde, Anadolu Selçuklu Devleti ve hattâ Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihlerindedir. Türk-İslâm milletlerinin hayatında pek uzun bir müddet nâzım hayat görüşü vasfını taşıdığı sezilen tasavvufî tefekkürün unsurlarından bir kısmını İslâm'dan önceki Türk toplumlarında bulmak kabildir. O hâlde Garblılaşma hareketi karşısında dinci Türk zümresinin durumuna ve tutumuna dâir isabetli bir tahlil

ve doğru bir hüküm, din mevzuunun Türk tarihindeki gerçek yerinin bilinmesine bağlıdır. Ve yine tarihin seyri boyunca bu gibi zümrelerin her devir toplumu içinde işgal ettiği mevki ve nüfuz derecesinin tesbiti, onların Cumhuriyet Türkiyesindeki tesir nisbetini tayin yönünden pek kıymetli bir mûta teşkil edecektir.

Misal aldığımız Garblılaşma cereyanının tabiatiyle başka bakımlardan da işlenmesi gerekir. Türk tarihçisinin bu ayarda problemleri sayılamıyacak kadar çoktur. Meselâ Türklerde bir yerleşik hayat, bir iskân siyaseti meselesi, bunun Osmanlılarda, Beyliklerde, Selçuklularda ve Orta Asya Türk şubelerindeki şekilleri hakkındaki neticeler şaşılacak gerçekler ortaya koyabilir. Sonra bir eski Türk medeniyeti konusu vardır ki "şümullü" tarzda araştırıldığı takdirde Hind, Çin, İslâm, Avrupa medeniyetleri sayesinde varlığını koruduğu iddia edilen Türk milletinin, ihtimal, kendine mahsus bir medeniyet tipinin yaratıcısı olduğu ve belki temasa geldiği, adları sayılan, çeşitli medeniyetlere küçümsenemeyecek ölçüde kıymetler eklediği, yardımlarda bulunduğu meydana çıkacaktır. İşte böylece milli tarih anlaşılacak, vuzuh kazanacak, Türk milleti bu gerçekleri öğrendikçe, medenî âlemin faal bir üyesi sıfatı ile ve tarihinden aldığı hızla daha çok çalışacak, kültürünü zenginleştirecek, beşeriyetin yükselmesine hizmete devam edecek; 1. prensip esasları dâhilinde, ileri milletler kervanında yerini alacaktır.

Modern tarih ilminin ortaya koyduğu "bütünlük" anlayışına göre şakulî çalışmalarda meselelerin inceleneceğini söylemiştik. Fakat hangi meseleler? Bir milletin birçok davaları arasında hangileri ilk plânda araştırılmaya, işlenmeye lâyık görülecektir? Yani meselelere tatbik edilecek değerin kıstası nedir? Bu sorular yukarıdaki kadar önemli başka bir konuyu ortaya koymaktadır. Bundan dolayı kısaca tarih felsefesine, daha doğrusu tarih bakımından şuurlu bir felsefî görüş ihtiyacına temas edeceğiz.

Tarih felsefecileri, tarihî olayların mücerret küllî illetini keşfe çalışırlar ki, bu husus mevzuumuz dışındadır. Söylemek istediğimiz şey şudur:

1-Her tarihî olay kendi devrinde hâkim umumî dünya görüşünün, yani hayat felsefesinin bir tezahürüdür ve unsurlarının tamamı birden bu felsefe ile irtibat hâlindedir.

2-Her tarihçi kendi devrindeki topluma hâkim dünya görüşünün, yani hayat felsefesinin tesiri altındadır ve onun konuları seçişinde ve işleyişinde şahsî duygularını bu tesirden kurtarması müşkildir. Zahiren felsefe ile hiç ilgisi yokmuş, hiçbir felsefî telâkki ile münasebeti mevcut değilmiş gibi görünen bir tarih yazarı, hattâ bir tarih meraklısı, farkına varmadan, şuuraltı bir nokta-i nazarın, topluma, tarihe bir nevi bakışın takipçisidir. Çeşitli çağlarda, tarihçilerin ileri sürdükleri yeni fikirler, umumî telâkkiye aykırı düşünceler de aslında tezat teşkil ettiği ana görüşlerle alâkalıdır, zira hareket noktası o görüşlerdir.

Şu hâlde tarihî hâdiselerin zuhurunda bir hayat felsefesinin; tarih yazan ve öğretenlerin şuurunda da bir tarih felsefesinin bulunduğu şüphesizdir. İşte bu durumdur ki, problemlere değer biçmek suretiyle bizim meseleleri seçmemizde rol oynar. Meselâ teokratik zihniyetin hâkim olduğu Osmanlı İmparatorluğu zamanında tarih öğretim ve yazımı İslâm tarihine ve milli bakımdan, Osmanlı hükümdar ailesi tarihine inhisar ediyordu. 1908'deki rejim değişikliğini müteakip yine İslâmiyet kadrosunda kalmak üzere, tarihimizin Selçuklulara, Gaznelilere kadar genişlediği görüldü. Cumhuriyetten sonra ise bu, mazinin bütün Türk toplumlarını kucaklayan umumî bir şekil aldı. Büyük çaptaki bu tahavvüller, değişmeler elbette tesadüfî değildir. Bir İslâm devleti teşkil eden Osmanlıların dünya görüşü ne 300 yıl önce ne de yeryüzündeki Müslümanların başı olan padişah-halifenin mevcut bulunduğu II. Meşrutiyet devrinde başka türlü tecellî edemezdi. Cumhuriyetle başlayan yeni hayat anlayışı ve felsefesi, gerçekte de milli tarihimizin ancak bir safhasından ibaret bulunan İslâm çağını Türklüğün mazisindeki yerine yerleştirmiş ve Türk tarihi tetkiklerine çok daha geniş ufuklar açmıştır.

Bununla beraber, herhangi bir yanlış tefsiri önlemek için, hemen belirtelim ki, bir devrin dünya görüşü, tarih felsefecisinin ve tarihçinin dahli olmaksızın, kendini bizzat empoze eder bir mahiyet taşımamaktadır. Milletin maddî mânevî türlü kaynaklarından doğan tesirlerin muhassalası diyebileceğimiz hayat felsefesini belirli hedeflere yöneltmek mümkündür. Toplumların dünya görüşlerinin, yine toplumların maddî varlık ve moral durumları dikkatten kaçırılmamak şartile, şuurlu bir şekilde ve ilmî yollardan işlenerek yüksek menfaatlar temelinde muayyen esaslara bağlanabildiğine dair örneklerimiz vardır. Meselâ filozof Kant'ın (ölm. 1804) tarih problemi hakkındaki sarih düşünceleri onu takip eden diğer filozoflar: Fichte (ölm. 1814), Hegel (ölm. 1831), Schelling (ölm. 1854) tarafından geliştirilmiş, böylece tarih felsefesinde "idealist telâkki" teşekkül etmiştir ki, Alman idealizminin, Ranke (ölm. 1886) gibi büyük tarihçilerin çalışmalarında tatbik sahası bulan bu tarih cephesinin, Alman milleti üzerinde yaptığı müsbet ve sürekli tesirler mâlumdur. Buna mukabil, tarihin oluşunu, yine felsefî görüş olarak iktisadî münasebetlere dayatan K. Marx'ın (ölm. 1883) âdeta bir dünya siyasetine yön veren nazariyesinin yeryüzündeki etkilerini hepimiz biliyoruz. İdealistikin, tarihî materyalizmin ve bunlarla birlikte tarih felsefesindeki diğer telâkkilerin hangisi doğru hangisi yanlış tartışması başka bir konudur. Bizi asıl ilgilendiren cihet, filozof ve tarihçilerin bir milletin veya milletlerin manevî gelişmelerine yeni istikametler verebildikleridir. Bir toplumda belli bir hayat görüşünün, tarih felsefesinin tebellür etmesi ise, tarih araştırmalarında dağınıklığı önler, ilmî, fikrî perişanlığa meydan vermez, tezatlara mâni olur; ayrıca aynı felsefenin halk kitlelerine aşılanması filozofla aydın, tarihçi ile tarih meraklısı, idareci ile halk arasındaki ikiliğin kalkmasını, onların uzlaşması ve birleşmesi sonunda milletçe tek hedefe doğru yürünmesini sağlar. Bir millet için gönül birliğinden daha büyük bir kudret kaynağı herhalde tasavvur edilemez.

Demek ki, modern tarih araştırmalarına intibak edebilmek için bizde, her şeyden önce, tetkiklerimize mevzu olacak problemlerin seçiminde rehber vazifesini görecek ve bu arada Türk toplumunu ideallere yöneltebilecek şuurlu bir tarih felsefesinin kurulması lâzım gelmektedir. Bu felsefe binlerce yıllık mazinin türlü olayları içinde yuğrula yuğrula millet kıvamına gelmiş Türk toplumunun ruhunu, karakterini, değerlerini, kültürünün, medeniyetinin ölümsüz kıymetlerini ihtiva edecek ve bu maddî mânevî kaynaktan aldığı ilhamla yeni ülküler, istikballer gösterecektir. Hem milli hem beşerî yönden büyük faydası aşikâr ve bilhassa Türk tarihini incelemekle meşgul bulunanları, ne yaptığının farkında olmaksızın bir şeyler ortaya koymağa çalışan bir takım insanların kör döğüşü çıkmazından kurtararak, kurduğu binanın mahiyetini bilen, onu kontrol edebilen mimarlar seviyesine yükseltecek olan böyle bir tarih felsefesinin inşacısı olarak bir filozof-tarihçinin zuhurunu beklemek doğru değildir. Malzemesi millet ve bu malzemeyi en iyi tanıması gereken de tarihçi olduğuna göre, üniversitelerimizdeki her tarih mensubu kendini bu maksada yöneltebilir, ilmî usuller içinde, fakat gayeye uygun araştırmalar ile bu ulvî yapıda pay sahibi olabilir. O zaman modern tarihçiliğin 2. prensibi de, ilk prensiple paralel şekilde gerçekleşme yoluna girecek, tabiatı ile öğretimde ve yazıda birlik meydana gelecek, şimdiye kadarki karışıklık ve çelişmeler yerini, her biri gayenin bir tarafını aydınlatan manalı, vazıhlı çalışmalara terk edecektir.

Şunu da söylemek bir vazifedir ki, hepimizin dâhil bulunduğumuz tarihçilik sahasında sorumlu yalnız biz değiliz. Yukarıda bir münasebetle belirttiğimiz gibi, Türkiye'de tarihçilik hayli yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Buna rağmen kifayetsiz kalışımızda suçu, daha ziyade hâlen de takibe mecbur bulunduğumuz eski öğretim sisteminde aramak lâzımdır. Kanaatimize göre, bu sistem değişmedikçe hamle yapmamız imkânsız gibidir. Gelecek yazımızda bu hususu daha da açıklamak ve yeni öğretim plânları teklif etmek niyetindeyiz.

B. MİLLİ TARİHİN İNŞASI

MİLLETİMİZİN TARİHİ NEREDEN BAŞLAR?[1]

Ziya Gökalp

Türk âlemi gayet geniştir. Anadolu Türklerinin tarihini yazarken bütün Türk tarihini bunun içine sokmak doğru değildir. Meselâ Göktürklerle Kırgızların ayrı tarihleri vardır. Anadolu Türkleri ne Göktürklerdendir ne de Kırgızlardandır. Bu iki uyruğun muharecatta "Talaz" uyruğu vardır. Eski Anadolu Türklerinin aslı olan Oğuzlar bu "Talaz" uyruğundandır.

Talazlara çoğunlukla (yata) adını verirlerdi. Bu kelimenin yardımıyla (cet) ve (masacat) uruklarının da "Talazlar" olduğu anlaşılıyor. (Masacat) büyük cet demektir. Zaten Talazlarında ulu talaz ve küçük talaz kısımlarını muhtevi olduğu 'ın haritasında görülür. Masacatların hükümdarı Keyhüsrev zamanında Domeris-Tomris idi. Domeris'in oğlunun adı Afresiyab idi. Aziz dostum Binbaşı Halis Bey, Afrasiyab unvanının Esferiyap'tan geldiğine kaildir.

Talazlar sonradan Hiyungnu Türklerinin teşkil ettiği ilhanlığa tâbi oldular. İlhanlık Avarlara geçince tabiyetine geçtiler.

---

1 Bu makale *Küçük Mecmua*, 13 Teşrinisani 1922, Sayı: 22, s. 12-15'de yer almaktadır.

Fakat Avarlar devrinde Talazlardan bir şube, garbe gelerek Maveraünnehir'de "Eftaliyet" yani "Akyel" devletine teşkil etti. Avrupalılar bunlara "Akhunlar" adını verirlerse de yanlıştır.

İlhanlık Göktürklere geçince Eftaliyetler de istiklallerini gaybettiler. Göktürkler Maveraünnehir'i de istila ederek Eftaliyet Devleti'ne nihayet verdiler. Eftaliyetlerin reisleri Avar mehanı namıyla Avrupa'ya kaçtılar. Fakat milletin büyük kitlesi yerlerinde kaldılar. İbn-i Haldun Kalaçların Maveraünnehir'de kalan bu Eftalitler bakıyesi olduğunu bize bildiriyor. Zaten (Kalaç) kelimesi (Talaz) kelimesinin maharref bir şeklinden ibaret değil midir?

Kalaçlar gibi vaktiyle Sakalarla bu Yusilerin de kıtada milli enkazlarını bırakmış olduğuna hiç şüphe yoktur. Nasıl ki Göktürklerle Türgişler burada milli enkazlarını bırakarak hâkimiyeti başka ellere devrettiler. Talazların Garptaki ahvali bu mihval üzere geçerken Moğolistan'ın şimalinde oturan şimalî Talazlar da bir takım hamleleri çıkarıyorlardı. Daha Avarlar zamanında Avar ilhanlığına karşı ilk defa isyan bayrağı kaldıran şimalî Talazlar oldu. "Bozkurt" bu isyanın reisi idi. Talazlar Avarlara karşı muvaffak olmuşken hem amcazadeleri hem de kendileri gibi Avarların esiri olan Göktürkler Avarlara yardım ettiler ve Talazları mağlup ettiler. Göktürklerin reisi "Tuman" bu hizmetine mükâfat umarken hakarete uğrayınca nihayet o da Avarlara karşı isyan ederek Avar Devleti'nin hayatına nihayet verdi.

Talazlar bu kere Göktürklerin esareti altına girmişlerdi. Bunlardan iptida Oğuzlar Göktürklere karşı isyan ederek Türkanı kıtasına hicret ettiler. Orada Uygurlarla kaynaşarak Uygur Dokuz Oğuz medeniyetini vücuda getirdiler. Bu millet iptida Buda dinini kabul ettiğinden uzun müddet amcazadelerinden ayrı yaşadılar. Dokuz Oğuzlara karşı da Karluklar isyan ederek garba hicret ettiler. Karluklar, Cigillerle ve Hasaklarla birleşerek bir müttehide teşkil ettiler. Binaenaleyh bunlar Kaşkar kıtasında Karluk namıyla kuvvetli bir millet vücuda getirdiler.

Talaz müctemiyesinden Dokuz Oğuzlar ayrıldıktan sonra Talazlar yine Göktürklerin tabiyetini üzerlerinden atmaya çalışıyorlardı. Talazlar son zamanda 15 ile ayrılmışlardı. Bu illerin içinde "Hevayhu"ları yani ecdadımız olan şimalî Oğuzları gördüğümüz gibi Bayurkuva, Kurugan illerini de görüyoruz. Göktürklerin ekseriya bu illerle çarpıştığını Orhun Kitabeleri gösteriyor. Bunlardan başka bu Kipi, Pesi, Buku illerini de görüyoruz. Diğer illerin isimleri şimdilik anlaşılamıyor.

Görülüyor ki Talaz müştemiyyesi gayet vâsiidir. Bu müştemaaya dâhil bulunan Hevayhular yani şimalî Oğuzları, 745 sene-i miladisinde Göktürkleri mağlub ederek ilhanlığı ellerinden aldılar ve Selenga'dan Balkaş Gölü'ne kadar büyük bir hakanlık vücuda getirdiler. Fakat bu Oğuz hakanlığı 841'de Hakazlar tarafından mağlub edildi. Bu mağlubiyet üzerine şimalî Oğuzların bir kısmı Avrupa'ya giderek Peçeneklerle birleşip Kuman milletini vücuda getirdiler (894, 899). Diğer bir kısmı Kaşgar kıtasına gelerek orda da Karluklar müctemaasını tabiyyeti altına alarak yeni bir hanlık vücuda getirdiler. Meşudiye bu Kaşgar hakanlığına Karluk hakanlığı diyorsa da bu tabir tamamıyla doğru değildir. Filhakika kıtada Karluklarla Cigiller ve Hasaklar daha evvel bir müctemiye teşkil etmişlerdi. Bu müçtemaaya Karluk adı veriliyordu. Kaşgar hakanlığı bu müçtemaayı idare ettiği için Karlukları idare eden hakanlık manasını almak üzere bu adı alabilirdi. Bundan başka o zaman yazılı Türkçe, Oğuz ve Göktürk lehçelerinden ibaret olduğu için bu hakanlığın resmî lisanı da zarurî olarak Şark Türkçesiydi. Fakat hakanlığın mensub olduğu il Oğuz iliydi. Bu Oğuzlar Kalaşlar ve Ağaş adı gibi yerli Türk kabileleri ile kaynaşarak bir Oğuz müçtemaası vücuda getirmişti. Hakanlığın mensub olduğu yeri de Salur boyu idi. *Selçukname*'de, *Sahaifül Ahbar*'da, *Tevarih-i Oğuz* ya da vesair tarihlerde bu cihet musarraftır. Salur, Buğrahan zamanında (349 Hicret) Karluklarla Oğuzlar İslâmiyet'i kabul ettiler. Bazı membalar Saltuk Buğra derse de *Selçukname*'de Salur'un hattâ

sünügü ve ongunu da zikrediyorlardı. Karluk ve Oğuz tabirleri burada bir müçtemaayı ifade eder. Karluk müçtemaası 9 ilden mürekkebdir. Oğuzlar müçtemaası da birçok illeri içine almıştı. Salur Buğra, İslâmiyet'i kabul eden büyük Türk kitlesine Türkmen, Türk'e benzeyen adını verdi.

Mahmut Kaşgari, Türkmenlerin Karluklarla Oğuzları muhtevî olduğu beyan ediyor. Bundan başka Salur Buğrahan, İlmek Han unvanına haiz olduğu gibi kendi nesli de yeniden 2 ad daha aldı. Birincisi Karahandır ki Mogolistan'dan mağluben çıkarıldığını gösterir. İkincisi Çakahandır ki nice doğrusu Çıtakhan olmak icabeder. Timurlenk, Seyhun'dan öteye Çıta adı ve bizimki gibi Anadolu Türklerine de Çıtak unvanı veriyordu. Bu tabirlerin her ikisi de (serhat ahalisi) demektir. Eski (cet) ve (masaced) isimleri de bu manaya delalet edebilir. O halde çıtak han (serhat han) manadan aldı. İşte İslâm Oğuzlarının ilk devleti Salur boyunun teşkil ettiği bu en eski Türkmen devletidir. Bu devlette Oğuz müçtemaası da Karlak müçtemaası gibi ayrıca bir yabguya tabiydi. Bu da şüphesiz Salur budundandı. Selçuk, bu yabguya isyan ederek Oğuzların büyük bir kısmını alıp Samanlı Devleti'nin hududuna dâhil oldu. İşte Selçuk Devleti bu kaçaklardan doğdu.

BİZDE MİLLİ TARİH YAZILABİLİR Mİ?[1]

Fuat Köprülü[2]

Bu hafta zarfında çıkan yevmî gazetelerden bir ikisi, Maarif Nezareti'nin yeni ve çok mühim bir tasavvurundan bahsettiler: Henüz kat'î bir mahiyeti olmayan bu havadise göre, Maarif Nezareti memlekette milli tarihin meçhûliyet içinde bulunduğunu düşünerek bu büyük noksanı ikmal etmek için mütehassıslardan mürekkeb bir heyete mufassal bir Osmanlı Tarihi yazdırmak istiyormuş. *Vakit,* bu tarihin otuz şu kadar cilt teşkil edeceğini, nezaretin şimdiden bazı mütehassıslara müracaatta bulunduğunu ve hattâ ilk cildi yazmak vazifesinin bile bir zat tarafından deruhte edildiğini haber vererek hararetli satırlarla bu büyük teşebbüsü tebrik ve muvaffakiyet temenni ediyor. Memleketini seven herkesin refikimizin bu tebrik ve temennilerine bütün kalbiyle iştirak etmesitabiîdir. Nitekim *Tanîn,* milli hazine-i evrakın ve milli kütüphanenin daha yapılamadığı, vesikaların tertib ve tasnif edilemediği şu sırada böyle bir teşebbüsün müşkil olacağını, çok haklı olarak söylemekle beraber netice itibariyle bu büyük teşebbüsün muvaffakiyetle yapılabileceğine kani görünüyor.

1 *Yeni Mecmua,* Yıl: 1, Sayı: 22 (6 Kanunievvel 1333\1917) s. 427-428.

2 Ordinaryus Profesör Doktor.

Memleketin bu kadar eski bir ihtiyacını tatmin edebilecek bu kadar ehemmiyetli geniş bir teşebbüs hakkında, gazetelerimizin yalnız bir kaç satırlık tebrik ve temenniyle iktifa etmemeleri ve alâkadar olanları bu mesele hakkında fikir ve mutalealarını söylemeye davet eylemeleri lâzım gelirdi. Filhakika, matbuat sütunlarında mütehassısları tarafından lehinde aleyhinde türlü türlü mütalaalar, tenkidler yürütülmeden, muhtelif ictihadlar arasında serbest ilmî mebâheseler yapılmadan meydana konacak herhangi teşebbüs, ister istemez akamete mahkûmdur. Bütün mütemeddin memleketler için pek tabiî olan bu âdetin bizde de tesisine şiddetle taraftar olduğumuz için, bu mühim teşebbüs hakkında mütalaamızı açıkça söylemek ihtiyacını hissediyoruz.

Meşrutiyet'in ilanından sonra memlekette bir tarih modasıdır oynadı: Seignobos'un eserlerinden başlayarak, büyük küçük bir takım tarihler lisanımıza tercüme edildi ve yine o sırada, büyük bir Osmanlı tarihi yazmak vazifesiyle mükellef olarak "Tarih-i Osmanî Encümeni" teşkil olundu. Burada tâdâdına lüzum görmediğimiz bu ve daha bu gibi teşebbüslerin neticesi olarak, bugün, herhalde ehemmiyetle telâkkiye lâyık bir takım tarih-i siyasi tercümeleriyle, encümenin bundan altı ay kadar evvel neşrettiği bir cilt Osmanlı Tarihinden başka büyük ve umumî hemen hiçbir tarihî esere malik bulunmuyoruz.

Az çok ilmî bir kıymeti haiz olan monografilere gelince, bunlar bile nihayet âhad hanesini geçmez: Tarih Encümeninin ahıran nesre başladığı ufak vesika mecmualarıyla, Halil Edhem Bey'in Osmanlı meskûkâtına dair neşrettiği büyük cilt bu meyanda başlıca hatıra gelebilir. Herhalde şurası muhakkaktır ki Meşrutiyet, bize tarihin hiçbir sahasında, şahsî geniş tetebbular yapmaya namzet bir sima yetiştiremedi. vakanüvis tarihlerini kendi keyfine göre te'vîl ile *Muhakemeli Tarih* namı altında manasız ciltler dolduranlardan başlayınız da, mitoloji ile tarihi, masalcılık yahut kasîdecilikle müverrihliği aynı şey zannedenler bulundu.

Memlekette daha 'tarih' telâkkisinin ne kadar iptidaî bir halde bulunduğunu anlamak isterseniz, encümen tarafından neşredilen tarihin mukaddimesini okuyunuz. Bu mukaddime, bizdeki tarihçilerin daha İbn-i Haldun devrine yetişebilmek için daha hiç olmazsa bir iki asır beklemeye mecbur olduklarını gösteriyor. Bu tarihin metni hakkında türlü türlü tenkidlere tesadüf ettim; hattâ bizzat benim de o eserin umumî planına ve medeniyet tarihine ait kısımlarına dair birçok tenkidlerim var. Fakat bütün insafımla itirafa mecburum ki, o metin o mukaddimeye göre hiç de fena değildir.

Memlekette şimdiye kadar tarih namına yapılan tetkikler gözönüne getirilince, bizde 'tarih' telâkkisinin asrî bir mahiyette bulunmaktan çok uzak olduğu derhal teslim edilir. Tetkik ettiği herhangi hâdise hakkında kıymet hükümleri vermeyen ve "tarihi vaka"nın ne demek olduğunu bilen müverrihlerimiz hemen hemen yok diyebiliriz. "Tarih nedir, başka memleketlerde tarih telâkkisi ne şekildedir, ilim tarihinde bu marifet şubesinin tekâmülü nasıl oldu, bugün tarih hakkında ne gibi muhtelif nokta-i nazarlar vardır, tarih bir ilim midir değil midir, umumî tarih olabilir mi, tarihte terkîb nedir?" ve daha bu gibi birçok meseleler var ki, müverrih, onları lâyıkıyla tetkikten sonra arihi vakanın ve tarihin mahiyeti hakkında muayyen bir kanaate ve o kanaate mutabık bir tetkik usulüne malik olabiliyor. Ancak müverrih olabilmek için bu ilk felsefî terbiye de kâfi değildir. Müverrih olabilmek için tarihin muayyen bir devri daha doğrusu bugünkü henüz pek yeni bir telâkkiye göre, muayyen bir sınıf hâdiseleri hakkında derin bir vukuf ve geniş bir ihata sahibi olmak, ona ait bütün vesikaları tetkik ve terkib edebilmek lâzımdır.

Esasen "tarih", bütün mazinin tetkiki vazifesiyle mükellef olduğu cihetle, çok geniş bir marifet şubesidir. Hele bugün, ilmin akla hayret veren terakkileri neticesinde tarihin muavin ilimleri bile bir hayatın ihata edemeyeceği kadar muhtelif geniş

parçalara ayrılmıştır. Bu şubelerden herhangi birisine intisab edeceklerin, öğrenmeye mecbur oldukları şeyler birbirinden pek çok farklıdır. Meselâ eski Yunan kitabelerinin tetkikine hayat hasredecek bir mütetebbiin, öğrenmeğe mecbur olduğu şeylerle İslâm meskûkâtını tetkikle iştigal edecek birinin öğrenmesi icabeden şeyler birbirine hemen hiç benzemez. İşte bunun gibi, muayyen bir milletin yahut o milletin hayatındaki muayyen bir devrenin tarihiyle meşgul olup mütehassıs geçinmek de bundan sonra kabil olmayacaktır. Bir milletin tarihi, yalnız siyasi hayatının hikâyesinden ibaret değildir; o milletin dini, hukuku, ahlâkı, edebiyatı, güzel sanatları, iktisadiyatı gibi bütün içtimaî müesseselerini bir müverrihin anlaması – o müverrih dahi olsa ve iki asır yaşasa bile – yine mümkün olamaz.

Çünkü dinî hâdise ile edebi hâdise birbirinden çok farklıdır; bir edebiyat müverrihinin gözü önüne hukuk tarihine ait bütün maddeleri yığsanız, kabil değil o milletin hukuk tarihi hakkında doğru bir fikir edinemez.Tabiî ki bunun gibi, din tarihiyle uğraşan bir adam da, edebiyat tarihine ait bütün vesikaları tetkik etse, onların ifade ettiği eski edebi hayatı gözü önünde canlandıramaz. Çünkü tarih, cansız maddeleri üst üste yığmak değil, eski bir devrin muhtelif unsurlarını yerli yerine koyarak, geçmiş hayati, mazide olduğu gibi yaşatmaktır. "Tarihi bir terkib" ne kadar "kısmi" ve "muvakkat" bir faraziye mahiyetinde olursa olsun, muvaffakiyetle yapılabilmek için, sâir milletlerdeki o cins hâdiseler hakkında geniş mâlumata muhtaçtır. Hangi cins mahlûkatta ne gibi uzuvlar bulunabileceğini, arzın muhtelif edvârındaki hayvanların tekâmülünü bilmeyen bir adama, en zengin hafriyat neticesinde meydana çıkan nâmütenâhî kemik parçaları verseniz onun yapabileceği en büyük şey, bunları bir araya yığıp saklamaktan ibaret olur. Hâlbuki bir müstehasat âlimi, onları yerli yerine koyarak bugün arz üzerinde naziri kalmamış eski hayvan iskeletleri vücuda getirebilir; arada bazı parçalar eksik olsa bile, mukayese tarikıyle o eksikleri en mükemmel

bir surette tamamlayabilir; hattâ bazen bir kemikten bütün bir iskeletin şeklini istidlâl edebilir.

İşte bunun için bugün meselâ bir edebiyat müverrihinin bilip öğrenmeye mecbur olduğu şeylerle bir hukuk mütehassısının bilgisi birbirinden çok farklıdır. Avrupa'da bu kadar ihtisas dahi kâfi görülmediği için bazen bir tek tarih şubesi bile müteaddid ihtisaslara ayrılmıştır. Meselâ Fransa'da kurûn-i vustâ edebiyatıyla uğraşanlar başka, on altıncı asırla uğraşanlar başka, on yedinci yahut on sekizinci asır mütehassısları yine başkadır. Hattâ bir asırdaki bir veya birkaç müellifi tetkike hayat hasredenler vardır. Bunlardan başka, meselâ Alman yahut İtalyan veya İspanyol edebiyatının Fransız edebiyatı üzerindeki nüfuz ve tesiratını anlamaya çalışanlar da büsbütün aynıdır.

Pouthe de Gelville'in idaresi altında çıkan *Büyük Fransız Edebiyatı Tarihi*'ni lâekall on beş yirmi mütehassıs yazmıştır. Hâlbuki bizde müverrih, her devri her müesseseyi aynı derecede bilen, yani bunların hiçbirini bilmeyen demektir. Memlekette, değil bu kadar dar ihtisas dairelerine malik ilimler, hattâ bir müessese tarihiyle uğraşanlar yokken, otuz beş ciltlik tarih vücuda getirmeye çalışmak nihayet bir hülyadır. Fakat yanlış anlaşılmasın. Bizde otuz beş ciltlik tarih yazılamaz demiyoruz; bizde en mühim meseleler hakkında ayda bir cilt vücuda getirebilecek gayretli kalemler varken, onların üçünü dördünü toplayıp bir iki senede yetmiş cilt çıkarmak bile kabil olur. Fakat ilim noktasından, yetmiş sahifelik ciddi bir monografi bile manasız ciltlere yetmiş kere faiktir. Edebiyat tarihi, lisan tarihi, din tarihi, ahlak tarihi, iktisat tarihi, hukuk tarihi, güzel sanatlar tarihi gibi milli tarihin asıl gövdesini teşkil edecek marifet şubelerinde çalışan hiçbir adamımız yokken, hakkındaki Garb membaları baştanbaşa meçhulumuzken, milli kütüphanemiz, milli hazine-i evrakımız henüz bir tasavvurdan ibaretken ve hepsinin fevkinde, memlekette tarih telâkkisi henüz kurûn-i vustâi şekilde bulunurken, milli tarih hakkında hattâ çok

eksik ve çok yanlış bir kaneva (canevas: taslak) bile yapamayız. Eksiklerimizi evvelce düşünerek, girişmektense, faaliyetimizi müsmir sahalara sevk etmek bizim için milli bir farîzadır. Milli tarihimize bir an evvel kavuşabilmek, yani memlekette kuvvetli ve sağlam bir tarih cereyanı uyandırabilmek için ne gibi müsbet ve sağlam yollardan geçmek lâzım geldiğini, icabederse ayrıca izaha müheyyâyız.

TARİH YAZMAK VE TARİH OKUTMAK USULLERİNE DAİR[1]

Yusuf Akçura[2]

I

Reisicümhur Hazretleri, Hanımlar, Beyler,

Şimdiye kadar söz söyleyen arkadaşlarım gibi geniş bilgilere, derin tetkiklere müstenit bir konferans veremiyeceğim. Mazinin karanlıkları arasından yavaş yavaş beliren engin ufukları gösteremiyeceğim; çünkü buna ne iktidarım müsaittir ne de ihtiyaç kaldı; o mühim vazifeleri, benden çok daha müstait ve muktedir meslektaşlarım ifa ettiler...

Benim vazifem, öteden beri az çok meşgul olduğum tarihte usule ve o usulün nasıl tatbik edilmiş ve edilmekte olduğuna dair biraz mâlumat vermek, sonra bizim mekteplerimizle Avrupa mekteplerinde tarihin ne gibi gayeler takip edilerek nasıl tedris olunduğuna dair de bazı müşahedeler ve mütâlaalar arzetmektir. Bana bırakılan iki saat içinde, elimden geldiği kadar açık ve anlaşılışlı bir ifade ile bu mevzulardan bahse çalışacağım.

---

1 Birinci Türk Tarih Kongresi, 11 Temmuz 1932, Pazartesi (Dokuzuncu Gün), Saat: 09 – 15.30, Ankara Halk Evi, Ankara.

2 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Reisi, İstanbul Meb'usu.

Muhterem meslektaşlarım,

Tarihin nasıl toplanıp, nasıl yazıldığına, muhtelif dereceli mekteplerde tarihin nasıl okutulduğuna ve nasıl okutulması lâzımgeldiğine dair cümlenizin az çok mâlumatı ve müşahedatı bulunduğunu zannediyorum. Vakıâ tarihi toplamak ve yazmak usullerile, mekteplerde tarih tedrisi hakkında telif veya tercüme edilmiş eserlerimiz pek çok değildir; mamafih hiç de yok değildir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Meşrutiyet devresi açılmadan önce merhum Abdurrahman Şeref Bey üstadımız, "Mekâtib-i Aliye'de tedris olunmak üzere" 1895 senelerinde telif ettiği *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* adlı kitabının mukaddimesinde tarihin nevilerinden ve "Hikmet-i Tarih" tabir ettiği pragmatik tarihten bahseder ve mekteplerde tarihin nasıl tedris olunmasılâzım geldiğine dair de kendi mütâlaalarını söyler. Lâkin tarihte usul ve tarihin tedrisi meselelerine müteallik bu mütâlaalar çok kısadır. Meşrutiyet'in fiillen ilgasından sonra ikinci defa ilânına kadar geçen devrede, maruf tabiri ile "Devr-i Hamidî"de Padişah ve hükümet tarihi sevmezler ve tarihten korkarlardı. İleride biraz tafsil ile anlatacağız ki, bu devirde bir aralık umumî tarih çok budandı, sonra mekteplerde okutulması menedildi. Bazı tarih kitapları, polis tarafından toplatılıp han odalarına hapsedildi, rivayete göre bazıları da yaktırıldı... Böyle bir devirde, takdir buyurursunuz ki tarih toplamak, yazmak ve okutmak usullerinden pek bahsolunamazdı. Fakat İkinci Meşrutiyet'in ilânını müteakip, mekteplerde serbestçe tarih okutulmaya, tarih kitapları tercüme ve telif olunmaya ve tarihte usulden bahsedilmeye imkân hâsıl oldu.

İkinci Meşrutiyet'in ilânından birkaç ay sonra, Erkân-ı Harbiye sınıflarına "Tarih-i Siyasî" muallimi tayin edilmiştim. 1908-1909 tedris senesinde okuttuğum tarih derslerine başlangıç olarak, tarihte ve tarih tedrisinde usulden biraz bahsettim. Bugün burada, muhterem samilerim arasında o zamanki talebemden

bazı zatlar varsa, bunu elbette hatırlar. Derhal söyliyeyim ki "mukaddime"mi hazırlamak için müracaat ettiğim mehazlar pek mahdut idi. Abdurrahman Şeref Bey'in şimdi söylediğim mukaddisi ile Fransız müverrihlerinden Seîgnobos ve Langloîs'in beraber yazdıkları *Tarih Tetkikatına Medhâl* adlı klasik kitabından ve başka bir Fransız müverrihin, Camille Jullian'nın *XIX. Asır Fransasında Tarih* adlı kitabından ve nihayet Profesör Louis Liard'ın *Mantık*'ından ancak istifade edebilmiştim. Tarihte usul meselesi ile pek çok meşgul olmuş olan Alman müverrihlerini ve usulcülerini tanımıyordum.

Seignobos ve Langlois'ya mehaz olan Bernheim'ı ve tarih toplamak ve yazmak işlerinde XIX. asır müverrihlerine yeni bir istikamet çizen Ranke'yi bilmiyordum. Mâlumatımın noksan olmasına rağmen tarihin muayyen bir mevzuunu okutmaya başlamadan önce, onun nasıl ve ne maksatla toplandığını ve nasıl tedrisi muvafık olacağını, talebeme anlatmak lâzım geldiğine kanaat getirmiştim ve anlatmaya çalışıyordum.

Ben Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde çalışırken, başka tarihçi arkadaşlar da başka mekteplerde ve matbuatta tarih usullerinden ve tarih tedrisatından bahse başladılar. Bu mesainin bir vesikası şimdi elimdedir. 1328 (1912) senesi mayısında çıkan *Tedrisat* mecmuasında müverrih Ali Reşat Bey merhumun "Mekteplerde Tarih Tedrisi" unvanlı bir makalesi vardır. Bu makalede dikkat nazarımı celbeden mühim bir mütâlaayı aynen okumak isterim. Ali Reşat Bey diyor ki: "Şimdiye kadar mekâtib-i taliyeye mahsus tarih kitaplarının Fransızcadan aynen tercüme edilerek, Tarihi Osmanî esas ittihaz edilmek suretiyle mekteplerimize mahsus bir tarih-i umumî kitabının yazılmaması mekâtibi taliyede tedrisatı tarihiyenin sayan menmuniyet bir halde olmamasını intaç etmiştir." Bu çok doğru bir müşahededir. Lâkin ilerde göreceğiz ki Muallim Ali Reşat Bey kendisi de orta mektepler ve liseler için yazdığı kitaplarda, "şayan-ı memnuniyet olmıyan" bu nakiseden kendini bir türlü kurtaramamıştır.

1912-1913 tedris senesinde, İstanbul Darülfünunu'nun "Tarih-i siyasi" muallimi bulunuyordum. Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde tuttuğum usulü, Darülfünun'da, mikyası biraz daha genişleterek takip ettim. Asıl mevzua girmeden evvel, beş altı dersimi tarihte usul ve tarihin tedrisi meselelerine tahsis ettim. Bu tedris senesinden sonra Darülfünun'dan ayrılmak mecburiyetinde kalmıştım. Bu ayrılıştan, önce müteessir oldumsa da sonra çok memnun oldum; çünkü Darülfünun'da benden açık kalan kürsüye cidden bir ilim adamı olan Profesör Mortmann tayin edilmişti. Bu âlim müverrih, 1913-1914 tedris senesinde tarihte usul üzerine ders verdi. Profesör Mortmann'ın dersleri, *İlim-i Usul-ü Tarih* unvanile, taş basması olarak, mahdut miktarda tabı ve neşrolunmuştur. Tarih-i edebiyatımızda bir misli daha bulunmıyan bu orijinal eser, pek kıymetlidir. Müsteşrik müderris, tarih usullerini nazari bir surette anlattıktan başka, her kaideyi, Şark ve Garp tarihlerinden, bilhassa Şark tarihlerinden alınan birçok misallerle aydınlatmaktadır. Tarihle müteveggil veya tarih tedrisi ile meşgul arkadaşlarım 220 küçük sahifelik bu kitaptan birer tane edinmeleri elzemdir kanaatindeyim. Fakat eserin bulunması pek kolay olamıyacağını zannettiğimden, bu eseri Maarif Vekâleti'nin Türk harfleriyle bastırıp tarih muallimlerine dağıtmasını ricaya cesaret ediyorum.

Hanımlar, Beyler,

İstanbul Darülfünunu'na ciddi bir hizmet eden Profesör Mortmann'ın 80. yıldönümü münsaebetiyle bugünlerde Berlin'de bir merasim yapılacağını birkaç gün evvel işittim. Muhterem meslektaşımızı bu kürsüden tebrik ediyorum ve daha çok seneler yaşayıp tarihe hizmet edebilmesini diliyorum. Bu tebrik ve temennime hepinizin iştirak edeceğini ümit ediyorum.

1914 senesinden sonra, *Tedrisat* mecmuası, *Milli Tetebbular*, *Edebiyat Fakültesi* mecmuası, *Muallimler* mecmuası, *Terbiye* gibi ilim ve terbiye mevzuları ile meşgul mecmualar, tarihin top-

lanıp yazılmasında ve tarihin muhtelif dereceli mekteplerde okutulmasında, yani tarihin metodolijisinde ve pedagojisinde takip olunacak usullere dair telif, iltikat veya tercüme suretiyle bir hayli makaleler neşrettiler. Bunların hepsini tahlil ve tenkid edecek değilim. Ancak ehemmiyetli gördüğüm birkaç eser hakkında bazı mütâlaalar arzedeceğim.

Tercüme eserlerden en ziyade kıymeti haiz olan, zannımca müteveffa Profesör Barthold'un *Şarkı Tetebbu Tarihi* adlı kitabının tercümesidir. Cemiyetimiz azasından Muallim Ragıp Hulûsi Bey tarafından ve doğrudan doğruya Rusça aslından tercüme edilmiş olan bu eser *Milli Tetebbular* mecmuasının birinci ve ikinci ciltlerinde, 1914 senesinde intişar etti. Profesör Barthold'un 1911-1912 tedris senesinde, Petersburg Darülfününu'nda takrir ettiği dersleri, "*İstoria İzuçenia Voctoka ıf Yevrope i ıf Rossiy* (Şarkın Avrupa ve Rusya'da Tetebbu Tarihi)" unvanı ile 1912'de bastırıp neşretmişti. Ragıp Hulûsi Bey işte bu matbu kitabın bir kısmını tercüme etmiştir. Müellif bu eserinde ilk önce tarih yazmanın kadîm devirlerde, orta kurun Avrupasında ve İslâm âleminde hangi usullere tâbi olduğunu anlattıktan sonra tarihî tenkid (intikat) mevzuuna geçer. Badehu Avrupa âlimlerinin Şark tarihini tetkik etmelerinde müessir olan âmilleri ve bu tetkiklerin ne suretle vukua gelip, ne gibi neticeler verdiğini gösterir. Daha sonra Müslüman müverrihlerden tafsil ile bahseder ve XV. asırda Timur'la Avrupa münasebetinin ve Venedik elçileri raporları ile bahrî keşiflerin, Şarkı tetebbude Avrupa müverrihlerine ufku nasıl genişlettiğini anlatır. Tercüme olunan kısmı işte bu kadardır. Ve bu kısım, bütün eserin ancak üçte biridir. Tercüme olunmıyan kısımlarında, "XIX. asırda umumiyetle Önasiya'nın ve hususiyetle Küçükasiya'nın, yani Anadolu'nun tetkiki", "Rusya ve Müslüman Şark", "Sibir'in tetkiki", "Ortaasiya hanlıklarının tetkiki" gibi bizi çok alâkadar edebilecek mevzular vardır. Tercümenin tamamlanarak bir kitap halinde neşri çok faydalı olur zannındayım.

Edebiyat Fakültesi mecmuasının birinci senesi (1915), 3. ve 4. sayılarında çıkan "Tarihte Usul" adlı, Fransız müverrihi Gabriel Monod'dan tercüme edilmiş iki makale de, Fransız usulcülerinin efkârını hülâsa etmek itibariyle bir kıymeti haizdir.

Yine bu senede, yani 1915 te, İstanbul Maarifi Umumîye Nezareti, Seignobos ve Langiois'nin tarihte usule dair Fransa'da ve Osmanlı memleketinde çok rağbet görmüş *İntroduction aux Etudes Historiques* adlı eserini tercüme ettirmeye başlamıştı. Bu tercümenin bir kısmı, ancak altı forması, Matbaai Âmire'de tabolunmuştur. Seignobos ve Langiois'nin vuzuhla mümtaz bu eseri, tarihle meşgul olan fakat Fransızca aslından istifade edemiyen meslektaşlarımıza iyi bir rehber olabilirdi. Tamamlanamamış olması teessüfe şayandır.

1915 ile 1924 seneleri arasında mâlum olan vakalardan dolayı tarih usulüne ve tarih tedrisine dair müstakil eser veya makale intişar etmemiştir. Yalnız *Tarih-i Osmanî Encümeni* mecmuasının 1918-1921 senelerinde fasılalarla çıkan birkaç numarasında, tarihi tenkid veya intikat usullerinin, Osmanlı tarihinin ilk devresinde mehaz olan bazı vesikalara, "Feridun Bey münşeâtında" münderiç bazı menşur ve mektuplara tatbik edilerek, yakın zamanlara kadar mevsuk sayılan bu muharreratın tamamen uydurma olduğunu ispat eden çok değerli birkaç makale basıldı. Bu kıymetli ve orijinal tetkikatın muharriri, Cemiyetimiz azasından Mükrimin Halil Bey'dir. Bu müdekkik arkadaşımız Selçuk sultanının Osman Bey'e gönderdiği iddia olunan menşurlarla Orhan Bey'in bazı Türk hükümdarlarına gönderdiği iddia olunan mektupların mevsuk olmadığını, Harzemşahlardan Sultan Alâeddin ile oğlu ve bazı Türk hükümdar ve emîrleri arasında teati edilen mektuplardan intihal suretiyle uydurulmuş sahte şeyler (apokrifler) olduğunu ispat etti. Mükrimin Bey'in bu makaleleri, bir taraftan Osmanlı tarihinin ilk devrelerini bu uydurmalardan kurtarmaya yaradığı gibi, diğer taraftan da tarih usullerinin tatbik suretini öğretmek itibariyleitibariyle usulcülere faydalı bir tatbikat dersi olmuştur.

1924 ile 1929 seneleri arasında biraz evvel isimlerini saydığım mecmualarda, bilhassa tarih tedrisatına ait beş altı makale intişar etti. Bunların içinde Cemiyetimiz azasından Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Heyeti Reisi İhsan Bey'in "Tarih Tedrisatı Hakkında" ve Nurullah Ata Bey'in Fransızcadan tercüme edilmiş "Tarih Tedrisatının Vazifesi" başlıklı makaleleri ehemmiyetlidir. Her iki makale, *Terbiye* mecmuasının 1927 senesi 8. sayısında çıkmıştır. İhsan Bey, Seignobos'a tebean tarih tedrisinde gayenin halihazır cemiyetlerini anlamak olduğunu söyledikten ve bütün beşeriyetin tekâmülünü çok mücerret, umumî ve insanî bir nokta-i nazardan gördükten sonra milli nokta-i nazara rücu ederek, talebeye milliyet muhabbetinin ve vatan aşkının telkininde, tarihin kudretli nüfuzundan bugün her milletin istifadeye çalışmakta olduğunu tespit eder.

Nurullah Ata Bey'in M. Mitard'dan tercüme ettiği makalenin de esas davası, birçok karışık ve dolambaçlı mütâlaalarla tağlit edilmiş olmakla beraber, nihayet tarihin milli menfatlere hizmet etmesi lüzumudur. Mösyö Mitard'ın makalesi, Fransızların *L'enseignement Publîc* adlı mecmuasının 1827 senesinde çıkan bir nüshasında münderiçti. İleride tarihin tedris usullerinden bahsederken Mitard'ın dikkate şayan bu makalesine bir daha temas edeceğim.

Bu makalelerden başka tarih usullerinden bahseden iki mantık kitabımız da vardır. Liselerde tedris edilmek üzere Maarif Vekâleti'nce, 1929 da kabul edilmiş olan bu iki mantık kitabında, ilimlerin usullerinden, yeni metoidolojiden bahsolunurken, tarihte usul mevzuuna üçer beşer sahifelik yer ayrılmıştır. Bu kitaplardan birisi, Muallim Hasan Alî Bey'in, diğeri Muallim Ağaoğlu Tezer Hanım'ın eseridir. Hasan Alî Bey tarihte usulü, Tezer Hanım'a nispetle biraz daha tafsil etmiştir. Hasan Alî Bey'in bu mevzuda yalnız Fransızlardan değil, Almanlardan – bilvasıta – mülhem olduğu görülüyor. Hasan Alî Bey'in tarihte

usule dair Türkçe yazılmış makalelere, ezcümle Barthold'un tercümesine de göz gezdirmiş olduğunu tahmin ediyorum. Fakat Tezer Hanım, Fransızlara daha çok bağlı kalmışa benziyor; tarihin metodolojisine müessir olan bazı Almanların meselâ feylesof Hegel ve müverrih Ranke'nin nokta-i nazarları meskût geçilmiştir. Fransızlar hemen daima, orta kurunda ve yeni kurun başlarında, İslâm âlimlerinin, İslâm mütefekkirlerinin ki içlerinde Türklerin çok olduğu Şemseddin Bey'in konferansında izah ve ispat edildi, ilme ve fikriyata hizmetlerini saymazlar; klasik tarihten birdenbire Fransa'ya atlarlar. Almanlar ve Ruslar bu hususta biraz daha munsıftırlar. Almanlardan veya Ruslardan istifade ettiği için olacak ki Hasan Alî Bey tarihte usulün tekâmülünü gösterirken İbn-i Haldun'u da zikretmeyi unutmamıştır.

Ne olursa olsun bu ilk mantık kitabından, tarih muallimlerimiz hayli istifade edebilirler.

İşte Hanımlar, Beyler, tarih usullerine ve tarih tedrisatına müteallik bizde Türkçe yazılmış veya Türkçeye tercüme edilmiş eserlerden muttali olabildiklerimi söylemiş oldum. Tekrar edeyim ki çok değildir fakat çalışkan meslektaşlarımızın mesai yollarını hafif bir ışıkla aydınlatmaya kifayet edebilir.

Tarih usulü ve tarih tedrisi hakkında kendi dilimizde çıkan kitaplara dair bu kısa bibliyografiyi verdikten sonra artık tarih telif etmekte kabul edilmiş usuller mevzuuna geçebiliriz.

Muhterem meslektaşlarım,

Hepiniz bilirsiniz ki tarih binasının kerestesi, malzemesi, artık lisanımıza girmeye başlamış olan bir tâbir ile materyali vakalar (faitler)dir. Nasıl ki taşsız, ağaçsız, demirsiz bir ev inşa olunamazsa, vakıâlar toplanmaksızın da bir tarih binası kurulamaz. Vakıâların hakikî, yani şe'niyette olup geçmiş olması, tam bir Arapça tâbir ile "mavaka" olması lâzımdır. Vukuu haber verildiği halde aklen muhal ve gayri mümkün olan vakıâlar,

mavaka' sayılamaz, muhayyel vakıâlardır. Hayalî vakıâlardan kurulan tarih, tenkid rüzgârları önünde nihayet yıkılır. Bununla beraber, Garp ve Şark âleminde hayalî vakıâlardan veya hayalî vakıâlarla karışık hakikî vakıâlardan terkib edilerek inşa, olunmus tarihî binalardan bazılarının hâlâ yıkılmamış olduğunu bugün bile görmekteyiz.

Bir iki misal ile bu umumî ve mücerret sözlerimi izaha çalışacağım. Benim kadar ihtiyar değillerse bile, biraz yaşlı olan muallim arkadaşlarıma hitap ediyorum: Rüştiye, idadiye ve darülmuallimin mekteplerinde okurken "Kurunuulâ" ve "Ezmineikablettarihiye" hakkında size neler öğretmişlerdi? Mezopotamya'da ilk imparatorlukları teşkil edenlerden Asurîlerin, muhteşem, cihangir ve zevkperest kraliçesi Semiramis'i, düşman tarafından sıkıştırılınca büyük bir ateş yaktırarak hazinesi, karıları, cariyeleri ve köleler ile o ateşin üstünde cayır cayır yanıp ölen bedbaht Sardanapal'ı elbette hatırlarsınız. İyi bilmiyorum, Nemrud'u, Nemrud'un İbrahim'i ateşe atmasını, ateşin İbrahim'i yakmamasını da belki hikâye etmişlerdir. Son Babil kralı Baltazar'dan, onun bir işünuş meclisinde esrarlı bir el çıkıp saray duvarına "Mene, Thekel, Peres" diye bir muamma yazmasından bahsetmişlerdir. Bu masalların hepsi Ahdiatik'ten alınmış ve birer mavaka' gibi yazılmış, okutulmuştu değil mi? Hele kadîm tarihin bize daha yakın zamanlarında birdenbire peyda olup parlıyan bir Yunan medeniyetini, bir Yunan mucizesini nakletmemiş olmaları asla muhtemel değildir. İşte bu Zeus'un başından tamamen mücehhez doğan Athene gibi tabiatın böğründen tamamen medenî çıkan kadîm Yunan'ın bir müddet sonra Küçükasiya'nın ortalarına doğru medeniyet neşrettiği, Anadolu'nun medenî hayatının, Yunan harsi sayesinde başladığı hikâye olunuyordu.

Tarih derslerinizde Akdeniz'in şark sahiline yakın yaşıyan İbranîlere dair mutlaka çok tafsilât vermişlerdir. Küçücük bir sahada Osmanlı İmparatorluğu'nun ancak üç dört kazasını teş-

kil eden bir mıntakada hükümran olan Süleyman'ın mülkünü, bilmem hakikî vüs'at ve kuvvetinde size anlatabilmişler miydi? İtiraf ederim ki, ben Hazreti Süleyman İmparatorluğu'nu Kanuni Süleyman İmparatorluğu'ndan daha vâsi ve hattâ yalnız Âdemoğullarına değil mahiyetlerini anlıyamadığım bir takım mahlûkata da hükmeden harikulâde bir kudrette tasavvur etmiştim. Hele İbranî tarihinin ilk devirleri "Enbiyayı Beni İsrailin" hayatı, benim nazarımda bütün beşeriyeti, Çinliler, Hintliler de dâhil olmak üzere bütün beşeriyeti alâkadar eden cihanşümul bir ehemmiyet almıştı. O derecede ki insanın yeryüzünde zuhurunu bile onların hikâyeleriyle öğrenir, onların hesabıyla sayardık. Yeryüzünde yaşıyan insanların ensap silsilesi (jeneolojisi) Yahudi peygamberlerinin nesep ağacıyla köküne kadar gider; İshak, İbrahim, Nuh, İdris ve Şit vasıtasıyla ebülbeşer Âdem'e gelir dayanırdı. Ondan ötesi yoktu zira Âdem'i, bizzat Hallak-ı Cihan, çömlek gibi çamurdan yoğurup yapmış ve içine kendi ruhundan nefhetmişti. Yahudiler Âdem'in hilkatini senesi senesine hesap etmişlerdi: Bugünden tam 7516 yıl evvel!...

Yahudiler, Âdem'in yaratılmasından önce de neler olup geçtiğini mükemmelen biliyorlardı yani beşerin tarihine değil dünyanın ve bütün kâinatın nasıl kurulmuş olduğuna dair de vukufları kat'î idi. Kâinat altı günde halkolunmuştu. O halde hilkat-ı âlemden beri 7516 sene ve 6 gün geçmiş demekti...

Orta kurunun da bunlardan pek farklı olmıyan hikâyelerini ezberlemiştik. Meselâ Osmanlı tarihinde Osmanoğullarının tâ Âdem (Aleyhisselâm)'a kadar uzanan bir şecereleri vardı; Osman bini Ertuğurul bini Süleyman Şah bini Kaya Alp ilâ... diye uzanır ve gitgide Nuh Peygambere, yani ikinci ebülbeşere dayanırdı, sonra Osman Bey'in hiç de muasırı olmıyan Alâeddin Selçukî'nin "Osman Şah"a gönderdiği menşurlar birer hakikat gibi öğretilerek Osmanlı Beyliği'nin meşru tevellüd vesikası tespit edilmiş olurdu.

Bütün bu gayri vaki vakıâlar, tarihî usullerin tekâmülü sayesinde tarihten dışarıya atılabildi.

XIX. asrın ilk yarısından beri, tarihi tenkid, ikinci tabirle tarihi intikat usulleri çok işlendi ve birçok vakıâlar bulunup tespit edildi. Tarihi tenkidin süzgecinden geçirilirken üstte kalmıyan haberler, rivayetler reddedildi. Bu suretle evvelleri tenkidsizce kabul ve nakledilegelen gayri vaki vakıâların çoğu, tarihte kadro harici kaldı.

Biraz evvel zikrettiğimiz misalleri tekrar ele alırsak şunları görüyoruz: Arkeoloji keşifleriyle meydana çıkan eski yazı ve vesikalardan anlaşıldı ki, kraliçe Semiramis bir hükümdar değil bir ilâhedir. Sardanapal şe'niyette mevcut olmıyan mevhum bir adamdır, ona isnat olunan maceralar ise masallardan ibarettir. Baltazar'ın sarayında havada el peyda olup, duvara ateşten yazı yazması, ise ötekilerden daha cür'etli bir uydurmadır...

Uzun zamanlar şüphesiz bir hakikat gibi yazılan ve okutulan Yunan mucizesi de artık kimsenin müdafaa edemiyeceği bir faraziye haline düştü. Arkadaşımız Hasan Cemil Bey'in birkaç gün evvel dinlediğiniz kıymetli konferansında, bu faraziyenin hakikatten ne kadar uzak olduğunu gördünüz ve anladınız ki Anadolu'nun garbında, Ege Denizi havzasında ilk çiçeklerini açan İyon medeniyeti, yalnız Mısırdan değil, Anadolu ortalarından, Girit'ten, Mezopotamya'dan ve bunlara da Ortaasiya'dan gelen pek eski medeniyetlerin tevali ve terakkisinden ibarettir. Arkeolojinin XIX. asır sonlarında ve XX. asır başlarında meydana çıkardığı vesikalar, klasik Yunan medeniyetinin menşelerini izah etti. Yunan medeniyeti hattâ İyon'da başlamadan çok önce Eti (Heti) medeniyeti denilen bir medeniyetin Anadolu ortalarında hâkim olduğunu ispat eyledi. Anlaşıldı ki Anadolu medeniyeti Yunan harsı ile başlamamıştır; bilâkis Yunan medeniyeti Anadolu harsından doğmuştur.

İbranîlerin maddî kudretlerine, Süleyman krallığının vüs'at ve ehemmiyetine dair bir fikir edinmek için, Yakın Şark haritasına

şöyle bir göz gezdirmek kâfi idi. Fakat skolastik zihniyet, tarihi haritadan takip etmek lüzumunu hiç hatırlamamıştı. Coğrafya, tabiî bir surette bu mukayese hevesini uyandırarak Süleyman İmparatorluğu'nun aşağı yukarı Karadağ Beyliği kadar bir şey olduğunu gösterdi...

Hele hilkat-i Âdem ve hilkat-i kâinat meseleleri... XIX. asırda dünya yuvarlağının toprak denilen kabuğu kazıla kazıla, 7 bin, 8 bin değil, daha pek çok bin seneler evvel ölmüş insanların kemikleri meydana çıkarıldı. Ebülbeşerden önce de benibeşer yeryüzünde mevcut demekti! Ahdiatik'in hikâyeleri, bu maddi deliller önünde artık ayakta duramadı.

Ahdiatik'in mevsuk ve mukaddes olduğuna inanan Yahudi ve Hıristiyanlar bile yanlışlığı bu kadar aşikâr olan vakıâlar üzerine inat ve ısrar etmiyerek, bazı tefsirlere kalkışmak zaruretini duydular.

Orta kurundan misal aldığım, şecere-i Âli Osman ile *Münşeat-ı Feridun*'daki menşur ve mektupların uydurma ve sahte olduğu kat'î bir surette ispat edildi.

Bu vakıâlardan bir şey bilhassa hatırımızda kalmalıdır: Hakikî ve şe'ni olmıyan mevhum vakıâların da, birer mavaka' (fait) gibi tarihe girmiş ve uzun müddet tarihte yaşamış olmaları vakidir. İleride göreceğiz ki, şu veya bu tesirlerle bazıları hâlâ muhafaza edilmektedir.

Arkadaşlar,

Bilirsiniz ki, vakıâlar bizim öteden beri mehaz, Almanların kaynak (memba-quelle) ve Fransızların vesikalar (documents) tâbir ettikleri malzemeden seçilip alınır. Mehazlar mütenevvidir. Lâkin asıl tarihî devreye ait başlıca mehazlar, üstünde yazı bulunan taşlar, tuğlalar, madenler, papiruslar, kemikler, deriler ve kâğıtlardır. Bunlar kitabe, kitap, mektup, gazete vesaire halinde bulunur. Bunların mündericeleri ekseriya hakikî ve hayalî

vakıâları birbirine karıştırarak nakleder; hakikî vakıâları uydurmalardan ayırt etmek müşkildir. Mehazlardan hakikî vakıâları arayıp çıkarmak için tarihi tenkidin koyduğu bir takım usuller vardır. İşte bu usuller iyi istimal olunursa, hakikî vakıâları bir dereceye kadar arayıp bulmak ve tespit etmek kabil olabilir.

Bu usullere göre, evvelâ membalardaki yazıların okunması, sonra o okunanın anlaşılması, daha sonra okunup anlaşılan yazıda menkul vakıâların tarihi tenkid kaidelerine göre tetkik edilerek hakikî ve mevhum vakıâların tetkik edilmesi lâzımgelir. Bu işler, hiç de basit ve kolay değildir. Yalnız yazıların okunması bile büyük bir mesele teşkil eder. Meselâ Orhon Kitabeleri'ndeki eski Türk yazısı, 1200 şu kadar yıldan beri mevcut iken, 40-50 yıldan beri ancak okunup anlaşılabilmiştir. Etilere ait Anadolu'daki yazıların bir kısmı henüz okunamamıştır. Bugünlerde bir Alman ve bir Leh âlimi, Eti hiyerogriflerini okumaya muvaffak olduklarını iddia ile neşriyatta bulundular. Ne kadar muvaffak olduklarını bir müddet sonra anlıyabileceğiz. Yalnız sabit olan şudur ki Eti hiyeroglif yazısı ile eski Girit ve eski Kıbrıs yazılan arasında hemen aynı denilebilecek bir benzerlik vardır.

Böyle uzaklara gitmiyerek, Osmanlı tarihinin iki üç asırlık mehazlarını mevzubahsedersek, size sorarım, siyâkat yazısı ile yazılmış hesap defterlerini adamakıllı okuyabilecek, ıstılahlarını hakkıyla anlıyabilecek kaç Türk'e bugün rasgelebiliriz?

Çince hâlâ yaşayan bir dildir. Eski Türk tarihine dair birçok mâlumatı Çince yazılmış kitaplardan almak lâzımdır. Garp âlimleri arasında Çince okuyabilenlerin bulunduğu mâlumdur; lâkin bazen aynı harfi, aynı cümleyi hepsinin aynı surette okumadıkları da meçhul değildir. Sonra Çin dilinin, zaman geçmesiyle uğradığı istihalelerden başka, Çinlilerin bazı harfleri, bazı kelimeleri telâffuz edememekte oldukları da muhakkaktır.

Meselâ birkaç sene evvelisi Çin'de bulunan Kreps adlı bir Alman diplomatının Çinlilerce kullanılan ismi, mana delâleti

ile Sîa-Mo idi. Von Fostow adlı diğer bir Alman diplomatının ismini de yazabilmek için bulunabilen Çin harfleri, nihayet şu telâffuzu temin edebilmişti: Busidav. Çinliler, Almanya'ya Dego (fazilet memleketi), Fransa'ya Fago (kanun memleketi), Danimarka'ya Dango (kırmızı memleket) demekte imişler ki, bu kelimelerin muayyen manası olmakla beraber Deutschland, France ve Danimarka'nın ilk harflerini de ihtiva eder. Harf ve telâffuz müşkilâtından ve daha başka bazı sebeplerden dolayı Çinliler, Türk kelimesini de Tukyu diye telâffuz ve o suretle tahrir etmişlerdir. Hun'u da Hiyung-nu yapmışlardır. Garbın Çince bilmek iddiasında bulunan uleması tarafından evvelâ Mete sonra Mota, Motonu tarzlarında okunan Türk Hun imparatorunun asıl ismi Bağatur (Bahadur) olduğu ve Çince harflerinin hakikatte buna tekâbül ettiği muahharan iddia olunmuştur.

Çin harflerini okumaktaki güçlük, sonra bu harflerin telâffuzundaki degişiklik, Çin membalarından istifade etmiş olan Avrupalıların, ne kadar hataya düşebilmek ihtimallerini gösterir...

Mehazlar okunduktan, anlaşıldıktan ve tenkid edilip hakikî vakıâlar tespit edildikten sonra müverrih, tarih binasını yapmak üzere, sağlam malzemeyi hazırlamış olur. Artık iş bu malzemeden binayı kurmaya, tarihi inşaya kalır. Bu da çok zordur. Mehazların tahlil ve tenkidile toplanan vakıâları, şimdi mantıkî bir teselsülle sıralayıp, vakıâların taallûk ettiği muayyen zamanı olduğu gibi yaşatmak lâzımdır. Bunun ne kadar müşkil olduğunu anlamak için, kendinizin fail veya şahit olduğunuz hakikî vakıâları, vukuundan bir müddet sonra nakil ve hikâye etmek istediğiniz zaman uğradığımız zorluğu bir düşününüz... Şehadetinizi, enfüsî (subjectif) unsur hiç karıştırmadan, tam olup geçtiği gibi şey'i (objectif) bir surette söyliyebilir misiniz? Bu böyle olunca, yaşadığımız zamandan yüzlerce ve binlerce sene önce olup geçen vakıâları ardarda dizerek, maziyi olduğu gibi ihya etmek ve buna enfüsî hiçbir şey karıştırmamak ne derece

müşkil olduğu anlaşılır. Vakıâlar arasında mutlaka açıklıklar kalır; vakıâlar zincirinin bazı halkaları mutlaka eksiktir. Bu açıkları, mantıkî düşüncelerle, istinbatlarla, mukayeselerle bazen hadsî (intuitif) buluşlarla doldurmak, eksik halkayı bizzat imal edip koymak icap eder. Müverrih mutlak bir surette yalnız hakikati bulmak iradesiyle hareket ederse bile, acaba tamamen muvaffak olabilir mi? Hâlbuki Avrupa'da sırf hakikati aramak için çalışan müverrihler, hiç de o kadar çok değildir. Müverrih tarihini inşa ederken, şu veya bu gaye ile evvelden düşünülen bir davanın ispatına çalışmak emelinden ekseriya kurtulamaz.

Avrupalı müverrihlerin, haydi hepsi demeyeyim, çoğu şuurlu bir surette veya tahteşşuurlarının tesiri altında, muayyen bir gayeye müteveccih nazariyelerinin ispatı maksadıyla vakıâları terkib, tarihi inşa ederler, nazariyelerine uygun olmıyan vakıâları unutmuş görünürler yahut çok silik gösterirler, maksada uygun vakıâları ise kabartırlar, şişirirler...

Müverrihlerin faraziye kurarken, gözettikleri gaye mütenevvidir, hepsini sayabileceğime hiç de emin değilim. Birkaç misal söylemekle iktifa edeceğim. Müverrih ya muayyen bir din, bir mezhep, bir ırk, bir kavim, bir millet, bir hanedan yahut iktisadî veya içtimaî bir meslek, siyasî bir fırka menfaatini gözeterek tarihini inşa eder. Meselâ Ahdiatik, bir din ve bir kavim menfaati gözetilerek eski zamanda yazılmış, asla şey'î olmıyan tarihî terkiblerin en meşhur misallerinden sayılabilir. Ahdiatik'in muharrirleri, şuurlu bir surette hakikati ideale kurban etmişlerdi. Ahdiatik toplanırken bazı hakikî vakıâlarla birçok uydurma vakıâlar birbirlerine mezcedilerek Yahudi dininin ve Ben-i İsrail kavminin menfaatine hâdim bir tarih inşa edilmek istenmiştir.

Avrupa'da tarih usullerine itina edilmiş gibi gösterilerek yeni yeni yazılan tarihlerin ekserisinde hattâ hemen hepsinde, Avrupa medeniyetinin mazi ve halde başka medeniyetlere mütefevvik, Hıristiyan dininin başka dinlerden üstün Ârî namı

verdikleri itibarî bir insan fasilesinin başka insan zümrelerinden yaradılış itibariyleitibariyle daha yüksek olduğunu okumaktayız. Avrupalı müverrihler, bu müddealarını (these), istikra usulü ile ispata kâfi vakıâları objektif bir surette toplayarak değil müddeaya uygun vakıaları cemedip uygun olmıyanları ihmal etmekle ispata çalışırlar... Bundan başka, bugün Avrupa'da yazılan tarihlerin, Alman, İngiliz, Fransız, Islav veya İtalyan müverrihler tarafından yazılmış olmasına göre, muayyen zamanların şekil ve renkleri hayli değişir. Meselâ orta kurunu bir Fransız veya bir Alman tarihinden okuduğumuz zaman, tam aynı bir levha önünde bulunmayız. Burada kavmî endişelerin, kavmî menfaatlerin tesiri pek zahirdir. Demin tarihte usule dair, Türkçe mevcut kitaplarımızdan bahsederken, Ağaoğlu Tezer Hanım'la Hasan Alî Bey'in telif ettikleri iki mantık kitabından bahsetmiştim. Bu kitaplar tarih olmadığı halde, onlara şöyle sathî bir göz gezdirilince, Tezer Hanım'ın Fransızlardan, Hasan Alî Bey'in Fransız ve Almanlardan istifade etmiş olduğunu anlarız. Çünkü Tezer Hanım, tarih usulünün hemen münhasıran Fransızlarda inkişaf etmiş olduğunu gösterir; Hasan Alî Bey ise bu inkişafta Almanların rolünü de tebarüz ettirir. Böyle gayri siyasî görünen bir mevzu üzerinde bile, her kavim kendi rolünü daha ehemmiyetli göstermeye çalışmaktadır. XVIII. asrın fikir hareketinde Fransız müverrihleri, Almanların hizmetini zikretmekten mücteniptirler. Meselâ Fransız harsı ile daha çok ünsiyet peyda etmiş olan bizlerin, birkaç gün evvel Hasan Cemil Bey'in konferansında derin fikirleri izah edilen Herder'e dair ne kadar mâlumatımız vardır. Hâlbuki onun kısmen muasırı olan Rousseau'yu az çok tanımayanımız kalmış mıdır?

Siyasî sahâlârda kavmî menfaatlerin tarih inşasındaki tesirlerinin en bâriz bir misalini, zamanımızda gözümüzün önünde olup geçmiş, mühim ve cihanşimul bir vakıânın tasvirinde görebiliriz. Umumî Harbin sebepleri ve zuhur sureti, alelhusus harp mesuliyeti meselesi anlatılırken, bir Alman ve bir Fransız

müverrihin vakıâları birbirlerinden ne kadar farklı olarak teselsül ettirdiklerini hepiniz az çok bilseniz gerek.

İşte bütün bu misaller, muayyen bir din, bir kavim veya zümre menfaatine göre tarihin yazılmış ve yazılmakta olduğunu kâfi derecede anlatır sanırım. İktisadî veya içtimaî bir mesleğe göre tarih inşasının misallerini bilhassa bugün çok kolay ve açık görmek kabildir. Bilmem içinizde merak edip de sosyalist ve komünist müverrihler tarafından yazılmış umumî ve hususî tarihleri gözden geçiren oldu mu? Marksizm mesleğine göre yazılan bir tarihle öteden beri mer'î usulle yazılmış tarihleri karşılaştırıp mukayese edenleriniz var mı? İçinizde böyle bir zahmeti ihtiyar eden olmuş ise, aynı mevzu üzerine ve aynı senede yazılmış iki eserin ne kadar farklı olduğunu elbette müşahede etmiştir. Aynı memlekette yazı yazan müverrihler bile içtimaî ve siyasi akidelerine ve mizaçlarına göre, tarihî terkibleri hayli değiştirirler. Meselâ sosyalist Jaures'in yazdığı *Fransa İhtilali Tarihi* ile klasik bir şekle giren Fransa İhtilali tarihi hiç de aynı değildir...

Münhasıran vakıâlardan istikra yolu ile hüküm verileceği yerde, işte böyle muayyen menfaatlere, muayyen gayelere nazaran vakıâların seçilip toplanması ve teselsül ettirilmesidir ki, tarihte geçmiş zamanların hayatını aynen değil, muayyen bir nokta-i nazardan irae eder...

Meselâ klasik Yunan ve Roma tarihi, ona raptolunarak devam ettirilen Avrupa tarihi, yakın zamanlara kadar artık kat'i sayılan pek muayyen bir çerçeve içine sokulmuştu ve bu tekrar olunup gidiyordu. Bu şemaya göre medeniyet, Mısırlıların, Keldanî ve Asurîlerin bazı tesiri olmakla beraber, asıl Yunan'da doğmuş, oradan Roma'ya geçmiş, Yahudilerin Ahdiatik'inden feyz alan Nasraniyetle yeni bir şaşaa kazanmış ve sonra müverrihin milliyetine nazaran İtalyanlara, Fransızlara veya Germenlere intikal etmişti. Ve şimdi bu milletler Yunan ve Hıristiyanlık ocaklarından yakılan medeniyet meş'alesinin hâmili idiler... Medeniyetin

tarihî seyir ve tekâmülünde Yunan-Roma ile Hıristiyan Avrupa'nın dışında kalan kavimler, ya tamamen ya kısmen barbar sayılıyorlardı. Vaktiyle Yunan ve Roma'nın hudutları haricinde kalan kavimlere verdikleri bu hakaretli vasfı, Avrupalılar da kendilerinden başka kavimlere bahşetmişlerdi.

Bu misaller, Avrupa'da yazılan ve neşrolunan tarihleri ne kadar dikkat ve ihtiyatla okumak lâzımgeldiğini ve Avrupa'da çıkan tarihlerin iddialarını tetkik ve tenkidsiz kabul etmek doğru olmadığını gösterir.

Muhterem meslektaşlarım,

Şimdiye kadar size tarih inşasında mevzu usullerden ve bu usullerin Avrupa'da nasıl tatbik edilmiş olduğundan bahsettim. Gördük ki usuller çok mükemmeldir; tamamen tatbik edilse, edilebilse belki mazinin hakikî hayatını ihya edebilir. Yine gördük ki, bu usuller tamamıyla tatbik edilememiş veya edilmemiştir. Bunların da sebeplerini anlatmaya çalıştık. Tarihin cem ve inşasında mevzu kaidelerin hakkıyla tatbiki kabil olamamıştır. Daima o kaidelere, dinlerin, kavimlerin, zümrelerin, mesleklerin menfaat ve ihtirasları galip gelmiştir. Çünkü hemen hiçbir müverrih, kendi ruhunun ve muhitinin üstüne çıkamamıştır, çünkü müverrih riyaziyeci veya kimyager gibi kendi ruhu ile rabıtalı bir muhitin haricinde kalan bir mevzu üzerinde çalışmıyor.

Şimdi, pek umumî bir surette anlatmaya çalıştığım tarih usulleri ve bunların Garpta tatbiki mevzuumu burada keserek, İslâm âleminde ve Osmanlı Türklerinde yazılan tarihlerden nihayet Türkiye Devleti'nde yazılan ve okutulan tarihlerden bahsetmeye başlıyabiliriz.

II

Muhterem meslektaşlarım,

Osmanlı İmparatorluğu'nu tesis eden Türkler arasından çıkan müverrihler, umumî tarih yazdıkları zaman, İslâm müverrihlerince makbul şemayı kullanmışlardır. Bu şemaya göre, İslâm

camiasının teessüsünde en mühim âmillerden olan dini, İslâm dini, tarihin ana hattını teşkil eder. Ve bu dinin ilâhiyatta, tarihte, hukukta hakikat dediğini, mutlak bir hakikat olarak kabul etmek farzdır. İslâm dini, bilirsiniz ki, Ben-i İsrail ve Nasara dinlerinin ıslah edilerek devamıdır. İslâm Peygamberi bizzat bu nokta-i nazarı kabul etmiştir. Buna binaen Müslümanlar, Ben-i İsrail ve Nasara dinlerinin an'anelerinden birçoğunu benimsemişlerdir. Ahdiatik ile onun şerh ve haşîyeleri, Ahdicedit ve bunun Hıristiyanlarca apokrii (sahte) sayılan nüshâlârı ve bu iki ana kitaba istinaden yazılan Yahudi ve Hıristiyan tarih edebiyatı, İslâm'dan evvelki zamanlara ait haberleri öğrenmek için Müslüman müverrihlerine mehaz olmuştur. Evvelce de söylemiştik ki, Ahdiatik yalnız tarihten değil, tarihten evvelki zamanlardan da bahseder; dünyanın ve hattâ bütün kâinatın nasıl halkedilmiş olduğunu bile haber verir. Müslüman tarihleri de, Ahdiatik'e göre, kâinatın yaratılışından, dünyanın kuruluşundan, Âdem'in halk olunuşundan başlıyarak Ben-i İsrail tarihine geçerler ve oradan Yahudi haberlerine biraz Arap an'anesini de karıştırarak bir teselsül yapar ve Araplara gelirler. İslâm'dan evvel Arapların ahvalini cahiliyet (barbarlık) zamanı diye kısaca anlattıktan sonra İslâm'ın zuhurunu, bir hayli harikavî hâdiselerle yani hayalî vakıâlarla mezcedip hikâye ederler. Daha sonra İslâm'ın intişar ve istikrarı ve İslâm âleminde zuhur eden müteaddid devletlerin takallûbatı hakkında umumî mâlumat verirler. Müslüman müverrih, hangî hükümdarın tebaasından ise, onun devletini biraz daha tafsil ve methiyle nakleder. İslâm âlemi haricinde kalan akvam hakkında verdikleri mâlumat gayet kıttır.

Şu söylediğimiz umumî şemaya, diğer bir iki membadan gelen haberlerin de tesiri olmuştur. Bu membalardan birisi Fürs, diğeri Türk an'aneleridir. Fürs an'anesi, İslâm tarihine Türk an'anesinden daha evvel ve daha fazla tesir icra etti. Fürs an'anesi de, Ahdiatik gibi, kâinatın yaradılışını ve Âdem'in yeryüzünde zuhurunu bilmek iddiasındadır, bütün bu tarihten

evvelki zamanları destanî bir tarzda hikâye eder. Fürslerin ilk tarihi devrelerine ait tarih de nihayet bir destan, bir efsane mahiyetinde idi. Müslüman müverrihler, bazan Yahudi hikâyeleriyle Fürs efsanelerini mezcederek bir terkib yapmak istemişlerdir. Fürs an'anesinin İslâm tarihine tesiri, Peygamber zamanından itibaren meşhuttur. Türk an'anesinin tesiri ise, Türklerin İslâm âlemine hâkim olmalarından itibaren kendini gösterir.

İlhanlılardan Olcayto Sultan Mahmud'un veziri olan Reşidüttin tabip riyaseti altında, XIV. asır iptidalarında toplanmış bir tarih heyetinin mesaisiyle telif olunan *Camiüttevarih*, bilirsiniz ki dünyada mâlum olan ilk cihan tarihidîr. Bu tarih heyetinin azası arasında Türkler, Fürsler, Araplar, Yahudiler olduğu gibi Çinliler ve Frenkler de vardır. Bu heyet Yahudi, Fürs ve Türk an'anelerini cem'e ve bir dereceye kadar telife çalışmıştır.

İslâm âleminde Arapça, Fürsçe ve Türkçe yazılan ve miktarı pek çok olan umumî tarih kitaplarının hemen cümlesi, şimdiye kadar arzetmeye çalıştığım şemaya göre telif edilmiştir. Bunlar arasında İbn-i Haldun'un tarihi, tarihinden ziyade, o tarihin, tarih usulünden ve tarih felsefesinden bahis "mukaddime"si *Mukaddime-i İbn-i Haldun* tek bir istisna teşkil eder. XIV. asır sonlarında eserini yazan bu mütefekkir müverrih, tarihi pragmatik usul ile yazmak yoluna, Avrupalı müverrihlerden 4 asır evvel girmiştir.

Osmanlı müverrihlerine gelince, bunların hemen hepsi, Tanzimat devrine kadar İslâm müverrihlerinin azim ekseriyetince muteber olan çerçeveden harice çıkmamışlardır.

Orta devir Osmanlı müverrihlerinden olan Müneccimbaşı'nın *Sahaifül Ahbar* adlı umumî tarihini misal olarak alabiliriz. XVII. asır ortalarında Arapça yazılıp, XVIII. asrın ilk rub'unda Türkçeye tercüme olunan bu kitabın müellifi Müneccimbaşı Derviş Ahmet Efendi ve mütercimlerinden biri de meşhur şair Nedim'dir. *Fihrist*'ine şöyle bir göz gezdirirsek görüyoruz ki; tarihin tarifine ve tarih telif etmedeki "adap ve şeraite", yani

bugünkü tabirle tarihte usule dair kısa bir mukaddimeden sonra, âlemin ve Âdem'in hilkatine geçer, sonra Yahudi peygamberlerinden ve İslâm'ın zuhurundan bahseder. Sonra Fürs an'anesine göre İran ahvalini, Arap an'anesine göre Arap hükümdarlarını ve İslâm müverrihlerinin muttali oldukları kadar "Mülk-ü Rum" ile "Süryaniyyun, Asuriyyun, Ninviyyun ve Babiliyyun padişahla"nı zikreder. Daha sonra "Hint, Çin ve Türk padişahları" gelir. Arada, Ahdiatik'e göre Yahudi tarihinden de kısaca bir bahis vardır. Daha sonra badelislâm zuhur eden devletlerin zikrine başlar ve bildiğimiz sıra ile Emevîler, Abbasiler, Endülüs Emevîleri... vesaire hakkında mâlumat verir. Bunlar arasında "Efrasiyap evlâdından Türkistan Hakanları, Mülûk-ü Cengiziye, Deşti Kıpçak ve Hacı Tarhan ve Kazan Hanları, Tuli evlâdından Hıta Kaanları" gibi Türk hükümdarlarına ait bahislerde mevcuttur. Nihayet kitabın III. cildinin 265. sahifesinden başlıyarak sonuna kadar 484 sahifesi Osmanlı Devleti'ne hasredilmiştir. Kitapta, Osmanlı Devleti hakkında başka devletlere nispetle çok daha tafsilli mâlumat verilmiştir. Unutulmamalı ki burada Osmanlı tarihi, Osmanlı Devleti'nin zuhurundan, IV. Mehmet'in son zamanlarına kadar ancak devam eder.

Sahaifül ahbar'ı, Osmanlı Türkleri tarafından Tanzimat'a kadar yazılmış, umumî tarih kitaplarına bir tip olarak kabul edebiliriz. Bu kitapta tarihten evvelki zamanlar, Ahdiatik haberlerine ve Fürs efsanelerin göre tespit edilmiş, tarihî devirlerin de iptidasında, yine o membalar, hemen hiçbir tenkide tâbi tutulmaksızın kabul olunmuştur. Şark âlemi, Asiya ahvali ve bilhassa Müslüman devletler tarihi hayli tafsil ile mezkûrdur. Fakat Hıristiyan âleminden İslâm âlemine en yakın olan Bizans vekayiinden biraz bahsolunursa da, Merkezî ve Garbî Avrupa ahvali çok ihmal olunmuştur.

IV. Mehmet zamanı (1648-1537) biliyorsunuz ki Fransa krallarının en meşhuru olan XIV. Louis devrine (1648-1715) tesadüf

eder. Kanunî Süleyman'dan itibaren Osmanlılarla Fransızlar arasında hayli sıkı münasebat vardı. IV. Mehmet zamanında da bu münasebet devam ediyordu. Bununla beraber kitapta Avrupa devletlerine, Avrupa kavimlerine dair sarih ve mufassal mâlumata rasgelinmez. Demek oluyor ki, Tanzimat'tan önce yazılan umumî tarih kitaplarımızın tipik şekli, bir Şark ve İslâm tarihidir. İslâm âlemi haricinde kalan memleketlerin ahvaline o kadar ehemmiyet verilmemektedir. Bunun yalnız bir iki istisnası vardır. XVII. asır Osmanlı müverrihlerinden Peçevî İbrahim Efendi, tarihinde Garp membalarından istifade etmiştir. Yine XVII. asır Osmanlı Türk münevverleri arasında geniş vukufu ve kavrayışlı zekâsı ile temeyyüz eden Kâtip Çelebi, Latinceden bir Avrupa tarihini, kendi nezareti altında tercüme ettirmiş ve zatî tadil ve tashihleriyle âdeta bir telîf haline getirmiştir.

Muhterem meslektaşlarım,

Şark ve İslâm tarihleri tarzında Garp Türkçesi ile yazılan bu eserlerin fayda ve mahzurları vardır. Bence birinci ve en mühim faydası, umumî tarihi hasım olan bir âlemin rüyeti zaviyesinden görmiyerek, birçok rabıtalarla birbirine bağlı bir âlemin görüş noktasından müşahede ve tespit etmek hususudur. Ameli mahzurlarından, belki en mühimi, daima müsademe halinde bulunan Hıristiyan âleminin ahvaline gereği gibi vâkıf olamamaktır.

Bu tarihlerin birtakım noksan ve hataları da az değildir. Meselâ Osmanlı Türklerinin mensup oldukları Türk ırkına ve Türk kavimlerine ehemmiyetleri derecesinde bir mevki ayırmıyor ve Türklerin ahvaline sırf Müslümanlık ve Sünnilik gözlüğü ile bakıyorlardı. Eski Osmanlı müverrihlerinin bu nakiselerini bir derece mazur görebiliriz; çünkü o zamanlar milli hisler, milli fikirler, İslâm camiası içinde eriyip mahvolmuş gibi idi. İran'da ve Türkeli'nde daha evvelleri zuhur etmiş olan milli iddialar Şuubiye davaları da çoktan unutulmuş gitmişti. Bu tarihlerde hakikî vakıâlar arasına hayali vakıâlar çok karıştırılmıştır. Ez-

cümle "Hilkat-ı kâinat" ve "Hilkat-i beşer" kısımları, Ahdiatik'in haberlerine göre naklediliyordu. Mucize ve kerametler, hakikî vakıâlarmış gibi hikâye ediliyordu.

Tanzimat arifesinden itibaren, Osmanlı müverrihlerinin umumî tarihe nazarları yavaş yavaş değişmeye başlar, mütemadî mağlûbiyetler neticesi olarak, Hıristiyan Avrupa ahvaline de ehemmiyet vermek zarureti nihayet hissolunur. Garp lisanlarına vâkıf olan Hıristiyan ve Müslüman Osmanlılar arasında Garbın tarihî eserlerinden istifadeye, hattâ tercümeye kalkışanlar görünür. Fakat bunlar pek azdır. Asıl Garp tarihlerinden istifade, ancak Tanzimat devrinde meşhuttur.

Abdülâziz zamanında, Ahmet Vefik Efendi (Türkçü Ahmet Vefik Paşa), yeni açılan Darülfünun'da ilk defa "Hikmeti Tarih" unvanı ile bir tarih-i umumî dersinin takririne başlamıştı (1863); fakat bu ders pek çabuk inkıtaa uğradı. Bu derslerin hülâsasını ihtiva eden küçük bir risale matbu olarak mevcuttur. Umumî tarihin en kadîm devirlerine müteallik ve hurafelerden tamamen tecrit edilememiş bazı mâlumatı ihtiva eden bu natamam risaleden müderrisin az çok Garp usulü ile tedrisatta bulunmak istediği anlaşılmaktadır.

Ahmet Vefik Efendi'nin Darülfünun derslerinden beş altı sene sonra 1868'e doğru, Babıâli tercüme odası hulefasından Ahmet Hilmi Efendi, Çembers adlı bir İngiliz'in umumî tarihini Türkçeye tercüme etmiştir. Bu mâlumatı bana meslektaşım İhsan Bey verdi. Yine o sıralarda, sonraları Sadrazam olan Tevfik Bey'in bir umumî tarih tercüme ettiğini de diğer meslektaşım Köprülüzade Fuat Bey söyledi. Fakat bu iki kitabı bulup görmek bana henüz nasip olmadı.

Ahmet Hilmi Efendi'nin ve Tevfik Bey'in bu tercümelerinden iki üç sene sonra Ahmet Mithat Efendi'nin hudutsuz tahrir faaliyeti başlar. Muasırlarının yazı makinesi lâkabını taktıkları bu yorulmak bilmez muharrir, 1870'te *Hace-i Evvel* unvanı altında

bir külliyat çıkardı ve bunun bir cüzünü umumî tarihe tahsis etti. Bundan bir sene sonra da, neşrettiği *Kâinat* külliyatı içinde, her milletin tarihinden ayrı ayrı bahsederek "bir umumî tarih" ortaya koydu.

Tanzimat devrinin sonlarında, umumî tarihin Osmanlı müverrihlerince kabul edilmiş şeması, alt üst olacak bir dereceye gelir. Yine o sıralarda; Garp eserlerini okumak sayesinde, Türk âlemine dair mâlumat artar, insiyakî olan milli his uyanır ve inkişafa başlar.

Meslektaşlarım,

Garptan istifade edilerek ve Türk âlemine ehemmiyet verilerek yazılan ilk umumî tarih kitabı, Süleyman Paşa merhumun *Tarih-i Âlem*'idir. 1876'da telif olunan bu umumî tarihin elde bulunan matbu nüshası tamam değildir. Yalnız bir ciltlik "Kurun-u Ûlâ" kısmı var. İdadî mekteplerinin ikinci senesinde tedris olunmak üzere telif edilen bu kısım 1000 sahifeye yakındır (Bizim kitapları uzun bulanların kulakları çınlasın!). Ve bu bin sahifenin 144 sahifesini, Türkler işgal eder. Süleyman Paşa, *Tarih-i Âlem*'i telif ederken İbnül Esir, İbn-i Haldun, Ebül Feda gibi Şark eserlerine müracaat ettiğini, fakat kitabın asıl mehazlarının Fransızca kitaplar olduğunu beyan eder. Bu Fransız membaları arasında, de Guignes'in *Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-i Umumîsi* adlı meşhur kitabı mühim bir mevki tutar. Eski tarih kitaplarımızdan çok farklı olan bu kitabın "Hilkat-i Âlem ve Küre-i Arz" başlıklı mukaddimesinde artık Ahdiatik hikâyelerini görmüyoruz; onun yerine Garbın o zamanlar muteber olan nazariyeleri konmuştur. Ancak bu nazariyeleri Ahdiatik'in haberleriyle telife çalışan bazı satırlar da ilâve olunmuştur... Bilmiyorum bu ilâveleri, Süleyman Paşa, Garp nazariyelerini vicdanî itikadıyla telif için mi yazmıştır, yoksa haricî şeraiti mi nazarda tutmuştur? Müellif, "Hilkat-i Âdem"den itibaren de birkaç sahife (6 sahife) Ahdiatik hikâyesi yazmak lüzumunu hissetmiştir. "Ezminel

evveliye" dediği bu kısmı İbranî tarihinden ayırarak Mısır'a geçmiş ise de, İbranîler tarihinde yine Ahdiatik rivayetlerini az bir tasfiye ile nakletmiştir. İran bahsinde Piştadiyan ve Kiyaniyan sülâlerinin efsanevî olduğuna işaret olunmuş ise de zikrinden büsbütün sarf-ı nazar edilmemiştir. İran'ın tarihi kısmı ile Yunan, Roma tarihleri Garp (Fransız) kitaplarından alınarak yazılmıştır. Kitabın umumî kadrosu, Avrupa kitaplarındaki tasnife yakındır. Süleyman Paşa, ırk hissini ve milliyet fikrini duymuş ve anlamış bir adam olduğundan, kitabında Türklüğe çok yer ayırmış ve Avrupa müverrihlerinin yazılarına Türklük rüyet zaviyesinden tenkid nazarı ile bakarak, ona göre vakıâların teselsülünde ve bazı kavimlerin menşelerini aramakta Avrupalılara esirane tebaiyet göstermemiştir.

Süleyman Paşa'nın bu natamam umumî tarihinden sonra en çok şöhret bulan, Murat Bey'in altı ciltlik *Tarih-i Umumî* adlı kitabıdır. 1882-1883 senelerinde basılan ve tahminime göre en çok Fransızca ve Rusça ve biraz da Türkçe tarihlerden iktibas tarikiyle yazılan bu eserin şeması, Süleyman Paşa'nın *Tarih-i Âlem*'inden daha ziyade Avrupa nokta-i nazarlarına ve Avrupa tasnifine uygundur. Ancak burada İslâm kısmı, Avrupa'da münteşir bu nevi umumî tarihlere nazaran daha ziyade tafsil edilmiş ve dördüncü cildinin sonuna, İstanbul fethine kadar Osmanlı tarihi de (152 sahife) ilâve olunmuştur. Murat Bey, *Tarih-i Umumî*'sinde bütün Türklüğe ehemmiyet vermez. İslâm'dan evvelki Türk âlemini "Asiyayi Şarkî" aslında "Çin, Hindistan ve Türkistan" umumî unvanı altında pek kısa zikrederek geçer. Bu faslın Türklerden bahis kısmı 3 sahifeden ibarettir. Hâlbuki bütün kitap 2500 sahifeye yakındır... İslâm âleminde Türklerin rolü de vakıâlara uygun olmaksızın, umumiyetle ehemmiyetsiz ve menfi gösterilmek istenmiştir. Meselâ Mısır Türk sultanlarından bahsederken (C. III. s. 235) "Bunların saltanatları hükümet namına şayan bir şey olmayıp, hükûmet ve devlet unvanlı bir rezaletten ibaret idi." diyor. Selçuk Türklerinden bahsederken

de (C. III. s. 238) "Selçuk Türkleri büyücek bir cemiyet oldukları halde, Türkistan'dan muttasıl tecavüz etmekte bulunan sair Türk akvamı gibi kıtal ve yağmakerliğe nail olmayıp..." diyor.

Murat Bey, bir zamanlar çok şöhret kazanan bu *Tarih-i Umumî*'sinde İslâm âlemi için İslâm vahdeti nokta-i nazarını esas tutmuş ve vakıâları bu esasa göre tefsir eylemiştir. Bu kitapta Yunan-Roma ile orta ve yeni zaman Avrupa tarihi, Avruplıların bakışına göre yazılmıştır. Zannediyorum ki, Murat Bey'den evvel Avrupa tarihini tafsil ve teselsül ile 1870 – 1871 Harbi'ne, yani Almanya ve İtalya'nın ittihadına kadar yazan hiçbir müverrihimiz yoktur. "İnkılâb-ı Kebir" namını verdiği Fransız İhtilali'ni zevk ve muhabbetle tam 127 sahifede anlatır. Fransızca bilmiyen Osmanlı Türk münevverlerine Fransız İhtilali'ni öğretmek ve sevdirmekte bu kitabın mühim bir tesiri olduğuna kaniim. Murat Bey tarihinin, intişarından beş on sene sonra toplanıp, "evrak-ı muzırra" sırasına geçmesinin sebebi de asıl bu İnkılâb-ı Kebir faslı olsa gerektir. Mamafih Murat Bey Fransa İhtilali'nde demokrat ve cumhuriyetçilere aleyhtardır. Bunları "şımarık ihtilalciler" ve reislerini de "Hunrizler" diye tavsif eder.

Murat Bey tarihinden sonra Abdülhamit devrinde, umumî tarih olarak, bellibaşlı bir iki eser ancak telif ve ve neşrolunabilmiştir. Bunun birisi, İkinci Meşrutiyet devrinde sadrazamlığa kadar çıkan merhum Hakkı Paşa'nın (o zaman Hakkı Bey) umumî tarihi, ikincisi de Harbiye İdadisi muallimlerinden Binbaşı Ali Tevfik Bey'in (Cin Ali) *Tarih-i Umumî*'sidir. Murat Bey'inkine nazaran daha muhtasar, daha mutedil ve daha sönük olan bu eserler, kısmen Murat Bey'in *Tarih-i Umumî*'sinden mülhemdirler. Umumî tarihin tedrisi menedilinceye kadar Ali Tevfik Bey'in 3 ciltlik kitabı mekteplerde okutulmuştur. Yine bu sıralarda Abdurrahman Şeref Bey'in *Zübdetül Kısas* adlı bir umumî tarih yazmıya başlamış, fakat tamamlamamış olduğunu İhsan Bey'den öğrendim.

İşte Hanımlar, Beyler, Abdülâziz zamanından İkinci Meşrutiyet'e kadar neşrolunmuş umumî tarihler, bugünkü mâlumatıma göre bunlardır.

Abdülhamid'in istibdat devrinde tarih yazmak ve hele onu neşretmek hayli müşkildi. 1899 senelerine kadar mülkî ve askerî mekteplerde umumî tarih, Ali Tevfik Bey'in tarihine göre veya muallimin notlarına göre okutuluyor idiyse de, XX. asrın arifesinde bir irade-i seniye ile bu dahi menedilmiş ve tarih tedrisi Osmanlı tarihine hasrolunmuştur! Bu senelerin hiç eksik olmıyan polis taharriyatı esnasında, birisinin evinde tarih kitapları çokca bulunur, hele Murat Bey'in tarihi çıkarsa, sahibinin Trablusgarb'ı boylaması ender vakıâlardan değildi.

Meşrutiyet ilân olununca, bu tarih orucu birdenbire bozuldu. Tarih yazanlar, bastıranlar hayli çoğaldı. Bu müverrihler ekseriyetle Fransızca tarih kitaplarının, hassaten Seignobos'un mütercimleridir. Zarif bir arkadaşımın dediği gibi "Meşrutiyet'le beraber Osmanlı mekteplerinde bir Seignobos saltanatı başladı." Bunun böyle olduğunu misaller göstererek izah ve ispata lüzum görmüyorum. Hepiniz bunu benim kadar, belki benden daha iyi biliyorsunuzdur. Çünkü ders kitabı olarak, düne değin Maarif nezaret veya vekâletlerinin tavsiyesiyle elimizde bulunan tarih kitaplarının çoğu bu yolda yazılan eserlerdi...

İşte muhterem meslektaşlarım, Osmanlı Devleti'nin inkirazına kadar o devletin tam Şark harsı içinde kaldığı veya Garp harsını temsile çalıştığı devrelerinde yazılmış tarih kitaplarına ve tarih tedrisatına dair söylemek istediklerimi de söyleyip bitirdim. Şimdi yeni Türk devletinin teessüsünden sonra memleketimizde yazılan ve okutulan tarihlere dair kısaca mâlumat vermeye çalışacağım. Sonra Avrupa'nın yüksek ve orta mekteplerinde tarihin nasıl ve hangi gayelerle okutulduğunu ve Cemiyetimizin tarih yazmakta hangi gayeyi istihdaf etmekte olduğunu söyliyeceğim.

III

Hanımlar, Beyler,

Osmanlı Devleti tarihe karışıp da yeni ve milli Türk devleti kurulunca, mekteplerimizde Osmanlı devrinden kalma tarih kitaplarının derhal ve tamamen değiştirilmesi kabil olamadı. Tarih programları çabuk tebdil edildi ise de, o programlara göre tarih kitapları o kadar çabuk "tertip, tabı ve teşrolunamadı. Ancak seneler geçtikçe eski kitapların, milliyet, halkçılık, esaslarına uygun olmak üzere, bir dereceye kadar ıslah edilmeye çalışıldığı veyahut bu esaslara göre yeni kitaplar yazılmaya uğraşıldığı görüldü. Fakat bu kitapları yazanlar da itiraf etseler gerektir ki, yapılan tadiller ve ıslahlar asıldan ziyade şekle, ruhtan ziyade maddeye ait idi. Biraz sonra orta mekteplerimizde okutulan tarih kitaplarından bahsederken, ıslah edilen ve yeni yazılan kitaplara dair mütâlaalarımı biraz daha uzunca arzedeceğim.

Şimdi derhal tebarüz ettirmek istediğim bir noktaya işaret edeyim: Tanzimat'tan itibaren Osmanlı memleketinde tarihin Garplılaşması, daha doğrusu Fransızlaşması Meşrutiyet devrinde son merhalesine gelmiştir. Ali Reşat Bey'in umumî tarihleri, konferansın başında zikrettiğim haklı mütâlaasına rağmen, Fransız umumî tarihlerinden hemen hiç farksızdır. Bu devirde Türkçe yazılan, daha doğrusu Türkçeye tercüme olunan umumî tarihlerde, Fransız nokta-i nazarı tamamen hâkimdir. Lâkin arkadaşlar, bunu da unutmıyalım ki Tanzimat devrinde hafif bazı emareleri seçilebilen Türkçülük fikir cereyanı da, İkinci Meşrutiyet devrinde biraz daha vuzuh ile kendini gösterdi. Türkçülük fikri, Tanzimat'ın kölece Garpçılığına, cins ve dini kale almıyan Osmanlı milliyetçi fikrine muarızdı. Türkçülük, Tanzimatçılığa karşı bazı cihetlerce bir aksülâmel oldu. Türkçülük sırf İslâmî olan nokta-i nazarlara da muhalifti. Bu cereyan medrese ve Tanzimat'ı siyaset ve hars sahalarında tenkid ediyordu. Lâkin Türkçülük fikriyatı Meşrutiyet devrinde ciddi bir iş göremedi. Edebiyat ve edebiyat

tarihiyle bir derece meşgul olabildiyse de, umumî tarih ve Türk tarihiyle esaslı bir surette uğraşamadı. Hele mekteplerde okutulan umumî tarihlere hiçbir ciddi tesiri dokunamadı.

Muhterem meslektaşlarım,

Milli kültürde ve milli terbiyede en mühim bir mevki tutan tarih meselesini esaslı olarak vazı ve halletmeye çalışan ilk defa Türk Cumhuriyeti olmuştur. Her işte olduğu gibi kültür meselesinde de bu en esaslı noktaya parmağını basan Türklerin kurtarıcısı ve yol göstericisi, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin Hamî Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'dir. (Alkışlar)

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin önüne konmuş büyük problem, umumî tarihe Avrupalıların rüyet zaviyelerinden bakmayıp onu sırf hakikat nokta-i nazarından görmek ve bu görüş sayesinde Türk kavminin tarihte hakikî mevziini tayin etmek, yani Türklerin beşer tarihinde oynadıkları ve fakat hasımlarının gizlemeğe çalıştıkları büyük rolü meydana çıkarmak ve bu suretle Türk kavmine tarihî hakkını vermektir. Bu gayeye vusul için çalışan Cemiyetimiz hazırlamakta olduğu *Türk Tarihinin Ana Hatları* unvanlı eserinin medhâl kısmı ile mahdut miktarda basılan bir tecrübe nüshasını çıkardığı gibi, orta mekteplerde okutulmak üzere dört cilt resimli ve haritali bir umumî tarih tertip ve neşretti. Bu eserlerin, arzettiğim esas ve gayeye uygun olmasına elden geldiği kadar çalışıldı.

Mesaimizin büyüklüğünü ve güçlüğünü takdir etmiyor değiliz; fakat Gazi Hazretleri gibi bir dehanın himayesi altında bulunduğumuzdan behemehâl muvaffak olacağımıza imanımız var. Mesaimizin henüz başlarındayız. Her işin başlangıcı daha çetin olur. Bir iki yıl içinde meydana koyabildiğimiz eser, gayretimizi arttırıyor. Şimdiye kadar dinlediğimiz, tasvib veya tenkid yolundaki mütâlaalarda tezimize, gayemize itiraz olunmamıştır. Ve zaten tezimize ve gayemize itiraz, fikrimce imkân haricindedir. Bir Türk Tarih Cemiyeti'nin tarihte hakikati aramak, yabancıların

düşmanlığı ile unutturulmak istenilen milletinin tarihî hakkını ortaya çıkarmak vazifesine kim itiraz edebilir? Meslektaşlarımızın esasa değil, ferilere ait mütâlaa ve tenkidlerinde, hepimizice istifade olunabilecek cihetler yok değildi. Müzakere ve münakaşalarla bunlar daha ziyade açıldı, sarihleşti. Cemiyetimiz bu kıymetli yardımlardan elbette faidelenecektir.

IV

Muhterem meslektaşlarım,

Başladığımız işin lüzum ve ehemmiyetini daha ziyade teharüz ettirmek için, düne kadar liselerimizle, orta mekteplerimizde ve muallim mekteplerimizde okutulan tarih kitaplarına acele bir göz gezdirmek faydalı olur kanaatindeyim.

Orta dereceli mekteplerimizde ders kitabı olarak en çok okutulan eserlerden birisi, merhum Ali Reşat Bey'in *Tarih-i Umumî*'sidir. Maarifin son müfredat programına uygun olması lâzımgelen bu eser, Maarif Vekâleti tarafından 1929 senesinde ve Devlet Matbaası'nda tabettirilmiştir. Bu umumî tarihi, iki nokta-i nazardan tetkike şayan görüyorum. Evvelâ Tanzimat'tan beri umumî tarihin bizde tahavvül ve tekâmül seyri bu kitapla hangi merhaleye gelmiştir? Saniyen mektep kitabı olmak itibariyle tedris ve terbiye cihetinden kıymeti ne derecededir? Şimdi arzedeceğim mütâlaatla her iki cihet, ümit ederim ki biraz tavazzuh eder.

İmparatorluğun Meşrutiyet devrinde, umumî tarih Avrupa müverrihlerince kabul edilmiş olan çerçeve içine tamamen girip yerleşmişti. Ali Reşat Bey'in bu tarihinde, tıpkı Fransa'nın laik lise kitaplarında olduğu gibi, "Mukaddes tarih" yoktur; İbranîlerden, diğer kavimler gibi tarihi nokta-i nazardan bahsolunur. Tarihten evvelki devirlere dair pek kısa mâlumat verildikten sonra Nil, Dicle ve Fırat nehirleri havzalarında teessüs eden ilk mâlum medeniyetlere geçilir... Mevcut ilmimizle izahı kabil olmıyan haberler, müspet bir vesikaya istinat etmiyen masallar, uydurmalar tarihten

tamamen hariç bırakılmıştır. Bu kitapta Ahdiatik'in hilkat, tufan, İbrahim, Yakup ve evlâtlarına ait efsane kısımlarından bahsedilmez. Diğer milletlerin de, meselâ Yunanlıların, menşelerine ve en kadîm tarihlerine dair uydurdukları masallar efsane olduğu tasrih edilerek zikredilir. Murat Bey'in umumî tarihine nispetle tarihin ilmileşmesinde hayli ilerlenmiş demektir. Kırk elli sene zarfında vukua gelen bu terakki hatvesi küçük görünmemelidir. Garp milletleri tarafından yazılmış umumî tarihlere tamamen intibak olunmuştur. Bu da pek tabiîdir. Çünkü Ali Reşat Bey ve diğer tarih-i umumî telif eden meslektaşlarmız, Fransız tarih-i umumî kitaplarını pek cüz'î tadillerle aynen tercüme etmişlerdir. Onların zikrettikleri vakıâları, o vakıâların teselsül tarzını ve bu teselsülden istihdaf ettikleri gayeleri iyice tenkid süzgecinden geçirip üzerlerinde bir müddet düşünmeye pek de lüzum görmemişlerdir. Bunun neticesi olarak, mekteplerimizin düne kadar resmî ders kitapları olan bu kitaplarda Fransız tarihçilerinin muayyen gayelerine göre yapılan inşaî tarih hâkim ve nafiz bulunmaktadır. Daha açık bir ifade ile Türk mekteplerinde düne kadar, dikkatsizlik eseri olarak, Avrupa'nın ve bilhassa Fransa'nın dünyaya nazarı tedris ve telkin olunmuştur...

Şimdi tetkik mevzuum olan kitap, Ali Reşat Bey'in Meşrutiyet devrinde yazdığı kitapları biraz tadil ile vücude getirdiği bir eserdir. Müellif evvelce yazdıklarından kolayca faydalanabilmek için, Maarifin müfredat programından biraz inhiraf etmek zaruretinde bile kalmıştır. Lise üçüncü sınıfa mahsus yazılan kitabın fihristiyle müfredat programı karşılaştırılırsa, arzettiğim nokta pek açık görünür.

Yaptığım tahkik ve tetkike göre, Ali Reşat Bey'in mehazları Seignobos'un orta mekteplere ait tarih serisi ile beraber Malet ve İsaac'ın müşterek telifleri olan diğer bir tarih serisidir. Muallim İsaac, isminden de anlaşılacağı vechile Ben-i İsrailden olan bir Fransızdır. Ali Reşat Bey'in "Eski zamanlar tarihinde", yani liselerin birinci sınıfında okutulan kitabında Mösyö İsaac'ın

tesiri iyiden iyiye hissolunur: Dicle, Fırat, Nil ve Kızılırmak havzalarında ve Suriye sahillerinde görülen ilk medeniyetlerin müessisliği şerefini Samîlere verir. Samîlerden olmadıkları artık şüphe edilemiyecek derecede tahakkuk eden Sümer, Hatti (Eti) medeniyetlerini de pek kısa geçer ve bunların daha sonra medenileşen kavimlere olan tesirlerini hemen hiç tebarüz ettirmez ve derhal Ârîlerin medeniyete hizmetlerini anlatmaya başlar. Ârîlerin Türklerle hiçbir alâkası olmadığı ise, müellifler ve mütercellimlerce âdeta bir mütearife olarak kabul edilmiştir. Hâsılı en eski ve eski devirlerin medeniyet üstatlığını, bu kitaplarda Yahudilerle Avrupalılar kendi aralarında dostça anlaşıp bölüşmüşlerdir... Bu iddialarına uygun gelmiyen vakıâlar, ya büsbütün çerçeveden hariç bırakılmış yahut dikkati celbetmiyecek kadar kısa ve izahsız yazılmıştır. Samîler, uzun asırlardan beri Şark ve Garp tarihlerine Ahdiatik vasıtasıyla tahakküm edip gelmişlerdi. Ve kendilerinin milli efsanelerini, Yehova'nın mührü ile takviye ederek, mutlak bir hakikat olarak kabul ettirmişlerdi. Gerek İslâm Şarkta, gerekse Avrupa'da yazılan tarih kitaplarında Ahdiatik'in verdiği haberler en başa geçirilir; yalnız dünyanın değil, âlemin kuruluşu ve dünya yüzünde Âdem'in zuhuru ve beşerî tarihte Âdemoğullarının ilk macerası, sırf bu haberlere nazaran naklonurdu. Bu an'ane Avrupa da bile XIX. asra kadar devam etti; hâlâ laik olmıyan Avrupa mekteplerinde "Mukaddes tarih" diye bir fasıl açılarak bu hikâyeler öğretilmektedir. Meşrutiyet devrine kadar yazılan tarihlerimizde, "Mukaddes tarih" muayyen bir mevki tutar ve Ahdiatik an'aneleri, İslâm an'aneleriyle karıştırılarak okutulurdu. Meşrutiyet devrinde bu kısım tarihten ihraç edildi ise de onun yerine yine Ahdiatik tabilerinin ilmî gibi görünecek salçalarla süsleyip ısıtarak ortaya attıkları nazariyeleri kaim oldu. Hazreti İshak hikâyesinden kurtulduk ise de, Mösyö İsaac'ın nazariyelerine mahkûm olduk.

Ali Reşat Bey'in, 1929 da Türk liseleri için tabolunan kitabını 56. sahifesinde İbranîlerin bir nevi methiyesi bile vardır:

"Bu küçük kavmin (İbranîlerin) Şark âleminde (Eski Şark âlemi) medeniyet ve bilhassa din nokta-i nazarından oynadığı rol pek mühimdir. Tenha, derin tefekkür ve mütalaaya müsait çöl hayatının tevlit ettiği evsafa malik olan İbranîler, sade hayata, ailevi faziletlere ve istiklâllerine merbuttular. Komşularına karışmadılar..." Mösyö İsaac'tan aynen alındığını tahmin ettiğim bu satırların ilmiliği pek meşkûktur: Çöl derin tefekkür ve mütâlaayı veriyorsa, Muhammet Peygamberin zuhurundan evvel badiye Araplarının da aynı faziletlere malik olması lâzımgelmez mi idi? Eğer, hakikaten çölün böyle fazilet veren hassaları varsa, bunu Yahudilerden gayri çölde yaşıyan kavimlere de teşmil etmek ve ispat eylemek icap etmez midir?

Ârîlerin kıymet ve ehemmiyetleriyle de müellif çok meşgul olur. Ve Ârîleri bugünkü Türkistan'dan getirmekle beraber (sahife 31) Türkistan halkının ne olabileceği hakkında bir an zihin yormaz. Fakat Ârîlerin vahdetini ispat için klasik ana misalini mata, matar, muter ilâh... diye sayar durur (s. 35). Bu kısım Mösyö Malet'den mehuz olsa gerek.

Türklere sıra, ancak kitabın birinci sülüsü sonlarında gelir. Müellif Türk kavminin tarih sahnesine çıktığı zamana ait takribî bir tarih dahi göstermemekle beraber, yazılan şeyler, Milâttan birkaç asır sonra gibi anlaşılmaktadır. Yanılmıyorsam, "Skitler" hiç mevzubahs olmamıştır. Ali Reşat Bey, Türk kısmını Leon Kahün'dan [Cahun] almış ve müspet vakıâlardan ziyade efsaneler ve hikâyelerle meşgul olmuştur. Türklerin medeniyeti hakkında hemen hiçbir şey yazılmamıştır. Orhon âbideleri üzerinde lüzumu kadar tevakkuf olunmamıştır. 336 sahifelik bir kitapta İslâm'dan evvel Türklere tahsis olunan kısım 24 sahifeden ibarettir. Ve umumiyetle denilebilir ki bu faslı okuyan talebe Türklüğe muhabbet bağlıyamaz. Ârî ve Samî olmadığını kimsenin inkâr edemediği "Etrüskler" bahsi de çok kısadır: Bir buçuk sahife. Kitapta Turenli (Tyreblens) de denilen Etrüsklerin

okunabilmiş yazılarından Türklerle münasebetleri anlaşıldığı yine Avrupa âlimleri tarafından söylenip dururken bu noktaya işaret bile edilmemiştir. Hâlbuki her milletin müverrihi, tarihte kendi milliyetiyle alâkalı aksama daha çok ehemmiyet vermek, daha tafsilli yazmak, hele mektep kitaplarında bu hususa daha ziyade itina etmek, umumiyetle tatbik edilen bir usuldür. Nitekim muallim İsaac, Fransızlar için yazdığı kitapta bile bu usule imkân dairesinde riayet etmiş, Yahudi kısmını hayli şişirmiştir.

Orta zamanlar tarihinin müfredat programı, İslâm örtüsü ile gizlenerek Arap tefevvuk ve tahakkümünü temin etmek istiyenlere karşı Türklerin ve İranlıların kültür ve siyaset sahasında milli bir kıyamları mahiyetinde olan Şuubiye hareketine ehemmiyet vermişken, kitapta; bu mesele çok kısa ve sönük olarak mevzubahs olmuştur. Her tarafında fikirce Fransız, ibarece Türk bir eser olduğu tebarüz etmektedir. Meselâ Me'mun'u mukayese için XIV. Louis'den başka bir şahıs bulamamıştır! Hâlbuki XIV. Louis, Türklere Me'mun'dan ziyade mâlum değildir. Türklere Me'mun devrini anlatmak için bir Türk hükümdarından, meselâ Kanunî Süleyman'dan bahsetmek lâzımdı.

Ekser müverrihlerimiz gibi Ali Reşat Bey de Arabı Müslümanlarla karıştırıp İslâm medeniyetine Arap medeniyeti diyor ve ekserisi Arap olmıyan Me'mun devri ulemasını da Arap sayıyor!

Maarif müfredat programı, İslâm âleminde Türklerin rolleri tebarüz ettirilmek maksadıyla tertip olunduğu halde, kitapta bu husus ihmal olunmuştur. Meselâ Belhli Bermekilerin (Barmak Oğulları) Buhara'da hüküm süren Sâmânilerin (Saman Oğulları) Fürs oldukları Avrupa müdekkiklerince de henüz kat'î olmamakla beraber müellif, Türk lise talebesine yazdığı bu ders kitabında Bermeklilerin ve Sâmânîlerin Fürs olmasında çok ısrar eder ve bunların medenî hizmetlerini de hayli tafsil eyler! Bu da Ali Reşat Bey'in membalarına fazla sadık kalmasıyla ancak izah edilebilir. Müdekkik ve âlimlerin henüz mütereddit bulundukları

meselelerde, mektep kitabı yazanların, kendi milli gayelerine en muvafık kavli kabul etmeleri de Garpta bir kaidedir. Samî ve Ârî ırklarına mümtaz bir yer ayırmak istiyen İsaac ve Malet, İslâm medeniyetinde hizmetleri mâlum olan Sâmânileri ve Bermekîleri, Fürs yani Ârî diye göstermekte haklıdırlar; zira gayelerine uygundur. Fakat bizim müverrihler için böyle denilebilir mi?

İslâm devrinde Türk devletlerinin ve Türklerin medeniyete hizmetleri de tebarüz ettirilmemiş ve müfredat programı bu gayeyi takip ettiği halde müellif, membalarından ayrılmamak için programdan inhiraf eylemiştir.

Biliyorsunuz ki, Selçuklu Tuğrul Bey'den itibaren Türkler İslâm âleminin hakikî sahip ve hâkimidirler. Abbasî halifesinin ciddi bir kıymeti kalmamış, Türk Beyi Bağdad'a girip onu tamamen emri altına aldıktan başka kendinin bir nevi kaymakamı olmak üzere bir Türk Beyini de Halifenin yanına âdeta Rezidan olarak bırakmıştır. Bugün Fas Sultanının, Hint Hükümdarlarının yanında bulunan Fransız, İngiliz Rezidanları gibi! X. asrın ikinci yarısında, İslâm âleminde vukua gelen bu azim inkılâp, yani İslâm âleminin tamamen Türkler hüküm ve idaresi altına geçmesi vakıası, Ali Reşat Bey'in kitabında kâfi derecede tebarüz ettirilmiş değildir.

Avrupa'ya Endülüs'ten ve İtalya taraflarından giren muharipler de Arap değil Müslümanlardı. Avrupalılar orta zamanlarda bunlara Latince Sarracenus diyorlardı. Ve bu tâbir yalnız Araplar değil, bütün Müslümanlar için kullanılıyordu.

Daha böyle tenkid olunacak vakıâlar çoksa da zamanın azlığından dolayı orta zamanları burada kesmek ıztırarındayım. Ancak asr-ı hazır tarihinin müfredat programına rağmen, âdeta bir Fransız asr-ı hazır tarihi olduğunu söylemeden geçemiyeceğim. Fransız müverrihleri 1789 İhtilali'ni fevkalâde kabartıp şişirmişlerdir. Ve bu maksatla ondan evvelki devirleri ve başka memleketlerde tedricî hâsıl olan tebeddülleri pek silik gösterir-

ler. Hâlbuki hakikat böyle değildir. Uzun sürecek olan bu bahse girmek istemem. Maarif müfredat programı, Fransız İhtilali'ne, Fransızların tâbiriyle Büyük İhtilal'e hakikî mevkiini vermek üzere tertip edilmişse de Ali Reşat Bey programdan ziyade mehazlarına tebaiyet etmiştir, 1848 ihtilalleri hakkında da ayni şey vakidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun inhilâlini anlamak ve XIX. asrın sonları ile XX. asır vakıâlarını izah etmek için 1848 ihtilallerinin Fransa'da geçirdiği safhadan ziyade Avusturya, Almanya ve İtalya'daki cereyan sureti ehemmiyetli iken Fransa vakıâları beş sahifeden fazlaya yayılmış ve bütün Avrupa vakıâları ise ancak iki sahifeye sıkıştırılmıştır! Hele iktisadî meseleler ve bunun tarihteki rolü, yine müfredat programına rağmen asla anlatılamamıştır. İktisadi meselelerle izah edilebilen emperyalizm ve dünyanın Avrupa kavimleri tarafından istilâ ve taksimi mevzularından vuzuhsuz, nakıs, yanlış ve sırf Avrupa'nın muayyen bir sınıfı menfaatine göre bahsedilmiştir. Bu kısım yazılırken müellif Türklüğünü unutmuş gibidir. Avrupalıların dünyayı istilâlarına "fetih" namını vererek, onları âdeta haklı buluyor. Türk ve Müslüman kavimlerin memleketleri ve servetleri, sırf Avrupalıların menfaati uğruna gaspolunurken bu hâdiseyi âdeta haklı buluyor. Türk ve Müslüman kavimleri, memleketleri ve sernokta-i nazarın muhalif ve hasımları hayli kuvvetli bulunurken, bizim hâlâ vakıâlara düşmanlarımızın rüyet zaviyesinden bakmakta devamımız çok garip değil midir?

Bu bahsi bitirmek için dikkate şayan bir noktaya daha işaret edeceğim. Emperyalizmin artık tenkidlere uğramakta olduğunu nazara alan Fransız müverrihi, emperyalizm bahsinde Fransa'nın emperyalist olmadığını ima edecek tarzda kalemi idare etmiş ve bizim müellif de bunu aynen tekrar etmiştir! Hâlbuki daha evvelce vakıâlar arasında, Cezayir'in, Tunus'un, Fas'ın Fransızlar tarafından "fethi" hikâye olunmuştur... Ve hattâ Cezayir'in "fethinde" bütün kabahatin Cezayir Dayısında olduğu, Fransa konsolosuna yelpaze ile vurmasından harbin çıktığı bile yazıl-

mıştır. Bu yelpaze hikâyesi o kadar ehemmiyetsiz bir hâdisedir ki, buna ciddi Fransız müverrihleri de kıymet vermezler. Ancak kendi liselerinin talebesine Cezayir'i istilâda haklı olduklarını göstermek için bunu söylemeye lüzum görürler.

Muhterem meslektaşlarım,

Maksadım, hayatının son günlerine kadar mekteplerimiz ve kitaplarımız için sabır ve gayretle çalışan faziletli meslektaşımı, merhum Ali Reşat Bey'i hırpalamak değildir. Maksadım, düne kadar mekteplerimizde hâkim olan ve yetiştirmekte olduğumuz nesilleri milli gayelerden uzaklaştırabilecek mahiyette bulunan tarihin tedrisi tarzını anlatmak için misal göstermek ve bugün umumî tarihte yaptığımız yeni mesainin ehemmiyet ve lüzumunu tebarüz ettirmektir.

Osmanlı ülkesinde ve Türkiye Devleti'nde tarih böyle okunurken, başka memleketlerde nasıl tedris olunuyordu? Bu meselenin tetkiki konferansımın son kısmını teşkil edecektir.

V

Muhterem meslektaşlarım,

1900 senesinden 1903 senesine kadar Paris'in yüksek mekteplerinden birisinde talebe idim. Mektebin programında tarih dersleri hayli çoktu. Program siyasî tarihten birkaç meseleye hususî bir surette ehemmiyet veriyor, hemen bütün vakıâları o birkaç mesele etrafında topluyordu.

Meseleler şunlardı: 1848 Vestefalya muahedeleri, Fransa İhtilali, Birinci Napoleon devri, Avusturya İmparatorluğu'na dâhil muhtelif kavimlerin milli meseleleri, Alman ittihadının ve Alman İmparatorluğu'nun teessüs âmilleri ve Alman İmparatorluğu'nun cihanşümul emelleri, nihayet Şark meselesi. Bu meseleler siyasî tarih nokta-i nazarından tafsille tetkik edildiği gibi, fikrî, içtimaî, iktisadî tahavvüller cihetinden de tenvir olunmak istenilirdi.

Bu meselelerin mahiyetine ve aralarındaki irtibata nüfuz edilirse, üzerlerinde tevakkuf ve ısrarın manası iyice anlaşılır.

Vestefalya muahedeleri ile Fransa diplomasisi, mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu denilen merkezî Avrupa'daki siyasî teşekkülün hemen hemen inhilâlini temin etmişti. İmparatorluğun aksamından olan Müntenipler, Dükalar, Kontlar âdeta tam bir istiklâl kazanmışlardı. Artık Fransa'nın Şark komşusu olan İmparatorluktan korkusu kalmamıştı. Bu muahede sayesinde XIV. Louis'in kuvvetiyle saltanatı teşekkül edebilmiş ve Almanya'nın Garbî eyaletlerinden bir kısmı, ezcümle Alsas ve Loren Fransa'ya ilhak olunabilmişti. Fransa, Louis XIV. devrinde fikir, sanayi ve siyasetçe Avrupa üzerine bir nevi hegemonya tesisine muvaffak olmuştu.

Almanya'nın zâfını, Fransa'nın kuvvetlenmesini intaç eden bu muahedenin aktini temin eden âmiller derslerimizde pek esaslı izah edilirdi.

Fransa İhtilali, Fransızların tâbirile, "Büyük İhtilal", XIX. asır arifesinde bütün Avrupa'ya tesir icra ederek bu ihtilalden ortaya çıkan fikrî ve hukukî nazarların her tarafa dağılmasına ve bu suretle fikrî bir Fransız hegemonyasının Avrupa'da husulüne hizmet etmişti. İhtilali takip eden harpler, ihtilal prensipleri denilen fikriyatın intişarında mühim âmiller olmuştu. Birinci Napoleon bu fikrî propagandadan istifade ederek asker kuvvetiyle Avrupa'nın büyük bir kısmına hâkim olabilmişti yani Fransa'nın Avrupa'da kısa bir müddet için olsa bile, askerî ve siyasî hegemonyasını da temin etmişti.

XIX. asrın üçüncü sülüsüne doğru Almanların ittihadı, Almanya İmparatorluğu'nun teessüsü ve Alsas-Loren'in elinden alınmasıyla zayıflıyan Fransa, şarkındaki galip ve kudretli komşusundan korkuyor ve bir daha Vestefalya muahedesine benzer bir muahede ile komşusunu kuvvetten düşürmek, Alsas-Loren'i tekrar almak, XIV. Louis ve I. Napoleon devirlerinde olduğu gibi bir daha Avrupa üzerinde hegemonyasını tesis eylemek istiyordu.

XIX. asır ortasından sonra mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu ikiye ayrılmış, bir kısmından Avusturya – Macaristan İmparatorluğu, diğerinden Alman İmparatorluğu vücuda gelmişti. Ve bu iki imparatorluk sıkı müttefiklerdi. Habsburg sülâlesi tarafından idare olunan Avusturya-Macar İmparatorluğu'nda İslâv, Romen, Macar gibi muhtelif kavimler, iptida Almanların sonra Alman ve Macarların tâbi halinde bulunuyorlardı. Habsburglar İmparatorluğu'nu zayıflatmak için, bu tâbi kavimlerin milli hislerini, milli emellerini takviye etmek lâzımdı ve onlara tâbiiyetten mütehassıl zararlarını, belki mübalâgalı bir surette mütemadî hatırlatmak ve telkin etmek lâzımdı. Aynı zamanda Lehlerin ve Çehlerin eskiden beri Fransa'ya muhabbet ve merbutiyetleri olduğu neşredilerek ve Avusturya-Macar sisteminde bunların hakları tanınmadığı söylenerek, Lehlere ve Çehlere karşı Fransızlar arasında insanî ve siyasî şefkat ve muhabbet hislerinin uyandırılması da lâzımdı. Almanların ittihadıyla Almanya İmparatorluğu'nun teessüsü âmilleri gösterilirken umumiyetle Almanların ve hususiyetle bu ittihatta büyük rol oynayan Prens Bismark'ın efali, ideal anasırdan tecride çalışılır ve sırf kuvvete müstenit bir tahakküm gayesi takip edilmiş olduğu tebarüz ettirilmek istenirdi. Mamafih bu ittihatta âmil olan fikir cereyanları da, âdeta Fransızlara örnek olacak ve Fransızların hasedini celbedecek surette izah edilirdi. Almanya'nın kudreti belki biraz da mübalâğa ile tasvir olunarak istikbale ait emelleri ima ve ihsas edilirdi. Almanya'nın o devirde Avrupa'ya tahakküm etmekte olduğu gösterilir ve bununla da iktifa olunmıyarak bütün dünyayı hegemonyası altına almak emelinde bulunduğu sezdirilirdi. Almanya gayesine vasıl olduğu takdirde, Fransa bu cihanşümul İmparatorluğun bir eyaleti, bütün dünya ise onun âdeta malikânesi olacaktı.

Fransızlara bir istismar, belki de bir istimlâk sahasını unutturmamak için, Şark meselesi çok ehemmiyetli idi. Fransızlar ta Haçlı Seferleri'nden beri "Şark iskeleleri" dedikleri Suriye ve

Palestin sahalarında bir hak iddia ediyorlardı. Mısır ve Osmanlı Sultanlarından kapitülâsyonlarla yalnız bu sahillerde değil, Akdeniz'in bütün şark havzasında ticarî mezhep ve gitgide siyasî haklar istihsal etmiş olduklarını söylüyorlardı. Bu haklar namına, bir aralık Suriye'ye bir heyet-i seferiye göndererek kendi nüfuzları altında, bir Osmanlı Vilâyetine imtiyaz verdirdikten maada, bütün Suriye'de nüfuzlarını pek arttırmışlardı. Aynı zamanda, Osmanlı Saltanatına tâbi, gayrimüslim ve gayri Türk unsurların milliyet hareketleriyle de meşgul olmaktan hâli değillerdi. Böylece Osmanlı saltanatının inhilâlini ve bu inhilâlle Suriye ve Palestin'in kendi hisselerine düşmesini hazırlıyorlardı.

Bu kısa tahlil ve teselsülden bile anlaşılıyor ki çok istifade ettiğim ve hocalarına minnettar kaldığım bu mektebin tarih dersleri, bir kül teşkil ederek, talebeye muayyen fikirler veriyor ve talebeye muayyen bir emel, bir gaye telkin ediyordu. Bu emeli, çok basit bir şekilde ifade etmek lâzımgelirse, şöyle hülâsa edebiliriz.

Avrupa'nın bugünkü vaziyeti Fransızların zararınadır; Almanya tekrar ezilmeli, parçalanmalı ve yeni bir Vestefalya muahedesi aktolunmalıdır. Yeni Vestefalya'yı müteakip Fransızlar XIV. Louis devrini bir daha yaşıyabilirler. Fransa, bununla da kalmamalı Büyük İhtilal ve Napoleon İmparatorluğu zamanında olduğu gibi Avrupa'yı fikrî ve siyasî hegemonyası altına almaya çalışmalıdır. Fransa'nın Avrupa'da tefevvukunu temin için ona muavin olacak kuvvetler elyevm Almanya ve Avusturya-Macaristan idaresi altında bulunan İslâv ve Romen kavimleridir. Büyük İhtilal'in milliyet prensiplerine dayanılarak bunların istiklâli temin olunmalıdır. Avusturya inhilâl edince Almanya'nın mühim bir desteği düşer. Almanya'nın mukavemet iktidarı eksilir. Almanya Şarka, yani Osmanlı Saltanatı üzerine nüfuzunu tesis etmektedir, bununla Fransa'nın birçok asırlardan beri Şarkta müesses nüfuz ve menafil muhtel olmaktadır. Haçlılara karşı İslâm Şarkı müdafaa eden kahraman Selâhattin türbe-

sinde, Kayserin Sultana muhabbet ilân etmesi, Şarkı rakiplerine kapamaktan başka nasıl tefsir olunabilir? Almanların Şarktan elleri kesilerek, Fransızların hakları muhafaza olunmalıdır... İşte bütün bu maksatlar istihsal olunursa, Fransa hayatından ve istikbalinden emin olarak terakki ve tekemmül eder ve dünyanın en müterakki bir kavmi olduğundan elindeki tenvir meş'alesiyle bütün dünyayı aydınlatır!

Arkadaşlar, bilmem söylemeye bile lüzum var mı? Şimdi anlattıklarım âdeta Harbi Umumî'nin bir programıdır. Demek Büyük Harp bu suretle mekteplerin tarih tedrisi ile senelerden beri ilim namına ihzar ediliyor, telkin ediliyor, daha doğru fakat çiğ bir tâbirle propaganda ediliyordu. Büyük Harb'i hepimiz yaşadık ve bu Fransız programının kısmen tatbik olunduğunu gördük. Filhakika Avusturya parçalandı, Almanya parçalanamadı ise de ezildi. Avusturya'nın parçalarından hâsıl olan Çeho-Slavak, Cenubi İslâv, Romen ve Leh devletleri Fransa'nın muavini oldular. Suriye Fransızların eline geçti, Fransızların arki Akdeniz'de kuvvetleri çok arttı. Almanya Şarktan ve denizlerden koğuldu. Fransa'nın Avrupa üzerinde hegemonyası tekrar teessüs etti. Versay muahedeleri, Vestefalya muahedelerinin zamanımız şeraitine göre bir tekerrürüdür, ancak I. Napoleon devri tamamen ihya edilemedi. Ne olursa olsun senelerden beri devam eden telkinlerden birçok semere toplandı, telkinler boşa gitmemiş demekti.

Bir yüksek mektepte takip ettiğim bu derslerin ruhu, orta ve ilk mektep tarih kitaplarında aynen vardır. Fark ancak, talim ve telkinin, talebenin ve seviyesi gözetilerek yapılmasındadır.

Bu söylediklerimden anlaşılmıştır ki tarih, mücerret bir ilim değîldir. Tarih hayat içindir; tarih, milletlerin kavimlerin varlıklarını muhafaza etmek, kuvvetlerini inkişaf ettirmek içindir.

Muhterem meslektaşlarım,

Fransız mekteplerinde okuduğum derslerden ve okutulan kitaplardan istinbat ile arzettiğim şu mütâlaaların evvelce bahsettiğim Mösyö Mitard'ın "Tarih Tedrisatının Vazifesi" unvanlı makalesiyle teyit edilmiş olduğunu görmekteyim. Filvaki Mitard, 1927'de neşrolunan bu makalesinde, Profesör Lavisse'in Fransa'da tarih tedrisatının ıslahına müteallik fikirlerinden bahsederken, bu meşhur müverrih ve müderrisin Alman mekteplerinde tarihin talebede vatanperverlik hissini takviye edecek tarzda okutulduğunu misal göstererek Fransa ilk ve orta mekteplerinde Fransa tarihinin o yolda tedrisi zaruretini öne sürmüş olduğunu yazıyor ve diyor ki, Lavisse'in fikirleri Fransa Maarif Nezareti'nce kabul olunmuş ve tarih programları ona göre tanzim edilmiştir. Daha sonra Mitard tarihin bu programlara göre tedris edilmesinin Fransız gençlerinde makul bir vatanperverlik hissi uyandırmış olduğunu ve bunun Harbi Umumî'de Fransa'nın galebesine hizmet ettiğini söylüyor. Mösyö Mitard'ın yazdıklarından ve Mösyö Lavisse'in programından da anlıyoruz ki Fransa'nın orta ve ilk mekteplerinde okutulan tarih tamamen objektif değildir. Bir gayeyi temin için okutulmuştur. Ve nihayet bu gayenin teminine de muvaffakiyet hâsıl olmuştur.

Meslektaşlarım,

Misali Fransa'dan aldım, çünkü benim de ekseri arkadaşlarım gibi yabancı memleketler arasında en iyi tanıdığım Fransa'dır. Fakat bundan yanlış bir mana çıkarılmamalıdır: Fransızlar mekteplerinde, böyle muayyen bir maksada müteveccih tedrisatta bulunuyorlar da, başka kavimler, Almanlar, İngilizler, İtalyanlar, Yunanlılar ilâ. başka türlü mü okutuyorlar? Asla!

XIX. asır ortalarına doğru, Almanya'da tarih okutan bir müderris, Profesör Dahiman "Kadim Alman tarihi, zamanımıza, Raynımızdan (Rain) daha kuvvetli bir cereyan ile gelip dökülmelidir..." demişti. Alman mektepleri, Alman ittihadından önce, Almanları birleştirmek, Habsburgları Almanya'dan atmak,

Fransızları yenmek, Alsas-Loren'i almak gayesile, gayet ilmî bir surette Almanların menşeinden itibaren tarih tetkik, tedvin ve tedris etmişlerdir...

Avrupa'nın bu ilmî metodunu tamamen benimsemiyen bir kavim var idiyse o da yakın zamanlara kadar Türklerdi. Osmanlı Türkleri gayeyi ve ana hattını seçemeden Fransız kitaplarını aynen tercüme ederek liselerinde ve orta mekteplerinde okutuyorlardı. Bu hatalı hareketlere hitam vererek Avrupalıların tarih tedvin ve tedrisinde kullandıkları doğru usulü tamamen (integralement) tatbik etmek zamanı, nihayet Büyük Hocamızın irşadı sayesinde hulûl etti. Türklere yol gösteren o kudsî elin işaret ettiği tarafa doğru yürümeye başladık. (Sürekli alkışlar).

Cihana nazarımız bundan böyle Avrupa gözlüğü ile olacak değildir. Gözlükleri kırarak çıplak gözümüzle hakikati ve menfaatimizi görmeğe çalışıyoruz. Cemiyetimiz tarafından yazılan kitaplarda teferrüata ait hatalar olabilir fakat kitapların istihdaf ettiği gaye ve o gayeye bizi götüren ana hattı doğrudur. (Alkışlar).

Biz bu eserimizde, ta menşeinden itibaren kendi kavmimizi, kendi ırkmızı mihver ittihaz ettik. Ve bütün beşerî vakıâlara o mihverin yanından bakıyoruz. Nitekim bugün Avrupalılar da böyle yapıyorlar.

Hanımlar, Beyler,

Muhterem meslektaşlarımdan birisinin de işaret ettiği vechile ırk nazariyelerini müstemlekeci milletler, emperyalist devletler icat ettiler. Arya ırkının diğer ırklara tefevvukunu en çok propaganda eden zat, Comte de Gobineau, Asiya'da çok dolaşmış bir diplomattı. Bu nazariyenin taraftarları, Arya ırkından başka ırkların aşağı, pes olduklarını ve Allah tarafından Aryalılara mahkûm ve hizmetçi olmak üzere halk edilmiş bulunduklarını neşir ve telkin ediyorlardı. Aryacıların nazarında Aryalı, Ârî olmıyan kavimler, âdeta at ve eşek gibi, Ârîlerin hayat ve saadetinde,

terakki ve tekâmülünde onlara âlet ve vasıtadan ibaretti. Aryalılık haricine bıraktıklarına insanlık haklarını tanımıyorlardı; zira onlar insanla hayvan arasında bir mahlûk addolunuyorlardı. Bu böyle olunca bu yarım insanların Aryalılar, Ârîler yani hakikî insanlar tarafından istihdam ve istismar olunmaları, pek tabiî âdeta fıtrat icabı görünecekti. Natif, endijen, tuzemits diye istihkar ettikleri bu insanları, hüküm ve idareleri altına almakta hakları vardı...

Biz hakka ve hakikate mugayir olan bu nokta-i nazarı asla kabul etmiyoruz. Bir haftadan beri huzurunuzda söz söyliyen arkadaşlarımız ispat ettiler ki, Avrupalıların tahakküm gayesini istihdaf ederek ortaya arttıkları ırk nazariyesinin ilmî bir kıymeti yoktur.

Biz, Avrupa müstemlekeleri haline getirilen memleketlerin ahalisine müstemlekeci milletler nazarından bakacak değiliz. Biz bütün dünyada yaşıyan insanları, Avrupalılar gibi ve onlar derecesinde hukuku haiz adam evlâtları telâkki ediyoruz, (Alkışlar) Avrupalıları doyurmak ve semirtmek için halk olunmuş bir nevi hayvan sürüleri gibi değil! (Şiddetli alkışlar).

Buna binaendir ki Avrupalı müelliflerin süsleyip bezeyerek medeniyet nasirliği ve insaniyet hâdimliği gibi göstermek istedikleri fiil ve hareketlerinin de hakikî mahiyetini görmeye ve göstermeye çalışıyoruz.

Hanımlar, Beyler,

Müddeamızın (tezimizin) en esaslı vasfı, ayırıcı değil birleştirici, zalim değil adil, düşmanlaştırıcı değil barıştırıcı olmasıdır. Bu cihetle objektif tetkiklere, ilmî terkiblere müstenit müddeamız, manevi ve ahlaki nokta-i nazardan da yüksektir...

Hâsılı Hanımlar, Beyler, bizim tarihte yapmak istediğimiz şey umumî tarihe Avrupalılar tarafından sokulan kıymetleri tetkik ve tenkid ederek bunlara yeni baştan kıymet biçmektir. Arkadaşlar, görüyorsunuz ki davamız büyüktür. Lâkin şimdiye

kadar ortaya attığı büyük davaların hepsini kazanan emsalsiz rehberimizin irşatları sayesinde bu davayı da kazanacağımıza bir an tereddüt etmiyoruz. (Şiddetli ve sürekli alkışlar).

TÜRK TARİHİ YAZILIRKEN

ATATÜRK'ÜN ALÂKA VE GÖRÜŞLERİNE DÂİR HATIRALAR[1]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı[2]

Türk milletinin her sahada inkişafını programına koymuş olan Atatürk'ün, derli toplu bir Türk tarihi vücuda getirmek için faaliyete geçmek istediklerini duymuştuk, filhakika bir müddet sonra bu düşünce ve mütâlaaların kuvveden fiile çıktığı görüldü. Bu hususa dâir görüşülüp bir program tertibi maksadı ile o zamanki adı Ankara Türk Ocağı olan şimdiki Halkevi binasında ilk defa bir toplantı yapıldı. İşe derhal başlanması ve çabuk bitmesi arzu ediliyordu bu, acele yazılacak kısım büyük Türk tarihinin ana hatlarını ihtiva edecekti.

İşin ehemmiyet ve şümulünü kavrayanlar boyacı küpüne daldırıp çıkarma kabilinden acele bir Türk tarihinin yazılamıyacağını ileri sürdülerse de sözlerine ehemmiyet verilmedi.Cesaret edip vazife alanlar tarafından mikdarı pek mahdut olarak *Türk Tarihinin Ana Hatları* ismi altında, 1930'da bir cilt neşredilmişti.

1 *Belleten*, Temmuz 1939, Nu. III/10.

2 Ordinaryus Profesör Doktor.

Mecmuu orta kıtada altı yüz sahife tutan bu eserde Osmanlı tarihine elli sahifelik bir yer ayrılmıştı, kitabın sonunda müracaat edilen yüze yakın eserin içinde maalesef Osmanlı tarihine ait müstakil bir kitap yoktu. Bununla beraber ana hatlarındaki Osmanlılara ait mâlumatın çocukluğumuzda mekteplerde okuduğumuz merhum Abdurrahman Şeref Bey'in Osmanlı tarihinden alınarak yeni bir şekilde işlenmiş olduğu göze çarpıyordu. Bu kısmı yazan cesur tarih âliminin Mansurizâde Mustafa Paşa merhumun *Netayic'ül-Vukuat* isimli eserinden dahi haberi olmadığından ona olsun müracaat mümkün olmamıştı.

Atatürk, diğer birçok kısımları da aşağı yukarı Osmanlı tarihine benziyen bu kitabı okudu ve beğenmedi. Hakikaten pek sathî idi. Yanlışları çoktu, hususiyle son zamanlara ait ve vesikası bol olan devirler, okuyanları müteessir edecek derecede hatalı idi. Bunun üzerine işe tekrar başlanmak lüzumu hâsıl oldu. Bundan başka Türk tarihini yazacak olanların kendi sahalarında çalışmaları şıkkı kabul edildi, çünkü ana hatlarını yazmış olan arkadaşlardan bazıları birkaç kısmı birden alıp bilmedikleri kısımlar üzerinde de kalem yürütmüşlerdi. Nitekim ilk kitap bu yüzden pek noksan ve pek yanlış olmuş, bereket ki yüz nüsha kadar basıldığından ortalığa yayılmamıştı. Atatürk'ün bu arzusunun gelip geçici zannedilmesi işin ciddi tutulmamasına sebep olmuştu. Hâlbuki iş hiç de öyle çıkmadı.

Atatürk bu ilk tecrübeden sonra acele bir tarih yazmanın hatalı ve noksan olacağını ve birçok kitap ve vesikaya müracaat icap eylediğini ve ancak bu suretle ilmi şekilde bir Türk tarihi yazılabileceğini takdir ettiklerinden bu suretle Türk tarihi yazılması yeni ve müsmir bir yola girmiş oluyordu.

Türk Tarih Kurumu'nun bundan sonraki mesâisi herkesin ihtisası dâhilindeki kısımları yazmakla geçmiştir. Yazılan kısımlar, parça parça yazanlar tarafından okunmuş ve tenkid edilmekte bulunmuştu. Bu tezlerin ilk okunuşlarında Tarih Kurumu'nun Hâmisi Atatürk bizzat içtimaa riyaset buyurmuş-

lardı. Bir aya yakın bir zaman her gün saat dörtten gece yarısına kadar Çankaya'da Atatürk'ün kütüphanelerinde devam eden bu okuyuşlarda Hami Reisimiz mütâlaa ve tenkidleri büyük bir alâka ile dinlerler, müsbet vesikalara istinaden yazılmış olan tezleri takdirle karşılarlar, indî ve makale tarzında istinâden yazılmış mütâlaalara hiçbir kıymet vermezlerdi. Merhum bir arkadaşımızın Osmanlı Devleti'nin müessisi Osman Bey'in hakikaten mevcut olup olmadığı hakkındaki sathî yazısına karşı yapılan itirazlara epey gülmüşler ve yeniden yazılmasını emir buyurmuşlardı. Arkadaşımız bu yazısında önünde ehemmiyetli kaynaklar varken bunların hiçbirisini nazar-ı dikkate almıyarak Osman Gazi'nin mevcudiyeti hakkında şüpheye düşmüş, ötekine berikine sormuş, müsbet bir neticeye vâsıl olamıyarak bu zatın var olup olmadığında tereddüt göstermişti.

Kendisinin iştigal etmediği sahada ve bundan başka müracaat edilecek membaları bilmediği halde arkadaşımızın sırf bir görüş ve gösteriş yapmak maksadıyla ortaya attığı bu fikir dinliyenleri hem güldürmüş ve hem de hayrete düşürmüştü. Ben, münakaşayı alâka ile dinleyen Atatürk'ten söz alarak Osman Bey var mı yok mu bahsinin Bektaşi ile hoca hikâyesine benzediğini söylemiştim ve epey gülmüştük. Bu yazı arkadaşımız için bir ders olmuş, bundan sonra bilmediği sahada yeni bir tecrübeye girişmekten kendisini men etmişti.

İşte bu gibi hatalara ve gülünç mevkie düşmemek için Türk tarihini yazmakta olan her bir arkadaş esaslı surette tetebbuatta bulunmağa kat'î surette lüzum görmüş ve bu işi başaramıyacak olanlar yavaş yavaş çekilmeğe başlamışlardı. Bu cümleden olarak vesikası pek mebzul olan ve altı buçuk asır devam eden Osmanlı tarihinin öyle yarım asır evvelki mektep tarihinden naklen yazılamıyacağı anlaşıldığından bunun siyasî, iktisadî, medenî vesaire kısımlarının ayrı ayrı mütehassıslar tarafından deruhte edilmesi lüzumu hâsıl olmuştu.

Atatürk'ün himaye ve murakabesi altında bulunan Tarih Kurumu işte bu suretle ve evvelki acelenin zıddına olarak ağır ağır yeni vesika ve yeni membalara müracaat sûretiyle yazılışa devam etti. Atatürk bundan dolayı toplu bir halde büyük bir Türk tarihinin yazılmasının uzun zamana mütevakkıf olduğunu düşünerek vazife alan her arkadaşın yazdığı kısmın kendi imzası altında Tarih Kurumu tarafından neşrolunarak onu hariçte okuyacakların tenkidine arzedilmesini emrettiklerinden bu suretle yazılmış olan bazı kısımlar neşredildi.

Atatürk'ün vesikalara ehemmiyet vermek hususundaki ısrarı bizim için çok hayırlı olmuştur. Bu sâyede en eski devirlere ait hafriyat ve keşifleri havi yeni yeni kitaplar getirtilerek tetkik edilip geniş istifade yolları açılmıştı. Son kısımlara yani Osmanlı tarihine ait en mebzul vesikaları havi Başvekâlet Arşivi pek mühim kayıtlarla dolu olduğundan bunlarla basma ve yazma tarihlerin karşılaştırılması son devirler tarihinin yanlışlıklarını tashihe medar olmuştu.

Milli Şef İsmet İnönü'nün başvekâletleri zamanında kadrosu tevsi olunarak tasnif faaliyeti arttırılan ve her sene daha ziyade ehemmiyet verilen Arşiv Dairesi'ndeki vesikalar karşısında gelişigüzel bir Osmanlı tarihi yazılmasının ne kadar hatalı olacağı görülmektedir.

Atatürk bir gün Dolmabahçe Sarayı'nda, mektepler için yazılan dört cilt kitaptan Osmanlı tarihine ait olan üçüncü cildin basılmadan evvel müsveddelerini tetkik ederlerken ehemmiyetli bir nokta nazar-ı dikkatlerini celbetmiş, düşünmüşler, burada mühim bir yanlışlık görmüşler, Osmanlı tarihini yazan merhum Yusuf Akçura'yı davet ederek göstermişlerdi.

Yusuf Akçura tarihlerdeki kaydın böyle olduğunu söylemişlerse de Atatürk mâlum nüfuz-u nazarları ile kat'iyyen böyle bir şey olamıyacağında ısrar etmişler ve nihayet yapılan tetkikat neticesinde Atatürk'ün isabetli görüşü ile yanlışlık

tashih edilmişti. Bu münakaşayı mûcib olan bahis, Yeniçeri teşkilâtının Orhan veya I. Murat zamanlarından hangisinde vücude getirildiğidir. Osmanlı tarihini bilmeyen ve yazdığı bu kısmı da ibarelerini değiştirmek suretiyle Abdurrahman Şeref Bey merhumun *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* isimli mektep kitabından alan Yusuf Akçura merhum, Osmanlılardaki Devşirme ve Yeniçeri teşkilâtını Orhan Bey zamanında göstermişti. Onun mehazına göre 1329'da Yeniçerilik ihdas edilmiş ve Anadolu ve Rumeli'deki ilk Osmanlı fütuhatı Yeniçerilerle yapılmıştı. İşte Atatürk bunun doğru olamıyacağını iddia eylemişler, bir sene evvel ihdas edilen Yeniçeriliğin bir sene sonra Müslüman olarak faaliyete iştirak ile ilk Anadolu fütûhatında âmil olamıyacaklarını ve henüz ortada Rumeli fütuhatı olmadığından esir elde edip Yeniçeri yapmanın imkân dâhilinde bulunmadığını isabetli olarak beyan etmişlerdir.

Merhum Yusuf Akçura bu mütâlaaya karşı cevap verememiş, tarihlerdeki mâlumatın kendisinin yazdığı şekilde olduğunu söylemekle iktifa etmişti. Filhakika bir kısım Türkçe tarihlerle Hammer vesair ecnebî tarihlerindeki mütâlaalar bir sehiv neticesi olarak birbirlerinden naklen Yeniçeriliği Orhan zamanında göstermişlerdi.

Atatürk'ün görüşü doğru idi. Çünkü Yeniçeri ocağının kurulması, I. Murat zamanında olup bu da iptida Rumeli harplerinde elde edilen esirlerin Anadolu'da Türk çiftçileri yanında bulundurulup Müslüman ve Türk adetlerini ve Türkçeyi öğrenmelerini müteakip Acemi ocağına kayıtları ve burada da terbiyeden sonra Yeniçeri olmaları üzerine vücude gelmişti. Tarihçileri yanlışlığa sevkeden şey Orhan'ın emriyle yapılan ve Yeniçeriler gibi piyade olan yaya teşkilâtiyle ocak teşkilatının birbirine karıştırılmış olmasından ileri geliyordu.

İşte Atatürk birinci derecedeki vesikaların gösterdikleri doğru ve isabetli yolu büyük bir alâka ve dikkatle bulmuşlardır

ki bu inceleme kendilerinin tarihle sırf geçici ve şöyle bir vakit geçirici kabilinden bir arzu ile meşgul olmadıklarını göstermek için bâriz bir misaldir.

Atatürk tarih bilmeden, laf olsun diye mütâlaa serdedenlerden hoşlanmazlar ve herhangi bir hâdise veya vakanın olduğu gibi tasvirini isterlerdi. Bir akşam sofralarında tarihten bahsedilirken tarih bilmeden, ulu orta cesurâne bir hükümdarı muaheze yollu söz söyleyen birine:

"Ben de pek tarih bilmem amma, aklımda kaldığına göre bu söylediklerinde isabet olmasa gerek." demişler ve sofrada bulunanlardan bir arkadaşa hakikatin izahını emir buyurmuşlardı.

Yine bir akşam bir görüşme esnasında Mimar Sinan'a dair hazırlanmakta olan eser hakkında mütâlaalar serdedilirken söz Mimar Sinan'ın yüksek kabiliyet ve dehasına intikal etmişti. Atatürk bunun üzerine, "Evet Koca Mimar Sinan'ı Mimar Sinan yapan Kanuni Sultan Süleyman ile Lûtfi Paşa'dır." sözleri ile tam tarihî bir hakikate el koymuşlardı.

Son zamanlarda korkaklık veya bilmediğim bir maksada mebni tarihi hakikatleri söylemiyerek eslâfı daima muaheze etmek ve bütün tarihî şerefleri görmek istemiyen bazı şahısların kast veya cehil neticisi olarak söyledikleri ve yazdıkları şeyler gençliği ecdadımızın mefahiri ile dolu olan milli tarihten soğutacak dereceye getirmişti. Son tarih kongresinde Kurumumuz asbaşkanı muhterem Bayan Âfet'in "Türk Osmanlı Tarihinin Karaksteristik Noktalarına Bir Bakış" adlı kıymetli tetkikinin kendileri için iyi bir direktif olduğunu bazı muallimlerden duymuştum. Sebebini sorduğum zaman kendilerinin Osmanlı tarihini hakikî cephesiyle tetkik etmekten çekindiklerini söylemişlerdi. Atatürk birgün hâdiseleri tağlit edenlerden bahsettikleri zaman müverrihin yazdığı devre iyice hulûl ederek vakıaları bitarafane tetkik eylemesini söylemişler, bu tarz müverrih için yorucu ve üzücü olmakla beraber en ehemmiyetli ve en isabetli bir yol olduğunu beyan etmişlerdi.

Atatürk, Tarih Kurumu ile daimi surette alâkadar olurlar, faaliyetlerini takip ederler ve İstanbul'a gelirlerken beraberlerinde getirirler ve Dolmabahçe Sarayı'ndaki dairelerde heyetin çalışmalarını isterlerdi. Son zamanlarında dahi bu alâkayı kesmemişlerdi. Vefatlarından birkaç ay evvel İstanbul'da Savarona Yatı'nda tedavi altında bulunurlarken bile heyetten bazı arkadaşları yata davet ile tarih faaliyetini görüşmek istemişlerdi. Toplanıp gideceğimiz saatte rahatsızlıkları arttığından görüşmek başka bir güne talik edilmişti, maalesef bu mevut gün hastalığın artması dolayısıyla bir türlü gelmemiş ve gelememişti.

Atatürk ölüm döşeğinde bile Tarih Kurumu'nun faaliyetiyle alâkadar oldular, müzakere edilen şeyler hakkında izahat alırlardı. Kendilerinden sonra da bu işin devamını büyük bir arzu ile istiyorlardı. Bunu teyid ederek servetlerinin bir kısmının Tarih Kurumu'na verilmesini vasiyetnamelerine kaydettirmişlerdi.

Biz Ebedî Şef'in aziz hatıralarını hürmetle anarken ondan sonra da ayni gayeyi takip için Tarih Kurumu'nu benimseyen Milli Şef İsmet İnönü'nün yüksek himayesiyle müteselli olmakta ve bu samimî sevgi ve himaye ile şeref ve iftihar duyarak vazifemize devam etmekteyiz.

MİLLİ TARİHİMİZİN İSMİ[1]

Mükrimin Halil Yinanç[2]

Devlet müessesini her şeyin fevkinde görerek onu din ile tevam addeden eski tarihnüvister, umumiyetle yazdıkları tarihleri bahsettikleri memleketlerin veya milletlerin ismine izafe ederler. Memleketi o ailenin ismiyle tevsim ederler. Devleti teşkil eden veya devlete tâbi olan insanları da o sülalenin adıyla yâd ederler. Makam-ı iktidarda bulunan hanedanın sukutunu en büyük bir hâdise add-ederler. Devletin münguriz olduğunu zannederdi. Makam-ı iktidara gelen sülalenin ismiyle yeni bir devletin kurulduğunu yazarlardı ve tarihlerine yeni bir fasıl açarlardı. Sülalenin ve hükümetin değişmesini inkiraz ve tesis-i devlet mahiyetinde görürlerdi. Artık bundan sonra devletin ismi, memleketin ismi, milletin ismi, ordunun ismi tamamıyla değişir. Yeni hanedanın adıyla yâd edilirdi. Meselâ Türklerden bir şube olan Türkmenlerin İran'a ve Garb-ı Asya'ya hicretlerini müteakip tesis ettikleri devletin ismini hanedanın ismiyle Devlet-i Selçukîyye namıyla yâd etmişler Selçukî ailesinin hakim olduğu memalike memalik-i Selçukîyye, Türkmenlere de Selçukî Türkleri

1 *Anadolu* Mecmuası, 1 Nisan 1340, Sayı: 1, Sene: 1.

2 Ordinaryus Profesör Doktor.

unvanını vermişlerdi. Âli Selçuk bir asırdan ziyade ferman-ı neferman olduktan sonra inkısama uğradı. Valiler ilan-ı isyan ettiler. Bu defa devletin ve memleketin ismi her valinin mensub bulunduğu henadanın ismine göre değişmeye başladı. İran'da Havarezm Şah ailesi hükmüferman olduğu için oradaki devletin ismi Devlet-i Havazmiyye'ye, memleketin ismi de memleket-i Havarezmiyye'ye tehavvül etti. Suriye ve Azerbaycan'da ise Devlet-i Atabekiyye unvanı yaşamaya başladı. Anadolu'da ise yine Âli Selçuk mutlak-ı iktidarda olduğu için Devlet-i Selçukîyye unvanı baki kaldı. Hanedanlar değişmedikçe mütemadiyen devletin, milletin, memleketin ismi değişmiyordu. Onun için her müverrih mensub olduğu memleketin ve devletin tarihine meblah olarak zamanında muvaffak-ı iktidarda bulunan hanedanın zat-ı saltanatını aslen ittihaz eder. Eski hanedanı kendinden addeylemez. Eski hükümeti ayrı bir devlet telâkki eylerdi.

Bizim müverrihlerimizde aynı telâkki ve zihniyetle hareket ederek milli tarihimizi bir külli ciltte tedvin etmemişler, devlete müşterek isim vermemişlerdir. Yalnız eskiden Anadolu manasına gelen (Rum) unvanını irade-i sarayda kullanarak padişahlara (Selatin-i Rum), memalike (Aklim-i Rum) veya sadece (Rum), ordumuza (Leşker-i Rum) demişler de devletin ismini yine hanedanlara nisbet ederek Devlet-i Selçukîyye, Devlet-i Karamaniyye, Devlet-i Osmaniyye tabilerini kullanmıştır.

(Rum) unvanı baki olarak irade-i sarayda bu suretle kullanılmış ise de hanedan isimleri ondan kuvvetli olarak yaşamış, devlet ismi hanedanlara nisbet kılınmıştır.

Hicri beşinci asrın evasıtından sekizinci asrın evailine kadar devam eden 250 senelik devre-i tarihimiz esnasında devletimizin ismi hanedan-ı saltanat ismiyle Devlet-i Selçukîyye idi. O tarihten sonra memleket parçalanmış ve iki asır kadar devam eden fetret devrinde memleketin muhtelif yerlerinde tesis-i nüfuz eden ailelerin adınca hükümetler teşekkül etmiş ve her yerde başka

bir devlet ismi yâd olunmaya başlamıştır. Bu ailelerin içinde Osmanoğulları diğerlerinden daha fazla kesb-i iktidar ederek yavaş yavaş hepsini ortadan kaldırdılar. Bu defa devletin ismi Devlet-i Osmaniyye oldu. Devletin ismi gibi bütün müessesatın ismi de hanedanın ismine nazaran değişmeye başladı. Eskiden Selçukî, Kahramanlı namı taşırken şimdi Osmanlı namı diğerlerinin yerine hâkim oldu.

Hâlbuki ortada değişen hiçbir şey yoktu. Millet yine o milletti, memleket yine o memleketti. Müverrihler de bu garip zihniyetle harekât ediyorlardı. 5.-7. asırlar arasında vakay-ı nakli eden tarihlere (Tevarih-i Ali Selçuk), Ondan sonraki devirlerede bahs olan tarihlere (Tevarih-i Ali Osman) ismini veriyorlardı. Osmanoğullarının tesis-i nüfuzlarından sonra bütün müessatın ismi değişti. Müverrihler, milli tarihimizin mebdanı hanedanın teşekkülünden itibaren ettiler ve üzerlerini o yolda tedvin etmeye başladılar.

Osmanoğullarının uzun asırlar devam eden hâkimiyetleri esnasında vatanımızın ismi memalik-i Osmaniyye unvanını almış ve Anadolu Türkü'nün feth etmiş olduğu memleketler Anadolu ile birlikte bu nam altında yâd edilmeye başlanmıştı.

Tanzimat'tan sonraki zaman zarfında memalik-i Osmaniyye ismi her tarafta tamim edilmiş. Açılan mekteplerde milli tarihimiz Osman Gazi'den bed edilerek okutturulmuş, Osmanlı hanedanından evvelki zamanların okutulması için çok çalışmıştır. Arada sırada Osmanlı hanedanından evvelki zamanlardan bahseden müverrihler, o zamanları benimseyerek milli tarihimiz değişmiş gibi bahsetmişler, Osmanlılık fikrini telkine çalışmışlardır. Milli vatan mefhumu onların zihninde teşekkül etmemiş olduğu için Osman Gazi zamanında vatan hududunun Bilecik havalisine mazhar olduğunu zann eylemişler ve Anadolu'nun, diğer beylerin taht idaresinde bulunan aksam-ı sairesini memalik-i ecnebiye addedecek kadar dalalet göstermişlerdir. Aynı zamanda bu

müverrihle meselâ Osmanoğlu ile Karamanoğlu'nun arasındaki vukudan bahsederken Osmanoğlu'nu "bizim padişah" tabiriyle benimserler, Karamanoğlu'nu ecnebi addeylerler.

Bu dalalet bugüne kadar devam etmiş ve hâlâ tarihimizi Selçukî Tarihi, Osmanlı Tarihi isimleri altında birbirinden külliyen ayrı iki milletin tarihi farz edenler bulunmuştur.

Milliyet cereyanının bizde inkişafından sonra tarihimize Türk tarihi ismi verilmeye başlandı. Baykal Gölü'nden Avrupa içlerine kadar imtidad eden vasil-i sahaya dağılmış muhtelif milletlerin heyet-i mecmuası olan büyük bir kavim olduğu için tarihimizi Türk Tarihi diye tesmiye etmek maksadı ifade edemiyordu. Türk tarihi denilince her şeyden evvel bizim tarihimiz değil belki Türkistan tarihi akla geliyordu. Eski zihniyeti tevarüs eden ve bunu yeni cereyana uydurmak isteyen bazı kimseler, milli tarihimizin ismini Osmanlı Türkleri Tarihi diye tesmiyeye başladılar. Osmanlı Türkleri diye tarihte il ve ulus yoktur. Türklerin ne kadar il ve ulusa inkisam ettiği de mâlumunuzdur. Eğer Osmanlı Türkü demekle Osman Gazi'nin aşireti olan dörtyüz çadır halkı murat ediyorlarsa o başka. Lakin Osmanlı hanedanının taht idaresinde bulunan bütün Türklere bu ismi vermek büyük bir cesaret olur. Bunu fazlaca izah edelim: Bugün Kastamonu, Maraş, Diyarbakır halkına, Konya ahalisine Osmanlı Türkü dersek Sultan Selim ve Fatih zamanından evvelki zamanlar için ne isim vereceğiz? Buralar o zamanlar İsfendiyarzadelerin, Zülkadiroğullarının, Akkoyunların ve Karamanoğullarının elindedir. O zamanlar bunlara İsfendiyeli Türkü, Zülkadirli Türkü, Akkoyunlu Türkü, Karamanlı Türkü mü diyeceğiz? Murat Hüdavendigar zamanında tarihten bahsederken Anadolu'da 30 nevi Türkü mü ayıracağız? Daha evvelki zamanlarda Anadolu'dan bahsederken ahaliye bu seferde Selçukî Türkü mü diyeceğiz? Şu halde milletimizin ismi hanedan isimlerine göre mütemadiyen tebdil edecek. Tarihimizin ismi de buna göre her gün değişecek. Her gün yeni bir isim verilecek.

Demek olur ki Osmanlı Türkü, Selçukî Türkü, Kahramanlı Türkü manasız tabirlerdir. Bunun hepsi birdir. Bunları birbirinden ayırmak doğru değildir. Ve tarihimizin muhtelif devirlere ait isimleri birbirinden ayırarak Selçukî Tarihi, Osmanlı Tarihi gibi manasız sözleri istimal etmekte bütün bütün abestir. Bir kere Selçukî Türkü denince ne murad olunuyor?Tabii Âli Selçuk'un taht-ı kuyudatında olarak bütün Asya'ya hâkim ve Anadolu'ya, Azerbaycan'a, Kafkasya'ya Irak'a, Horasan'a, İran'ın aksam-ı sairesine yayılan Türkmenler. Bir kere bu Türklere Selçukî Türkü demek yanlıştır. Zira Selçuk ismi il ve ulus ismi değildir. Selçuk Han'dan evvel bunlara ne demeli? Selçukların sukutundan sonra ne ad verilmeli?

Hülasa Türk'ü, cemaat cemiyetlerini hanedan isimleriyle tesmiye etmek gayri ilmi manasız bir harekettir. Bu böyle olduğu gibi tarihimizi de Selçukî Tarihi, Osmani Tarihi, Karaman Tarihi [...] unvanlarla tesmiye etmek de aynı suretle gayri ilmidir. Osmanlı Türkleri namıyla bir millet mevcud olmadığı için Osmanlı Türkleri Tarihi de olamaz. O halde milli tarihimizin ismi nedir?

Türklerin inkısam ettiği müteaddid iller ve uluslar muhtelif zamanlarda dünyanın birçok mahallerine hicret-ü vatan ederek devlet-i medeniyet kurmuşlardır. Bu cümleden olarak Türkmenler de bilhassa Anadolu ile İran ve Azerbaycan'a hicret-ü vatan etmişlerdir. İran ve Azerbaycan'da [...] edenler İran'da devlet tesis etmişler. Bidaten bütün Asya kıtası dâhil olduğu halde Selçukî ailesine tabi olmuşlar, onlardan sonra sırasıyla Atabeyler, Harezemşahlar re'se göre geçmişlerdir. Moğol istilası neticesinde bir asır kadar istiklallerini kaybetmişseler de nihayet Karakoyunlu, Akkoyunlu, Sefevi hanedanları zamanında müstakilen idareci hükümet eylemişler ve zamanımıza kadar devletlerimizi yaşatmışlardır.

Anadolu'ya mühaciret edenler de onlar gibi ederek devlet kurmuşlar, medeniyet vucuda getirmişlerdir. Bu devletin sirkarında yine Selçukî ailesinin bir şubesi bulunmakta idi. Ailenin

sukutunu müteakip muhtelif derebeylikler vucuda gelmiş ise de Osmanlı ailesi hepsini ortadan kaldırarak yeniden vahdet-i milliyeyi tesis eylemiş ve makam-ı iktidara geçmiştir.

Ayrı ayrı devletler vucuda getirmiş Anadolu Türkü ile Azerbaycan Türkü daima yekdiğeriyle mücadele etmişler. Bir taraftan ihtilafat-ı mezhebiyyede intizaman edince bu ayrılık büsbütün had bir şekil almış ve nihayet ayrı iki millet haline gelmiştir. Selçukî ailesinin Anadolu'da hükümran olduğu zamandan itibaren Anadolu'nun hudutları çizilmiş ve bugün son katî halini almıştır. Binaenaleyh bin yıllık tarihe ve teşekkül etmiş bu vatana malik olan milletimizin diğer Türklerden ayrı ve müstakil bir devleti ve tarihi vardır.

Türk tarihi denince bizim tarihimizle beraber Azerbaycan'da, Irak'ta, Suriye'de, İran'da, Rusya'da, Horasan'da, Hende'de, Maveraünnehir'de, Türkistan'da, Moğolistan'da, Çin'de devlet kuran, hükümet tesis eden bütün Türk kavmine mensub illerin ve ulusların tarihi hatıra gelir. Binaenaleyh Türk Tarihi ismi bütün dünyanın kıtat-ı muhtelifesinde yaşayan [...] geçen bütün Türk şubelerine ait vakayıdan bahs büyük ve ilm-i şumul bir mevzuu ihtiva eder. Bundan dolayı bu ismi tahsissen bizim milli tarihimizin ismi olamaz.

Anadolu'ya muhacerateden Türkler uzun müddet bu yeni vatanda tutunmak için saliblerle ve Bizantinlerle uğraşmışlar, nihayet suret-i kıtaya [...]kıta-i mekkürede birleşmişler, ayrı devlet ve medeniyet vucuda getirmişlerdir. Bilâhare Selçukî hanedanının, oluştuktan sonra Anadolu'da uzun müddet derebeyleri mücadelesi baş göstermiş ve iki asırdan fazla devam eden bu fetret devri, Osmanlı ailesinin husule getirdiği ittihad-ı milli siyasette hitam olmuştur. İttihad-ı millinin tekvininden sonra Anadolu Türkü'nün cihangirliği başlamış ve pek az bir müddet içinde üç ma'mur kıtanın ekserisini istila etmiştir.

Görüldü ki: Osmanlı hanedanının zaman-ı hâkimiyetinde aktar-ı cihanı feth edenler, Rumeli'ye geçip iskân edenler, Su-

riye'yi, Mısır'ı, Berberistan'ı istila edenler Anadolu Türkü'dür. O halde tarihimizin ismini de şu halde söyleyebilir: Anadolu Türkleri Tarihi veya sadece Anadolu Tarihi.

Anadolu Türkleri Tarihi denilince milletimizin Anadolu'ya muhacerat ve istilasından itibaren zamanımıza kadar cereyan eden vakayı hatıra gelir ve bundan gerek Selçukî hanedanı gerek derebeyler ve gerekse Osmanlı ailesi zamanında vukua gelen bilumum vakıat-ı siyasiye ve medeniyye dâhil olur. Anadolu Tarihi, Osmanlı hanedanı zamanındaki tevsi ve futuhatın kâffesini ihtiva eder. Rumeli'de, Mağrib'de, Mısır'da, Yemen'de, hülâsa Anadolu Türkü'nün hâkim bulunduğu bütün memleketlerdeki vakayı kendi içine alır.

Meselâ bugün Fransa Cezayir, Tunus, Madagaskar Adaları'nı işgal eylemiştir. Bu memleketlerde bugün cereyan eden vakayı Fransa Tarihine dâhildir. Fransa tarihi denilince bu mevzua sadece anavatan değil bütün müstemlekatın da vakayı-ı dâhil olur. İngilizler uzun zamandır Fransa'nın mühim kısmını taht-ı zablarında bulundurmuşlardı. Fransa'nın ve aksamında cereyan eden vakayı İngiliz tarihine; Biritenya tarihine dâhildir. Bunun gibi Anadolu Türklerinin Rumeli'de fütühat zamanına ait olan bilcümle vakayı da Anadolu Türklerinin sahasına girer.

Eğer tarihimizin ismini bu suretle tesmiye edecek olursak, ona en esaslı, en canlı, en ilmi ve en şamil bir ad bulmuş, manasız isimleri kullanmamış oluruz. Cehalet neticesi olarak söylemekte olan Selçukî, Osmanlı... bilmem ne tarihleri gibi unvanlar ortadan kaldırılmış olunacağı gibi son zamanlarda söylenmeğe başlanmış olan Osmanlı Türkleri Tarihi gibi isimler de kendi kendine unutulmuş ve milli tarihimizin hakikî ismi verilmiş olur.

Gelecek makalemde milli tarihimizin yani Anadolu Türkleri tarihinin ihtiva ettiği mevzuu ve mahiyetini zikrettikten sonra inkısam olduğu devirleri izah edeceğim.

TÜRK TARİHİNE BAKIŞIMIZ NASIL OLMALIDIR?[1]

Hüseyin Nihal Atsız

On beşinci asırda bizde muayyen tarih telâkkisi vardı: Türk tarihinin en eski çağları olarak Oğuz Han destanından bahsolunur, sonra pek kısa bir Selçuk tarihi anlatılarak Osmanlılara geçirilirdi. Böylece eski tarihçiler, Osmanlıları daha mühim ve üstün tutmakla beraber, Türk tarihini bir bütün olarak gözden geçirirlerdi. Fakat bu tarih telâkkisi köklenmeden baltalandı. Bilhassa Hoca Sadettin gibi mühim bir müverrihin, eserine doğrudan doğruya Osmanlılarla başlamasından sonra bizim için Türk tarihi "Osmanlı Tarihi"nden ibaret kaldı ve daha önceki Türklerden az veya çok yabancı milletler gibi bahsolundu.

On dokuzuncu asırda Süleyman Paşa ile başlıyan aksülâmel bu yanlış telâkkiyi sarsmağa başladı. Menşeimizin Osmanlılardan daha ilerde olduğu anlaşıldı. Eski Türklerden bahseden kısımlar okul kitaplarına kadar girmekle beraber Türk tarihi sıralanmış bir bütün haline konulamadı. Çünkü muhtelif hükümdar sülâlelerinin zamanları ayrı ayrı devletlermiş gibi mütâlaa olunuyor ve Türkler birçok yerde birçok devlet kurup hiçbirisini uzun müddet yaşatamamış istikrarsız bir millet gibi gösteriliyordu.

1 *Çınaraltı*, 24 Temmuz 1941, S. 5.

Tarihimize yeni bir veçhe vermek dileğiyle yapılan Tarih Kurultayı ve tarihimizi yeni baştan tedvin etmek için kurulan Tarih Kurumu müsbet bir iş göremedi. Bunlar Türk tarihini bir sıraya koyup Avrupa milletlerinin tarihleri gibi yazacak yerde Sümer, Elam, Akad, Hatti vesaire gibi en eski ve medenî milletlerin Türk olduğunu iddia ile boş yere övünme yoluna saptılar ve zaten dağınık gözüken Türk tarihini büsbütün dağıttılar. Böylelikle bugün okullarda okutulan Türk tarihi, nerede ve hangi zamanda başlayıp nasıl inkişaf ettiği belli olmıyan bir vukuat yığınından ibarettir. Bu dağınıklıktan başka verilen mâlumatın da baştanbaşa yanlış olduğu düşünülürse Türk tarihinin ne acıklı bir halde olduğu kolaylıkla anlaşılır.

Bunun doğurduğu neticeler şu oluyor: Türk çocukları bu karmakarışık tarihi öğrenemiyorlar. Bundan başka bu tarihte hemen her millet "Türk" olarak gösterildiğinden çocukların kitaba güveni kalmıyor ve herkes Türk olduktan sonra "Türklük" bir imtiyaz olmaktan çıktığı için milliyet duygusu zayıflıyor.

Demek ki okullarda milli ve terbiyevî vazifesi olan tarih, bugünkü şekliyle bunu yapamıyor. O halde hüsnüniyetle toplanıp düşünerek tarihimizin eksik, yanlış ve sakat taraflarını bulmanın ve onu düzeltmenin zamanı gelmiştir. Zaten birkaç ay önce, Reisicumhur İsmet İnönü'nün Tarih Kurumu'na gelerek Selçuk ve Osmanlı tarihiyle meşgul olunması için emir vermesi tarihimizi düzeltmek ihtiyacının devletçe de duyulduğunu göstermektedir.

Orhun dergisinin 5 İkinciteşrin 1933 tarihli olan ilk sayısı ile 1935'te basılan *Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar* adlı kitabımızın önsözünde Türk tarihini görüşümüzün yanlış olduğunu ileri sürmüş ve doğrusunun nasıl olması gerektiği hakkındaki düşüncelerimi yazmıştım. Bunu burada övünmek için değil, hüsnüniyetimi ve fikirlerimde ne kadar samimî olduğumu anlatmak için söylüyorum. Bunu kaydettikten sonra, bugün revaçta olan Türk tarihinin yanlışlarını ele alabiliriz:

Bu tarihte, bugün ortadan kalkmış olan eski medenî milletlerin birçoğu Türk olarak gösteriliyor. Bu yanlış iddiaya sebep, kendimize medenî bir kıdem vermek isteği olmalıdır. Kendimize medeniyette eskilik gibi bir fazilet kazandırmak için yalan ve tahrif gibi faziletsizlik yollarına sapmak bilmem ki nasıl çürük bir mantığın eseridir? Eski medenî milletlerin dil âbideleri ve heykelleri meydandadır. Bunların hiçbirinde Türklüğe ait bir iz yokken, bir takım gülünç iştikaklarla o milletlerin Türk olduğunu ileri sürmek bizi ilim dünyası karşısında küçük düşürmekten başka bir netice vermez. Eski milletler arasında yalnız Sümerlerin dilinde Türkçeye benzeyen kelimeler bulunmuştur. Fakat bu da fazla bel bağlanacak bir şey değildir. Çünkü Sümerlerin dilinde Arapçaya, Japoncaya, Gürcüceye de benziyen birçok kelimeler bulunmuştur.

Şunu da unutmamak gerektir ki kendi yarattığımız medeniyet, bizi başkalarının medeniyetlerini kendimize mal etmeğe asla muhtaç etmiyecek kadar büyük ve parlaktır.

Bu tarihte, dillerinin Türkçe olmadığı muhakkak olan bazı milletleri Türk yapmak için antropolojiye başvurulmaktadır. Herhangi bir kavim ve halk brakisefal oldu mu, hiç tereddütsüz onun Türklüğüne hükmolunmaktadır. Bunun da ne kadar yanlış ve sakat bir usul olduğu meydandır. Çünkü kafatası bakımından yeryüzündeki bütün insanlar brakisefal ve dolikosefal olarak ikiye ayrılmıştır. Türkler brakisefaldir diye bütün brakisefalleri Türk yapmanın aksi iddialara da yol açabileceği hiç düşünülmemiştir. Ermeniler, Arnavutlar, Boşnaklar da brakisefal oldukları için bunlar da kalkıp bütün brakisefaller Ermenidir, Arnavuttur yahut Boşnaktır diye iddiada bulunsalar aynı derecede haklı olmazlar mı? Görülüyor ki mücerret bir brakisefallik ile Türklüğü ispata kalkmak hiçbir ilmî değeri olmıyan bir iddiadır.

Dil, antropoloji, kanun ve örf bakımından Türklerle hiçbir ilişiği olmıyan Hattiler yani Hititler, bu tarihte, bize Türkiye

Türklerinin ataları gibi gösterilmektedir. Kısa boylu, kısa boyunlu, gür ve kıvırcık saç ve sakallı, biçimsiz Hattilerin bizimle nasıl bir ilişiği olabilir? Yazıları okunmuş, Turanlı olmadıkları anlaşılmıştır. Kanunları ele geçmiş ve neşredilmiştir. Mâlum devirlerdeki Türk yasa, töre ve göreneğine uyar tarafları yoktur. Hattâ bunların brakisefal oldukları bile şüphelidir. Çünkü toprak altından çıkarılan iki Hatti kafasının brakisefal olmadıkları için bir antropoloji mütehassısı tarafından imha olunduğunu bana Köprülüzade Fuat söylemişti. Kanunlarından gayet ahlâksız bir millet olduğunu anladığımız Hattileri Türk saymakla sahip olunan gaye, Anadolu'da eskiden beri yerli halk olarak yaşadığımız düşüncesi olmalıdır. Fakat bu da boş, temelsiz, yersiz bir düşüncedir. Hiçbir millet şimdiki vatanının en eski ahalisi değildir. Kablettarih tetkiklerinin bir nazariyesine göre Arapların ve bütün Sâmîlerin ilk vatanı Batı Avrupa'dır. Acaba bu, Araplara Avrupa'da bir hak temin eder mi? Bundan başka biz 1000 yıldır Anadolu'da bulunuyoruz. 900 yıldan beri aralıksız devlet halinde günümüze dek gelmişizdir. Bu kadarı kâfî değil mi? Unutulmamalıdır ki başka milletler Anadolu'yu zaptedecek kadar kuvvetli oldukları anda ne tarihî hakka, ne de mill-i verasete bakmıyacaklardır. Ülkeler üzerinde yaşamak hakkı verasete değil, kılıca dayanmaktadır.

Bu tarihte, gayet keyfî, indî ve gülünç tahrifler, istikaklar ve izahlar vardır. Meselâ Hititlere "Eti" denilmektedir. Hâlbuki bu milletin kendisine "Hatti" adını verdiği bugün bir mütearifedir. Hakikat böyle iken Eti kelimesinin uydurulması güya bunların Türklüklerini ispat içindir. Çünkü Ankara civarındaki "Ahi Mesud" köyüne, o köyün yerlisi "Eti Mesud" dermiş. O halde bu da "Hitit Mesud" demekmiş.

Bu tarihte, Türkçe has isimlerin pek çoğu yanlıştır. Meselâ: Bumin, Orhon, Selenga, Cengiz, Timur, Türkes, Selçuk adları doğru değildir. Doğruları Bumin, Orhun, Selenge, Cingiz, Temür,

Türgiş, Selçük olacaktır. Fazla yer kaplamaması için örnekleri çoğaltmıyorum. Bir defa yanlış bellenmiş olan bir şeyin ne kadar güçlükle doğrultulabildiğini herkes bilir. Ben vaktiyle bu yanlışları *Orhun* dergisinde göstermiştim. Tarih kitabını hazırlayanlarda hüsnüniyet olmadığı için, kitabın yeni basımlarında benim tenkidlerimi dikkate almadılar.

Bu tarihte, vukuatın hikâyesinde pek fahiş yanlışlar vardır. Meselâ: Milattan önce 174 yılında ölen Mete (yahut Motun) adındaki Hun hükümdarı, milâttan sonra birinci asırda tarih sahnesine çıkan Siyenpilerle çarpıştırılmıştır. Başka her tarafı mükemmel olup da yalnız bu tek yanlışı bulunsaydı bile bu kitap feci bir kitap olmaktan kurtulamazdı. Hâlbuki yanlışlar bir değil, birkaç değil, yüzlercedir.

Fakat bu tarihte en büyük yanlış, Türklerin hayatını ayrı devletler halinde, birbirleriyle ilgisi olmıyan parçalar gibi mütâlaa etmesidir. Meselâ ayrı ayrı Göktürk, Uygur, Karabıtay devletlerinden, Türgiş Devleti'nden ve bunun gibi birçok devletlerden bahsolunmaktadır. Bu görüş yanlıştır. Demek ki biz müstekar devlet kuramıyoruz.

Hâlbuki hakikat hiç de böyle değildir. Aşağıda da anlatacağım üzere Türk tarihi aralıksız bir bütündür. Mesele onu sistemlendirmekten ibarettir.

Türk tarihini nasıl mütâlaa etmeliyiz? Bu pek mühim bir meseledir. Çünkü Türk tarihi İngiliz, Alman, Fransız milletlerinin tarihleri gibi mütâlaa olunamaz. Zira Türk tarihi onların tarihi kadar basit değildir. Biz bugün dünyadaki belli başlı milletlerin nasıl teşekkül ettiğini biliyoruz. Bunların teşekkülü tarihin gözü önünde olmuştur. Hâlbuki Türk milleti tarih başladığı zaman teşekkül etmiş bulunuyordu. Bundan başka bu milletlerin tarihi hemen hemen hep aynı dar bir sahada geçtiği için onların tarihini sıraya koymak kolaydır. Fakat Türk tarihi için bu kabil midir? Bazen Çin'de, bazen Mısır'da, bazen Avrupa'nın ortasında gör-

düğümüz Türklerin tarihini bir çerçeveye sığdırmak güç bir iş gibi gözükür. Bundan dolayıdır ki şimdiye kadar Türkler kırk yerde kırk devlet kuran bir millet gibi sayılmış ve Türk tarihini kronolojik bir tertibe sokma teşebbüsü görülmemiştir.

Eskiden, tarihin destanlarla karışık olduğu zamanlarda, Türklerin kafasında daha sistemli bir Türk tarihi telâkkisi vardı. Bundan birçok gizli hakikatler meydana çıktığı için o eski telâkki ile kanmanın imkânı kalmamıştır. Bundan dolayı da biz yeni bir tarih sistemi icat etmek mecburiyetindeyiz. Bugün milliyetçi olduğumuz ve büyük Türk birliğine gittiğimiz için de tarihimize vereceğimiz sistem dileklerimize uygun olmalı, bize yalnız maziyi en parlak şekilde göstermekle kalmıyarak ilerisi için de bir yol çizmelidir.

Birçok milletler için tarih, bir vatan tarihidir. Meselâ Fransızlar için vatan tarihinden başka tarih usulü gütmenin imkânı yoktur. Bundan dolayı da Fransızlar için millet, o vatan içinde oturan ve birbirine karışan insanların topluğundan doğan varlık demektir. Çünkü Fransızlar ne Got ne Latin ne de Cerman olduklarını iddia edemezler. Bu unsurların hepsinin aynı vatanda karışmasından doğan bir millet oldukları için vatan tarihini esas olarak almağa mecburdurlar. Araplar için tarih, bir millet tarihidir. Çünkü vatanlarının sınırları değişik kalmakla beraber bu millet uzun asırlar devletini kaybetmiş, fakat milli varlığını saklamıştır. İngilizler içinse bir devlet tarihidir. Çünkü vatan dışına çıkınca harsen İngiliz kalmakla beraber İngiliz'den başka bir isim taşıyan İngilizler esas varlıklarını ana devletlerinde korumuşlardır.

Bununla beraber bu taksim kat'î değildir. Fransızlar için vatan-devlet, İngilizler içindevlet-vatan esasının mevcut olduğu da söylenebilir. Kat'î olan şudur ki: Tarihî kuruluşları başka olan milletler için tarih sistemi de başka başkadır. Bize gelince: Bizim şimdiye kadar olan "tarihi görüş"ümüz yanlıştır. Çünkü bizim

için millet-devlet esasını kabul etmek milli menfaatlerimiz için daha uygun olduğu halde biz millet tarihi şöyle dursun devlet ve vatan tarihini bile bir yana bırakarak yalnız sülâle ve rejim tarihini esas olarak kabul ettik. Her sülâleyi bir devlet sayarak şimdiye kadar bunca devlet kurduğumuzu ileri sürdük. Güzel!.. Fakat bu kadar devlet kurduksa bunların hiçbirisini yaşatamadık. Elimizde daima bir Türk devleti vardı. Çünkü hakikatte bu kadar devlet kurmuş değil, bu kadar sülâle değiştirmiş bulunuyorduk. Tarih hayatları uzun olan bu milletlerde olduğu gibi bizde de bir takım hükümdar sülâleleri geldi. Başka milletler onları yalnız hükümdar sülaleleri diye saydıkları halde biz ayrı bir devlet telâkki ettik. Hâlbuki muhtelif Türk hükümdar sülâlelerinin zamanlarını ayrı devletlermiş gibi mütâlaa etmek yanlıştır. Bilâkis muhtelif devlet telâkki olunan şeyleri sülâle olarak almalıdır. Almanya'da, İngiltere'de, Fransa'da sülâleler nasıl birbirini takip etmişse ve Fransa'da Kapet, Burbon, Orlean, Napolyon; Almanya'da Saksonya, Frankonya, Baviyera, Habsburg; İngiltere'de Anju, Tudor, Stuard devletleri yoksa Türkeli'nde de Kun, Göktürk, Uygur, Selçük, Osmanlı devletleri yoktur. Ancak Kun, Göktürk, Uygur, Selçük, Osmanlı sülâleleri vardır. Bazen iki veya daha çok sülâle idaresinde iki veya daha çok Türk siyasi zümrelerinin bulunması ve bunların birbiriyle çarpışması bu kaideyi bozmaz. Nasıl ki Almanya'da düne kadar, aynı zamanda hâkim olan birçok sülâleler bazan birbiyleriyle çarpıştıkları, hattâ bunlardan bazıları Fransızlarla birleşerek öteki Almanlar aleyhine yürüdükleri halde Alman devleti bir devlet sayılıyorduysa, bizde de aynı şekilde bir devlet olmak iktiza eder. Eğer bütün milletler tarihlerini bizim gibi mütâlaa etselerdi o zaman, meselâ İngiltere'deki Gül Muharebesi'nde iki devlet bulunması icap ederdi. Keza Fransa'da kontlukların kuvvetlenip kral nüfuzunun zayıfladığı zamanlarda birkaç devlet birden bulunması lâzımgelirdi. Hele 18-19. asır Almanyası, içinden çıkılmaz bir manzara gösterir, belki de Almanya dediğimiz varlığın inkâr edilmesi lüzumu başgösterirdi.

Bizim tarihlerimizin böyle aykırı bir şekilde yazılmasında hanedancılık zihniyeti büyük bir âmil olmuştur. Hanedanın kudsî bir mahiyette telâkki olunması, hanedanın düşmesiyle devletin de düştüğü zehabını doğurmuştur. Hâlbuki ortada değişen şey günümüzdeki kabine değişmeleriyle kıyas olunacak kadar basittir. Meselâ Türkistan'da Göktürk hanedanının düşmesi ve Dokuz Oğuz hanedanının kurulmasını yeni bir devlet kurulması gibi sayarlar. Hakikatte ise aynı devlette hanedan değişmiştir. Ahalisi, sınırları, toprağı, teşkilâtı, dili, an'anesi bir olan iki devre arasındaki ayrılık yalnız başlarındaki hanedanın ayrı bulunmasıdır. O halde buna nasıl ayrı devlet diye bakabiliriz? Düşünmeli ki Dokuz Oğuz devresi Göktürk devresinin tekâbülünden ibarettir. Eğer bizdeki hanedan değişmeleri başka milletlerdeki hanedan değişmeleriyle aynı şartlar içinde olmuyorsa bunun sebeplerini milletlerin psikoloji farklarında aramalıdır. Şu halde hanedanları ayrı devlet saymak hanedancılık zihniyetiyle hareket etmek değil midir? Bir de günümüzün tarihinden örnek alalım: Bizde hâkim olan yanlış tarih telâkkisine göre Osmanlı Devleti yıkılmış, Türkiye Cumhuriyeti gelmiştir. Bu düşünüşte yanlıştır. Çünkü esasen bir Osmanlı Devleti yok ki yıkılsın. Meydanda bir Osmanlı hanedanı vardı. Yıkılan odur. Yani devlette rejim değişmiştir. İşte o kadar! İşte biz her yıkılan sülâleyi bir devlet gibi gösterirsek bunda biz Türklerin siyasî hayatta istikrara malik olmadığımız, devletlerimizi uzun zaman yaşatamadığımız neticesi çıkar. Milletlerin ruhîyatı asırlar içinde değişmediğine veya pek az değiştiğine göre de Türkiye Cumhuriyeti'ni dahi uzun müddet yaşatamıyacağımız hakkında bir düşünceye de yol açar. Bundan kazanacak olan düşmanlarımızdır. Milletlerin tarihinde dâhili harpler ve tefrikalar görülür. Fakat bundan o devletin ikiye ayrıldığı manası çıkmaz. Eğer böyle olursa ademi merkeziyetçi olan eski Türk idare şekline göre Türklerin pek dağınık bir hayat yaşadıkları, birleşip devlet kuramadıkları gibi bir mana da çıkar. Keza bazen dâhili fetret ve ayrılığın uzun

sürdüğü de olur: Anadolu'daki beylikler devri gibi. Fakat bu beyliklerin hepsini birer ayrı devlet saymak büyük bir yanlışlıktır. Çünkü hakikatte olan şey Batı Türklerinin başsız kalmalarından ibarettir. Nitekim 1806-1871 arasında Almanya da başsız kalmış, fakat kimse Prusya, Baviyera, Saksonya, Vurtemberg vesaireyi ayrı birer devlet saymamıştır. Tarih yine Almanya tarihi olarak okutulmuştur. Hâlbuki biz hâlâ her sülâleyi ayrı devlet sayıyor ve pek pek Türkiye tarihi diyince Osmanlı hanedanı ve Cumhuriyet devirlerini anlıyoruz.

O halde bu yanlış görüşü nasıl doğrultmalıyız? Türk tarihini, ancak kendi şartlarımıza göre icap eden değişiklikleri göz önünde tutarak başka milletlerin kendi talihlerini mütâlaa ettikleri usul gibi bir usulle mütâlaa etmek suretiyle bir düzene sokabiliriz. Öyle ise ilk önce Türk tarihini ikiye ayıracağız: 1) Anayurtttaki Türk tarihi 2) Yabancı illerdeki Türk tarihi. Anayurttaki Türk tarihi en eski çağlardan on birinci asra kadar yalnız Türkistan'da geçer. Bu Türkistan tabirine bugünkü Moğalistan ve Rus Avrupasının doğu bölümleri girer. On birinci asırda batıda ikinci bir anayurt daha kurulmuştur: Türkiye, buna da Anadolu, Erran, Azerbeycan, Irak ve Şimalî Suriye dâhildir. Türkistan ve Türkiye tarihleri, aralıksız bir bütün halinde Türklerin tarihidir. Hattâ bazen bu iki vatan birleşmiştir.

Yabancı illerdeki Türk tarihi ise hâkim Türk sülâlelerinin yabancı ırklara dayanarak kurduğu devletlerin tarihidir. Bunlar sürekli olmamış, bir Türk sülâlesiyle Türk ordusunun başka milletlere tahakkümüyle başlıyarak sonunda yabancı çokluklar arasında dillerini ve milliyetlerini kaybetmeleri şeklinde devam etmiştir. Bu devletleri bütün ömürlerince Türk devleti saymağa imkân yoktur. Meselâ bugünkü Mısır devleti Türk askerlerine dayanan bir Türk hanedanı tarafından kurulduğu halde bugün Mısır tamamıyla bir Arap devleti olmuştur. Onun için Çin, Hindistan, İran, Doğu Avrupa ve Mısır'da kurulan Türk devletlerini,

hanedan ve ordu Türk seciyesini sakladığı müddetçe Türk tarihi kadrosuna sokabiliriz. Hanedan ve ordu Türklüğünü kaybettikten sonra onları Türk tarihi içinde mütâlaa etmeğe imkân yoktur.

Şimdi, hiçbir tafsilata girişmeden Türkistan ve Türkiye tarihlerinin şemasını çizersek şu taslağı elde ederiz:

Türkistan'da

Sakalar çağı M.Ö. 7. asır – M.Ö. 3. asır

Kunlar çağı M.Ö. 220 – M.S. 216

Siyenpiler çağı 216 – 394

Araplar 394 – 552

Göktürkler çağı 552 – 745

Dokuz Oğuz – On Uygurlar 745 – 840

Uygurlar çağı 840 – 940

Karahanlılar çağı 940 – 1123

Karahıtaylar çağı 1123 – 1207

Sekizler çağı 1207 – 1218

Çingizliler çağı 1218 – 1370

Aksak Temürlüler çağı 1370 – 1501

Özbekler çağı 1501 – 1920

Türkiye'de

Selçüklüler çağı 1040 – 1249

İlhanlılar çağı 1249 – 1336

Büyük Beylikler çağı 1336 – 1515

Osmanlılar çağı 1515 – 1922

Cumhuriyet çağı 1922'den başlıyarak

Yazıyı uzatmamak için anayurt dışındaki Türk tarihinin şemasını koymuyorum. Zaten bizim için mühim olan da anayurt tarihidir. Ciddi ilim adamlarından mürekkeb küçük bir tarihçiler heyeti bu şemayı münakaşa ederek eksik ve yanlışlarını bulup düzelttikten sonra Türk tarihi bu esaslar üzerine yeniden tedvin olunmalıdır. Bu yapılmadığı takdirde okullarda Türk tarihini talebeye hazmettirmek daima imkânsız kalacağı gibi, milletçe de mazimize saygısızlık göstermiş olmaktan kurtulamıyacağız.

TARİH ŞUURU VE VATAN[1]

Hilmi Ziya Ülken[2]

Geçen yazımda milletin vatansız düşünülemeyeceğini söylemiş ve mücerret millet kavramının doğurduğu fikir buhranlarını gözden geçirmiş; milli kıymetlerin hareket noktası ve temeli olarak vatanı ele almak lâzım geldiği neticesine varmıştım. Daha evvelki yazılarda da bugünün kıymet dünyasını anlayabilmek içi "tarih şuuru" ve "içtimaî şuuraltı" mefhumlarına dayanmak lâzım geldiğini söylemiştim.[3] Bu yazımda içtimaî şuuraltının temeli olmak bakımından vatanla tarih şuurunun münasebetinden bahsetmek istiyorum.[4]

İptidaî insan, tarihî perspektiften mahrumdur. Avustralya klanları arasında dolaşan seyyahların anlattıklarına göre onların ne aile ve soy hatıraları, ne içtimaî tarihleri vardır. Bu cemiyetlerde bir iki nesilden evveli tamamen karanlık içindedir. Beşeriyetin

---

1 *İstanbul*, Yeni Seri: 5, 1947.

2 Ordinaryus Profesör Doktor.

3 "Millet Nedir, Ne Değildir?" İstanbul, Sayı: 2, 1947; *Milletlerin Uyanışı*, 1944.

4 "Böyle bir münasebet tarihle coğrafyanın münasebetini, başka tabirle tarihin fonksiyonu olmak bakımından "coğrafi faktör"ü tetkik etmek demektir. Fakat makalemiz bu tarzda sosyolojik meselenin derinleştirilmesi fikrinde olmadığı için, onun yalnız milli kültür meselesinin temeli olduğuna işaret edelim.

çocukluk devresini hatırlatan bu cemiyetler âdeta ebedî bir hâlihazır içinde yaşamaktadırlar. Tarihten önce 150.000 seneden beri insanların cemiyet halinde oldukları tahmin edildiğine ve bu eski cemiyetlerin de hatıra ve tarihlerine dair hiçbir alâmet olmadığına bakılırsa insan cemiyetlerinin tarihî perspektifi kazanmaları çok yeni bir hâdisedir.

İlk medeniyetler hakkında araştırmalar ilerledikçe ve yeni yazılar bulundukça Mısır'dan daha eski medeniyetler olduğunu öğreniyoruz. Son günlerde Profesör Carstang, Mersin'de 8.000 sene evveline ait bir şehrin harabelerini meydana çıkardı. Fakat ne Mısır ve Sümer'de ne de bu yeni araştırmalarda bu kavimlerin içtimaî bir hafızaya sahip oldukları ve gözlerini mazilerine çevirdiklerine dair hiçbir alâmet bulunmuş değildir. Büyük âbideler dikmiş, kanunlar kurmuş olan hükümdarlar kazdırdıkları kitabelerde nihayet, "Dedelerim böyle yapmışlardı." gibi müphem bazı sözler bırakmışlardı.

İlk defa tarih şuurunun belirdiğini Yunanlılarda görüyoruz. Herodotos'la beraber Akdeniz'in bu genç kavmi, vâris olduğu bütün eski medeniyetleri tanımaya çalıştı. Ondan sonra bir müverrihlerin[5] nesli yetişti. Onlar, eski devirlerden müphem olarak topladıkları bilgilere yakın zamanlara ait sağlam bilgilerini kattılar, Roma, Yunan çığırından gitti. Vakanüvis (chroniqueur) site geleneğinin bekçisi, önce site sonra imparatorluk ruhunun esaslı temsilcisi oldu. İnsanlık ilk defa zekâsının ışığını kendi mazisine, iç âlemine çeviriyordu. Tarihin bu gençlik devri, bugünkü medenî geleneğin temel taşlarının atılmasını temin etti.

Fakat insan, İlkçağ'da henüz gözünü tabiattan kendine çevirecek kadar uzun tecrübe geçirmemişti. Mitolojinin yerini tutan safdil metafizik ve emekleyen ilim, insanı meşgul etmeye kâfi geliyordu. Bu araştırma şevki, araştırmanın kendini unutmasına sebep olacak kadar uzun sürmedi. Sofistler, tabiat merakını durdurdular, Sokrates, gözleri iç âleme çevirdi. Mitolojiden ve

5 Müverrih: tarihçi

destandan yeni kurtulmuş olan ilk tarihçiler, tecrübenin yoğurduğu bir zekâ ile yakın devirleri aydınlattılar. Bununla beraber Yunan'da tarih, Sokrates'in istediği nefs bilgisi gibi "İçtimai nefs bilgisi" halini almadı. Nitekim Romalı müverrihler de zengin kroniklerine[6] rağmen bundan ileri gitmediler.

Bunun sebebini her şeyden evvel Yunanlı ve Romalının akıl ibadetinden ve kast zihniyetinden kendilerini kurtarmamış olmalarında aramalıdır. Yunanlıya göre tabiatın bütün sırları akılla çözülebilir, âlem aklın nizamına uygun mertebeler halinde yaşamaktadır. Romalı, pratik akılla bu nizamı devlet ve kanun haline getird; fakat o da Yunanlı gibi halkla temasa gelmedi. Yahut bu teması çok zayıf kaldı. Atina *citoyen*'i[7] için içtimaî nizam, sitenin hudutlarıyla bitiyordu. Fakat site içinde herkes bu aklî nizama karışmıyordu. Romalı için içtimaî nizam her şeyden evvel Roma Şehri'ne aitti. İlkçağ, büyük halk kitlelerinden kuvvet alan vatanı, aklın baskıya koyduğu şuuraltı kuvvetleri, his ve iradeyi, hakikî nefs muhasebesinin kaynağı olan vicdanı bilmiyordu.

Bu yeni mefhumların uyanması için Ortaçağ'ın gelmesi lâzımdı: İçlerine kapanmış siteler, kapalı kastları yıkan büyük kavimler sahnede göründü. Cermenler, Araplar, Türkler medeniyete hâkim oldular. Geçilmez sınırlarla ayrılan ve akıl nizamının örneği olan kastlar yerine, kaynaşan büyük halk hareketleri kaim oldu. Bir şehir, hattâ bir mahalleye kapanmış cemiyetler yerine, yeryüzüne yayılan, toprağa sarılan, topraktan kuvvet alan geniş insan birlikleri doğdu: Derebeylikler, sultanlıklar, hanlıklar, nihayet vatan teşekkül etti. Tabiata hükmetmesini temin ettiği için insanın ilk mucizesi gözüyle bakılan akıl yerine, bütün manevi varlığının aynası olduğu için vicdan ve şuur geçti. İslâmlık ve Hıristiyanlık bu Yeniçağ'ın büyük mürebbileri"[8] oldular: Yeni cemiyetlere ruh dünyasını öğrettiler.

---

6 Kronik: tarih kayıtları

7 Citoyen: yurttaş

8 Mürebbi: eğitici

Bununla beraber Ortaçağ, gözlerini dış âlemden iç âleme fazla çevirmişti. Plâstik sanatlar ihmal edilmiş, ilim ve tabiat şevki ikinci plana atılmıştı. Felsefe, ahiret âleminin habercisi haline gelmişti. Kast cemiyeti kırılmış, fakat insanın yeryüzü ile bağları gevşemişti. Bütün iştiyaklarını[9] başka bir âleme atan insan bu "fâni dünya"da kendisini bir geçici gibi görmeye başlamıştı. Ortaçağ'ın yeryüzünü ihmal eden göçebe ruhu henüz toprağa dört elle sarılmaya ve kendi tarihini bütün kudreti ile aydınlatmaya imkân bulamıyordu. İçtimaî hafızanın canlanması için Sokrates'in "nefis bilgisi" kâfi gelmediği gibi, tasavvuf ve Hıristiyanlığın vicdan muhasebesi de yetmedi.

Göçebe kavimler yerleştikçe, yeni idealler uğruna çarpışa çarpışa toprağa köklerini saldıkça nihayet Ortaçağ'ın sonları, vatan ve tarih fikirlerinin doğmaya başladığını gördü. Rönesans bu tarih şuurunun ilk büyük kıvılcımıdır. Rönesans ne yalnız Yunan'a dönüş ne de yalnız ilim veya plastik sanatların zaferidir. Bu vasıflar onun ancak birer manzarasını ifade eder. Ortaçağ'da için için gelişen vatan ve tarih şuuru Rönesans'ta kemale geldi: Küçük kuvvetler birleşerek kilise devletlerini, monarşileri ve milli devletleri yarattı. Latin kavimleri kendi köklerini aramak sevdasına düştüler. Hakiki içtimaî hafıza bu suretle uyandı. Fakat İtalyan, Fransız ve İspanyollar gibi Latin kavimleri için çok zarurî olan Rönesans, Cermen ve Anglo-Sakson kavimlerinde manasını kaybetti. Vatan ve tarih şuuru onlarda Rönesans'a karşı içtimaî tepkileri, Reform'u, milli kiliseleri, nihayet romantizmi doğurdu. Romantizm bazılarınca Cermen kavimlerinin yarattığı bir düşünce ve sanat hareketi olarak karşılanır.[10] Vakıa en büyük romantikler Almanlar ve İngilizler arasında yetiştiği için bu fikir kolay kolay reddedilemez. Fakat bu hareketin asıl manası, Rönesans'ın Latin olmayan kavimleri arasına yaydığı tek hatlı tekâmül[11] fikrine isyan ve itiraz diye alınacak olursa; bu manada

9 İştiyak: güçlü istek, arzu

10 Chamberlain, Les origines du XIXeme siécle.

11 Tekâmül: evrim

romantizm çok yaygın bir hareket gibi görülmelidir. Condorcet, *İnsan Zihninin İlerlemeleri Hakkında Tarihî Tablo* adlı eserinde, insanlığın eski Yunan'dan beri sırf zihnî ve teknik karakterde tek hatlı bir tekâmül seyri geçirdiğini iddia ediyordu. Bütün Fransız İhtilali ve 18. asır Aydınlanma felsefesinin kanaatini temsil eden bu filozof, Latin kavimleri için doğru olan uyanış hareketlerini diğer kavimlere de yaymak istiyordu.

Buna mukabil Herder, *Tarih Felsefesine Ait Fikirler*'inde insanlığın birbirinden farklı istikametlerde ve ayrı manalarda birçok tekâmül hatları olabileceğini gösterdi. Teknik bakımdan aralarında ne kadar yaklaşma olursa olsun bu tekâmül hatlarından her birinin başka başka kültürleri ve ayrı tarihi perspektifleri olabilirdi. Onları birbirine ircaa[12] çalışmak boşuna gayret olacak ve kendi başına kendi tarihî şuuru ile inkişaf edecek olan bu kültürlerin kurumasına sebep olacaktı. Herder'den Cordorce'ye yükselen bu itiraz, hakikatte bütün romantik ruhun itirazı idi. Az zamanda felsefe, sanat, edebiyat, şiir sahalarında bu yeni ruh kendini kuvvetle hissettirdi.[13]

Romantizmin en mühim alâmetlerinden biri, milletin uyanışı idi. Bu yeni hareketin sırf Cermen kavimlerine mahsus bir hareket olmadığının başlıca delili, Cermen olmayanlar arasında da bu cereyanın dal budak salması oldu. Bütün genç milletler kendi "tarih şuurları" sayesinde 19. asırdan beri, birer birer yeni

12 İrcaa: indirgeme

13 Concordet ile Herder arasındaki münakaşa bugün sosyoloji mevzuu olarak da tazeliğini muhafaza ediyor: Muhtelif medeniyetlerin mukayeseli tetkiki cemiyetlerinin tek hatlı bir tekâmül geçirdiğini, cemiyetlerin aynı tarihî kaderi olmadığını gösteriyor. Modern cemiyet olan milletlere bakacak olursak onlar da feodalizmin merkezleşmesinden doğmuş "tarihî temerküz" milletleri ile genişleme neticesinde ana vatandan kopan ve istiklâl kazanan "iktisadî rüşt" milletlerini, nihayet eski imparatorlukların parçalanmasından doğan "siyasî rüşt" milletlerini görüyoruz. Bu tipleri birbirine irca etmeye ve birisinin geçirdiği istihale şartlarını diğerinde aramaya imkân yoktur. Bu millet tipleri hakkındaki şahsi görüşümüzü 1932 senesinde çıkardığımız *Umumî İçtimaiyat* kitabında, 1933'te Galatasaray Mecmuası'nda ve 1942-43'te neşrettiğimiz *Sosyoloji* kitabında izah etmiştik.

medeniyet sahnesinde göründüler. Fransız İhtilali'nin mücerret rasyonalist ruhuna karşı bu müşahhas ve derin görüşün geçmesi bu asır başına kadar devam etti. İngiltere'yi Almanya, onu merkezi ve şimalî Avrupa milletleri, hattâ Avrupa dışında bazı milletler takip etti. Milli tarihler yazıldı, destanlar canlandırıldı, yeni büyük *epope*'ler yaratıldı, *folklor*lar meydana çıkarıldı, "örf ve âdetler" tetkik edildi, halk motiflerinden opera ve operetler yapıldı. Romantizm hareketi, tarih ve vatan şuuru sayesinde büyük küçük bütün milletleri mukallit ve şahsiyetsiz olmaktan kurtardı. Onlara bitmek tükenmek bilmeyen yeni ufuklar açtı. Dünya medeniyetini eski temlerin[14] basit bir tekrarcısı olmaktan çıkardı. Ona biteviye yenileşen ve tazelenen yeni muhtevalar[15] getirdi. İnsan telâkkisini zenginleştirdi; mücerret ve sırf şekilden ibaret bir medeniyet anlayışı yerine mütemadiyen yeni manalar yeni tefsirlerle genişleyen ve kültürden ayrılmasına imkân olmayan bir medeniyet anlayışı getirdi.

Bu manada romantizmin geri veya kapalı bir hareket gibi görülmesine imkân yoktur. Nitekim onu kuranlar ve ifade edenlerden Herder'in ve Goethe'nin sözleri de daima bu hakikati teyit etmektedir. Bununla beraber romantizmin ifratları, zaman zaman içe kapanma şekillerini aldı. Egonun fazla büyütülmesi, gerçekle alâkaların kesilmesi, medeniyetin müşterek tarafının unutularak dünyanın kendinden ibaret zannedilmesi, hattâ bu yüzden nihayet tarih şuurunun hatalı yollarda kullanılması neticelerini doğurduğu oldu. Bu manada anlaşılan romantizm *kökleşme* ile *terakkiyi*, kültür ile medeniyeti birbirine zıt iki had olarak koydu. Onları tıpkı şekil ile muhteva, mücerret ile müşahhas gibi karşı karşıya getirdi.

Condorcet ile Herder'in münakaşaları yerinde idi. Fakat aslında kökleşme ile terakkinin, kültürle medeniyetin ayrı ayrı şeyler olduğunu zannetmek yanlıştı.

14 Tem: tema

15 Muhteva: içerik

Hiçbir millet kendi kültürünü medeniyetten ayrı olarak yaratmıyor. Hiçbir tarih şuuru, medeniyete bir şey katmaksızın yalnızca hususi bir perspektif olarak kalmıyor. Her kültür inşası, medeniyet kervanına katılmış yeni bir unsurdur ve milletler birbirinin mürebbiliği ile yetişiyor. Fakat romantizmin asıl manası anlaşılıncaya kadar biz tarihimizin uzunca bir devresini israf ettik. Türk romantizmi Namık Kemal, Abdülhak Hamit ve Gökalp olmak üzere üç merhaleden geçti. Namık Kemal merhalesinde, tarih şuuru bütün İslâm dünyasına, vatan şuuru Osmanlı vatanına çevrildi. İslâm dünyasının müşterek kahramanları arasında Türk vatanının karakteristiği kayboluyordu. Fransız İnkılâbı'nın mücerret fikirleriyle, romantizmin istediği müşahhas tarih ve vatan şuuru da birbirine karışıyordu. Abdülhak Hamit merhalesinde, yıkılan İslâm imparatorluklarının hasreti daha bârizleşti. Vatan hudutları bütün İslâm âlemine yayıldı. Gökalp merhalesinde, romantizm umumî Türk tarihine çevrildi fakat milli tarih ile ırkın tarihini birbirine karıştırıldı. Her üç merhalede Türk romantizmi asıl milli tarihe, vatan hudutlarına, müşahhasa dönemedi. Klasik zihniyetin esaslı vasfı olan mücerret ve aklî şemalar etrafında dolaştı.

Namık Kemal'in *Celâleddin Harzemşah* yerine Melikşah veya Alp Arslan'ı, *Selâhaddîn-i Eyyübî* yerine Kılıç Arslan'ı koyması lâzımdı. Abdülhak Hamit *Eşber, Abdurrahman Salis, Tarık* yerine Fatih, Kanuni veya Barbaros'u koymalı idi. Gökalp *Tepegöz, Deli Dumrul, Uygur Destanı* yerine Battal Gazi, Kerem ve Şah İsmail'den bahsetmeli idi. Hâlbuki her üç merhalede de tarih şuuru, ne milli vatanın temelleri olan büyük hatıralar üzerinde durdu ne de bu vatanda yaşayan içtimaî şuuraltını meydana çıkardı. Hattâ bu tarzda bir araştırma yoluna bile gitmedi. Anadolu destanının yazılması, halk motiflerinden yeni musikinin çıkarılması, örf ve âdetlerin, folklorun tetkik edilmesi işleri, kültür yaratmak isteyen sanatkâr ve mütefekkirin elinden çıkarak bütün bu meselelere soğuk ve sırf zihni gözle bakan ilim adamlarının, mütehassısla-

rın eline geçti. İlim araştırmaları ne kadar faydalı olursa olsun romantizmin vermek istediği şeye dokunmaktan uzak kaldılar.

Tarih şuuru ve vatan, 19. asırdan beri uyanan ve dünya ölçülerinde sesleri işitilen bütün milletlerde olduğu gibi bugün de yine aynı kuvvetle ifadecisini bekliyor. Romantizmin yanlış tefsirleri yüzünden ona karşı cephe alanlar, kelimeyi pejoratif[16] manasında anlayanlar, bu harekete modası geçmiş gözüyle bakmakta haksızdırlar. Bu asır içerisinde romantizm düşmanlığı, mücerret ekonomik nasyonalizmden ve standartlaşma zihniyetinden geliyordu. Fakat bu zihniyet her yerde mukavemete uğruyor geriliyor, şahsiyeti öldüren bir tahrip vasıtasından başka bir şey olmadığı görülüyor. İnsani kıymetler yaratan genç milletler buna ancak terakkiye ve medeniyete kapılarını kapamayan kökleşme ve kültür hareketleriyle karşı koyabilirler.

Almanya *Niebelungen*'leriyle, şimal milletleri *Eddas Destanları* ile Finlandiya *Kaleva*'larıyla, Macarlar *Vladislas,* Portekizliler *Lusíades* destanlarıyla v.b. *İliada*'nın karşısına çıktılar. Garp medeniyetinin en eski hocası Homeros'tan ders alarak yeni muhtevalar, yeni manalar ve yeni şekiller getirdiler. Destanın yaptığını şiir, roman, tiyatro, opera, musiki, resim, heykel, mimari mektepleri, hukuk, ahlâk, terbiye ve dil takip etti. Milletler kendi tarih şuurlarıyla kendi vatanları içinden kendi kültürlerinin iptidaî maddesini çıkardılar. İçtimaî şuuraltında yaşayan bütün bu hammaddelere şuur verdiler, eski milletlerin mürebbiliği sayesinde onlardan yeni şekiller yaratmaya muvaffak oldular. Bugün artık medenî insanlığın malı olmuş olan büyük sanat, fikir ve ahlâk âbideleri yarattılar.

Bu çığır hızını almamıştır, devrini yapmış ve kapanmış bir sanat ve fikir modası değildir. İnsan cemiyetleri geliştikçe, birbirleriyle kültür mübadeleleri arttıkça onun rolü devam edecek ve genişleyecektir. Çünkü milletlerin her meselede, medeniyet âleminde söz söylemeye hakları olması için her şeyden evvel

16 Pejoratif: aşağılayıcı, küçültücü

tam bir şahsiyet haline gelmiş olmaları lâzım gelir. Tarih şuurunu vatanın köklerine doğru çevirmeden hakikî bir kültür ve dil yaratmasına imkân yoktur. Büyük fikir mahsulleri ise ancak kültür ve dil yaratmış milletler arasında doğabilir. Her cemiyet gibi biz de tarihten önceki devirlerden bugüne kadar içinden geçtiğimiz bütün çağlarla iftihar edebiliriz. Fakat eski devirlerin rolünü tamamlamış "şekil"lerine ait büyük eserlerle kanarak, yeni hayatın istediği şekli vereceğimiz muhtevayı meydana çıkarmadan; rolümüzü oynadığımızı, vazifemizi yaptığımızı zannedersek büyük hataya düşmüş oluruz. Tarihin kaderi, bütün milletler gibi bizden de kendi şuurumuza kuvvetle sahip olmamızı bekliyor.

Her devir bir hâkim inanış üzerine dayanır. En eski medeniyetler, varlığa yaygın olan sır inanışına dayanıyordu. Yunan mucizesi denen Garp medeniyetinin kökleri, akıl inanışına dayandı. Bugünün medeniyeti de tarih şuuru ve bunun neticesi olan içtimaî kendini yaratmaya (*self making*) dayanmaktadır. Tarih şuurunun temeli vatan olan şuuraltını aydınlatması, onun hammaddesine şekil vermesi, milli kültürleri yaratması, milletlerin uyanışından ve içtimaî kendini yaratmalardan başka bir şey değildir.

Fakat 19. asırdan beri geliştiğini gördüğümüz iki türlü tarih anlayışı karşısındayız: Birisi, eski çağlara ve yaşanıp bitmiş medeniyetlere ait soğuk, zihinci bir bakıştan ibaret olan tarihtir ki bu suretle biz kendimizle ilişiği kalmamış âlemlerin hayatı hakkında fikir ediniriz. Onları birbiriyle karşılaştırdıkça tenkidci ve şüpheci bir görüşe ulaşırız. Bu tarih görüşü bizi aklın dogmatizminden ve her türlü dar görüşlülükten kurtarır. Bununla beraber tarihi yalnız ondan ibaret zannedersek, varlığımızın en büyük kaynağı olan kendi hafızamızla, zaman içinde sürüp giden asıl varlığımızla alâkamız kesilir. Teessürî[17] hafızasını kaybeden ve bütün hayalleri başkalarına ait kuru intibalar sanan bir insan gibi şüphe deliliği içine düşeriz. Yalnız başına alınınca

17 Teesürî: duygulanıma dâir

bizi kaderci ve meşum bir görüşe saplayan, devirlerin izafîliği yüzünden şüphe ve inançsızlık içinde bırakan bu tarih görüşü, eğer bizi içtimaî varlığımızın asıl köklerine bağlayan bir başka tarih görüşü ile tamamlanırsa en mükemmel bir kendini tenkid vasıtası, en zengin bir kültür mürebbisi haline gelir.

İşte bu ikinci tarih görüşü de, yukarıdan beri bahsettiğimiz romantik tarih şuurudur. İnsan bu görüşte artık, objektif bir müşahedeci soğukkanlılığı ile fosiller halinde, yaşanıp bitmiş ve bizimle hiçbir ilişiği kalmamış hayatların basit alâmetlerinden ibaret olan vakalara bakmaz. Fakat bugünkü hayatımızı teşkil eden, ona canlılığı veren asıl kuvvetler ve kaynaklara bakar. Bizim olan ve benliğimizi teşkil eden bütün hatıralara, heyecanlı ve duygulu yaşanmış hayatımıza bağlanmadıkça ve onların devamından ibaret olduğumuzu bilmedikçe nasıl kendi kendimize "varız" diyemezsek; içtimaî varlığımızın kökleri olan bütün bu şuurlu veya yarı şuurlu hatıralara bağlanmadıkça ve onlara en vazıh şeklini vermedikçe hakikî dinamik bir içtimaî varlığa sahip olduğumuzdan da bahsedemeyiz. Şimdiki varlığımızın potansiyelini ve hazinesini teşkil eden bu tarihî varlığı ise yalnız kendi varlığımıza ait en kuvvetli şuurla meydana çıkarabiliriz.

Şimdiki varlığımızın potansiyeli, ya eski çağlarda şekil almış ve şuur kazanmış bir haldedir yahut hiçbir devirde tamamen şuur sahasına çıkmamış imkânlar ve kuvvetlerden ibarettir. Birincisine, milli varlığımızın istediği şekil ve şuur dünyasından önce hazırlık yapan eski şuurlaşma denemeleri diyebiliriz. İlk çağdaki Atina kültürü bugünkü Yunanlı için, eski Roma kültürü bugünkü İtalyan için bu vazifeyi görür. Uzak veya yakın bütün şuurlaşmalar, bütün eski içtimaî tecrübeler cemiyetlerin milli şuurlaşma cepheleri için ilk örnek ve temel vazifesini görürler. Fakat yalnız bunlar üzerine milli şuurlaşma ve milli kültür kurulamaz. Site veya ümmet medeniyetinin kastlı ve tabakalı cemiyetine ait bir güzideler[18] kültürü ile milli medeniyetin bü-

18 Güzide: seçkin, elit

tün millete dayanması lâzımgelen geniş kültürü arasında esaslı farklar vardır. Bundan dolayı cemiyetlerin eski şuurlaşmaları veya bunu devam ettiren hareketler, milletlerin klasikleri haline gelir fakat ne kadar değerli olurlarsa olsunlar asıl milli kültürü vücuda getiremezler.[19]

Şimdiki varlığımızın potansiyeli bir de doğrudan doğruya bugünkü hayatımızın üzerine kurulduğu, henüz şuurlaşmamış olan bir içtimaî temel olabilir. Bu içtimaî temel dilde, örf ve âdetlerde, folklorda, gelenekte, hatıralarda – devirlerin ve içtimaî şartların değişmesi arasında – devam eden ve bize zaman içinde "biz" demek imkânını veren şeydir. Bu içtimaî temelin asla değişmeyen, zaman üstü bir kuvvet olduğunu farzetmek yanlış olur. Bilakis içtimaî oluşun içinde bütün mânevî varlığımız gibi onlar da istihaleye uğrar. Fakat bu istihaleler içerisinde birbirine teessürî hatıralarla bağlı olan potansiyel kuvvetler, bunca değişmeler arasında sabit kalan içtimaî benliğimizin esasını teşkil eder. Asıl romantik tarih şuurunun çevrileceği, ışık vereceği ve milli kültür denilen şekli kazandıracağı içtimaî kuvvet de işte temeli ve sınırları vatan olan bu içtimaî şuuraltıdır.

Bu sebepten romantik devir; her memlekette klasik devirden sonra gelmiş ve ona cephe yapmaya mecbur olmuştur. Fakat milletlerden çoğunun bu merhaleyi aştığını görerek onun

19 Milleti hazırlayan eski şuurlaşma eserleri milletin klasiklerini vücuda getirir. Bu tarzda eski tecrübelerden geçmemiş ve klasiklerini yaratmamış olan milletler, hiç değilse akraba milletlerin ve medeniyetin klasiklerine dayanırlar. Amerikalılar için İngiliz klasikleri, Fransızlar için Rönesans ve eski Latin klasikleri böyledir. Klasikler milli terbiyenin temellerini teşkil ettiği için, milli terbiyenin mühim bir kısmı da asıl kültür yaratmasına öncülük eden bu hümanizma çalışmaları ile elde edilir. Biz, tarihimiz de geçirdiğimiz eski şuurlaşma tecrübeleri ile şimdi içine girdiğimiz milli medeniyetin şuurlaşmalarını birleştirmek zorunda olduğumuz için – ayrı durumlarda bulunan diğer bazı milletlerle beraber – iki nevi klasiğe ve iki nevi hümanizme dayanmaktayız. Bunlardan biri, Türk klasikleri, ikincisi Avrupa klasikleridir. Her ikisi de bize milli kültür yaratışında rehberlik edecek temeller olmakla beraber, milli kültürün ne maddesini ne şeklini onlardan almıyoruz, yalnızca onların kendi şartları içinde nasıl meydana geldiğini görerek büyük numunelerinden faydalanıyoruz.

artık modası geçmiş bir cereyan olduğunu zannetmek ve böyle bir zahmete katlanmaya lüzum görmemek en büyük yanlışlık olur. Medenî âlemde söz söyleyebilmek için her milletin tam bir şahsiyet kazanması ne derecede zarurî ise, bu şahsiyete erişebilmek için de kendi tarihinin şuuruyla kültür yaratma savaşına girişmesi o kadar zaruridir. Şahsiyet kazanmak ve olgunlaşmak için cehd[20] sarf etmeden, bu olgunluğu kazanmış milletlerin teknik ve fikirlerini kolayca devşirmek isteyen veya devşirebileceklerini zannedenler, ruhi olgunluğu kazanmak için hayatın her devresinin ayrı ayrı rolleri olduğunu unutarak on yaşında her türlü marifeti becermeye kalkan kavrulmuş çocuklara benzerler. Milletlerin hayatında rüştünü kazanmadan atlanacak hiçbir merhale, vazgeçilebilecek hiçbir cehd yoktur. Bugünkü medeniyetin dayandığı iman, bütün dikkatini kendi mazisine çevirerek, başka milletlerin numunelerinden faydalanarak, kendi kendini yaratma imanıdır.

Garp milletleri, bir buçuk asırdır bu savaşın içindedir. Burada onların büyük örnekleri üzerinde ayrı ayrı durmaya imkân yoktur. Yalnız misal olarak Shakespeare'den sonra İngiliz dilinin türlü türlü halk lehçeleri ve lügatlarıyla edebiyat diline karıştığını ve güzidelere mahsus klasik dile nazaran zenginleştiğini, aynı işin *Sturm and Drang*[21] hareketinden sonra Almanya'da başladığını, dilin büyük bir genişleme ve kaynaşma hamlesi geçirdiğini, Racine'in altı yüz kelime ile yazılmış süzme edebiyatına karşı Hugo'dan sonra Fransız dilinin halk kaynaklarından kuvvet aldığını, aynı hamlenin diğer Garp milletlerinde de bugüne kadar yapılmış ve hâlâ yapılmakta olduğunu söyleyebiliriz. Bunun en yakın örnekleri şüphesiz milli uyanış hareketini yeni başaran en genç milletlerdir.

---

20 Cehd: çaba

21 Sturm und Drang: 18. yüzyıl sonunda Almanya'da gelişen ve edebiyatı toplumun formalizmine ve düşüncelerine karşı gelişen bir bireysel duygu fırtınası olarak ele alınan akım.

Bütün bu noktalar göz önüne alınınca Tanzimat'tan beri Fransız edebiyatı tesiriyle memleketimize yalnız şekil halinde girmiş olan romantizm hamlelerinin, asıl kaynaktan ne derecede uzak kaldığı anlaşılır. Şüphesiz bu hamleler içerisinde mevzua en çok yaklaşan Gökalp'ınki idi. Fakat onun görüşünde: a) Medeniyet ve kültür ikiliği fikri, memleketten çıkarılacak hammaddeyi Garp'ta hazır duran "şekil" postasına atmakla işin halledileceği kanaatini doğurduğu için, her milletin başkalarından yalnız örnek ve ders alabileceği, yalnız kendi cehdleriyle kendi "şekil"ini yaratacağı fikrinden uzak kaldı. Ve bu yüzden büyük gayret ve büyük hamle istemeyen bu görüşün kültür mahsulleri de zayıf oldu. b) Irkın tarihi, milletin tarihi ile karıştırıldı. Bugünkü varlığımızın doğrudan doğruya temeli olmayan ve yalnızca objektif ilim araştırmalarını ilgilendiren şeylerle hayatımızın en mahrem kökleri birbirinden ayrılamadı; hattâ bazen ikincisi birincisi yerine alındı.

Kendi tarih şuurumuz, bugünkü varlığımızın köklerini belirten ve içtimaî şahsiyetimizin kadrolarını çizen bir şuur olacaktır. Türkçülük hareketi yarım asırdan beri bu tarih şuurunun doğması için birçok hazırlık yaptı. Biz onları vatan mihrakı üzerinde toplayarak şekil verme vaziyetinde bulunuyoruz. Etnologun ve folklorcunun malzemeci ve objektif görüşü ile değil, kültür kuruluşunun istediği sıcak ve heyecanlı bir hamle ile yeniden işe girişmeliyiz. Finlandiya köylerinde otuz sene dolaşarak kulaktan kulağa söylenen halk şarkılarının parçalarından koskoca bir destan meydana çıkaran Elias Lönrot'ün işi,

Besi rerıc bürdem der-in sal si
Otuz yılda çok eziyetler çektim

Acem zinde kerden bedin Parisi
Bu Farsça ile Acem'i dirilttim

diyen Firdevsi'nin, Niebelungenlerden tiyatrolar ve operalar halinde bir milli destan yaratan Wagner'in eserlerinden

daha az değerli değildir. Önümüzde bu işin büyük örnekleri ve memleketimizde bütün hammaddesi olduğu gibi duruyor. Anadolu'da *Kerem, Köroğlu, Ferhatla Şirin, Tahirle Zühre, Şah İsmail, Âşık Garip, Arzu ile Kanber, Derdiyokla Zülfüsiyah, Elifle Mahmud* ve daha birçok halk hikâyeleri, destanları, hâlâ sanata mal olmamış, dokunulmamış bir haldedir. Hâlbuki Avrupa şehirlerine gidip Wagner'in *Tristan und Isolde*'sini dinliyoruz, Goethe'nin *Faust*'unu okuyoruz. Yarın şehrimizde bir opera binası yapılacak olursa kendi hayal gücümüzün eseri olan, kendi yaratış kudretimizi gösteren eserlerin heyecanını duyacak yerde de, yalnız bu başka âlemlerin güzel örneklerini mi seyredeceğiz?[22]

Roman, edebiyatın en genç çocuğudur. Böyle olduğu halde yakın zamanlara ait köklerinin tamamen halk hikâyelerinden çıktığını görmüyor muyuz? Garp romanlarının kopyası, yaşanmamış ve duyulmamış hayatları tasvir eden, memleketin kökleriyle hiç alâkası olmayan eserler yazarak milli romanın yaratılabileceğine hâlâ inanıyor muyuz? Halkın köy düğünlerinde, göçebe oyunlarında, vilayet vilayet ayak temposuna kulak vermeden, memleketin asırlardır duyulmuş hislerinin tortusu halindeki ses tonuna ve hançere yapılışına dikkat etmeden Garp musikisinin kilise orgundan gelen temposuna göre, Garp milletlerinden her birinin ayrı hançere yapılışına göre ayarlanmış musikileri benimsemeye ve tesadüfen şurasına burasına birkaç "halk motifi" karıştırarak bunlara milli musiki demeye imkân var mıdır? Eğer Garp'ın senfonileri ve operaları bize rehberlik edecekse, işimiz onların hangi dikenli yollardan geçerek bu şahikalara çıktığını görmek ve kulak verdiğimiz derin şuuraltından gelen seslerle kendi şeklimizi yaratmak olacaktır.[23]

22 Türk destanı için bazı denemeler ve kıpırdanışlar oluyor. Bazıları destanın modası geçmiş bir sanat nevi olduğunu iddia ediyorlar. Sanatta modası geçmiş nevi yoktur. Sürrealizmin arkasından tekrar realizmin, hattâ yeni klasiğin doğduğu görülmüyor mu? "Destan"ın şekli, muayyen bir eserle sınırlandırılmış olmadığına göre devirler, ihtiyaçlar ve şairler ona her zaman yeni şekiller ve yeni üslûplar verebilirler.

23 Türk romanınında bu istikamette bazı hareketler göstermeye başladığını

Resmimiz, memleketin halılarında, çinilerinde, nakışlarında asırlardan beri tecrübe edilmiş kendi renklerini Garp'ın zengin tecrübelerinden faydalanarak paletimize koymadan, nasıl bizim olabilir ve bizim olmayan bir şeye nasıl orijinal ve hakikî sanat eseri gözüyle bakılabilir? Çok şükür ki bu zahmetli davada en çok yol alanlardan biri Türk resmidir.

En geniş bir sosyolojik anketle, içtimaî bünyemizin bütün inceliklerini tetkik etmeden, etnolojik araştırmalarla maddî ve mânevî medeniyetimizin bize miras bıraktığı hamuleyi[24] hakkıyla tanımadan, hukukçularımız Türk hukukunun kadrolarını nasıl tespit edebilirler? Vakıa bu tarzda tespitler, kuvvetli bir sezgiye dayanarak içtimaî gerçeğe yakın hükümler vermişlerdi. Fakat örf ve âdetlerin incelenmesinden doğan hukuk araştırmaları bu ilk sezgileri daha devamlı ve ona tâbi olan insanları da daha kendinden emin hale getirmez mi?

Mimarimiz, memleketin taşını toprağını, bucak bucak çadırını, evini, hanını, kervansarayını tetkik ederek, onun verdiği sevgi ve nefis güveni ile kendine mahsus şekilleri ve üslupları yaratmamalı mıdır? Yoksa bu yola hiç başvurmadan, sanki teknik onu yaratan milletlerin zevkinden ve dehasından müstakil boş bir kalıpmış gibi, Garp'ın tekniğini *alıvermek* ve onun şurasına burasına birkaç Selçuk ve halk motifini karıştırmakla mesele hallolacak mı zannediyoruz?[25]

---

işaret etmek lâzımdır. Musikide Adnan Saygun'un *Yunus Emre Oratoryosu* gibi orijinal eserler yaratılmaya başlanıldı. Fakat yukarıda bahsettiğimiz İslâm-Türk klasiklerinden olan eski musikimizle bunu karıştırmamalıdır. Bu iki musiki arasında ne çatışma ne de Şark-Garp kelimeleriyle ifade edilmek istenen bir tezat vardır. Eski musikimiz Türk cemiyetinin şuurlaşma tecrübelerinden bize kalan klasiklerimiz olduğu halde, yeni musikimiz millet olma ve yeni şuurlaşma tecrübelerimizin mahsulleri olacak ve daima birincilerin örneğinden faydalanacaktır. Aynı şeyi klasik edebiyatımızın bugüne kadar gelen şekli için de söyleyebiliriz.

24 Hamule: yük

25 Abdülhamit devri eserlerinde, Mimar Kemalettin ve Vedad'ın Türk klasiğini diriltmek için yaptığı teşebbüslerde modern milli mimarînin başladığı iddia edilemez. Böyle bir hamle henüz açık durmaktadır.

Dilimiz, bütün kültürümüzün ve düşüncemizin kalıbı ve dayanağı olduğu için milli kültür işinin birinci derecede milli dile dayandığını söylemeye bilmem lüzum var mı? Milli kültürlerin doğuşunda en büyük rolü olan romantizm hareketleri aynı zamanda milli dilin doğuşunda da önderlik etmişlerdir.

Bir dilin zenginliği kelime sayısı ile değil, mefhum zenginliği ile ölçülür. Fakat yüksek düşünce seviyesini gösteren çok mefhumu karşılayabilmek için de çok kelime olmalıdır. Bundan dolayı milli diller, halk lehçelerini ve bölge kelimelerini meydana çıkarmak, edebiyata karıştırmak ve kullanmak zorundadırlar. Bundan başka milli dil eski cemiyetlerin dilleri gibi kast dili, kapalı zümre dili olmaktan çıkmaya mecburdur. Hiç olmazsa şeklinde "herkes tarafından anlaşılmak" milli dillerin idealidir: Milletin yalnızca objektif dil araştırmalarıyla olamaz. Kültürün bütün dallarıyla ilgili insanlar, bir sanat eseri yaratır gibi bunu sevgi ve heyecanla yapmalıdır. Dil hareketleri karşısında soğuk duranlar ve milli dilin büsbütün yeni ihtiyaçlardan doğduğuna ve büyük bir irade ve sevgi ile başarılacağına bir türlü inanmayanlar, başka Türk lehçelerine ait filoloji araştırmalarını, onlardan aktarma yabancı kelimeleri veya tamamen kaidesiz ve uydurma bazı tabirleri içtimaî gerçekle karıştırarak dilin zevkini bozanlar kadar aykırı yoldadırlar ve bu işte onlar kadar zararlı olmaktadırlar.

Tarih şuuru, kendi varlığımızın köklerini tanımak ve bugünkü hayatımızın potansiyelini aydınlatmak olduğuna göre bu işte, memleketin tarihi kadar şimdiki halini de bütün incelikleriyle bilmeliyiz. Vatan sevgisi ve içtimaî hafızaya sıcak bağlılık bu araştırma şevkinin biricik kaynağı olduğuna göre, herhangi bir içtimaî diagnostic[26] bizi şaşırtamaz. Kendimizi olduğumuzdan başka türlü tanımak, asla tanımak değildir. Böyle bir hareket nefis güvenine değil hayallere saplanmaya sebep olacağı için bu yolda atılan adım, hakikî kültür yaratışının aleyhinedir. Vatan sevgisi ve yaratış imanıyla içtimaî "marifet-i nefs"e ulaşacak olursak, ahlâk,

26 Diagnostic: (Ft.) teşhid

iktisat, sıhhat, eğitim davalarını – şahsen – başka milletlerden aktarılmış mücerret davalar olarak ortaya koymaktan çıkarır, memleketin kendi bünyesinden doğmuş ve kendi şahsiyetinin gerektirdiği öz davaları haline getiririz.

MİLLİYET VE İNSANLIK MEFKÛRELERİNİN TARİH TEDRİSATINDA AHENKLEŞTİRİLMESİ[1]

Osman Turan[2]

I

UNESCO, 1950 yılı yazında, Bruxelles'de, hemen her demokrat memleketin üniversite ve lise hocaları ile maarifcilerinden mürekkeb milletlerarası bir toplantı yaptı. Kırk gün kadar süren çalışmaların gayesi, mekteplerde yapılan tarih öğretimini ve okutulan tarih kitaplarını, Birleşmiş Milletler idealine uygun olarak islâh imkânlarını araştırmak, bu hususta müşterek prensip ve görüşlere erişmek idi. Bu toplantı vesilesiyle Birleşmiş Milletler idealinin kurulması ve geliştirilmesi hakkında bazı mütâlaalar ileri sürmek, bunları yalnız tarih tedrisatı bakımından değil fakat geniş ölçüde ve ilgili birçok meseleleriyle meydana koymak niyetinde idik. Ancak, meslekî ve sair meşguliyetler buna imkân vermedi. Şimdi bu olmayınca, hiç olmazsa, orada yaptığımız ve bir suretini rapor halinde sunduğumuz tebliği neşretmenin

---

1 *A.Ü.D.T.C.F.* Dergisi, F. 14, s. 209-225. Bu makalenin sonuna konulan Fransızca hülâsası Unesco'nun mezkûr toplantısında tebliğ edilmiştir.

2 Türk Tarihi Profesörü.

faydasız olmıyacağını sanıyoruz. Zira yalnız memleketimizde değil, dünyada dahi umumiyetle Birleşmiş Milletler ideali ve onun inkişafı için karşılaşılan meseleler hakkında fazla bir şey yapılmadığı gibi hele bu hususta tarih tedrisatının ehemmiyeti üzerinde, yalnız menfi tesirlerini önlemek maksadiyle durulmuş, onun yaratıcı mahiyetine pek dikkat edilmemiştir. Fakat burada, hiç olmazsa Bruxelles toplantısının mahiyetini ana hatlariyle belirtmek, neşretmekte olduğumuz tebliğin anlaşılması için de faydalı olacaktır.

Bugünkü dünya şartları, devletler üstünde kuvvetli bir siyasî teşekküle ihtiyaç hissettirdi ve realite olarak mevcut bulunan milliyet ideali üstünde yaratıcı ve birleştirici bir insanlık idealinin kuvvetleşmesi zaruretini meydana koydu. Bugünkü devlet nasıl milliyet idealinin eseri ve onunla kaim ise birleşmiş bir dünya teşkilâtı da ancak kuvvetli bir insanlık idealiyle yaşıyabilir. Zamanımızda, devlet adamlarından önce, mütefekkir ve münevverler arasında yayılması ve yerleşmesi icabeden bu ideali meydana koyabilmek için birçok meselelerin halli gerekmektedir. Bruxelles'de tarih tedrisatı hakkında yapılan toplantı, bu idealin hiç olmazsa bir meselesiyle alâkalı idi. Bu sebeple, Paris'teki meslekî çalışmalarımın ehemmiyetine rağmen, Maarif Vekâleti'nin bu toplantıya iştirakime dair teklifini memnuniyetle kabul ettim. Bruxelles'e gitmeden önce UNESCO'nun Birleşmiş Milletler ideali bakımından yaptığı neşriyatı okumak ve bu suretle Birleşmiş Milletler idealinin mevcut beşerî, milli, dinî kıymetler karşısında aldığı durumu, bunlarla münasebetlerini anlamak icabediyordu. Fakat itiraf etmeliyiz ki maalesef UNESCO'nun oldukça geniş neşriyatı arasında bu idealin fikrî temellerini hazırlayan ve tetkik eden ciddi bir eser mevcut değildir ve yapılmış bulunan bu neşriyat milletlerarası teşekkülleri tanıtan, gayelerini basit bir şekilde anlatan ve çok defa istatistiklerden ibaret olan eser ve broşürlere inhisar etmiştir. Kanaatimizce, Birleşmiş Milletler terbiyevî, içtimaî ve kültürel teşkilâtı (UNESCO)'nun, ifa ettiği

milletlerarası içtimaî ve kültürel pratik münasebetlerin ahenkleştirilmesi hususundaki hizmeti yanında ve onların üstünde bu Birleşmiş Milletler teşkilâtını tam bir fikir ocağı haline getirmesi ve onun manevî temellerini, milletlerarası şöhrete malik insanların fikir ve faaliyetleriyle beslemesi, bu hususta yazılmış veya yazdıracağı eserleri dünyaya yayması icap ederdi. UNESCO bu gayeye yarar düşüncesiyle neşrini tasvib etmemiz için toplantıya, her münevverin ansiklopedilerden temin edeceği mâlumatı ve bir takım istatistikleri ihtiva eden bir eseri sunduğu zaman bu müesseseden bu mevzu hakkında fikrin ve müessesenin ehemmiyetiyle mütenasip daha ciddi kitapların neşri lâzımgeldiği hususunda şiddetli tenkidler sayesinde otomatik olarak kabul edilmek üzere bulunan bir eseri reddetmemiz mümkün oldu.

Toplantı UNESCO Müdürü T. Bodet'nin nutkuyla açıldı. Nutkun Birleşmiş Milletler idealiyle milliyet fikri arasında bir tezad değil, bir ahenk olması lâzımgelen bir manayı ifade etmiş olması müessesenin başında bu meseleleri iyi kavramış bir insanın bulunduğunu meydana koyduğu için üzerimizde çok müsbet bir intiba bırakmıştı. Konuşma ve müzakerelerimizinbu mihver etrafında tekâsüf edeceği ümidiyle de ayrıca memnun olmuştuk. Fakat kırk günlük çalışmalarımızda Birleşmiş Milletler fikrinin ve müşterek bir insanlık idealinin yaratılması ve geliştirilmesi mevzuu pek az bir yer aldı. Çalışmalar daha ziyade mekteplerdeki tarih öğretiminin, Birleşmiş Milletler ideali ile doğrudan doğruya alâkalı olmıyan, yeni ve faydalı pedagojik görüşlere göre yapılması üzerinde temerküz etti. Birleşmiş Milletler idealinin tarih öğretimindeki in'ikâsı, dar ve müfrit bir milli tarih görüş ve tedrisi yerine, milletlerin siyasî, medenî ve iktisadî bağlarla birbirlerine günden güne daha fazla bağlı ve muhtaç oldukları vakıasına dayanarak daha geniş bir dünya tarihi görüşü ve öğretimine imkân vermek ve bu suretle dünya sulhünü ve insanlık sevgisini takviye edip milletler arasındaki zıddiyet ve münaferetlerin doğmasına mâni olmak veya mev-

cut düşmanlıkların ortadan kalkmasına zemin hazırlamak gibi esasları meydana koyan bir fikir ve gayeye uygun olacaktı. Bu hususta en müsbet bir hâdise olarak UNESCO'nun tavassutuyla bazı komşu memleketlerin tarih cemiyetleri mümessilleri arasında kurulan komisyonların, okutulan tarih kitaplarında her iki tarafı alâkadar eden vakaların yazılması ve okutulmasında tarafsız ve objektif bir görüşe varmak için girişilen teşebbüsler dolayısıyla yapılan müzakere ve çalışmaları zikretmek icabeder. Bu mevzuda, daha UNESCO'dan önce, İskandinavya memleketlerinin yaptığı ve yapmakta olduğu teşebbüsler hakikaten dikkate şayandır. Filhakika bu memleketlerden herbiri müşterek noktalarda diğerlerinin tasvibini almadıkça tarih kitaplarını neşr ve tedris etmemeğe karar vermişlerdir. Tam anlaşma hâsıl olamıyan mahdut mevzularda da her iki tarafın görüşünü kitaplarına dercedecek kadar ilmî ve objektif bir anlayış birliğine varmışlardır. Almanlarla Fransızlar ve İngilizler arasında da aynı mahiyette çalışmalara başlanmış idi. Bunun birbirleriyle komşu bütün memleketler arasında yapılması ve UNESCO'nun bu hususta neler yapabileceği hususları üzerinde duruldu.

Tarih kitapları ve öğretiminin ilmî ve insanî bir karakterde ıslahı işinin biz Türkler için ne kadar arzuya şayan ve binaenaleyh insanî olduğu kadar da milli bir mesele olduğunu takdir etmiyecek kimse tasavvur edilemez. Filhakika Türk tarihinin cihanşumul mahiyeti ve Osmanlı İmparatorluğu'nun asırlarca eski medeniyet dünyasının ortasında hâkim bulunması dolayısıyla daha Ortaçağlardan beri Türkler aleyhinde bir takım yanlış ve garazkâr fikir ve kanaatlerin yerleşmesine sebep olmuştur. O şekilde ki bu gibi yanlış ve menfi an'ane ve kanaat bakiyelerine elan birçok memleketlerin mektep kitaplarında rastlanmaktadır. Fakat bugün için bunların çoğu bilgisizlikten ve eski kitaplarda kalmış bulunan yanlış mâlumatın farkına varılmadan yenilerine intikal etmesinden ileri geldiği için bunda mutlaka kötü niyet aramak doğru değildir. Fakat doğru olanı şudur ki Avrupa'da

temas edeceğiniz münevverlerde Türkler aleyhinde rastlanan yanlış bilgi ve kanaatlerin çoğunun menşei bu Ortaçağ an'anesinin elan mektep kitaplarından temizlenmemiş olması neticesidir. Mektep kitaplarını yazanların Türk tarihi hakkındaki bilgilerini düzeltmelerini beklemek biraz erkendir. Zira onların Türk tarihi hakkında ilim âleminde yapılan tetkikleri takip etmeleri kolay olmadığı gibi bu gibilerin kolaylıkla faydalanabilecekleri Türk tarihine dair umumî ve itimada şayan tek bir eser de yoktur. Biz mezkûr toplantıda Avrupa ve Amerika'da, muhtelif memleketlerin mektep kitaplarından aldığımız bir takım notları arz ve bunlarda mevcut olan yanlış hüküm ve kanaatlerin bizzat Avrupa âlimlerinin zikrettiğimiz eserleriyle tashih edilebileceğini beyan ettik. Hele Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bazı Balkan ve Asya memleketlerinde bazı tarihî hâdiselerin izahında yalnız nokta-i nazar farkı değil, şuurlu bir Türk düşmanlığı yaratmak istiyen ifade ve tahrifler de mevcuttur. İlk istiklâl devrelerinde onların milli mevcudiyetleri için caiz görülen bu gibi subjektif ve menfi hükümlerin hâlâ devamına artık bir sebep kalmamıştır. Bu sebeple Türklerle komşuları arasında bu gibi komisyonların kurulmasına şiddetle ihtiyaç olduğunu işaret, milletlerarası anlayış için hizmeti aşikâr olan bu cins teşebbüslere UNESCO'nun delâlet etmesini rica ettik. UNESCO mümessilleri haklı olarak ilk teşebbüsün alâkadar memleket veya memleketlerden veya onların tarih muallimleri teşekküllerinden gelmesi lüzumuna işaret ettiler. Fakat henüz ne bizde ve ne de komşularımızda böyle bir teşebbüse geçilmiş değildir. Her memleketin mektep tarihleri yazılırken ilgili mevzularda komşu memleketlerin mütâlaa ve tasvibini almak hususunda görüş birliğine varılıyordu. Fakat milletlerin tarihî faaliyetleri bugünkü coğrafî sahalarına inhisar etmediği ve milliyetçi devirden önce daha geniş din ve kültür sahalarının tesirleri mülâhaza edilerek bunun kifayetsizliğine işaret etmek lüzumunu duymuş idik. Filhakika tarihî büyük milletlerden ve meselâ Türklerden, İngilizlerden bahsetmeden

hiçbir memleket umumî tarih yazamaz. Diğer taraftan muhtelif din ve medeniyetler hakkında verilecek hükümler mensuplarını alâkadar eder. Binaenaleyh bu temenni kararı, hâdiseyi alâkadar eden her memleket kaydiyle genişletilerek kabul edildi. Mektep kitaplarından bahsederken Amerika'da orta tedrisat mekteplerinde okutulan bir dünya tarihine temas etmeden geçemiyeceğim. Eser, bugünün ileri tarih görüşüyle, lise talebelerine verilmesi gereken tarih kültürünün mükemmel bir terkibidir. Dünya tarihini beşeriyetin medenî ve içtimaî tekâmül seyri içinde bir komprime haline getiren bu eserden burada bahsedişimizin sebebini onun bu meziyeti teşkil etmez. Burada onun asıl belirtilmesi lâzımgelen meziyeti bütün milletlerden ve dinlerden bahsederken mazinin her türlü kötü an'ane ve tesirlerinden kurtulmaktaki muvaffakiyetidir. Hıristiyanlık ve Müslümanlık için tahsis edilen sahifelerini tipik bir misal olarak zikretmek kâfidir. Eserin naşiri Mr. Brown ile muharrirleri böyle bir eseri gençlerin terbiyesinde bir vasıta yapmakla hakikaten Birleşmiş Milletler idealine hizmet etmişler ve Amerikan milletinin tarihî teşekkülüne uygun ve onun birleşmiş bir dünyanın kuruluşunda oynıyacağı rolle mütenasip bir yol için de bir nevi rehber olmuşlardır. Türk tarihine dair bahislerde, gelecek tabılarında nazar-ı itibare alınmak üzere, talep ettikleri tenkidleri birkaç küçük notla göndermiş bulunuyorum.

II. TARİH TEDRİSATINDA BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İDEALİNİN İN'İKÂSI İMKÂNLARI

Birleşmiş Milletler idealine uygun olarak milletler arasında bir karşılıklı anlayış ve ahengin vücuda getirilebilmesi için tarih tedrisatına düşen ilk vazife, şüphesiz, gençlerin şuurunda nefret ve düşmanlık yaratmağa sebep olan mevzuları bugünkü ideal ve zihniyete göre ele almak idi. Bu münasebetle UNESCO'nun bu husustaki çalışmaları henüz mahdut ve alınan kararların tatbikindeki müşkiller henüz baki kalmakla beraber şükre şayan-

dır. Fakat derhal, bu faaliyetlerin Birleşmiş Milletler ülküsü bakımından, aktif olmaktan ziyade pasif bir mahiyette olduklarına işaret etmek icabeder. Filhakika müfrit milliyetçi ve materyalist fikir ve temayüllerin tarih terbiye ve öğretiminde menfi tesirlerini kabul ve mezkûr teşebbüsleriyle bunları ortadan kaldırmağa çalışan bu müessesenin, menfi bir vasıta olarak kullanılan tarihi bu sefer insanlık ideali için daha yapıcı bir unsur haline getirmek çarelerini araması tabiî idi. Zira tarih tedrisatı çerçevesi içinde yalnız milletler arasındaki münaferetleri ortadan kaldırmağa çalışmak kâfi değil, tarihten, milletleri birbirlerine bağlıyacak müşterek bir insanlık idealinin yaratılması bakımından faydalanmak da lâzımdır. Birleşmiş Milletler idealinin fikrî temellerini hazırlamak ve tarihin bu hususta daha yapıcı bir rol oynaması imkânlarını araştırmak hususlarının ihmâli, herhalde gayenin kudsiyetine rağmen, tarihi zorlamanın ilmî objektivizmi ihlâl edeceği endişesi eseri olmayıp Birleşmiş Milletler teşkilâtının henüz başlangıçta bulunması ve dünyanın insanlık idealine henüz hazırlanmamış olması vakıasıyla alâkalı olsa gerek. Fakat UNESCO'nun beşeriyetin eşiğinde bulunduğu yeni bir tarih devresine uygun olan insanlık idealinin fikrî temellerini şimdi araştırması zamanı gelmiştir. Nitekim beşeriyetin geçirdiği maneviyat ve ideal buhranının bir neticesi olarak zuhur eden komünizmin en kuvvetli silâhlarından biri de onun kendine mahsus olan tek bir dünya fikridir. Bu da beşeriyetin bugünkü şartların bir neticesi olarak cihanşümul bir ideale olan ihtiyacını meydana koymaktadır. Birleşmiş Milletler mefkûresine uygun bir tarih tedris ve terbiyesinin temellerini atarken önce bu idealin mahiyeti hakkında bilgilerimizin vazıh olması yahut ona vuzuh vermemiz lâzımdır. Tarih tedrisatında insanlık idealinin samimî bir in'ikâsını görebilmek için şüphesiz onun eski veya mevcut diğer ideallerle münasebetlerini, onlara karşı durumunu tayin etmeliyiz. Meselâ Birleşmiş Milletler ideali, bu teşkilâtın istikbaldeki tekâmülü düşünüldüğü ve hattâ tek bir dünya birliği tahakkuk ettiği tak-

dirde milletleri tarihin bir emrivaki, hal ve istikbalin de bir realitesi olarak kabul ettikten sonra onları sadece bir kültür birlikleri telâkki edip milliyetçilik ve insanlık ideallerini birbirlerine aykırı sayan ve gayede, birincisini ikincisi uğrunda feda eden bir yol üzerinde mi yürümektedir? Yoksa milletler arasındaki ahengi bozan âmilleri ortadan kaldırdıktan ve bütün milletlere hak ve hürriyetleri verildikten sonra kurulacak yeni bir hürriyet ve demokrasi dünyasında, milliyetçilik idealini büyük insanlık idealinin yardımcı ve ikmal edici bir unsuru olarak telâkki eden bir prensipten mi hareket etmektedir? Tarih ne kadar objektif yazılır ve tedris edilirse edilsin bu umumî cereyanların onun üzerinde izlerini görmemek ve binaenaleyh sâde bir bilgi değil, bir terbiye vasıtası da olan bu ilmin yeni nesiller üzerindeki tesirlerini hesaba katmamak imkânsızdır. Bu sebeple önce bu ideal üzerinde durmak gerekmektedir. Bu bahse girerken şunu belirtmekle söze başlamak icabeder ki Birleşmiş Milletler mefkûresi ve teşkilâtının meydana çıkmasında, insanlık duygularının milletler arasında kuvvetle yayılmış olmasından ziyade, beşeriyet ve medeniyetin bugün karşılaştığı tehlikeleri önlemek yani aktif değil, pasif bir fikir hâkim olmuştur. Bu, teşkilâtın zayıflığına ve dayandığı fikrin milletler arasında tabiî olarak mevcut olmadığına delâlet etmez. Nitekim Avrupa medeniyeti, harikulade adımlarla ilerlerken, ruh ve madde muvazenesini, manevî unsurların aleyhinde bozarak materyalist bir istikamet alınca, insan ve cemiyetlerin selâmeti için zarurî olan, bu muvazenenin bozulması neticesinde bir takım içtimaî buhranlar, medeniyet seviyesine ve refah imkânlarına rağmen, bedbaht kitleler, gittikçe şiddetini arttıran sınıf mücadeleleri onunla birlikte dünyayı da kemirmeğe başladı. Bu buhranları yatıştırmak ve nisbî bir adalet temin edebilmek için bir takım içtimaî ve demokratik hareketler ve müesseseler baş gösterdi. Bütün bu yeni hareket ve teşebbüslerde insanlık ve adalet duyguları mühim bir rol oynamakla beraber ferd ve zümrelerin maddî endişelerini garanti eden ve

binaenaleyh maneviyat ve vicdanların tekâmülünden ziyade menfaat şuuru başlıca âmil olarak göze çarpar. Buna rağmen gittikçe büyüyen içtimaî buhranların teskininde bu teşebbüslerin müsbet neticeleri meydandadır. Hattâ manevî kıymetlerle maddî ihtiyaçları muvazene haline getirmek istiyen bir takım içtimaî cereyanların doğmasına ve kuvvetlenmesine de yardım etmiştir. Bunun gibi Birleşmiş Milletler teşkilâtı da, henüz tamamıyla gelişmiş bir insanlık ideali üzerinde kurulmamış olsa bile, dünya buhranlarını teskin ve bu idealin inkişafında başlıca âmil olmuştur. Binaenaleyh şimdi, bu zaruretlerle doğan ve bu imkânlara malik bulunan bu idealin kuvvetlenmesi çareleri bahis mevzuudur. Filhakika milliyet hisleri emperyalist devletler tarafından başka milletler aleyhine, küçük devletler tarafından da ya meşru bir müdafaa vasıtası olarak kullanılmış veya onların da komşuları aleyhine gelişmek için bir alet haline getirilmiş olduğu zamanlarda, insanların yaratılışında mevcut bulunan insanlık duyguları, ister istemez maddî ve manevî, az çok bir baskı altında bulunuyordu. Milletlerin birbirlerine karşı hak ve hürriyetleri bir kanun ve teşkilâtla emniyet altına alınmamış bulunan bir dünyada, kendi menfaatine ve komşularının aleyhine her hareketi meşru sayan veya sadece kendi bekasına hizmet eden bir milliyet ideolojisi yeni bir felsefe, yeni bir din haline geldikten sonra, insanlık idealinin tek taraflı bir inkişafını beklemek tabiatiyle mümkün olamazdı. Böylece Fransız İhtilali'nden sonra ilmî ve teknik keşifler neticesinde siyasî, medenî ve iktisadî münasebetlerin artması nisbetinde milletlerin birbirlerine yaklaşması icabederken milliyet fikirleri, mâbudlaşan millet-devlet elinde kin ve nefret duygularını kamçılayan bir vasıta oldu. Halbuki Ortaçağlarda beşeriyet, büyük dinlerin yarattığı insanlık ve kardeşlik duyguları içinde daha geniş din ve medeniyet dairelerine mensup olarak bu bakımdan o günküne nazaran daha ileri bir manzara arzediyordu. Aynı dine mensup kavimleri idare eden devletler arasındaki mücadeleler milletler mücadelesi değil, sa-

dece devlet ve hanedanların eseri olduğundan insanlık duyguları bir değişikliğe maruz değildi. Komşu dinler arasındaki muharebeler, Haçlı Seferleri müstesna, o zamanki şartlar icabı hudut çarpışmalarından ibaret kalıyor ve nadiren beşeriyet ve medeniyet için bir felâket halini alıyordu. Yeni keşifler neticesinde doğan yenidünyada ise müfrit milliyetçilik fikirlerinin tahrikiyle de milletler arasına girdi. Böylece Yeniçağlarda beşeriyetin gördüğü sulh ve sükûn devreleri, teessüs eden muvakkat muvazenelerden veya daha kuvvetli mücadelelere geçmek için zarurî olan hazırlanma ve fırsat kollama maksadiyle geçen zamanlardan ibaretti. Milletlerarası gerginlik ve münasebetlerde milliyet fikirleri milletleri böyle bir çıkmaza sürüklerken, bundan daha tehlikeli olarak, materyalist esaslara ve sınıf menfaatlerine dayanan ve buna rağmen tarihin kaydetmediği en mutaassıb bir din haline gelen yeni bir cereyan (komünizm), mücadeleyi bu sefer milletler içine kadar soktu. İşte Birleşmiş Milletler teşkilâtı bu çıkmazdan kurtulmak endişesinin bir eseri olarak vücut buldu. Fakat kurulan bu teşkilâtın kuvvetlenebilmesi için insanlık idealinin milletlerin içinde kökleşmesi icabettiği gibi aynı vechile milletlerin emniyetle bu ideale bağlanabilmeleri ve milliyetçi arzu ve emellerinden bazı fedâkârlıklarda bulunmağa rıza gösterebilmeleri için de bu teşkilâtın kuvvetine ve kuruluşundaki ideale sadakat edeceğine inanmaları zarureti vardır. Filhakika milletlerin insanlık idealine samimiyetle ve hararetle bağlanarak milliyet duygularının buna engel taraflarını feda edebilmeleri için:

1) Bütün milletlerin istiklâllerine ve fertlerinin hürriyetlerine kavuşması;

2) Devlet veya milletler arasındaki arazi iddialarının hallinde eski emrivakiler veya muahedeler hukuku yerine, tarihî ve kültürel hakları da nazar-ı itibare alarak bahis konusu bölgelerdeki halkların arzularını esas tutan tabiî hakların kaim olması;

3) Büyük devletlerin birbirlerinden, küçük devletlerin bunların veya komşularının kendi aleylerinde emelleri olmadığından,

her milletin kendi hakkına razı, başkalarınınkine hürmetkâr bulunduğuna emin olması;

4) Muhtelif memleketlerin medenî seviyesi ne olursa olsun demokrasinin bütün dünyada yerleşmesi;

5) Fiiliyatta bir Birleşmiş Devletler teşkilâtı olan Birleşmiş Milletler teşkilâtının hakikaten milletleri daha iyi bir şekilde temsil eden daha kudretli bir organ haline gelmesi;

6) Milletlerin, milliyet şuurundan yapacakları fedakârlık nisbetinde, Birleşmiş Milletler idealinin kuvvetlenmekte olduğunu görmeleri ve varlıklarını toptan inkâr eden komünizme karşı milli ve insanî cephenin zayıfladığından endişe etmemeleri şarttır.

Gerçekten, bu ihtimal ve endişeler baki kaldıkça milletlerin insanlık ideali uğrunda milli mefkûrelerinden fedakârlık yapmakta bir az ihtiyatlı davranacakları şüphesizdir. Bu endişeler tabiatiyle tarihin tedris ve taliminde de akislerini bulacaktır. Görülüyor ki tavuk-yumurta misali gibi sebep ve neticeler birbirine karışmaktadır. Yani insanlık mefkûresi bu şartların gerçekleşmesine bağlı olduğu kadar bu şartlar da bu mefkûrenin tahakkukuna bağlıdır. Bu cihet aynı zamanda sebep ve netice olan bir taraftan değil, her iki taraftan da çalışmanın zarurî olduğunu göstermektedir. İnsanlık ülküsünün inkişafında mektep terbiyesine ve hususiyle tarih tedrisatına mühim bir mevki verirken bunun milliyet idealiyle münasebetlerini ilmî ve objektif bir şekilde tayin etmek zarureti vardır. Filhakika bu iki idealin birbiriyle uzlaşma veya çarpışma hallerinden hangisinin varid olduğunu yahut bu hususların ne nisbet ve istikamette bir ahenk veya tezad teşkil ettiklerini veyahut da birbirlerini ne şekilde ikmal edeceklerini bilmeden bunun tarih tedrisatındaki tatbikatı muvaffakiyet temin edemez.

Birleşmiş Milletler teşkilâtı ister bugünkü şekliyle olsun, isterse istikbalde milletleri sadece bir kültür birlikleri haline geti-

rerek bir dünya konfederasyonu tarzında tekâmül etsin, milliyet mefkûresinin büyük insanlık idealinin zarurî bir unsuru olarak daima baki kalacağına inananlardan olduğumuzu belirtmeliyiz. Gerçekten milliyet duyguları, insanlık duyguları gibi, pek şuurlu olmamakla beraber, Fransız İhtilali'nden önce de mevcut idi; tarih buna şahittir ve daima da mevcut kalacaktır. Fakat eski çağların şartları dolayısıyla kavmiyet hududunu aşamadığı gibi milliyetçi devirdeki insanlık duygularının aksine olarak da Ortaçağlarda büyük dinlerin kuvvetle müdafaa ettiği ümmetçi duyguların az çok baskısı altında idi.

İnsan, yaratılışı icabı aile bağlarından sonra içinde bulunduğu kavme, cemiyete veya millete, bunun ötesinde de hemcinsi bulunan bütün insanlara karşı merkezden muhite doğru giden bir takım müşterek bağlarla bağlıdır. Eskiden kavmi ve milletinin saadet ve felâketlerini hisseden ferd, bugünkü dünya şartları dolayısıyla dünyanın bir köşesinde husule gelen bir hâdisenin tesirlerini ferd ve millet olarak gittikçe artan bir şiddetle daha kolay duymağa başlamıştır. Bu basit şema manevî bağların halkalarını ve insanlık idealinin unsurlarını meydana kor. Aile bağları zayıf olan milletlerde milliyet, milliyet bağları zayıf olan bir dünyada da insanlık bağları zayıf kalmağa mahkûmdur. Her manevî bağ insan ruhu için ulvîleştirici muharrik bir kuvvettir. Milletin ferdlerini birbirlerine ve milletleri milletlere sevdirmek ve ahenkli bir nizama kavuşmak için insanın tabiatında mevcut bulunan bütün ulvî ve mefkûreci temayülleri geliştirmek ve harekete geçirmek gerekmektedir. Bu sayede insanı maddenin esaretinden kurtarmak, beşerin saadeti için muhtaç olduğu madde-ruh muvazenesini kurmak mümkün olacaktır. Demokratik bir memlekette ferdlerin birbirleriyle münasebetlerini tanzim eden kanun ve müesseseler gibi milletlerarası münasebetleri nizamlıyan müesseselerin kuvvetinden emin olduğumuz zaman kendi hakkına razı ve başkalarınınkine hürmetkâr bir milliyet ideali insanlık mefkûresi için zararlı değil, bilâkis ona varmanın

zarurî bir unsuru olacaktır. Milliyet ideali için manevî kıymetler ve aile bağları elzem olduğu gibi insanlık ideali için de beşeriyetin kazandığı milli, dinî bütün hisler, zahirde ayırıcı görünmekle beraber, hakikatte birleştirici ve onun vücut bulması için zarurî unsurlardır. Diğer taraftan insanlık idealine yükselecek seviyede bulunmıyanların onun bazı unsur veya halkalarına bağlanmasının fayda ve zarureti de aşikârdır. İnsanın kendi ailesine mensup olmakla duyduğu iftihar hissi nasıl diğer ailelere karşı aşağı bakışın bir ifadesi değilse ve milliyet duygularıyla bir tenakuz teşkil etmezse birleşmiş bir dünyada mensup olduğu milletle şeref duymak da öylece başka milletlere karşı bir aşağı bakış, bir düşmanlık vesilesimanasına gelmez. Binaenaleyh sağlam bir dünyanın kurulması milletlerin maddî ve manevî bakımlardan sağlam bir bünyeye sahip olmalarıyla mümkündür.

III. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER MEFKÛRESİNE GÖRE TARİHİ TEDRİSTE YAPICI YENİ BİR GÖRÜŞ

Milliyet ve insanlık ideallerinin münasebetlerine dair bu kanaat ve anlayışı hülâsa ettikten sonra bunun tarih tedris ve terbiyesinde nasıl tatbik edilebileceğini, milli tarih ve dünya tarihinin bu esaslar dâhilinde nasıl uzlaştırılacağını ve her memlekette ne nisbet ve ölçüde yer alacaklarını göstermek icabeder. Önce tarihin şu veya bu ideoloji için bir vasıta olarak kullanılmasında bir subjektivizm göreceklerin endişelerine temas etmek zarureti vardır. Gerçekten gayesi mazideki cemiyetlerin hayatlarını olduğu gibi meydana koymaktan ibaret olan tarih ilmi, maksadın kudsiyetine rağmen, herhangi bir ideal uğrunda zorlanamaz ve bir alet haline getirilemez. Bu endişe elbette ki ilmî zihniyet ve hakikat aşkının samimî ve fakat eksik bir ifadesidir. Zira milli ve insanî gayeler için tarihî hâdiseler ne zorlanmalı ve ne de maksada aykırı gözüken cepheleri meskût geçilmelidir.

Eğer milliyet ve insanlık duygularının tabiî ve yaradılıştan mevcut olduklarına inanıyorsak, şüphesiz bunların tezahürlerine

her milletin tarihinde rastlıyacağız demektir. Binaenaleyh tarihî objektivizmden uzaklaşma değil, tarihe bakış tarzı bahis mevzuudur. Tarih tedrisatında millet ve insanlık ideali bakımından ilgili vaka ve fikirler üzerinde fazla dururken hem hakikate hem de bu gayelere hizmet etmiş oluyoruz demektir.

Esasen geniş ve tarafsız bir tetkik ile her milletin tarihinde az çok mevcut olan bu türlü hâdiselerin tarih ilmine dâhil olması ve binaenaleyh tedrisatına girmesi icabeder. Bu zihniyet ve metoda göre anlaşılacak ve yapılacak olan bir tarih öğretim ve terbiyesi için bir örnek olarak Türk tarihinin her iki ideali besliyecek olan taraflarına bir göz atalım ve bu maksatla önce milliyetçi, sonra insaniyetçi tezahürleri mütâlaa edelim.

A) Orta Asya'daki Göktürk hükümdarlarının İslâmiyetten önce (VI-VIII. asırlar) bıraktıkları âbidelerde eski Türk hakanlarının kudret ve haşmetinden, o zamanlar halkın mesut olduğundan bahsettikten sonra Türk milletinin ne gibi manevî zaaflar dolayısıyla ve nasıl Çinlilerin esaretine düştüğünden, hakanlarla milletin bu esaretten kurtulmak için yaptıkları mücadele ve fedâkârlıklardan, hakanı ve devleti olmıyan halkın: "Artık ben şimdi ne için çalışayım, kim için kazanayım?" tarzında şikâyetlerinden, nihayet hükümdarların aç, az ve çıplak halkı mesut edip çoğalttığından, acı esaret günlerinin unutulmaması ve bu münasebetle daima birliğin korunması gerektiğinden heyecanlı ve idealist bir dille bahsolunmaktadır. Milliyet hislerinin tarihinde, eskiliği ve mahiyetleri dolayısıyla muhakkak ki daima başta zikredilecek olan bu vesikalar ve onların aksettirdiği tarihî ruh ve vakalar artık Türk tarihinin nesillere intikal eden bir malı olmuştur. Hangi zaviyeden olursa olsun en objektif bir tarih yazılışı ve öğretiminde bu ruhun aksetmemesi imkânsızdır. Bu, bu devreyi okuyan Türkler için bir heyecan kaynağı olacak, ecnebiler için de bir takdir hissi yaratacaktır.

Bunun gibi Türklerin İslâmiyet'i kabul etmelerinden sonra, inhitata yüz tutan İslâm âlemini ve medeniyetini kurtarmaları

hâdisesini yaratan manevî kuvvetleri ve bu kavim sayesinde İslâm âleminin yeni bir hayatiyet kazanmasiyle Müslüman müelliflerinin Türklere karşı ifade ettikleri şükran duygularını meydana koymadan bu büyük tarihî oluş, hakikî ehemmiyetiyle kavranılamaz. Keza bu devrin azametini ve gururunu eserlerinde ifade eden Kâşgarlı Mahmud, Fahreddin Mübarekşah, Ali Şîr Nevai gibi Türk mütefekkirlerine lâyık oldukları yeri vermeden, Türk dilinin istiklâli için Âşık Paşa gibi şairlerin fikirlerini ve taşıdıkları manayı nakl ve izah etmeden, Türk cemiyetinin tekâmülünü ve tarihî realiteyi anlamak imkânsızdır. Türk tarihinin bu türlü tezahürlerini ilmî bir şekilde yazar ve okuturken Türk gençlerinde milli hislerin gelişeceği tabiîdir.

B) Milliyetçi hisleri besliyen bu gibi birçok misaller yanında, insanın tabiatı iktizası, mevcut bulunan ve insanlık idealini telkin edecek olan birçok vaka ve fikirlere de Türk tarihinde rastlıyacağımız şüphesizdir.

Türkler, İslâmiyetten önce, Orta Asya'da yalnız birçok din ve mezhep mensuplarına hürriyet ve türlü tazyiklerle kendilerine sığınan yabancı din sâliklerine himaye bahşetmekle kalmadılar, bizzat kendileri aynı zamanda ve aynı devletin hudutları içinde milli şâmânî, Budist, Zerdüşt, Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman dinlerinden birkaçına mensup cemaatler halinde birbirlerine karşı geniş bir anlayış, barış ve müsamaha içerisinde yaşıyarak vicdan hürriyetine dair çok eski ve mükemmel bir örnek verdiler. Selçuk ve Osmanlı imparatorluklarında Müslüman ve Hıristiyanlar arasında tam bir kardeşlik ve ahengin hüküm sürmesi de bu eski devirden intikal eden tarihî bir meziyettir. Filhakika bu ahenk her iki din mensupları arasında daha derin kaynaşmalara vesile oldu; birçok Müslüman ve Hıristiyan veli ve azizlerinin türbeleri her iki din mensuplarının ziyaretgâhları haline geldi. Hattâ her iki dine ait bir takım tarikatlerde İslâm ve Hıristiyan fikir ve akidelerinden gelen unsurlar bile birbirine karıştı.

Türkiye'nin kuruluşunda büyük bir mevkii olan II. Kılıç-Arslan, Süryânî patriki Mihael'e yazdığı mektupta kazandığı zaferlerin onun duaları sayesinde mümkün olduğunu söyliceyecek kadar geniş bir müsamahaya ve fikir serbestisine sahipti. Hattâ Hıristiyanlara karşı bu davranışı dolayısı ile bu İslâm gazisi bazı komşu hükümdarların tekfirine bile uğramıştır. İzdivaçlar dolayısıyla Selçuk saraylarına giren bazı Hıristiyan prenseslere yalnız kendi dinlerinde kalmak değil, papazlarını beraber götürmek ve hattâ orada kilise yapmak derecesine varan bir vicdan hürriyeti bahşedilmişti ki bu türlü misalleri tarihte her zaman bulmak mümkün değildir.

Bu devirlerde yetişen ve eserleri asırlarca Türkler arasında mukaddes kitaplar gibi tesir yaratan bir takım büyük mütefekkir ve şairler, bu muhitin içerisinde veya onu hazırlayarak, din ve milliyet mefhumlarının da üstüne çıkarak Müslüman, Hıristiyan cemaatlerini arkalarında sürüklüyorlardı.

Bütün dinlerin Allah ve hayır yolunda birleşeceklerini derin felsefî şiirleri ve en geniş bir insanlık anlayışı ile nakleden Celâleddin Rumî'nin cenaze merasimine diğer din mensupları aynı matem duyguları ile iştirak ediyorlardı. Hattâ her din mensubu "Biz dinimizin manasını onun sayesinde öğrendik." diyordu. Bu sebeple Mevleviler birçok büyük insanın yalnız kendi kavmi ve dinî mensupları tarafından sevildiğini ve sayıldığını, hâlbuki mürşidlerinin bütün milletler ve bütün dinlerin sâlikleri tarafından tazim edilecek kadar büyük ve müstesna olduğunu söylemekle, haklı olarak iftihar ediyorlardı. Türk şiirinin kurucularından olan Yunus Emre "İnsanlık kemâlinin yetmiş iki millete müsavi bir gözle bakmakla mümkün olabileceğini" ince sanatı ve derin hisleriyle asırlarca Türk halkının kalbine sokmağa muvaffak olmuştur. Onun şiirleri Türk halkının maneviyatında hâlâ ulvîlik ve heyecan kaynağıdır. Sayısız Türk derviş ve babaları milliyet ve din idealleri üstünde bu insanlık mefkûresinin

yolcuları olmuşlar ve bu hususta, Türk tarihinde bize mükemmel örnekler vermişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun cihanşümul bir kudret ve mahiyet almasının manevî temeli de bu idi. Öyle ki yalnız Balkan Hıristiyanları değil, Avrupa'da mezhep mücadelelerinden ezilen Protestanlar bile âdil, hür ve müsamahakâr Türk idaresini özleşmişlerdi.

Demek ki Türk tarihini, bu vakıaları ve tezahürleriyle, objektif olarak, Türk çocuklarına öğretirken onlarda tabiî olarak mevcut olan milliyet ve insanlık duygularının gelişmesine ve aralarında bir muvazene ve ahenk tesisine de fırsat verilmiş olacaktır. Başka milletlerin tarihlerine ayrılacak sahifeler de aynı zihniyet ve bakışın mahsulü olarak bu türlü vaka ve fikirlerin ehemmiyetle belirtilmesini gerektirecektir. Peygamberlerin, filozofların, büyük mütefekkir ve sanatkârların fikir ve eserleri, milletlerine ve insanlığa hizmetleri ve tarihin ceryanındaki rolleri yalnız insanlık idealinin gelişmesini tahrik etmekle kalmıyacak, bizzat bu fikirlerin vereceği yaratıcı ve yüceltici hamlelerle maddî zevklerin esaretinden kurtulmuş olarak büyük insanların yetişmesine de yardım edecektir. Her millet samimî olarak bu anlayış ve irade ile hareket ettiği zaman, herhalde beşeriyet saadet yoluna yönelmiş olacaktır.

IV. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İDEALİNE GÖRE TARİHİ TEDRİSTE MÜŞTEREK ESASLAR

Tarihin milliyetçi ve insaniyetçi anlayış ve öğretiminde tutulması gereken yol hakkında kanaatlerimizi hülâsa ettikten sonra tedrisatta milli tarih ile dünya tarihinin fiilen ne nisbette yer alacaklarına, her ikisi arasındaki münasebetlere ve tedris mihverinin nasıl kurulacağına dair fikirlerimizi de arzetmek icabeder. Gerçekten, Birleşmiş Milletler ideali bahis mevzuu olsun olmasın, birbirlerine siyasî, medenî ve iktisadî bağlarla sıkı bir surette bağlı ve tesirleri olmuş olan milletlerin tarihlerine,

eskisinden daha fazla bir yer vermek tabiîdir. Ancak tedrisatta milli tarihle dünya tarihinin alacağı nisbet, türlü memleketlere göre az çok, değişmekle beraber, muhitten merkeze doğru, içinde yaşanılan cemiyet üzerinden, diğer milletlerin tesirlerine ve onlarla münasebetlere göre genişliyen bir ölçü ve istikamet yolu prensibine dayanmalıdır. İnsanlık ideali için milli tarihin ihmali, yukarıda belirttiğimiz esaslara göre, hakikatte insanlık idealinin gelişmesine bir engel demektir.

Bu esasları tesbit ettikten sonra milletlerin tarihî vakaların anlayış ve izahında da bir takım müşterek ölçü ve görüşlere sahip olmaları zarureti vardır. Beşeriyet tarihinde, cemiyetlerin doğuş, gelişme ve nizamlarında ve ferdlerin manevî hayatlarında büyük bir vazife görmüş olan dinlerin, ruhları ilâhî ve ulvî hedeflere yükseltmekte oldukları, insanlar için hayır ve saadet âmili bulunduğu ve bu esaslarda, derecesine göre bütün dinlerin birleştikleri hususunda tam bir anlayışa varmalıyız. Bu bizim tek bir dine inanmamıza ve hattâ hiçbir dine inanmamamıza mâni teşkil etmez. Bu esaslarda birleşen dinler, diğer farklardan dolayı, tedrisatta doğru veya bâtıl diye hükümlere tâbi tutulamazlar. Her din mensubu için hak ve mukaddes sayılan inanışlar başkaları için hürmete şayan olmalıdır. Bu insanî anlayış ve telâkkinin dünyanın geçirmekte olduğu maneviyat buhranının eseri olan materyalizmin durdurulmasına da hizmet edeceği aşikârdır. Zaten ilmî tetkikler göstermiştir ki dinler de tarihî tekâmüle ve cemiyet şartlarına tâbi olarak gelişmiş ve yalnız merasim ve âdetlerde değil, akidelerde dahi birçok karşılıklı tesir ve iktibaslar vukubulmuştur.

O halde aynen nakledilmesi zarurî olan tarihî metinler dışında insanları mümin ve kâfirdir diye tasnife tâbi tutan ayırıcı ve tahkir edici eski tâbir ve ifadelerden katîyetle sakınma olgunluğunu göstermek gerekir. Bunun gibi her dinin peygamberleri, evliyası, mâbedleri de saygı mevzuları içine girer. Nitekim

İslâmiyet kilise ve havraları ya eski şeklinde ibadethane olarak bırakır veya camie tahvil eder ve fakat başka bir iş için kullanılmalarına cevaz vermez. Bu anlayış bize komşu dinler arasındaki mücadeleleri, tarihî realiteye uygun olarak ve o zamanki ruh ve havasıyla nakletmeğe mâni değildir. Bilâkis o zamanki inanış ve zihniyete göre gaza yapan insanlar, ister ecdadımız olsun ister onlarla mücadele etmiş bulunsun, bir idealin kahramanları olarak ya tebcile veya takdire lâyık olacaklar, milli ve insanî hislerimizin gelişmesine vesile teşkil edeceklerdir. Dinler gibi medeniyetlerin teşekkül ve izahında da aynı müsbet ve müşterek görüşlere ihtiyaç vardır. Her medeniyet kendinden evvelki medeniyetlerden ya bir takım unsurlar almış veya onların yeni bir sentezi olmuştur. Yunan medeniyetinin ehemmiyeti ne olursa olsun ondan evvelki Yakın-Şark medeniyetleri olmaksızın onun teşekkülü izah edilemez. İslâm medeniyeti de Yunan ve Eski Yakın-Şark medeniyetlerinin bir sentezi olarak doğmuş ve gelişmiştir. Ara sıra rastlandığı üzere bunu Arapların mahsulü sayan dar görüşten ve öylece adlandırılmasından sakınmalı ve İslâm dinine mensup bütün kavimlerin eseri olduğu hakikati ifade edilmelidir.

Hiçbir medeniyet tek bir milletin eseri olmamıştır ve olamaz. Diğer taraftan önce İslâm medeniyeti, ondan sonra onun tarihî ehemmiyeti ve Avrupa medeniyetinin doğuş ve gelişmesindeki büyük rolünü, mahdut müsteşrikler çevresinden mektep kitaplarına ve Avrupa'nın geniş münevver muhitine tarihî realiteye uygun olarak îzah ve nakletmek zamanı çoktan gelmiş bulunmaktadır. Artık bizzat Rönesans'ın başlamasının, Avrupa'nın İslâm dünyası ile asırlarca vukubulmuş olan geniş medenî ve iktisadî münasebetlerinin bir neticesi olduğunu umuma da maletmelidir.

16 ve 17. asırlara kadar İslâm medeniyetinin müsbet ilimlere taallûk eden ana kitapları Avrupa üniversitelerinde, Latince tercümeleriyle tedris kitapları idi. Fârâbî, İbn-i Sînâ, Hârezmî,

İbn-i Bâce gibi birçok İslâm filozof ve âlimleri, isimlerinin Avrupa dillerinde aldığı şekilleriyle, İslâm dünyasında Aristo, Eflâtun, Calinos, Batlamyus gibi, Avrupa medeniyetinin de malı olmuştur. İbn-i Rüşd Müslüman dünyasında sadece bir filozoftur; Avrupa'da ise aynı zamanda bir felsefî mektebin, bir fikir cereyanının (Averrhoisme: İbn-i Rüşdücülük) da kurucusudur. Rönesans'ın meşhur mütefekkirlerinden Bacon "Yunan medeniyetini öğrenmek istiyorsak İslâm medeniyetini tanımak, Aristo'yu anlıyabilmek için de İbn-i Sînâ ve İbn-i Rüşd'ü tetkik etmek ve binaenaleyh Arapçayı öğrenmek mecburiyetindeyiz." diyordu. Bu görüşle ufuklarımızı genişlettikten sonra artık, bugüne kadar Avrupa'da hâkim olan bir düşünce olarak, Ortaçağların medeniyet bakımından karanlık ve geri bir merhale teşkil ettiğine dair, sadece Avrupa tarihi bakımından doğru olan bir görüşü bütün dünyaya, medeniyete teşmil etmekten kurtulmuş olcağız. Maalesef bu yanlış görüşün tesirlerine, tenkid fikrinden mahrum ve kendi tarihini bilmiyen Şark memleketlerinde de rastlanmıştır. Bundan başka, esaslarda ve menşelerdeki bu iştirak dolayısıyla, eski Yakın-Şark'tan gelen ve Yunan, İslâm ve Hıristiyan gibi üç şekilde tezahür eden bu medeniyetleri, hakikatte ana hatları ile, tek bir *Akdeniz medeniyeti* umumî adı altında birleştirmek mümkündür. Şu farkla ki bu medeniyet yeni çehreleriyle Akdeniz havzasının şark, şimal ve cenup sahillerinde, asırlar boyunca, sıklet merkezini değiştirmekten başka bir şey yapmamıştır. Akdeniz medeniyetleri arasındaki yakın münasebetler üzerinde böylece dururken, eski devirlerin şartlarına rağmen birbirlerinden çok uzak sahalarda bulunan medeniyetlerin karşılıklı tesirlerini de gözden uzak tutmamak ve ehemmiyetleri nisbetinde tedrisat kadrosuna sokmak icabeder. Filhakika Çin'in kâğıdı, ipeği, çinileri, matbaanın kuruluşundaki mevkii gündelik hayatın da mevzularıdır. Hind felsefesinin mistik tesirleri, edebiyatı, Hind riyaziyesinin İslâm ve Orta Asya kavimleri vasıtasiyle İslâm ve Avrupa medeniyetinin inkişafındaki rolü bizi bugünü anlamağa,

Uzak-Şark medeniyetlerini tanımağa sevkeder ve bu münasebetle insanlık ve medeniyetlerin, birbirlerine ne kadar bağlı bulunduğu kanaatine götürür. Bunun gibi her milletin kültürüne girmiş olan komşu millet ve medeniyetlere ait unsurları da tamamen dar bir milli görüşten kurtarıp tarihî realiteleri ile nakletmek icabeder. Meselâ ciddi bir şekilde tetkik edildiği takdirde, tarihî münasebetlerin neticesi olarak, bugünkü Türk kültüründe Çin, Hind, İran, Arap, Rum, İtalyan ve nihayet yeni devir Avrupa medeniyetinin birçok unsurlarını birer birer meydana koymak mümkündür. Bunun gibi, nisbeti şu veya bu derecede olmak üzere, Türklerin gerek doğrudan doğruya kendilerine ve gerekse birçok medeniyetler ortasında bulunması dolayısıyla bu medeniyetlere ait unsurları mezkûr kavimlere nakletmiş olduklarına dair de birçok misallar vardır, bu keyfiyet diğer milletlerin tarih ve kültürleri için de böyledir. Bundan başka bir takım ilmî ve sınaî keşiflerin şerefini paylaşmakta, milletler arasında, hâlâ mevcut olan iddiaların sona ermesi ve tarihî hakikatlerin her memlekette aynı kalması için de müsbet neticelere varmış bulunmalıyız. Bu münasebetle eski medeniyetlerin mutlaka Ârîlerin eseri olduğu nazariyelerinden başlıyarak yeni zamanlardaki keşiflerde Avrupalı milletler arasında mevcut olan nizalara ve bunların tedrisat ve sair telkin ve propaganda akislerine nihayet verilmesi zamanı gelmiştir.

İnsanlık ideali bakımından olduğu kadar ilmî bir tarafsızlığa riayet maksadıyla da milletler arasında vukubulmuş olan mücadelelerin karşılıklı olarak meydana çıkardığı bir takım hakaretâmîz ve tahkir edici tabirlere de dikkati çekmek ve artık manası kalmıyan bu gibi tâbirleri ortadan kaldırmak lâzımdır. Meselâ din farkı ve tarihî mücadelelerin tabiî bir neticesi olarak, Avrupa'da Türklere karşı bir takım menfi hisler teşekkül etmiş, bu sebeple Türklerin barbar ve medeniyete düşman olduklarına, tarihî hakikatlerin tamamıyla aksine olarak, tahrip ve zulümlerine dair eski fikirlere, Haçlı Seferleri'nin bu sebeple doğduğuna,

Şarkî Avrupa kavimlerinin asırlarca onların zulmüne maruz kaldıklarına dair yazılara hâlâ Garbî Avrupa memleketleri mektep kitaplarında bile rastlanmaktadır.

Çok defa kasd olmadan sadece eski an'anelerin şuursuz bir şekilde devamı mahsulü olan bu gibi metinlerin artık tashihi zamanı gelmiştir. Bunların kötü tesirleri lise tahsili görmüş Avrupalı münevverlerle temasta derhal müşahede edilebilir. Balkan memleketlerindeki daha müfrit ifadelerden başka, biraz da emperyalist devletlerin tesiriyle kendi sukutlarını Türk hâkimiyetine yüklemek istiyen yanlış ve hattâ garezkârane fikirler bazı komşu İslâm ülkelerinde de yayılmış bulunmaktadır. Hâlbuki bedihî olarak tarih, onlardan hiç olmazsa bir kısmının, mevcudiyetlerini muhafaza edebilmelerini Türk idaresine borçlu olduklarını göstermiştir. Hattâ mahdut sayıda da olsa Avrupa'da bazı meşhur tarihçiler bile bu tarafsız olmıyan hislerin kurbanı olmaktan kurtulamamışlardır. Bu keyfiyet, tarihî hakikate olduğu gibi yaratmak istediğimiz tek dünya idealine de zararlıdır. Filhakika Akdeniz havzasının dörtte üçüne ve Avrupa ortalarına kadar geniş sahalarda yaşıyan ve birçok kavimleri asırlarca sulh ve sükûn içerisinde yaşatan bir milletin iç âlemi ve medenî müesseseleri düşünülmeksizin bunun mümkün olamıyacağı ve binaenaleyh bu zihniyet ve tâbirlerin kendiliğinden sakit olacağı muhakkaktır. Hattâ bu hâkimiyet çok defa, bahşettiği geniş dinî ve kültürel hürriyet, iktisadî refah ve içtimaî adalet dolayısıyla, halkların arzuları neticesi olmuş veya o sayede kolaylaşmıştır.

Onun bu vasfı dolayısıyla Bizanslıların, Katolik Garp dünyasına Müslüman Türk hâkimiyetini tercih ettiği mâlumdur. Balkanlarda milliyet ve mezhep mücadelelerinin yarattığı huzursuzluk ve anarşi Türk idaresiyle sona ermiştir. O şekilde ki Avrupa'da mezhep muharebeleri en şiddetli bir safhayı girdiği zamanlarda birçok Protestan cemaatleri, dinî hürriyet ve sükûna kavuşmak maksadiyle Türklerin gelmesini temenni ve talep etmişlerdir.

Aynı zamanda İspanya'da başlıyan engizisyon hareketleri orada Müslüman ve Yahudilerin barınmasını mümkün kılmamış, Yahudiler Türkiye'ye yerleşmişlerdir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu ve teşkilâtı zayıflayıncaya ve bununla muvazi olarak Fransız İhtilali'nin neşrettiği milliyet fikirleri yayılıncaya kadar Türk idaresine karşı ciddi bir memnuniyetsizlik his ve hareketi vücut bulmamıştır. Bu suretle bu milletler istiklâllerine kavuştukları zaman sağlam milli bünye ve kültürlerini asırlarca muhafaza edilmiş olarak buldular. Bir ecnebi idaresi olması dolayısıyla Balkan milletlerinden Türk idaresinin medhiyesini bekliyemeyiz. Fakat bazı Balkan memleketlerinde olduğu gibi dar ve müfrit milliyetçilik tesiriyle, tarihin tahrifi, herhalde ilme ve insanlık idealine aykırı olsa gerek. Hele alâkadar milletlerin birbirleriyle vukubulan tarihî münasebetlerini izahta takip edecekleri subjektivizmin, alâkadar olmıyan milletler tarafından şu veya bu millete karşı bir sempatinin eseri olarak devamı affedilmez bir hatadır.

Tarihin tedrisinde siyasî ve askerî tarihten ziyade içtimaî, medenî ve iktisadî hâdiselere ehemmiyet verilmesi yalnız milletler arasında münaferet vesilesini önlemek bakımından değil, bugünkü geniş tarih anlayışına uygun olması dolayısıyla da doğru ve faydalı olacaktır. Siyasî ve askerî hâdiseler, doğurduğu tarihî neticelerin ehemmiyeti nisbetinde, fakat teferruata girişmeksizin tedrisatta yer almalıdır. Meselâ İskender fütuhatı Yunan kültürünün Şarka yayılması ve yeni medeniyet ve kültürlerin doğmasını izah için üzerinde ehemmiyetle durulacak, fakat cereyan tarzı ancak ana hatlarıyla anlatılacaktır. Keza Kavimler Muhacereti'nin Avrupa ve Asya'da doğurduğu neticeler ve bunların sebepleri bu hâdiselerin siyasî ve askerî vakalarını tafsil etmekten elbette daha mühimdir. Yine Selçuk istilâsının siyasî ve askerî vakaları değil, Yakın-Şark'ın Türkleşmesi, İslâm medeniyeti ve Müslüman kavimleri tarihinin yeni bir safhaya girmesi, Akdeniz havzası ve Avrupa'da doğurduğu büyük neticeler üzerinde durulmak

gerektir. Bununla beraber burada küçük bir noktaya dikkat etmek icabeder: İlmî tetkiklerin bugünkü ileri seviyesi dolayısıyla Avrupa kavimleri tarihini bu zihniyet ve metodla yazmak ve tedris etmek çok kolay olduğu halde aksi şartlar münasebetiyle Şark kavimleri tarihi için müşkilât mevcuttur. Bununla beraber tarihi bu manada anlıyan mütehassısların mekteplerde tedris edilecek bu mahiyette eserler vücuda getirmelerinin, mükemmel değilse bile, mümkün olmadığını söylemek istemiyoruz.

Buna rağmen tedrisi zarurî olan askerî ve siyasî vakaların milletler arasında münaferet yaratması endişesi bizce pek varid gözükmüyor. İnsanlık ideali kuvvetleştiği, milletlerin birbirlerine karşı sevgi ve saygıları yerleştiği zaman yeni ruh ve zihniyet bunları bir fosili seyreder gibi görecektir.

Buna dair bir misali Türk tarihinden alabiliriz. Orta Asya'da Arap fütuhatını sevkeden Arap kumandanları ile mücadele eden Türkler şüphesiz bunları düşman nazarıyla karşılamışlardı. Aynı şahıslar İslâm idealinin Türkler arasında yerleştiği zamanlarda düşman değil, kendilerini hidâyete, hak dine götüren evliya, mukaddes kahraman vasfını aldılar ve din hislerinin zayıfladığı ve milliyet hislerinin meydana çıktığı son zamanlarda da bunlar eski kudsiyet mevkilerini kaybettiler. Daha yeniçağlarda birbirleriyle birçok mücadeleler yapmış bulunan milletlerin, yeni şartlar dolayısıyla dost olmaları bu vakaları unutturmadığı gibi düşmanlığı idamede de bir vasıta olmamıştır. Bu sebeple düşmanlığın sebepleri tarihten ziyade hâl ve istikbale aittir. Buna dair yine bizi alâkadar eden iki misali zikredelim: Rusların asırlardan beri Türklere tecavüzünün, bizde haklı olarak düşmanlık hissini beslemesi tabiîdir. Buna mukabil Türkler, hususiyle Şarkî Anadolu halkı daha sıkı münasebetlerde bulunduğu Rusları ferd ve insan olarak, misafirperver, cömerd ve samimî yani kendisine yakın telâkki eder. Hâlbuki bu halk bir harb vukuunda onlara karşı amansız bir mücadele için her fedakârlığa hazırdır. Bu

iki his, ilk bakışta birbirine zıt gibi görünür. Fakat dikkat edilirse burada milli haklar ve milli izzet-i nefs bahis mevzuudur ve düşmanlık Rus halkına değil, onu temsil eden tecavüze ve Rus devletine karşıdır. Bundan dolayı bir gün bu tecavüzden samimiyetle vazgeçildiği zaman, böyle bir his bahis mevzuu olmıyacaktır. Nitekim Birinci Dünya Harbi'nden sonraki kanlı mücadeleler, yeni şartlar icabı kurulan Türk-Yunan dostluğuna engel olacak bir âmil teşkil etmemiştir. Binaenaleyh yeni şartlar, yeni zihniyet bu ihtimalleri ortadan kaldıracaktır. Tarihteki mücadelelerine rağmen bugün birçok milletlerin tam bir dostluk ve ahenk içerisinde bulunduklarına dair misaller de bunu açıkça göstermektedir. Fikirlerimizi hülâsa edelim: İdealsiz bir cemiyet ruhsuz bir vücut gibidir. Her cemiyet nasıl bir takım manevî kıymetler manzumesi neticesi mevcut ise birleşmiş bir dünya da ancak müşterek bir insanlık mefkûresiyle kurulup yaşıyabilir. Buna varabilmek için beşeriyet ve medeniyetin şimdiye kadar elde etmiş olduğu bütün manevî kıymetleri muhafazaya, onlara dayanmağa ve bunları yeni şartlarla uzlaştırmağa mecburuz. Aksi takdirde daima bir içtimaî inanışlar manzumesi içerisinde yaşamağa ve bir ideale muhtaç olan ferd ve cemiyetlerde husule gelecek bir maneviyat buhranı ve boşluk, komünizm tarafından işgal edilecektir. Filhakika komünizmin yayılışında maddî sebeplerden ziyâde cemiyetlerde, mevcut ideal ve kıymetlere karşı itimadın sarsılması dolayısıyla maneviyat buhranlarının âmil olduğunu ve bu sebeple de temelleri materyalizme dayandığı halde idealist bir mahiyet aldığını görüyoruz. Eğer bugün dünya buhranı daha tehlikeli değil, komünizm daha kuvvetli gözükmüyorsa bunun sebebini komünizmin gayri insanî ve gayrî tabiî hüviyetinde değil, eski kıymetlerin henüz hayatiyetlerini muhafaza etmiş olmasında aramalıyız.

Binaenaleyh bugünkü dünya şartları dolayısıyla komünizm yok edilebilir, fakat beşeriyetin bir mefkûre ihtiyacı daima baki kalacaktır. Bu sebeple komünist görüşünden farklı ve meydanı

ona bırakmıyan bir insanlık ideolojisini bu bakımdan da kurmak ve beslemek zarureti vardır. Bu hususta tarihin öğretim ve terbiyesine büyük bir vazife düşmekte ve pasif olmaktan ziyade aktif bir unsur haline getirilmesi gerekmektedir. Burada yalnız milli endişelerle değil, tesir şümulü dolayısıyla da, ilk adımların başta Amerika olmak üzere büyük devletlere terettüp ettiği bedihîdir. Bize, Maarif Vekâleti'ne ve muallim birliklerine düşen ilk vazife, muhtelif memleketlerin ve komşularımızın mekteplerde okuttukları tarih kitaplarında Türklere dair bahisleri gözden geçirip hatalarını objektif olarak tesbit ettikten sonra keyfiyeti alâkalı memleketlere ve UNESCO'ya bildirmektir. Türkler bugünkü maddî ve manevî güçleri itibariyle bu insanlık ülküsüne rehberlik edecek bir durumda değildirler, fakat onu benimsiyebilecek eski bir tarihî an'aneye sahip olduklarından bu fikrin dünyada yayılması ve milletlerin göstereceği samimî alâkanın kuvveti nisbetinde buna müzaheret edeceklerdir. Hattâ Selçuk ve Osmanlı imparatorlukları devirlerindeki kudreti haiz olsaydık insanlık mefkûresinin rehberliğini yapabilirdik.

Fakat unutmamalıdır ki Türklerden büyük bir kitlenin kurtuluşu, belki bu idealin gelişmesiyle mümkün olacaktır. Bu da milliyet ve insanlık ideallerinin, henüz tatbikatta tamamıyla kendini göstermese bile nazariyatta birbirine ne kadar bağlı bulunduğuna ve şümulü muhtelif zaviyelerden mütalaa edilirse, her millet için aynı ehemmiyeti haiz olduğuna dair misallerden biridir.

SÖZLÜK

Abes: 1. Gerçeğe, sağduyuya, akla aykırı. 2. Gereksiz, saçma sapan.

Âhad: Birler; birden dokuza kadar olan sayılar.

Ahiran: Son zamanlarda, son günlerde, son olarak, yakınlarda.

Ahkâm: Hükümler, kanunlar, emirler, buyruklar.

Ahlâf: Halefler. Sonra gelenler.

Akamet: Başarısızlık, sonuçsuzluk.

Akîm: Kısır, verimsiz.

Aksam: Kısımlar.

Aksülâmel: Tepki, reaksiyon.

Aktar-ı cihan: Dünyanın dört bir yanı.

Akvam: Kavimler.

Akvam-ı kadîme: Kadim (eski) kavimler.

Alay-ı ekser: Çoğunlukla.

Alelhusus: Hususiyle, hepsinden önce olarak.

Âlem-ı ulûm: İlim âlemi.

Amel: Yapılan fiil, iş, edim.

Amel-i asliye: Asıl işler, asıl görevler.

Ameliye: Bir işi sonuçlandırmak için yapılan iş veya uygulamaların hepsi, muamele.

Amî: 1. İlmi olmayan kimse. 2. Avama âit.

Âmil: Etken, sebep.

Âmil-i kavî: Güçlü etken.

Amiyane: 1. Kibarca olmayan, bayağı. 2. Sıradan.

Anasır: Unsurlar. Bir şeyin meydana gelmesine sebep olan temel esaslar.

Anasır-ı medeniye: Medeniyet unsurları.

Anasır-ı mürekkebe: Terkip edilmiş, toplanmış unsurlar.

Ârî (Aryen): Hint-Avrupalı, Hint-Avrupa dilini konuşan tarih öncesi kavim.

Arz-ı iftikar: Hacetini arzetme, ihtiyaçlarını meydana koyma.

Âsâr: Eserler.

Âsâr-ı müstakbel: Gelecekteki eserler.

Asr-ı hazır: Yakınçağ.

Atf-ı ehemmiyet: Önem gösterme, ehemmiyet verme.

Avamil: Sebepler.

Azim: 1. Bir işteki engelleri yenme kararlılığı. 2. Büyük, ulu. 3. Kararlı, azmeden.

Bahş-ı istiğrab: Hayret verici, şaşırtıcı.

Bahş-ı kıymet: Kıymet vermek.

Baki: 1. Sürekli, kalıcı. 2. Ölümsüz.

Baliğ: Yetişmiş. Olgun yaşına gelmiş. Aklı kemal bulmuş, erişmiş.

Bâriz: Açık, göze çarpan, belirgin.

Bâtıl: 1. Doğru ve haklı olmayan. 2. Çürük, temelsiz, asılsız. 3. Geçersiz.

Bed etmek: Başlamak.

Bedi': 1. Eşi ve benzeri olmayan, eşsiz. 2. Yeni, görülmemiş.

Bedihî: Besbelli, apaçık.

Behemehâl: Herhâlde, ne olursa olsun, mutlaka.

Beka: Ölümsüzlük, ölmezlik,

kalıcılık.

Belâgat: Güzel söz söyleme, hitabet sanatı.

Beliğ: Açık, düzgün, sanatlı.

Besâtet: Basitlik. Düzgünlük. Sadelik.

Beyn: Arası, arasında, aralık. İki şeyin arası. İkisinin ortası.

Bi'l-külliye: Tamamen.

Bidaa: Bir kimsenin kazancı tamamen kendisine ait olmak üzere başka birine verdiği sermaye.

Bidaten: Sonradan.

Bîgâne: Yabancı, ilgisiz, kayıtsız.

Bihakkın: Hakkıyla, tamamıyla, gerçekten.

Bilâhare: Sonra, sonradan, daha sonra.

Bilvasıta: Birinin aracılığıyla, dolaylı.

Binaen: 1. –diği için, –den dolayı, –den ötürü. 2. dayanarak.

Bîtaraf: Tarafsız.

Bitarafane: Tarafsız bir şekilde.

Biteviye: Tekdüze.

Bittabi: Doğal olarak, tabiatıyla, tabii, elbette.

Bizantin: Bizanslı.

Buhran: Bunalım, kriz.

Carî usul: Yürürlükte olan yöntem, usul.

Cay-ı kabul: Kabul edilebilir.

Cedel: Tartışma, çekişme, münakaşa etme.

Cehd: Çalışma, çabalama.

Cehil: Bilgisizlik, bilmezlik.

Cem'i: Hepsi, toplamı.

Cevaz: İzin, müsaade.

Darbımesel: Atasözü, atalar sözü.

Delâlet: 1. İşaret 2. Delil olmak. Yol göstermek. Kılavuzluk.

Dercetmek: 1. Almak, toplamak. 2. Kaydetmek.

Derdest-i tahrîr: Ele alınmak.

Deruhte etmek: Bir işi, bir görevi, bir yükümlülüğü üzerine almak.

Dilguşa: İç açan, gönül açan, kalbe ferah veren.

Dûn: 1. Alçak, aşağı, aşağılık. 2. Gayrı, diğer.

Ebülbeşer: İnsanlığın atası; Hz. Âdem.

Ecnâs-ı edebiye: Edebi türler.

Ed'iye-ı mesûre: Hz. Muhammed'le sahabeden naklolunan tesirli dualar.

Edvâr: Çağlar, dönemler, devirler.

Edyan: Dinler.

Efal: Fiiller, işler, ameller.

Efazıl: Fazıllar, faziletliler. Mümtaz ve çok bilgili kimseler.

Efkâr: Düşünceler, fikirler.

Efkâr-ı Umumîye: Kamuoyu, genelin fikir ve düşünceleri.

Ekâbir: 1. Büyükler, devlet büyükleri, ileri gelenler. 2. Kendini beğenmiş kimse.

Elan: 1. Şu anda, şimdi. 2. Henüz, daha.

Elyevm: Bugün. Hala.

Elzem. Çok gerekli, vazgeçilmez.

Emare: Alâmet, işaret, nişan, iz, ipucu, belirti.

Enmuzec: Numune, misal, örnek.

Ensap: Soylar, nesebler. Baba tarafından hısımlar.

Erbab-ı ilim: İlim sahipleri, âlimler.

Erbab-ı tetebbu: Araştırmacılar.

Esatize-ı kudemâ: Eski üstadlar.

Esbap: Sebepler.

Eser-i telfîk: Karma hükümlerden oluşan eser.

Eslâf: Selefler, evvelkiler, geçmişler.

Eslâf-ı müellifin: Önceki yazarlar.

Esnay-ı hicret: Hicret esnasında.

Eşkâl-i kadîme-ı nazm: Eski nazım biçimleri.

Evail: Başlama. Önler.

Evasıt: Ortalar. Orta zamanlar.

Evrak-ı muzırra: Zararlı evraklar, yayınlar.

Evsaf: Nitelikler, vasıflar.

Evsaf-ı mümeyyize: Ayırdedici özellikler, vasıflar.

Ezcümle: 1. Kısaca, özet olarak, özetle. 2. Başlıca, belli başlı olarak, esas olarak.

Fahiş: 1. Ölçüyü aşan, aşırı, çok fazla. 2. Ahlaka ve törelere uygun olmayan.

Fakih: 1. Fıkıh bilgini. 2. Anlayışlı, zeki (kimse).

Faraziye: Varsayım, hipotez.

Farîza: 1. Borç, vazife. Allah'ın açık emri olup, yapılması şart olan vazife. 2. Ölen bir kimsenin mirasından mirasçılara düşen hisse, pay.

Fasile: Familya, aile.

Fazl: Alimlere yakışır olgunluk.

Feri: Asılla ilgili olmayıp ikinci derecede olan; ayrıntılı.

Fetret (devri): 1. İki peygamber arasında peygambersiz geçen süre. 2. İki padişah arasında padişahsız geçen süre. 3. Bunalım devri.

Fıkdan: Yok olma, bulunmama durumu, adem, ademiyet.

Fırka: 1. İnsan topluluğu. 2. Siyasal topluluk, parti.

Filhakika: Gerçekten, doğrusu, hakikaten.

Filvaki: Gerçekte, gerçekten, nitekim, her ne kadar.

Fuzelâ: Fâzıllar, faziletliler, erdemli kimseler.

Fürs: Eski Fars halkından olan kimse.

Gail (kail): Aklı yatmış, inanmış (kimse).

Gaip: 1. Görünmez âlem. 2. Göz önünde olmayan, hazır bulunmayan, nerede olduğu bilinmeyen.

Galebe: 1. Galip gelme, yenme, üstünlük. 2) Çokluk, kalabalık.

Garazkâr: Garazı olan, kötü kasıt sahibi.

Garezkârane: Hased ve düşmanlıkla.

Gayri mektûb: Yazılmamış.

Gayri mevsuk: Belgeye dayanmayan, doğruluğuna güvenilemeyen.

Gayri mütecanis: Ayrı cinsten, karışmamış, bağdaşmamış.

Güzide: 1. Seçkin, seçilmiş, seçme. 2. Aydın, okumuş, seçkin (kimse).

Had: 1. Keskin; sivri. 2. Sınır, uç. 3. Derece. 3. İnsanın yetki ve değeri.

Hâdim: Hizmet eden.

Hadnâşinas: Haddini bilmez.

Hadsî: 1. Zan ve tahminle ilgili. 2. Sezgili.

Hafriyat: Kazı; kazılar, toprak kazma, toprak çıkarma.

Hâiz-ı ehemmiyet: Ehemmiyetli, mühim, önemli.

Hakan-ı lâhik: Şimdiki hakan.

Hakaretâlût: Hakaret içeren.

Hakaretâmîz: 1. Hakaret içeren, hakaret dolu. 2. Hakaretle karışık.

Hakikat-ı hâl: 1. İşin aslı. 2. Durumun gerçek yönü.

Halel: Bozukluk. Eksiklik.

Hâmil: Elinde bulunduran, üzerinde taşıyan.

Hamiyet: 1. Gayret. 2. Mukaddesatı ve milletin haklarını, nâmus ve haysiyeti korumak hususlarında gösterilen gayret ve ihtimam hasleti. 3. İnsanlık, fazilet.

Hamule: Yük.

Hars: Kültür.

Harsen: Kültürel anlamda.

Harsî: Kültürel.

Hâsıl olmak: Ortaya çıkmak, türemek, oluşmak.

Hâsılı: Sözün kısası, kısacası.

Hasım: 1. Bir oyun, dava veya yarışta karşı taraf. 2. Düşman.

Haşîye: Dipnot.

Hatîât: Hatalar, yanılgılar, kusurlar.

Hatve: Adım. Bir adım atışta iki ayak arasındaki mesafe. Bir adım atmak.

Havi: İçinde bulunduran, kapsayan.

Hemayar: Denk, eşit.

Hendese: Geometri.

Heyet-ı içtimaiye: İçtimai heyet. Toplantı heyeti.

Hıfzetmek: 1. Saklamak. 2. Aklında tutmak, bellemek, ezberlemek.

Hıtta: Memleket, diyar, ülke.

Hidâyet: Hakkı hak, batılı batıl olarak görüp doğru yola girmek, dalâletten ve batıl yoldan uzaklaşmak.

Hitam: Sona erme, bitme, tükenme, son, nihayet.

Hudâinabit: Kendi kendine yetişen.

Hukuk-u düvel: Devletler hukuku.

Hulûl: 1. Gelme, gelip çatma. 2Girme. Dâhil olma. İçine gizlice giriş. 3. Allah'ın evren ve insanla bütünleşmesi inancı.

Husul: Olmak, oluşmak, doğmak, çıkmak.

Hüccet: Delil, ispat, bir şeyi ispat eden delil, vesika, senet.

Hükmüferman: Hükümrân, hüküm süren. Hâkimiyetle idâre eden.

Hüküm Ferma: Hüküm süren, hükümrân.

Hülâsa: Özet.

Istılah: Terim.

Iztırar: Çaresiz olmak. Mecburiyet. İhtiyaç.

İ'tâ etmek: Vermek.

İbdâî: Orijinal.

İbzal: Esirgemeden bol bol verme, yapma veya söyleme.

İcmal: Özet, kısaltma, özetleme, cem etme, toplama.

İcrâyı tesir: Etkilemek.

İctihad: 1. Kudret ve kuvvetini tam kullanarak çalışmak. Gayret etmek. 2. Anlayış. 3. Kanaat. 4. Bir konuda Kur'ân ve hadisten hüküm çıkarma.

İçtima: Toplanma, bir araya gelme; toplantı.

İçtimaî: Toplumsal.

İçtimaiyat: Toplumbilim, sosyoloji.

İdame: Sürdürme, devam ettirme.

İdhal: Dahil etmek. İçine almak. Sokmak.

İfa etmek: Yapmak, yerine getirmek.

İfrağ etmek: Bir şekil ve keyfiyete sokmak. Bir şeyi başka bir biçime çevirmek.

İfrat: Herhangi bir konuda çok ileri gitme, ölçüyü aşma, aşırılık.

İfsat: Düzeni bozma, karışıklık çıkarma.

İhata: 1. Kuşatma. 2. Kavrayış, anlayış.

İhda: 1. Hediye verme, hediye gönderme. 2. İman ve İslâmiyet yolunu göstermek. Hidayete eriştirmek.

İhraz: Kazanmak, elde etmek, erişmek.

İhsas: Üstü örtülü olarak anlatmak, sezdirmek.

İhticac: Delil, vesika, şahit, tanık gösterme, belgelendirme.

İhtifal: Büyük bir kalabalıkla yapılan merasim, anma töreni.

İhtilafat: Anlaşmazlıklar, uyuşmazlıklar. İhtilaflar.

İhtilal-i Kebir: 1789 Fransız Devrimi.

İhtimam: Özen, özenme, dikkatli davranma, itina.

İhtisar: 1. Kısaltma; sözü, yazıyı kısaltma. 2. Sadeleştirme, basitleştirme.

İhtiyac-ı teceddüd: Yenileşme, değişme ihtiyacı.

İhya etmek: 1. Canlandırmak. 2. Mutluluğa kavuşturmak. 3. Bayındır bir duruma getirmek.

İhzar: Hazırlama, hazır etme.

İkbalperest: Bir mevki ve makam için hırslı olan.

İkmal: Eksik bir şeyi tamamlama, daha iyi duruma getirme, bütünleme.

İktibad-ı feyz: Feyz almak; bilgi sahibi olmak, aydınlanmak, örnek almak.

İktibas: 1. Ödünç alma. 2. Alıntı.

İktifa etmek: Yetinmek.

İktisap: Edinme, kazanma.
İktitâf: Bir çalışmanın veya işin neticesinden faydalanma, bir çalışmanın meyvasını alma.
İktiza: Gerekli olma, gerekme.
İlâ: 1. -den, ...-e kadar. 2. kıyamete kadar. 2. Son, nihayet, dek, değin, ...ye, ...ye kadar.
İlâhiri: Vesaire.
İllet: 1. Hastalık. 2. Sebep.
İlliyet: Nedensellik.
İlm-i bedayi: Güzellik (estetik) ilmi.
İltikat: Yere düşen şeyi almak. Toplamak. Çeşitli kitaplardan bilgi toplamak.
İmtidad: Uzama, uzanma; uzun sürme.
İmtina: Kaçınma, sakınma, çekinme.
İndî: Herkesçe kabul edilebilecek bir temele bağlanamayıp yalnız bir kişinin kendi kanısına dayanan.
İndinde: 1. Bir kimseye göre. 2. Yanında.
İnhilâl: Çözülüp ayrılma. Dağılma, bölünme, parçalanma. Erime.
İnhiraf: Eğilim, eğilme, sapma.
İnhisar: Tekel. Tek başına sahip olma.
İnhitat: Çökme, gerileme, alçalma.
İn'ikâs: Aksetme, tersine çevrilme, yansıma.
İnkısam: Bölünme, taksim edilme, parçalanma.
İnkıta: Kesilme, kesinti.
İnkiraz: Batma, dağılma, çöküş, yok olma, son bulma.
İnkişaf: 1. Gelişme, gelişim. 2. Meydana çıkma.
İnsiyakî: İçgüdüsel.
İnşa: 1. Yapma, yapılma, meydana getirme. 2. Kaleme alma.
İntaç: Bir işi sonuçlandırma, sona erdirme, bitirme.
İntiba: İzlenim.
İntibâh-ı fikrî: Fikrî uyanış.
İntibak: Çevreye ya da bir duruma uyma.
İntihal: Aşırma, bir kişinin eserinde başka kişilerin ifade, buluş veya düşüncelerini kaynak göstermeksizin kendisine aitmiş gibi kullanması.
İntikadî: Eleştirel.
İntikal. 1. Bir yerden başka bir yere geçme, yer değiştirme. 2. Anlama, kavrama.
İntikat: İnanma, inanç.
İntisab: Bir yere, bir kimseye mensub olmak. Maiyetine girmek. Bağlanmak.
İntişar: 1. Yayılma. 2. Gazete veya dergi, çıkma, yayımlanma.
İnzimam: 1. Katılma, eklenme. 2. Bağlanma.
İptida: 1. Başlangıç. 2. Bir işe başlama.
İptidaî: İlkel.
İrâd etmek: Söylemek.
İrae: Göstermek, göstererek öğretmek.
İrcaa: 1. Eski biçimine sokma, çevirme. 2. Döndürme. 3. İndirgeme.
İrtiga etmek: Yükselme. Yüksek mevkiye gelme.
İsm-i müsemma: Verilmiş isim.
İsmihas: Has ve hususî isim. Özel isim.
İstibdat: Uyruklarına hiçbir hak ve özgürlük tanımayan sınırsız monarşi, despotluk, despotizm. Baskı yönetimi.
İstidlâl: Bir konuda kanıtlara dayanarak sonuç çıkarma.
İstihale: Biçim değiştirme. Başkalaşma.
İstihdaf: Amaçlama, hedef alma.
İstihkar: Hor görmek, aşağılamak.
İstihrac: (Anlam, sonuç) Çıkarma.
İstihsal: 1. Çıkarma, elde etme. 2. Üretim.
İstihza: Alay.
İstikak: Kelime türetme.

İstikra: Tümevarım.

İstilzam etmek: Gerektirme, gerekme. Lüzumlu olmak.

İstimal: Kullanma, faydalanma.

İstimlâk: Kamulaştırma.

İstinat: 1. Dayanma, yaslanma. 2. Güvenme, kuvvet alma. 3. Bir şeyi kanıt sayma.

İstinbat: Bir söz veya bir işten gizli bir manayı meydana koymak.

İstinsah: Bir şeye bakarak aynısını yazmak, kopya etmek.

İstintac: Sonuç çıkarma.

İstirdat: Geri alma. Kurtarma.

İştigal: Uğraşmak, ilgilenmek, meşgul olmak.

İştikak: Türetme.

İştiyak: 1. Özleme. 2. Güçlü istek, arzu.

İtikat: İnanma, inanç.

İtilâ: Yücelme, yükselme.

İtimad-ı nefs: Özgüven; kendine güven.

İttiba: Tâbi olma. Arkasından gitme. İtaat etme.

İttibaen: Tâbi olarak, uyarak.

İttihad: Birleşmek. Birlik üzere amil olmak. Birlik. Aynı fikirde olmak.

İttihaz etmek: Saymak, tutmak, ...olarak görmek.

İzafe: 1. Bir şeye veya bir kimseye bağlama, mal etme, yakıştırma. 2. Katma, ekleme, ilave etme.

İzafî: Bağıntılı. Göreli. Göreceli.

İzzet-i nefs: İnsanın vakar, şeref ve haysiyetini muhafaza etmesi.

Jurnal: 1. Biriyle ilgili olarak yetkililere verilen kötüleme, ihbar yazısı. 2. Günlük.

Kabil: Olabilir, mümkün.

Kabil-i kıyas: Kıyaslanabilir, karşılaştırılabilir.

Kablettarih: Tarih öncesi.

Kadirnâşinaslık: Değerbilmezlik.

Kâffe: Bütün, tamam, hep, cümle.

Kail: Söyleyen. Anlatan. Nakleden. İnanmış. Boyun eğmiş. Razı olmuş.

Kaim: 1. (Başka bir şeyin yerine) geçen. 2. Ayakta duran, var olan. 3. Her zaman var olan (Tanrı).

Kalb eylemek: Değiştirmek.

Kâmilen: Tam olarak.

Kani: Kanmış, inanmış.

Kâr-aşinâ: İş bilir. İşten anlar.

Kâri: Okuyucu.

Kavli: Sözlü şekilde, sözlüce, Sözle ilgili.

Kavmiyet: Milliyetçilik.

Kemâl-ı muvafakat: Tam olarak onaylamak, kabul etmek.

Kemâl-ı vecd: Tam bir aşk ve muhabbet.

Kesb-i iktidar: İktidar ve kuvvet kazanma.

Keyfiyet: 1. Nitelik. 2. Durum.

Kırkanbar: İçinde çok çeşitli şeyler bulunan yer veya kap.

Kısm-ı mahsus: İlgili bölüm.

Kıtal: 1. Vuruşma, birbirini öldürme. 2. Savaş.

Kıtat-ı muhtelife: Farklı kıtalar.

Kıymettar: Değerli.

Kifayet: 1. Yetecek ölçüde, miktarda olma, yeterli olmak. 2. Bir işi başarabilecek yetenekte olmak.

Kitle-ı mesai: Tam mesai, tam zamanlı çalışma.

Komprime: Derlenip toplanıp kolay anlaşılır hâle getirilmiş.

Kudret-i tahrir: Yazım gücü.

Kurun: Asırlar. Devirler. Çağlar.

Kurûn-ı vustâ: Ortaçağ.

Kuvâ-yı siyasîye: Siyasi güçler.

Küllî: 1. Bütüne ve genele ilişkin. 2. Tümel.

Külliyen: Bütünüyle, tümüyle.

Künh: Bir şeyin aslı, temeli, kökü, özü.

Lâekall: En az.

Lâhik: 1. Yetişen, ulaşan. 2. Eklenen. 3. Sonradan tayin edilen, yenisi.

Lâkayd: Kayıtsız. Alâkasız. Aldırış etmeyen.

Ma'lümat-ı mevcudiye: Varlık bilgisi.
Ma'mur: İmar edilmiş, bayındır.
Maada: Başka. Fazla. Bundan gayrı.
Maalen: 1. Anlam olarak, anlamca. 2. Manaya göre.
Maateessüf: Yazık ki. Esefle.
Mâbud: 1. Bütün varlıkların kendisine ibadet ettiği Allah. 2. Kendisine ibadet edilen.
Maddiyun: 1. Maddeciler. Her şeyin esası madde olduğunu iddia edip, ruhaniyatı inkâr eden dinsizler. 2. İslâm tarihinde materyalist felsefe akımına verilen ad.
Mâderzâd: Anadan doğma.
Madut: 1. Sayılı, sayılmış, sayısı belli. 2. Bir cinse dâhil olan.
Maharref: Değiştirilmiş, tahrif edilmiş.
Mahdut: 1. Çevrilmiş, sınırlanmış. 2. Sayısı belli olan, sayılı.
Mahiyet: Bir şeyin içyüzü, aslı, esası.
Mahsulât-ı tarihiye: Tarihi ürünler, eserler.
Mahsus: 1. Özgü. 2. Biri veya bir şey için ayrılmış, münhasır. 3. Özellikle.
Makalat-ı Muhtelif: Çeşitli makaleler.
Maksad-ı Mütevazıane: Alçak gönüllüce bir amaçla.
Makûs: 1. Ters çevrilmiş, baş aşağı getirilmiş. 2. Uğursuz, kötü.
Malik: Sahip. Bir şeye sahip olan.
Mâlumat: Bilgi.
Mamafih: Bununla birlikte, durum böyleyken.
Mamül: Yapılmış, işlenmiş, imal edilmiş (eşya, yiyecek).
Manzume: 1. Vezinli ve kafiyeli eser, şiir. 2. Bir bütün meydana getirmek üzere bir araya toplanan şeylerin tamamı. 3. Sıra, dizi.
Maruf: Herkesçe bilinen, tanınan, belli.
Masdar: 1. Bir şeyin çıktığı yer, kaynak, temel. 2. Fiillerin şahıs ve zaman göstermeyen ismi şekli.
Masun: Korunan, korunmuş, saklanmış.
Mâtuf: Bir yöne eğilmiş. Yöneltilmiş.
Mazhar: 1. Bir şeyin göründüğü, çıktığı yer. 2. Nail olma, şereflenme.
Mazmun: Anlam, kavram.
Mebahis: Bahisler.
Mebdanı hanedan: Hanedanın başlangıcı.
Mebde: Başlangıç, kaynak.
Mebni: 1. Yapılmış, kurulmuş, bina olunmuş. 2. -den dolayı, -den ötürü.
Mebzul: Bol, pek çok.
Meclûp: Tutkun.
Mecmua: 1. Dergi. 2. Toplanıp biriktirilmiş, tertip ve tanzim edilmiş şeylerin hepsi. Seçilmiş yazılardan meydana getirilen kitap. Kolleksiyon.
Mecmuu: Tümü, tamamı, hepsi.
Medar: 1. Dönence, cezir karşıtı. 2. Dayanak, yardımcı. 3. Neden, sebep, vasıta.
Medhâl: Giriş, başlangıç.
Medhâldâr: Bir işe karışmış olan.
Medhiye: 1. Övgü. 2. Bir kimseyi veya bir şeyi övmek için yazılmış şiir.
Medlûl: 1. Delâlet olunan. Gösterilen. 2. Mânâ. Meâl. Mefhum. Delil getirilen şey. Bir kelime veya bir işâretten anlaşılan. 3. Delil getirilmiş şey.
Medut: 1. Sayılı, sayılmış, sayısı belli. 2. Sayılan, addolunan. 3. Bir cinse dâhil olan.
Mefahir: İftihar edilecek, övünülecek şeyler.
Mefhum: Kavram.
Mefkûre: Ülkü, ideal.
Mehan: Küçük görülmüş, küçümsenmiş.

Mehaz: Bir eser yazılırken başvurulan kaynak.
Mehuz: Alınmış.
Mekâtib-ı taliye: Ortaokul.
Memalik: Ülkeler.
Memba: Kaynak.
Memlûkat: Sahip olunanlar, kültürel birikimler.
Memzûc: Bitişik. Karışık. Karışmış. Birlik olmuş. Birbirine mezc olmuş.
Menabi: Kaynaklar.
Menafil: Yararlar.
Menakıb: Menkıbeler. Hayat hikayeleri.
Menfa: Bir kimsenin sürgüne gönderildiği yer, sürgün yeri.
Menfi: Olumsuz.
Menkul: 1. Bir yerden bir yere taşınabilen (mal). 2. Ağızdan ağza geçerek gelmiş, söylenegelmiş.
Mensûr: 1. Düz yazı. 2. Saçılmış, dağılmış.
Menşe: Kaynak, köken.
Menşur: Yayılmış, dağıtılmış, neşredilmiş.
Merbut: 1. Bağlı, bağlanmış. 2. İlişik, ilişkin.
Merbutiyet: Bağlılık.
Merci: Başvurulacak yer veya makam.
Merhale: 1. Aşama, derece, evre. 2. Konak, menzil.
Mer'î: Yürürlükte olan, geçerli.
Mervi: Rivayet olunan.
Mesâil: Meseleler.
Meskûkât: Sikkeler, metal paralar.
Meskût: Söylenmemiş.
Meşahir: Ünlü kimseler.
Meşhut: Müşahede olunan, gözle görülen.
Meşkûk: Şüphe uyandıran, şüpheli.
Meşum: Kötü, uğursuz.
Metfen: Mezar, kabir.
Metruk: Terk edilmiş, bırakılmış, artık kullanılmayan.
Mevhum: Gerçekte olmayıp var sanılan, var diye düşünülen, vehmolunmuş.
Mevki-i ihtiram: Hürmet makamı.
Mevlüd: Yeni doğmuş çocuk. Birisinin doğması.
Mevsuk: Belgeye dayanan, doğru, doğruluğuna güvenilen, sağlam.
Mevut: Vadolunmuş, söz verilmiş.
Mevzubahs: Söz konusu.
Mevzu-ı aslî: Asıl konu.
Mezcetmek: Birbirine katmak, katıştırmak.
Meziyet: 1. Bir kişi ya da nesneyi benzerlerinden üstün gösteren nitelik. 2. Erdem.
Mezkûr: Zikrolunmuş, adı anılan, zikredilen.
Mihrak: Odak.
Mihver: 1. Eksen. 2. Konuşulan, yazılan, tartışılan veya düşünülen bir konunun en önemli noktası.
Mikyas: Ölçek, ölçü.
Muahede: Antlaşma.
Muâhezat: Tenkid ve itirazlar.
Muaheze: Paylamak, ayıplamak, kınamak.
Muahhar: Sonraki, sonradan gelen, ertelenmiş, daha sonraki.
Muahharan: Sonradan, tehir edilmiş.
Muakkip: Takip eden.
Muallim: Öğretmen, hoca.
Muamma: Anlaşılmayan, bilinmeyen şey.
Muarız: Karşı koyan, karşı çıkan.
Muasır: Çağdaş.
Muavin: Yardımcı.
Muayyen: 1. Kesin olarak belirlenmiş, belirli, belli. 2. Kararlaştırılan.
Mûcib: 1. İcap eden, gereken. 2. Sebeb olan, vesile teşkil eden.
Mufassal: Ayrıntılı.
Mufassalen: Ayrıntılı olarak.
Mugayir: Aykırı, uymaz.
Muhacerat: Göç etmeler, hicretler. Muhacirlik.
Muhakemat: Muhakemeler.
Muhakeme: 1. Birbirine karşı olan iki tarafı dinleyerek bir yargıya

varma, yargılama.
2. Usa vurma. 3. Bir sorunu çözmek için çıkar yol arama.
Muhal: İmkansız, vukuu mümkün olmayan. Bâtıl, boş söz.
Muharrerat: Yazılı şeyler. Yazılmış kağıtlar. Mektuplar.
Muharrerat-ı resmî: Resmi yazılar.
Muharrik: 1. Hareketi sağlayan, harekete getiren. 2. Kışkırtıcı.
Muharrir: Yazar.
Muhassala: Elde edilen sonuç.
Muhayyel: Hayal edilen.
Muhazarat: Akılda tutulan faydalı bilgiler veya hikayeler.
Muhik: Haklı, doğru.
Muhtasar: Kısaltılmış olan, kısa, özet.
Muhtasaran: Özet olarak.
Muhtel: Düzeni bozulmuş, bozuk. Eksilmiş, zarara uğramış.
Mukabelen: Karşılık olarak.
Mukaddemâ: Önce, evvelce, eskiden.
Mukadderat-ı ilâhiye: Allah'ın dilediği, takdir ettiği gibi.
Mukaddime: Önsöz.
Mukallit: Taklitçi.
Mukarrer: 1. Kararlaşmış. 2. Şüphesiz, sağlam. 3. Anlatılmış, bildirilmiş.
Mukayese: Karşılaştırma.
Muktedir: Bir şeyi yapmaya, başarmaya gücü yeten, iktidarlı.
Munsıf: İnsaflı. Merhametli. Hakkı kabul eden. Hakka riayet eden.
Murakabe: Kontrol, denetim.
Musarraf: Açık açık, ayrıntılarıyla anlatılmış.
Musavat: Eşitlik, denklik.
Mûta: Veri.
Mutaassıb: Bir şeyi müdafaada ifrat ve inat gösteren. Körü körüne ısrar eden. Aşırı derecede kendi tarafını tutan.
Mutabık: 1. Birbirine uyan, aralarında anlaşmazlık olmayan. 2. Uzlaşı.
Muteaddid: Türlü türlü, çeşitli. Birçok. Birden fazla.
Muteber: İtibar gören, hatırı sayılan, saygın.
Mutedil: Ilımlı.
Muttali: Öğrenmiş, haber almış, bilgi edinmiş.
Muttarid: Muntazaman devam eden.
Muttasıl Bitişik, aralıksız, yan yana olan.
Muvaffakiyet: Başarı.
Muvafık: Uygun.
Muvakkat: Geçici.
Muvazene: Denge.
Muvazi: Aynı ağırlıkta, denk, eşit.
Mücâneset: Bir cinsten olma, benzeme, hemcinslik.
Mücehhez: Donanmış. Hazırlıklı, hazırlanmış.
Mücerret: Soyut.
Müctemiye: İçtimâ eden, toplanmış, toplu, birleşmiş.
Müctenip: Çekinen, uzak duran.
Müçtemaa: Topluluk.
Müddea: İddia edilen.
Müdekkik: Tetkik eden, inceleyen kimse
Müderris: Ders veren, profesör.
Müesses: Kurulu, kurulmuş.
Müessesat: Kurumlar, kuruluşlar.
Müessir: Tesir eden, etkili.
Müessis: Kurucu.
Müfit: 1. Yararlı, faydalı. 2. Anlatan, ifade eden.
Müfrit: Aşırı.
Müftir: İftira eden.
Mühaciret: Göç.
Müheyyâ: Hazır.
Mükellef: Yükümlü.
Mülâhaza: Düşünce.
Mülahazat: Düşünceler, görüşler.
Mülhakat: Bir bütüne katılanlar, ekler.
Mülhem: Bir şeyden ilham almak, içine doğmak, esinlenmek.

Mümessil: Temsilci.

Mümtaz: Seçkin. Ayrı tutulmuş, üstün tutulmuş.

Münaferet: Birbirinden kaçıp nefret etmek, karşılıklı huzursuzluk.

Münakkah: 1. Tenkih edilmiş, ayıklanmış, temizlenmiş. 2. Seçilmiş. 3. Düzenlenmiş.

Münasebat: Münasebetler, ilgiler. İki kişi veya heyet arasındaki bağlar, ilişkiler.

Münderice: İçinde bulunan, yer almış.

Münderiç: Yer almış. Bir şeyin içine konulmuş bulunan.

Münferid: Ferdi. Tek başına, tek, yalnız.

Münguriz: Batmış, çökmüş, tükenmiş.

Münhasıran: Özel olarak, özellikle.

Münkasim: Bölünen, kısım kısım ayrılan, taksim edilen.

Münşeât: Düzyazı türünde verilen eserlerin genel adı.

Münteşir: 1. Yaygın, yayılmış. 2. Yayımlanan, yayımlanmış olan.

Müphem: Şüpheli.

Mürebbi: Eğitmen.

Mürekkeb: Terkib edilmiş, iki veya daha çok şeyin karışmasından meydana gelen.

Mürşid: İrşad eden, doğru yolu gösteren kılavuz.

Müsademe: 1. Silahlı iki grup arasındaki kısa çatışma, çarpışma. 2. Uğraşma.

Müsamahakâr: Hoşgörülü.

Müsavaat: Eşitlik, denklik.

Müsavi: Eşit.

Müsbet: Olumlu.

Müsmir: Verimli. Sonuç veren.

Müstait: Doğuştan yetenekli, kabiliyetli olan.

Müstehasat: Fosil ilmi, paleontoloji.

Müstekar: Sâbit, hiç değişmeyen, yerleşmiş, değişmez.

Müstemleke: Sömürge.

Müstemlekeci: Sömürgeci.

Müstenit: Dayanan, yaslanan.

Müsteşrik: Şarkiyatçı, oryantalist.

Müşahedat: Gözle görülen şeyler.

Müşahedeci: Gözlemci.

Müşahhas: Somut.

Müşahit: Gözlemci.

Müşarünileyh: Adı geçen, adı anılan kişi. Kendine işaret edilen

Müşkil: 1. Güç, zor, çetin. 2. Engel, güçlük, zorluk, çetinlik

Müşkilât: Zorluklar, çetinlikler.

Mütâlaa: 1. Okumaya, ders çalışmaya ayrılan zaman, etüt. 2. İrdeleme, müzakere, görüş.

Müteaddid: Türlü türlü, çeşitli. Birçok.

Müteakip: Ardı sıra gelen, arkadan gelen.

Müteallik: İlişkin, ilgili.

Mütearife: Herkesin bildiği. Tanınmış. Meşhur. Doğruluğu âşikâr.

Mütebahhir: İlmi deniz gibi derin olan, büyük âlim olan.

Mütebahhirrâne: Alim gibi.

Mütebakî: Geri kalan, artan, fazlası. Arta kalan.

Müteessir: 1. Üzülmüş, üzüntülü. 2. Etkilenmiş.

Mütefekkir: Derin meseleleri düşünen. Düşünür. Alim.

Mütefevvik: Üstün gelen.

Mütehassıl: Hâsıl olan, meydana gelen.

Mütehassıs: Uzman.

Mütehavvil: Değişen, değişmiş, değişik, kararsız.

Mütemadî: Devamlı, kesiksiz, sürekli, daima.

Mütemadiyen: Devamlı olarak.

Mütemeddin: Medeni, görgülü, terakki etmiş. Şehirleşmiş olan.

Mütenasip: Orantılı, oranlı, uygun.

Mütenevvi: Çeşit çeşit, muhtelif, değişik.

Müterakki: İleri, ilerlemiş.

Mütercem: Çevrilmiş, tercüme edilmiş.

Mütereddit: Tereddüt eden, kararsız.
Müteselli: Teselli bulmuş olan, avunan.
Müteşekkil: Oluşmuş, meydana gelmiş.
Mütetebbiin: Bir konuyu dikkatle araştıranlar, araştırıcılar.
Mütevakkıf: Bir şeye bağlı olarak gerçekleşebilen, yapılması bir şeye bağlı olan.
Müteveccih: 1. Teveccüh eden, bir cihete, bir tarafa dönen, yönelen. 2.Bbirine karşı sevgisi ve iyi düşünceleri olan.
Müteveffa: Ölmüş, vefat etmiş.
Mütevellit: Meydana gelmiş, ileri gelmiş.
Müttefik: İttifak eden. Birbiriyle aynı fikirde olan.
Müttehid: Birlik durumuna gelmiş, birleşik, birlik olmuş. Birleşik.
Müvellid: 1. Doğuran. 2. Doğurtan, meydana getiren.
Müverrih: Tarihçi.
Müverrihlik: Tarihçilik.
Müzaheret: Yardım etme, arkalama, destekleme, arka çıkma.
Müzeyyen: Bezenmiş, süslenmiş.
Müzmin: Kronik.
Nafiz: Sözü geçen, etkili olan.
Nahiv: 1. Yön, taraf. 2. Kelimelerin birbirine bağlanmasıyla sözün teşkili ilmi, söz dizimi.
Nâkâfi: Kafi olmayan. Yetersiz.
Nakıs: Eksik, tam olmayan, noksan. Özrü, kusuru olan.
Nakise: Kusur, ayıp, eksiklik, kabahat, noksanlık.
Nâmütenâhî: Sonsuz, ucu bucağı olmayan.
Narh: Yiyecek ve diğer tüketim mallarına konulan fiyat sınırı, sınırlandırma ve kontrol altında tutma, sabit fiyat tesbit etme.
Nasir: 1. Zafer veren. Yardımcı. 2. Nesir yazan, nesir ustası.
Naşir: 1. Yayan, saçan. 2. Yayımcı.
Nâzım: 1. Düzenleyen, düzene koyan, tertip eden. 2. Manzume yazan kimse.
Nazir: Benzer, eş, örnek.
Nekbet: Şanssızlık, talihsizlik.
Nisbî: Göreli.
Niza: Çekişme, kavga.
Nokta-i nazar: Görüş; bakış açısı.
Numune-i mesai: Çalışma örneği
Nüfuz: 1. İçine geçme. 2. Söz geçirme, güçlü olma.
Ongun: Totem.
Perverde: Terbiye görmüş, yetiştirilmiş, beslenmiş.
Peyda-yı vukuf: Bilgi edinmek.
Rabıtsız: 1. Birbirine bağlı veya tutarlı olmadan. 2. Ağırbaşlı olmayan, tutarsız. 3. Düzensiz, birbirini tutmaz.
Râtıb: Rutubetli.
Refik: Dost, arkadaş, eş.
Ricalullah: Allah erleri, manevi kuvvet sahibi Allah'ın velî kulları.
Riyaset: Başkanlık. Reislik
Riyazî: Matematik, geometri vb. bilimlerle ilgili olan.
Riyaziye Hesap ilmi. Matematik bilgisi. Hesapla alâkalı.
Rub'u: Dörtte bir. Çeyrek
Rücu etmek: Geri dönmek.
Rüfeka: Arkadaşlar.
Rüyet: 1. Görme, seyretme, bakma, görüş. 2. Basiret, isabetli düşünme hassası.
Sadr-ı esbak: Eski sadrazam.
Safahat: Evreler, safhalar
Safahat-ı tekâmül: Gelişme evreleri.
Saha-ı tetkik: Araştırma sahası.
Saha-ı vücud: Varlık sahası, alanı.
Saika: Sebep.
Sâir: Başka, öbür, öteki.
Sakit: 1. Düşen, düşmüş. 2. Hükmü kalmamış, eski önemini yitirmiş.
Salib: Haç, haçlı.
Salih: 1. Elverişli, iyi, uygun, yakışır. 2. Yetkisi hakkı olan. 3. Dinin buyruklarına uygun harekette

bulunan.
Sâlik: 1. bir yola giren, bir yolda giden. 2. Bir tarikata girmiş bulunan.
Salname: Yıllık.
Sami: Dinleyici.
Sanayi-i nefise: Güzel sanatlar.
Sarahaten: Açık açık, açık bir biçimde, açıkça.
Sarf: Dil bilgisi, yapı bilgisi.
Sarih: Kolay anlaşılır, belli, belirgin, açık, belgin.
Sathî: Yüzeysel.
Sây: Emek, iş, çalışma.
Seciye: Huy, karakter. Huy güzelliği. Ahlâk durumu.
Sehiv: Yanlış, yanılma, yanılgı.
Serdetmek: Ortaya atmak, öne sürmek.
Sergüzeşt: Serüven, macera.
Sıklet: Ağırlık. Manevi sıkıntı.
Sukut: Düşme, devrilme.
Suret-i Katîye: Kesin olarak.
Sülüs: Üçte bir.
Sünüg: Soy.
Şahika: Doruk, zirve.
Şakirt: Öğrenci, çırak.
Şakuli: Düşey.
Şayan-ı istifade: Yararlanmaya değer.
Şayan-ı zikir: Zikredilmeye değer.
Şedit: Şiddetli.
Şehnameci: Şehname yazan şair; Osmanlı Devleti'nde manzum tarih yazmakla vazifelendirilen kimse.
Şen'i: Kötü, çirkin, alçakça, utanç verici.
Şe'niyet: Gerçeklik, realite.
Şerait: Şartlar, koşullar.
Şerh: 1. Açma, ayırma, açımlama. 2. Bir anlatım veya kitabı açıklama, yorumlama.
Şube-i marifet: İlim dalı.
Şümulü: İhtiva etmek, kaplamak, içine almak.
Ta'm'im: Umumileştirme. Herkese bildirme.
Taabüd: İbadet etmek. Kulluk etmek.
Taallûk: İlgisi olma, ilgisi bulunma, alakalı, ilinti.
Tab: Kitap basma.
Tab'an: Yaratılıştan. Doğuştan. Huy ve tabiat itibariyle.
Tababet: Hekimlik bilimi, tıp.
Tâbi: Bir kimsenin, bir devletin etkisi altında, güdümünde olma.
Tâbiiyet: Bir şeye veya bir kimseye bağlı olma. 2. Uyrukluk.
Tabir-i mafşuse: Bilinen tabiriyle.
Tâdâd: Birer birer söylemek. Sıralamak.
Tadil: Değiştirme.
Tafsil: Etraflı olarak bildirmek. Açıklamak, şerh ve beyan etmek. İzah etmek.
Tağlit: Yanlışını çıkarma. Yanıltma.
Tahaddi: Meydan okuma.
Tahaddüs etmek: Doğmak, meydana gelmek.
Tahakküm: Baskı, zorbalık, hükmetme.
Taharri: Arama, araştırma.
Taharriyat: Araştırmalar. Aramalar. Aratmalar.
Tahassür: Özlem.
Tahavül: Dönüşme, dönüşüm.
Tahavülat-ı fikriye: Düşüncenin değişmesi.
Tahavvül: Değişme.
Tahdit: Sınırlamak.
Tahfif: Hafifletme, yükünü azaltma. Kolaylaştırma.
Tahkik: İncelemek. İçyüzünü araştırmak.
Tahkir: Aşağılama, onur kırma, onuruna dokunma.
Tahrif: 1. Bozma, değiştirme. 2. Kelimede harflerin yerini değiştirerek manayı bozma.
Tahrir: Yazma, kitabet, kompozisyon.
Tahsissen: Tahsis edilmiş.
Tahteşşuur: Bilinçaltı.

Taht-ı kuyudat: Resmi kayıtlar.

Taht-ı zab(t): İdaresi, hükmü altında.

Tahvil: Değiştirme, dönüştürme, çevirme, döndürme.

Takallûbat: Değişmeler.

Takrir: 1. Yerleştirme, yerleştirilme. 2. Anlatma, ders verme

Talik: 1. Asmak. 2. Bir işin yapılmasını sonraya bırakmak, ertelemek.

Talil: 1. Sebep gösterme. 2. Tümdengelim.

Tamim: 1. Genelge. 2. Genelleştirme.

Tarik: Yol.

Tarizkâr: Söz dokundurarak, iğneleyerek.

Tarz-ı tahrir: Yazı üslubu.

Tarz-ı telâkki: Anlayış tarzı.

Tarz-ı tevezzü': Dağılış.

Tashih: Düzeltme.

Tasnif: Sınıflara ayırma, bölümleme, sınıflandırma, sıralama.

Tasrih: Açıkça söyleme, belirtme.

Tasvib: Münasib görmek. Onaylamak. Uygun ve doğru bulmak.

Tasvirî: Tasvir niteliğinde olan, tasvirle ilgili, betimsel.

Tavassut: Aracılık, ara bulma, aracılık etme.

Tavazzuh: Açıklık kazanma, aydınlanma.

Tavsif: Vasıflarını söylemek. Bir şeyin iç yüzünü anlatmak. Vasıflandırmak

Tazim: Saygı gösterme, ululama, yüceltme.

Tazyik: Daraltma, sıkıştırma, zorlama, baskı.

Te'vîl: 1. Bir sözü veya davranışı görünür anlamından başka bir anlamda kabul etme. 2. Yorum. Yorumlama.

Teakub: Birbiri ardınca gelen şey, peşinde olmak.

Teati: Karşılıklı alıp verme.

Tebaiyet: 1. Kanun, buyruk vb.ne uyma. 2. Devlete veya güçlü kişiye bağlanma.

Tebarüz: Belirme, görünme.

Tebarüz ettirmek: Ortaya koymak, belirtmek.

Tebcil: Yüceltme, ululama.

Tebdil: Değiştirmek.

Tebdilat: Değiştirmeler, değiştirilmeler.

Tebean: Tâbi olarak. Uyarak.

Tebeddül: Değişme, dönüşme, başkalaşma.

Tebellür: Belirgin duruma gelme, belirme.

Teceddüt: Yenileşme, yenilik.

Tecelli: Belirme, görünme, ortaya çıkma, zuhur etme.

Tecelliyat: Tecellîler; yansımalar. Görünmeler, belirmeler.

Tedricî: Derece derece, yavaş yavaş olan.

Tedris: Öğretme, öğretim.

Tedrisat: Öğretim.

Tedvin: Derleme.

Teellüf: Alışma. Birikme. Hoş geçinme. Barışma. Huylanma.

Teessüf: Eseflenme, yazıklanma.

Teessür: 1. Üzülme, üzüntü. 2. Duygulanma, etkilenme.

Teessürî: Duygusal.

Teessüs: 1. Kurulma, ortaya çıkma. 2. Yerleşme, temelleşme, kökleşme.

Tefahür: Övünmek. İftihar etmek. Kendini iyi görüp, kusurdan gaflet etmek.

Teferruat: Ayrıntı, ayrıntılar.

Tefevvuk: Üstünlük, üstün gelme.

Tefhim: Bildirme, anlatma.

Tefrik: Ayırt etme, ayırma.

Tefrika: 1. Ayrılma, anlaşmazlık. 2. Süreli yayınlarda bölüm bölüm yayımlanan yazı dizisi.

Tegafül: Anlamazlıktan gelme.

Tehalüf: Aykırılık.

Tehatvülat-ı tarihiye: Tarihsel değişimler.

Tehavil: Muhtelif renkler, çeşitli renkler.

Tehavvül: Değişkenlik.
Tekâbül: Karşılık olma, karşılama, yerini tutma.
Tekâmül: Olgunlaşma, olgunluk. 2. Gelişim, gelişme, evrim.
Tekâsüf: Bir araya gelme, sıkışma, toplanma. 2. Yoğunlaşma.
Tekâsül: Üşenme, gevşeklik, tembellik.
Tekdir: Azarlama, paylama.
Tekemmül: Gelişme, olgunlaşma, erginleşme, yetkinleşme.
Tekerrür: Tekrar etme, yinelenme.
Tekfir: Birini kâfir saymak.
Tekmile: Eksikleri tamamlamak için sonradan yapılan şey, ek. İlave
Tekvin: Oluşturma, var etme, yaratma.
Telâkki: 1. Anlayış. 2. Kabul etme, sayma.
Telfik: Birleştirme, ekleme. İstif.
Telifat: Yazılmış eserler, kitaplar.
Telkin: Bir duyguyu, bir düşünceyi aşılama.
Temayül: Meyletme, bir tarafa eğilme, ilgi duyma, yönelme.
Temeyyüz: Kendini gösterme, sivrilme.
Tenakuz: Çelişki, çelişme.
Tenezzül etmek: 1. Alçak gönüllülük göstermek. Kendi durumuna, düzeyine aykırı düşen bir şeyi ya da işi kabul etmek.
Tenkid-ı mütun: Metinler eleştirisi.
Tenkil: 1. Uzaklaştırma 2. Herkese örnek olacak bir ceza verme.
Tenvir: Bilgi verme, aydınlatma.
Tenzil: İndirme, azaltma, çıkartma, aşağı düşürme, aşağılama.
Terâcim: Tercüme edilmiş olanlar.
Terâcim-ı ahvâl-ı şuarâ: Şairlerin biyografileri.
Teracüm-ü ahval: Tercüme-i hal, hayat hikayesi, biyografi.
Terettüp: Gerekme, icap etme, ait olma.
Terkib: Tamlama, birleştirme, bir araya getirme.
Terkibî: Tamlama ile ilgili.
Tertib: Tanzim etmek. Dizme, sıralama, düzene koymak.
Tesahup: Benimseme, sahip çıkma.
Teselsül: 1. Zincirleme. 2. Birbirine bağlı, birbiri ile ilgili şeylerin oluşturduğu dizi, sıra, silsile
Teskin: Acı, öfke, heyecan gibi duyguları yatıştırmak, dindirmek.
Tesmiye: Ad verme, adlandırma.
Teşekkül: 1. Belli bir varlık ve biçim kazanma. 2. Kurulma.
Teşmil: Kapsamına alma, genişletme, yayma.
Teşrih: 1. Bir sorunu veya konuyu ele alıp en ince noktalarına kadar gözden geçirerek anlatma, açımlama. 2. Anatomi.
Tetabuk etmek: Uymak, uygun gelmek.
Tetebbu: Bir şeyi iyice araştırıp inceleme.
Tetebbuat: Araştırıp incelemeler. Arayıp öğrenmeler.
Tetkik: İnceleme.
Tetkikat: Araştırmalar. İncelemeler.
Tetkikat-ı edebiye: Edebi incelemeler.
Tevakkuf: 1. Durma, duraklama, eğleşme. 2. Bağlı olma, ilgili olma.
Tevali: Arası kesilmeksizin sürme. Art arda gelme, sürüp gitme.
Tevarih: Tarihler. Hâdiselerin zuhur zamanını kaydeden kitaplar.
Tevarüs: 1. Bir kimseden miras kalma, mirasa konma. 2. Kalıtım yoluyla birinden diğerine geçme.
Teveffuk: Tevfike mazhar olmak. Allah'ın rızasına uygun tarzda hareket edebilmek.
Tevellüd: Doğma. Doğum.
Tevfik: 1. Allah'ın yardımına kavuşma. 2. Uydurma, uygun düşürme. 3. Başarıya ulaştırma.
Tevhim: Vehme düşürme. Vehimlendirme.

Tevkir: Tazim. Hürmetle anmak. İhtiram etmek.

Tevlit: 1. Doğurma, doğurtma. 2. Sebep olma, oluşturma.

Tevsi: Genişletme, yayma.

Tevsik: Belgeye bağlama, belgeyle kanıtlama, belgeleme.

Tevsim: İsimlendirme, ad verme.

Teyit etmek: Doğrulamak.

Tezahür: Belirme, görünme, ortaya çıkma, oluşma. Belirti.

Tezahürat: 1. Yardımlar. 2. Gösteri, bir şey hakkında toplu bir halde yapılan gösteri. Görünüşler. Gösterişler.

Tezakir-i şuara: Şairler tezkireleri.

Tezayid: Artma, çoğalma.

Tezkireci: Özel kalem müdürü. Kâtip. Yazıcı.

Tezkire-i şuara: Şairler tezkiresi.

Tezvir: 1. Yalan dolan, dedikodu. 2. Ara bozma ve özellikle kötülük amacıyla yapılan kovuculuk.

Tezyif: 1. Bir şeyi değersiz, aşağılık göstermeye çalışma, küçültmek isteme. 2. Alay etme, eğlenme.

Tezyifkâr: Aşağılayıcı.

Tezyil: Eklemek. Uzatmak. Altına ilâve etmek.

Timsal: Simge.

Ufkî: Yatay.

Ulum: İlimler.

Usulşinas: Usul bilen.

Ümera: Emirler, beyler. Seyyidler.

Ümera-ı bahriye: Osmanlı donanmasında, yüksek rütbeli subaylar.

Ünsiyet: Alışkanlık, dostluk. Birlikte düşüp kalkmak.

Vahdet: Bir olma, tek olma, birlik, teklik.

Vakanüvis: Zamanın olaylarını kayıtla vazifelendirilmiş resmi devlet tarihçisi.

Vaka: Olay.

Vakayı (vakayi): Vakalar, hâdiseler, olaylar.

Vakayiname: Günü gününe yazılmış olayları içine alan eser, kronik.

Vakı: Olan, olmuş.

Vakıa (vakıâ): Olan şey, gerçek, olgu. 2. Her ne kadar... ise de, gerçi.

Vakıat-ı siyasiye: Siyasi olaylar.

Vâkıf: Bilen, haber sahibi. Aşina. Bir işten iyi haberi olan.

Vâkıfâne: Bilen kimseye yakışır surette, bilerek.

Vaki: Mevcudlar, var olan ve bulunan şeyler.

Vâreste: 1. Kurtulmuş. 2. Uzak.

Varid: 1. Gelen, vasıl olan, erişen. 2. Bir şey hakkında çıkan, söylenen.

Vasıl olmak: Ulaşmak, erişmek.

Vazı: Temelini koyan kuran; yapan, hazırlayan.

Vazıh (vâzıh): Kuşkuya yer bırakmayacak denli açık olan, belli.

Vechile: (Bu) yönden,(bu) yüzden, böylece.

Veçhe: Yüz, yön.

Vesaik: Belgeler.

Vesatet: Vâsıta olma, araya girme, aracılık yapma.

Vetire: Süreç.

Vetire-ı tarihiye: Tarihi süreç.

Vuku bulmak (vukua gelmek): Olmak, meydana gelmek.

Vukuat: Vakalar, hâdiseler.

Vukuf: Bilme, bilgi.

Vulgarisation: Avamlaştırma, sunulmak istenilen şeyin halk diline adapte edilmesi.

Vusul: (Bir yere) ulaşma, varma.

Vuzuh: Açık olma durumu, açıklık, aydınlık.

Vülger: Kaba, avam, bayağı, sıradan.

Vüs'at: Genişlik. Bolluk. Kuvvet, güç, tâkat. Varlık, zenginlik.

Vüs'at-ı mâlumat: Geniş bilgi.

Vüzera: Vezirler.

Yâve: Hezeyan. Yalan. Yaygara. Saçma sapan söz.

Yektâ: Eşi olmayan, biricik, tek.

Zahir: 1. Görünürde olan, görünen, belli, açık. 2. Dış görünüş.

Zarurî: Zorunlu.

Zaviye: Anlayış, görüş, bakış açısı.

Zehab: Sanma, sanı, zannetme.

Zevat: Kişiler, zatlar.

Zeyil: 1.Ek. 2.Bir yazıya ek olarak katılan parça. 3. Bir eseri tamamlamak için sonradan yazılan ek eser.

Zımnî: 1. Kapalı olarak yapılan veya söylenen, dolayısıyla anlatılan, kapalı, gizli. 2. İçerik.

Zuhur etmek: Ortaya çıkmak, görünmek, belirmek.

Zümre-i güzide: Seçkin bir zümre.

Zümre-i şebâb: Gençler zümresi.

DİZİN

MİLLİ TARİHİN İNŞASI

Bu kitap, yayınlandıklarında pek çok tarihçiyi etkilemiş ancak zamanla dergilerin tozlu sayfaları arasında kalarak unutulmuş **"milli tezli"** makalelerin bir derlemesidir.

Tarih-ulus ekseninde ortaya çıkan bu makalelerin yazarları hem fikirleri hem de eylemleri açısından Türkçü düşüncenin önde gelen isimleridir. Söz konusu on iki makale; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e doğru dönüşen süreçte, milli tarihin oluşum sürecini anlatmış, milli tarih anlayışının Türkiye'de yerleşmesine katkı sağlamış ve bir anlamda milli tarih serüvenin köşe taşı olmuşlardır. Tarih yazımı bağlamında yeni Türk devletinin uluslaşma öyküsünü içinde barındıran metinler, Türkiye'de modern tarihçiliğin gelişmesinde de etkili olmuşlardır.

Ahmet Şimşek ve Ali Satan tarafından hazırlanan ***Milli Tarihin İnşası***, yazıldıkları zaman diliminin düşünce dünyasının bir parçası ve aynası olan bu makaleleri yeniden okurlarıyla buluşturuyor...

yazigen.com - facebook.com/yazigen - twitter.c... yazigen

